

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΤΟΜΕΑΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ»
ΤΟΜΕΑΣ ΛΑΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΔΟΜΕΣ, ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

«Γυναίκες, ταυτότητες αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς»

Της μεταπτυχιακής φοιτήτριας **Χρήστου Χρυσάνθης**
Α.Μ : 257

Εξεταστική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: **Παπαχριστοφόρου Μαριλένα**, Αν. Καθηγήτρια του τομέα Λαογραφίας
(Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων)

Μέλη: **Χρυσανθοπούλου Βασιλική**, Επίκουρη Καθηγήτρια (ΕΚΠΑ)
Καραμανές Ευάγγελος, Διευθυντής Ερευνών (Ακαδημία Αθηνών)

Ιωάννινα, 2019

....στην Άννα

Περιεχόμενα

• Αντί Προλόγου.....	5
• Εισαγωγή.....	7
• Κεφάλαιο 1^ο: Ιστορικά προλεγόμενα, ταυτότητες, ετερότητες και προσδιορισμοί.....	13
1.1. Η Λεύκη.....	13
1.2. Το οθωμανικό παρελθόν. Διοικητική οργάνωση και δίκτυα επικοινωνίας.....	14
1.3. Μετάβαση σε μια ‘νέα πραγματικότητα’.....	18
1.4. Ανταλλαγή πληθυσμών και προβλήματα αυτό- και έτερο-προσδιορισμού. Ο όρος ‘ντόπιος’.....	23
1.5. Η δημιουργία του νέου χωριού και η μετάβαση σε έναν ‘μοντέρνο’ κόσμο.....	27
• Κεφάλαιο 2^ο Η συμβολική συγκρότηση του τόπου.....	30
2.1. Η συμβολική κατασκευή των οικισμών.....	30
2.2. Με όρους ‘καθαρότητας’ και ‘μιαρότητας’.....	35
• Κεφάλαιο 3^ο: Νεράιδες, στοιχειώματα και Άγιοι.....	39
3.1. ‘Νεράιδες’ και στοιχειώματα της Λεύκης.....	39
3.2. Υπερφυσικά πλάσματα του κοινωνικού χώρου.....	57
• Κεφάλαιο 4^ο: Ο τελετουργικός τριήμερος εορτασμός προς τιμήν της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη: αναπαραστάσεις και συμβολισμοί.....	72
• Συμπερασματικά	81
• Βιβλιογραφία	86
Α. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία.....	86
Β. Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.....	87
C. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις.....	90
• Παράρτημα	93

1. Εικόνες της Λεύκης.....	92
i. Ιερός Ναός του Αγίου Χαράλαμπου.....	92
ii. Ιερός Ναός της Αγίας Παρασκευής-Άνω Λεύκη.....	93
iii. Ιερός Ναός του Αγίου Αθανασίου-Άνω Λεύκη.....	96
iv. Ιερός Ναός του Αγίου Χριστοφόρου-Άνω Λεύκη.....	97
v. Ιερός Ναός του Αγίου Δημητρίου-Άνω Λεύκη.....	99
vi. Ιερός Ναός του Προφήτη Ηλία.....	100
vii. Ιερός Ναός της Αγίας Τριάδας-Άνω Λεύκη.....	101
viii. Ιερός Ναός της Αγίας Τριάδας-Κάτω Λεύκη.....	104
ix. Ιερός Ναός του Αγίου Χριστοφόρου-Κάτω Λεύκη.....	105
x. Άλλες εικόνες από τη Λεύκη.....	106
xi. Χάρτες και εικόνες.....	107
2. Απομαγνητοφωνήσεις Συνεντεύξεων.....	112
i. Συνέντευξη 1.....	112
ii. Συνέντευξη 2.....	122
iii. Συνέντευξη 3.....	125
iv. Συνέντευξη 4.....	130
v. Συνέντευξη 5.....	132
vi. Συνέντευξη 6.....	137
vii. Συνέντευξη 7.....	140
viii. Συνέντευξη 8.....	148
3. Αποσπάσματα Εθνογραφικού Ημερολογίου.....	153
i. 18 Σεπτεμβρίου 2016.....	153
ii. 23 Οκτωβρίου 2016.....	154
iii. 6 Νοεμβρίου 2016.....	156
iv. 26 Μαΐου 2018.....	157
v. 27 Μαΐου 2018.....	158
vi. 28 Μαΐου 2018.....	159

Αντί προλόγου

Η παρούσα μελέτη αποτελεί διπλωματική εργασία, η οποία εκπονήθηκε στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών 'Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία- Λαογραφία' και πραγματεύεται ζητήματα ταυτότητας, συλλογικών αναπαραστάσεων και συμβολισμών ενός μικρού ορεινού χωριού του νομού Καστοριάς, τη Λεύκη. Η λατρεία και η 'φύση' της Αγίας Τριάδας στο χωριό αυτό δημιούργησαν τον αρχικό μου προβληματισμό και αποτέλεσαν τελικά τη βάση αυτής της εργασίας.

Πριν προχωρήσω στην ανάλυση και στην παρουσίαση των αποτελεσμάτων αυτής της μελέτης, θα ήθελα από αυτή τη θέση να ευχαριστήσω από καρδιάς την επιβλέπουσα καθηγήτριά μου Μαριλένα Παπαχριστοφόρου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τομέα Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η οποία στάθηκε δίπλα μου καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης αυτής της εργασίας, παρέχοντάς μου πολύτιμη βοήθεια, συμβουλές και υποδείξεις, ενώ παράλληλα με ενθάρρυνε σε κάθε μου προσπάθεια. Η ίδια αποτελεί για μένα υπόδειγμα ανθρώπου και ακαδημαϊκού, διότι μου δίδαξε έναν καινούργιο, για εμένα, επιστημονικό τρόπο θέασης των κοινωνικών φαινομένων, ενώ παράλληλα μου προσέφερε πολλά και σε ανθρώπινο επίπεδο.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Ευάγγελο Καραμανέ, Διευθυντή και ερευνητή του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Αθήνας (ΚΕΕΛ), για τις πολύτιμες γνώσεις που μου παρείχε κατά τη διάρκεια της πρακτικής μου άσκησης στο ΚΕΕΛ στο πλαίσιο των προπτυχιακών μου σπουδών, όπως επίσης και για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφερε αναφορικά με την διαχείριση των λαογραφικών αρχείων. Τον ευχαριστώ επίσης θερμά και για την αποδοχή της πρότασης να αποτελέσει το δεύτερο μέλος της εξεταστικής μου επιτροπής.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω ακόμη στην κα. Βασιλική Χρυσανθοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια της Κοινωνικής Λαογραφίας στο Τμήμα Φιλολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία αποδέχτηκε την πρόταση να αποτελέσει το τρίτο μέλος της εξεταστικής μου επιτροπής.

Ευχαριστώ επίσης θερμά τον κ. Βασίλη Νιτσιάκο, Καθηγητή της Κοινωνικής Λαογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για τις πολύτιμες γνώσεις που μου παρείχε στη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών και την πολύτιμη συμβολή του στην κατανόηση της θεωρίας και της μεθόδου της επιστήμης της Λαογραφίας.

Σημαντική ήταν επίσης η συμβολή όλων των καθηγητών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, οι οποίοι τόσο στις προπτυχιακές μου σπουδές όσο και στη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών συνέβαλαν αποφασιστικά στην απόκτηση των απαραίτητων γνώσεων και ενίσχυσαν την αγάπη μου για τις επιστήμες της Ιστορίας, της Λαογραφίας και της Αρχαιολογίας.

Επιπλέον, η συμμετοχή μου στο 11^ο διεθνές θερινό σχολείο στην Κόνιτσα, *Konitsa Summer School: The Border Crossings Network*, τον Ιούλιο του 2016, υπήρξε για εμένα ένας σημαντικός σταθμός της εκπαιδευτικής μου πορείας, καθώς εκεί ήρθα σε επαφή και συνεργάστηκα με καθηγητές και φοιτητές από όλο τον κόσμο. Εκεί, είχα την τύχη να συνεργαστώ μεταξύ άλλων με τον Ιωάννη Μάνο, Επίκουρο Καθηγητή του Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας από τον οποίο έλαβα πολύτιμες γνώσεις αναφορικά με τη διεξαγωγή μιας επιτόπιας έρευνας. Ευχαριστώ επίσης θερμά τη Φάλια Βαρελάκη, Υποψήφια Διδάκτωρ του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Αιγαίου, η οποία βοήθησε σημαντικά εμένα και την ομάδα μου στην οργάνωση του εθνογραφικού μας υλικού. Ευχαριστώ θερμά όλους τους ανθρώπους, καθηγητές αλλά και φοιτητές για τη βοήθεια και τις γνώσεις που μου προσέφεραν στο πλαίσιο του θερινού σχολείου στην Κόνιτσα.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Από αυτή τη θέση θα ήθελα να ευχαριστήσω επίσης θερμά τον κ. Χρήστο Σταυράκο, Καθηγητή της Βυζαντινής Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, για την πολύτιμη και καθοριστική βοήθεια και υποστήριξη που μου προσέφερε στο πλαίσιο της μετακίνησής μου μέσω του προγράμματος ανταλλαγής φοιτητών Erasmus+ στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας, το εαρινό εξάμηνο του 2017, όπως επίσης και την Prof. Dr. Claudia Sode, Καθηγήτρια στον Τομέα των Μεσαιωνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Κολωνίας, η οποία δέχτηκε με χαρά την εποπτεία μου στο πλαίσιο αυτής της μετακίνησης. Θερμά ευχαριστώ ακόμη τον Prof. Dr. Michael Bollig, Καθηγητή του Τμήματος Κοινωνικής και Πολιτισμικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου της Κολωνίας, ο οποίος με δέχτηκε με χαρά στα μεταπτυχιακά του μαθήματα. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω επίσης στην κα. Όλγα Φατούρου, όπως επίσης και στα υπόλοιπα μέλη του Διοικητικού Προσωπικού του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, για την πολύτιμη βοήθειά τους καθ' όλη τη διάρκεια των προπτυχιακών και των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης σε όλους τους κατοίκους του χωριού της Λεύκης, στους συνομιλητές μου, αλλά κυρίως στις συνομιλήτριές μου, στις οποίες 'χρωστάω' αυτήν την εργασία και τους είμαι βαθιά ευγνώμων. Η φιλοξενία τους, η βοήθειά τους, η φιλία τους, η αγάπη τους για τον τόπο και τα έθιμά τους αλλά κυρίως η αποδοχή τους με συγκίνησαν βαθύτατα και ομολογώ πως η συναναστροφή μαζί τους υπήρξε για εμένα ένα μεγάλο μάθημα ζωής. Για λόγους ευνόητους, αλλά και λόγω δικής τους επιθυμίας, επέλεξα να μην αναφέρω τα ονόματά τους στην εργασία αυτή, παρά μονάχα το φύλο, την ηλικία και όπου κρίθηκε απαραίτητο, το επάγγελμά τους. Όλοι οι συνομιλητές μου στη Λεύκη έχουν μια ξεχωριστή θέση στο μυαλό και την καρδιά μου, ωστόσο, θα ήθελα να ευχαριστήσω βαθύτατα και μέσα από την καρδιά μου την Άννα, η οποία με επιμονή και υπομονή με συνόδευσε και στάθηκε δίπλα μου σε όλες τις επισκέψεις μου στη Λεύκη, απάντησε υπομονετικά σε όλες τις 'περίεργες' ερωτήσεις μου και μου έδειξε έναν 'άλλο', διαφορετικό κόσμο της Λεύκης, τον οποίο παρά το γεγονός ότι κατάγομαι από την περιοχή, δεν τον είχα 'δει' ποτέ πριν με αυτόν τον τρόπο. Για όλους αυτούς τους λόγους της αφιερώνω και αυτήν την εργασία ως ελάχιστο φόρο τιμής.

Τέλος απευθύνω τις ευχαριστίες μου σε όλους τους ανθρώπους που μου στάθηκαν και με βοήθησαν με πολλούς διαφορετικούς τρόπους καθ' όλη τη διάρκεια της επεξεργασίας και της συγγραφής αυτής της εργασίας, στην οικογένειά μου που ήταν δίπλα μου σε κάθε βήμα και στους φίλους μου που στάθηκαν υπομονετικά δίπλα μου.

Εισαγωγή

Έχω βρεθεί ως επισκέπτρια στη Λεύκη περισσότερες φορές απ' όσες μπορώ να μετρήσω στη διάρκεια της μέχρι τώρα ζωής μου, αφενός λόγω της καταγωγής μου από την ευρύτερη περιοχή και αφετέρου λόγω της συγγενικής μου σύνδεσης με κάποιους κατοίκους του χωριού. Τα προηγούμενα χρόνια, πριν την ενασχόλησή μου με αυτήν την εργασία, παρατηρούσα άλλοτε από μακριά και άλλοτε από πιο κοντά, με την ενεργή συμμετοχή μου, τις δράσεις, τα έθιμα και τις παραδόσεις της κοινότητας της Λεύκης. Άλλωστε από πολύ μικρή ακόμα έμαθα να αναγνωρίζω τους ανθρώπους της Λεύκης ως 'δικούς', ενώ παράλληλα διδάχθηκα να αναγνωρίζω όλους τους 'δικούς' της ευρύτερης περιοχής της Καστοριάς και της Φλώρινας. Η οικογένεια όμως της μητέρας μου και ο τόπος της καταγωγής τους δεν ανήκε ανάμεσα στους 'δικούς' τόπους, αυτούς δηλαδή που αναγνώριζε ως 'δικούς' η οικογένεια του πατέρα μου, αλλά στους 'άλλους', τους 'διαφορετικούς', τους 'ξένους' και το γεγονός αυτό λειτούργησε καθοριστικά στη δημιουργία της προσωπικής μου ταυτότητας στην περιοχή ως 'μισή- μισή'. Δεν αναγνωρίστηκα ποτέ ως ολοκληρωτικά 'δική' από καμία 'ομάδα' της περιοχής, παρόλα αυτά είχα τη δυνατότητα να 'πηγαινοέρχομαι' και να 'ακροβατώ' μεταξύ δύο κόσμων, με εισιτήριο μου την ταυτότητά μου: 'μισή- μισή'.

Πέρα από τους δύο αυτούς 'κόσμους' του οικογενειακού μου περιβάλλοντος μεγάλωσα και σε έναν τρίτο 'κόσμο', τον 'δημόσιο κόσμο', ο οποίος βρισκόταν 'έξω' από τις ιδιωτικές κατοικίες και τα γύρω χωριά· για εμένα αυτός ο κόσμος βρισκόταν στην πόλη της Καστοριάς, στην οποία έζησα όλα μου τα μαθητικά χρόνια από δώδεκα χρονών μέχρι και την αποφοίτησή μου από το Λύκειο. Σε αυτόν τον κόσμο έμαθα να αποσιωπώ τον έναν από τους άλλους δύο, διδάχθηκα να μιλάω, να στέκομαι και να συμπεριφέρομαι 'αλλιώς'. Σε αυτόν τον κόσμο δεν είχαν σημασία οι άλλοι δυο κόσμοι και εκεί είχα μία ταυτότητα -όσον αφορά τουλάχιστον τον προσδιορισμό της καταγωγής μου. Συνέπεια όλων αυτών ήταν η αίσθηση της 'μεθοριακότητας' που είχα στο μεγαλύτερο κομμάτι της ζωής μου, καθώς αυτοπροσδιοριζόμουν και ετεροπροσδιοριζόμουν ως 'ενδιάμεση' ενώ παράλληλα ζούσα και μεγάλωνα μέσα σε ένα 'ανάμεσα' τριών 'κόσμων'.

Μέχρι σήμερα δεν μπορώ να πω με σιγουριά αν τελικά 'βρήκα' εγώ ή 'με βρήκε' πρώτη η Αγία Τριάδα της Λεύκης, αυτό που μπορώ να πω όμως είναι ότι εκείνη με 'παρακολουθούσε' πάντοτε από την κορυφή του βουνού. Άλλωστε από τα δύο μπροστινά παράθυρα του πατρικού μου φαίνεται η εκκλησία της που στέκει αγέρωχη ψηλά στο βουνό· επομένως, ναι, υποθέτω πως εκείνη σίγουρα με 'έβλεπε' και η σκέψη αυτή με γεμίζει ζεστασιά και με κάνει να χαμογελάω.

Κάπως έτσι, χωρίς να το καταλαβαίνω ακριβώς, επέλεξα στο πρώτο εξάμηνο του μεταπτυχιακού ως τόπο για την πρώτη μου εργασία τη Λεύκη. Χωρίς να το συνειδητοποιώ τότε, ξεκινούσα ουσιαστικά την πρώτη μου επιτόπια έρευνα, η οποία διήρκεσε συνολικά τρία χρόνια, από το 2015 έως και το 2018. Η επιτόπια αυτή έρευνα υπήρξε για εμένα μια μυητική διαδικασία και διαδρομή, στη διάρκεια της οποίας διδάχθηκα, εκπαιδεύτηκα, προβληματίστηκα και τελικά 'ωρίμασα' λίγο περισσότερο τόσο σε προσωπικό όσο και σε επιστημονικό επίπεδο. Τα πρώτα μου βήματα, στην αρχή ακόμη αυτής της διαδρομής, χαρακτηρίζονταν από αστάθεια, σπασμωδικότητα και ανασφάλεια, με την πάροδο του χρόνου όμως, την προσωπική μελέτη και την καθοδήγηση και βοήθεια της επιβλέπουσας καθηγήτριας μου, Μαριλένας Παπαχριστοφόρου, κατάφερα να σταθεροποιήσω το βήμα και τη σκέψη μου, να οργανώσω το υλικό μου και τελικά να καταφέρω να ολοκληρώσω αυτήν την εργασία.

Αρχικά, η υπόθεση εργασίας μου αφορούσε στην ανάδειξη της θηλυκής υπόστασης της Αγίας Τριάδας στο πλαίσιο της κοινότητας της Λεύκης και στην αναζήτηση ενός συμβολικού συστήματος εντός του οποίου θα κυριαρχούσε ως αναπαράσταση. Σε συνέχεια αυτής της υπόθεσης και όσο προχωρούσε η

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

επιτόπια έρευνα και εμβάθυνα σταδιακά στον τελετουργικό και προφορικό λόγο της κοινότητας, αντιλήφθηκα με τη σειρά μου πως η προφορική της παράδοση αποτελεί ένα προφορικό σύστημα επικοινωνίας μέσω του οποίου οι κάτοικοι διαμορφώνουν συλλογικά την ταυτότητά τους σε σχέση και με τη λαϊκή λατρεία. Εκτιμώ κατά συνέπεια πως η αντιμετώπιση των φαινομένων του παραδοσιακού πολιτισμού τη Λεύκης ως ένα ενιαίο σύστημα αντιλήψεων, αξιών και ταυτίσεων, το οποίο αναπαράγεται εντός του πλαισίου της κοινότητας μέσα από τη συνεχή αλληλεπίδραση του ατόμου με το κοινωνικό σύνολο αλλά και μέσα από ποικίλες πρακτικές,¹ στη βάση δηλαδή της δομικής Ανθρωπολογίας η οποία τείνει προς τη σύνθεση μιας «σημειολογικής αισθητικής»,² αποτέλεσε τη θεωρητική προσέγγιση που θα μου επέτρεπε τη διερεύνηση του συστήματος σε βάθος. Επέλεξα κατά συνέπεια να διερευνήσω και να προσεγγίσω το συμβολικό σύστημα της κοινότητας της Λεύκης στη βάση μιας στρουκτουραλιστικής ανάλυσης, έτσι ώστε να καταφέρω να αναδείξω την τάξη στη φαινομενική, κατ' εμέ, αταξία των πολιτισμικών φαινομένων και πρακτικών της Λεύκης.³

Η δομιστική μεθοδολογική προσέγγιση την οποία επέλεξα, μου επέτρεψε τη διερεύνηση των προφορικών αφηγήσεων αλλά και των τελετουργικών πρακτικών της κοινότητας, μέσα σε ένα διευρυμένο πλαίσιο συμφραζομένων, ενώ ταυτόχρονα μου παρείχε τα απαραίτητα θεωρητικά και μεθοδολογικά εργαλεία για την ανάλυση του μυθικού⁴- τελετουργικού συστήματος της Λεύκης. Όλα τα εθνογραφικά στοιχεία που συνέλεξα κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στο χωριό και εξ όσων είμαι σε θέση να γνωρίζω έως και σήμερα ενισχύουν την άποψη μου ότι το σύστημα αυτό διέπεται από μια σειρά μυθικών ομοιοτήτων και συμπληρωματικών αντιθέσεων, όπως είναι η ζωή και ο θάνατος, το καλό σε σχέση με το κακό, το αγνό ως προς το ακάθαρτο κ.ο.κ. Στη βάση αυτής της αντίληψης ο κόσμος, τα όντα που τον κατοικούν, αλλά και τα αντικείμενα και οι δοξασίες διχοτομούνται και μέσω αυτής της διαδικασίας διχοτόμησης οι κάτοικοι της Λεύκης εισάγουν τάξη στην αταξία, με άλλα λόγια ταξινομούν την ύλη, τις ιδέες και τον κόσμο που τους περιβάλλει.

Η ανάλυση ενός μυθικού συστήματος που διέπεται από δομικές δυαδικές αντιθέσεις νοηματικά συμπληρωματικών εννοιών δεν αποτελεί καινοτομία στις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις, αντίθετα τέτοιου είδους προσεγγίσεις συναντούμε σε σπουδαίες μελέτες όπως αυτή του P. Bourdieu⁵ και την ανάλυση του μυθικό- τελετουργικού συστήματος της Καμπυλίας, στην οποία ο ίδιος αποδεικνύει την οργάνωση του οικιακού χώρου, τη διαίρεση του χρόνου και τη σωματική έξη. Ακόμη, μελέτες όπως της M. Douglas⁶ για την καθαρότητα και τον κίνδυνο, του E. Leach⁷ για τη λειτουργία και την ερμηνεία των

¹ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013, σ. 387.

² Levi Strauss, C., *Μύθος και νόημα*, Αθανασόπουλος, Β., (μτφρ.), (εκδ.) Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1986, σ. 13.

³ Levi Strauss, C., *Μύθος και νόημα*, ο.π. στο ίδιο, σσ. 38-39.

⁴ Ο 'μύθος' είναι μια ιερή ή θρησκευτική αφήγηση και γι' αυτό το λόγο συνοδεύεται πολύ συχνά από τελετουργικό και θεολογικό πλαίσιο, ενώ πραγματεύεται σοβαρά για τους ανθρώπους υπαρξιακά ζητήματα. Κατά συνέπεια μια μυθική-αφηγηματική διάσταση αποτελεί όψη του ιερού. (Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: στο νησί της Καλυψώς*, Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ. 38). Οι μύθοι σύμφωνα με τον Levi Strauss μπορούν να διερευνηθούν αποσπασματικά ως πηγές προφορικής ιστορικής αφήγησης καθώς αποτελούν ενδείξεις κοινωνικών αξιών, οι οποίες διαμορφώνουν τις δομές μιας ομάδας ανθρώπων. (Levi Strauss, C., *Μύθος και νόημα*, Αθανασόπουλος, Β., (μτφρ.), Αθήνα, Καρδαμίτσα, 1986, σελ. 79-97.

⁵ Ο Bourdieu έχει δεχθεί επιρροές από την επιστήμη της ανθρωπολογίας και της κοινωνιολογίας. Ο ίδιος διατήρησε στο έργο του τη σημασία της κυριαρχίας και των συμβολικών συστημάτων στην κοινωνική ζωή, ενώ υιοθέτησε την ιδέα του Μάρξ περί της κοινωνίας, η οποία αποτελεί σύνολο των κοινωνικών σχέσεων. Ο ίδιος επηρεάστηκε από το έργο των E. Durkheim, M. Mauss αλλά και του C. Lévi-Strauss από τους οποίους κληρονόμησε μια δομιστική εξήγηση της τάσης των κοινωνικών συστημάτων να αναπαράγονται, η οποία βασίζεται στην ανάλυση των μορφών ταξινόμησης και των συμβολικών δομών. (Bourdieu, P., *Η αίσθηση της πρακτικής*, Παραδέλλης, Θ. (μτφρ.), Τσάτσου, Μ. (επιμ.), Αλεξάνδρεια, 2006.)

⁶ Η κοινωνική ανθρωπολόγος M. Douglas είναι γνωστή για το συγγραφικό της έργο αναφορικά με τον πολιτισμό και τα σύμβολα. Η ίδια θεωρείται ως συνεχιστής του έργου του E. Durkheim και υπήρξε θερμή υποστηρίκτρια της θεωρίας του δομισμού και της δομιστικής ανάλυσης. (Douglas, M., *Καθαρότητα και κίνδυνος: μια ανάλυση των εννοιών της μιαιρότητας και των ταμπού*, Χατζούλη, Αι. (μτφρ.), (εκδ.) Πολύτροπον, Αθήνα, 2007.)

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

συμβόλων αλλά και θεωρητικές προσεγγίσεις όπως για παράδειγμα του E. Durkheim⁸ για τη διχοτόμηση του σύμπαντος σε ιερό και μισρό και βέβαια εκείνη του Lévi-Strauss⁹ για την πρόσληψη των πολιτισμικών φαινομένων ως συστημάτων διατεταγμένων συνόλων που ενσωματώνουν κωδικοποιημένες πληροφορίες αποτέλεσαν για εμένα τη θεωρητική βάση επάνω στην οποία οργάνωσα και μελέτησα το εθνογραφικό υλικό μου. Σύγχρονες εθνογραφικές μελέτες προερχόμενες τόσο από την Ελλάδα όσο και από τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο αποτέλεσαν επίσης για εμένα πρότυπο αλλά και πολύτιμα βοηθήματα ως προς την οργάνωση της σκέψης μου, αλλά και ως προς την κατανόηση της πρακτικής εφαρμογής της θεωρίας και της μεθόδου, όπως για παράδειγμα η σπουδαία μελέτη της Μ. Παπαχριστοφόρου για το νησί των Λειψιών¹⁰ αλλά και εκείνες της Ε. Ψυχογιού,¹¹ της Μ. Detelic,¹² του R. Popov¹³ κ.α.

Η προσπάθεια κατανόησης και διερεύνησης του συμβολικού- μυθικού συστήματος της Λεύκης με έφεραν αντιμέτωπη τόσο με τις λεκτικές όσο και με τις μη λεκτικές μορφές επικοινωνίας της κοινότητας μέσα από τις οποίες οι κάτοικοι μεταφέρουν -λεκτικά ή μη- συγκεκριμένα νοήματα. Κατά συνέπεια, αναπόφευκτα σχεδόν, ήρθα αντιμέτωπη με τη δομιστική γλωσσολογική θεωρία του F. de Saussure¹⁴ και το περίφημο έργο του *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*. Ο ίδιος αντιλαμβάνεται τη γλώσσα ως ένα σύστημα 'σημείων', τα οποία αποτελούνται από το 'σημαίνον' και το 'σημαινόμενο', δηλαδή οι λέξεις ως 'σημαίνοντα' συνδέονται με τα 'σημαινόμενα', με την έννοια ότι στην κάθε λέξη, εντός ενός συγκεκριμένου κοινωνικού πλαισίου, αποδίδεται μια συγκεκριμένη σημασία. Η σημασία που αποδίδεται, δηλαδή η σχέση σημαίνοντος και σημαίνόμενου, αποτελεί μια κοινωνική σύμβαση και βάση αυτής της θεώρησης καμία λέξη δεν έχει εγγενώς μια συγκεκριμένη σημασία. Ο δομιστικός αυτός τρόπος προσέγγισης της γλώσσας μου επέτρεψε τη διερεύνηση της βασικής μου θέσης, η οποία ταυτίζεται με αυτή του E. Leach¹⁵ ότι «ο πολιτισμός επικοινωνεί», και με οδήγησε στην αναζήτηση των σημασιών που αποδίδονται από την κοινότητα της Λεύκης σε συγκεκριμένες λέξεις, οι οποίες στο πλαίσιο αυτής της εργασίας συνδέονται κυρίως με τον υπερφυσικό κόσμο και τον κόσμο του ιερού. Κατά συνέπεια, μελέτες όπως αυτή της I. Sedakova¹⁶ αλλά και ετυμολογικά λεξικά στάθηκαν πολύτιμοι βοηθοί στη μελέτη μου.

Αναφορικά με τις κωδικοποιημένες πληροφορίες που μεταφέρονται στο πλαίσιο της κοινότητας μέσω των μη λεκτικών μορφών επικοινωνίας αποτέλεσε για εμένα σταθμό η κατανόηση της λειτουργίας των συμβόλων, αλλά και η πρόσληψη των θρησκευτικών- λατρευτικών δρωμένων ως συμβολικών φαινομένων. Η σπουδαία μελέτη της Ε. Ψυχογιού¹⁷ για τις νεκρώσιμες τελετές μου παρείχε μια επιπλέον

⁷ Ο Βρετανός κοινωνικός ανθρωπολόγος E. Leach θεωρείται πως κάλυψε το χάσμα μεταξύ του βρετανικού δομικού λειτουργισμού και του γαλλικού δομισμού, ενώ ο ίδιος υπήρξε σημαντικός αναλυτής του έργου του Lévi-Strauss εκδίδοντας μια σειρά έργων σχετικά με τη θεωρητική οπτική του. (Leach, E., *Πολιτισμός και επικοινωνία: η λογική της διαπλοκής των συμβόλων*, Σουρραπά, Ε. (μτφρ.), Παραδέλλης, Θ. (επιμ.), (εκδ.) Καστανιώτη, Αθήνα, 1993.)

⁸ Ο Γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος E. Durkheim υπήρξε μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες που συνέβαλαν στην εξέλιξη της επιστήμης της κοινωνιολογίας. (Durkheim, E., *The elementary forms of religious life*, Fields, K. E. (μτφρ.), (εκδ.) The Free Press, Νέα Υόρκη, 1995, σ. 33.)

⁹ Ο Γάλλος ανθρωπολόγος Claude Lévi-Strauss υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους διανοητές του 20^{ου} αιώνα, πρωτοπόρος της θεωρίας του δομισμού, μιας θεωρίας που χρησιμοποίησε για την κατανόηση του πολιτισμού και της ανθρώπινης κοινωνίας. (Lévi-Strauss, C., *Μύθος και νόημα*, ό.π. στο ίδιο, σ. 89.)

¹⁰ Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: 'στο νησί της Καλυψώς'*, (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 2013.

¹¹ Ψυχογιού, Ε., *'Μαυρηγή' και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008.

¹² Detelic, M., "St. Paraskeve in the Balkan context", *Folklore*, 121, 2010.

¹³ Popov, R., "Paraskeva and her 'sisters': saintly personification of women's rest days and other themes", *Saints of the Balkans*, Belgrade, Institute for Balkan Studies, 2006.

¹⁴ Ο Ελβετός γλωσσολόγος Ferdinand de Saussure υπήρξε ιδρυτής της μοντέρνας γλωσσολογίας και του δομισμού. (Saussure, F., *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, Αποστολόπουλος, Φ. (μτφρ.), (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 1979.)

¹⁵ Leach, E., *Πολιτισμός και επικοινωνία: η λογική της διαπλοκής των συμβόλων*, Σουρραπά, Ε. (μτφρ.), Παραδέλλης, Θ. (επιμ.), (εκδ.) Καστανιώτη, Αθήνα, 1993, σ. 10.

¹⁶ Sedakova, I., "Magico-religious symbolism of a candle in the Slavic calendar rituals", *Institute for Slavic Studies, Russia, Russian Academy of Sciences*, 2015.

¹⁷ Ψυχογιού, Ε., *'Μαυρηγή' και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σσ. 19-21.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

οπτική του συμβόλου, αυτή της διαδικασίας, η οποία γίνεται περισσότερο κατανοητή μέσω του απαρεμφάτου 'συμβάλλειν' που παραπέμπει σε ένα σύνολο πράξεων. Η συγχρονία και η ενότητα των πράξεων από μια πληθυσμιακή ομάδα και κατά μια δεδομένη χρονική στιγμή παρέχει στο σύνολό της ένα συγκεκριμένο νόημα, το οποίο μοιράζονται τα μέλη της ομάδας. Σύμφωνα με αυτή την οπτική πραγματοποιείται στα πλαίσια αυτής της εργασίας μια προσπάθεια προσέγγισης των ιερών συμβολικών συμβάντων, τελετουργιών, της Λεύκης ως μυστικές, ιερές, συμβολικές επιτελέσεις αλλά και ως μυθικές αφηγήσεις, οι οποίες δομούνται διαχρονικά και κατά παράδοση στο πλαίσιο της κοινότητας και αφορούν εν τέλει τη θρησκευτική της κοσμολογία.

Υιοθετώντας τις παραπάνω θεωρητικές οπτικές και προσλαμβάνοντας τους επιμέρους λεκτικούς και μη, συμβολισμούς και τις θρησκευτικές αναπαραστάσεις της κοινότητας ως δομικά συστατικά στοιχεία του συμβολικού της συστήματος κατέληξα στο συμπέρασμα πως το σύστημα αυτό δομείται επάνω σε δύο νοηματικά αντίθετους αλλά ταυτόχρονα συμπληρωματικούς μεταξύ τους άξονες, τη ζωή και το θάνατο, βασική αναπαράσταση του οποίου αποτελεί η Αγία Τριάδα. Μάλιστα, και σύμφωνα με τις διδαχές του Lévi-Strauss,¹⁸ προσπάθησα να προσεγγίσω την αμετάβλητη ιδιότητα αυτού του σύνθετου συστήματος κωδίκων από το οποίο εκτιμώ πως διέπεται το συμβολικό σύστημα της Λεύκης και αυτή η προσέγγιση με οδήγησε στην αναζήτηση ενός μυθολογικού υποστρώματος που εκτιμώ πως προϋπήρχε του χριστιανισμού στην ευρύτερη περιοχή της Καστοριάς, το οποίο συνέχισε να υφίσταται, μέσω των συμβόλων, υποφώσκον και προσαρμοσμένο πλέον, στους κόλπους της χριστιανικής θρησκείας.

Συνέχεια αυτής της σκέψης, και έχοντας κατά νου τους βασικούς άξονες του συμβολικού συστήματος της κοινότητας οι οποίοι συμπυκνώνονται στο αντιθετικό ζεύγος των αλληλοσυμπληρούμενων εννοιών ζωή/θάνατος, υπήρξε η σύνδεση της Αγίας Τριάδας αφενός με τις τρεις Μοίρες που συναντά κανείς όχι μόνο στην αρχαιοελληνική μυθολογία και αφετέρου στη μυθολογία πολλών λαών, αλλά και με τις νεράιδες της Λεύκης, τις 'σαμοβίλες'.¹⁹ Κατά την άποψή μου πρόκειται για αναπαραστάσεις του αντιθετικού ζεύγους ζωή/θάνατος, οι οποίες προσλαμβάνουν όλες τις όψεις της γυναικείας θηλότητας. Κατά συνέπεια, η παρούσα εργασία βασίζεται σε ένα μεγάλο μέρος της στην ανάδειξη αυτής της οπτικής.

Τόσο ο E. Leach²⁰ όσο και η M. Douglas²¹ συμφωνούν ως προς την άποψη ότι για την κατανόηση και την 'αποκωδικοποίηση' των μεταβιβαζόμενων μηνυμάτων των συμβόλων, των τελετουργιών και γενικότερα του κώδικα επικοινωνίας της εκάστοτε πληθυσμιακής ομάδας, θα πρέπει να γνωρίζει κανείς πολλά και να έχει μελετήσει σε βάθος το πολιτισμικό πλαίσιο της ομάδας που διερευνά. Στην περίπτωση της Λεύκης εκτιμώ πως το πολιτισμικό πλαίσιο της κοινότητας διαμορφώθηκε μέσα από τις ιστορικές συνθήκες και συγκυρίες στην πάροδο του χρόνου και για αυτόν το λόγο επέλεξα να αφιερώσω το πρώτο κεφάλαιο της διπλωματικής μου εργασίας στο ιστορικό πλαίσιο που αφορά την ευρύτερη περιοχή της Λεύκης. Ας σημειωθεί πως ο στόχος της συγκεκριμένης εργασίας δεν είναι μια ιστορική μελέτη, αντίθετα μέσα από αυτό το κεφάλαιο επιχειρώ αφενός μια προσέγγιση των ανθρώπων ως ιστορικών υποκειμένων που ενεργούν, προσαρμόζονται και συγκροτούνται σε ομάδες, επηρεαζόμενοι από τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες και, αφετέρου, την ανάδειξη μιας ιστορικής ενότητας της ευρύτερης περιοχής της Καστοριάς με γειτονικές περιοχές, όπως παραδείγματος χάριν της Κορυτσάς και του Μοναστηρίου. Η ιστορική σύνδεση των περιοχών αυτών, η οποία αποδεικνύεται τόσο μέσα από ιστορικές πηγές²² όσο και από αρχαιολογικές

¹⁸ Lévi Strauss, C., *Μύθος και νόημα*, ο.π. στο ίδιο, σ. 34.

¹⁹ Βλ. Κεφάλαιο 2, σ. 29.

²⁰ Leach, E., *Πολιτισμός και επικοινωνία: η λογική της διαπλοκής των συμβόλων*, Σουρραπά, Ε. (μτφρ.), Παραδέλλης, Θ. (επιμ.), (εκδ.) Καστανιώτη, Αθήνα, 1993, σ. 146.

²¹ Douglas, M., *Καθαρότητα και κίνδυνος: μια ανάλυση των εννοιών της μιαιρότητας και των ταμπού*, Χατζούλη, Αι. (μτφρ.), (εκδ.) Πολύτροπον, Αθήνα, 2007.

²² Σχινάς Θ. Ν., *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, (εκδ.) Messenger d' Athènes, Αθήνα, 1886, σ. 316.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

μελέτες και ανασκαφές²³ μας βοηθά να αποκτήσουμε μια δυναμική εικόνα της κοινότητας, η οποία δρα, ενεργεί, κινείται και μετακινείται στο χώρο, ερχόμενη σε επαφή με άλλους ανθρώπους και πολιτισμούς προσπαθώντας κάθε φορά να προσαρμοστεί στα νέα ιστορικά δεδομένα. Κατά συνέπεια μια ιστορική σύνδεση των περιοχών αυτών μας βοηθά στην κατανόηση και της σύνδεσης της κοινότητας της Λεύκης τόσο με την ελληνική όσο και με τη σλαβική παράδοση, την οποία επιχειρώ να αναδείξω στα επόμενα κεφάλαια.

Στη συνέχεια της εργασίας μου γίνεται αναφορά στη συμβολική συγκρότηση του χώρου της Λεύκης, η οποία αναδεικνύεται μέσα από την προφορική παράδοση των Λευκιωτών και βάσει αυτής εκτιμώ πως διχοτομείται σε ιερό-κοινωνικό χώρο και μιαρό-μη κοινωνικό χώρο. Αυτό το συμβολικό σύστημα επικοινωνείται και αποτυπώνεται λεκτικά μέσω των παραδόσεων για υπερφυσικά πλάσματα, τα οποία ταξινομούνται σε 'ιερά' και 'βέβηλα' ή βλαπτικά για τους ανθρώπους και προβάλλονται φαντασιακά από τους κατοίκους επάνω στο χώρο μετατρέποντάς τον σε βιωμένο τόπο. Με λίγα λόγια αναδεικνύεται η διαδικασία με την οποία οι άνθρωποι συγκροτούν και οργανώνουν τον χώρο τους μέσω της προφορικής τους παράδοσης. Εδώ επιχειρείται επίσης η ανάδειξη της καθολικής συμβολικής παρουσίας της Αγίας Τριάδας τόσο στο χώρο όσο και στις ιερές τελετουργίες του κύκλου της ζωής της κοινότητας μέσω της συμβολικής της σύνδεσης τόσο με υπερφυσικές οντότητες του χριστιανισμού όσο και με υπερφυσικά πλάσματα της προφορικής παράδοσης της Λεύκης, όπως οι 'σαμοβίλες', αλλά και με υπερφυσικές οντότητες προχριστιανικών μυθολογιών, όπως οι τρεις Μοίρες. Η υπερφυσική θηλυκή οντότητα της Αγίας Τριάδας, η οποία συνδέεται συμβολικά με τη ζωή και το θάνατο, ταξινομείται από την κοινότητα της Λεύκης με συμβολικούς όρους ως 'οριακή' θεότητα, όπως θα καταδειχθεί, ιδιότητα που την καθιστά παρούσα σε όλους τους κοινωνικά οριοθετημένους χώρους και χρόνους των Λευκιωτών. Ως οριακή, η Αγία Τριάδα είναι ταυτόχρονα ιερή και επικίνδυνη, αλλά και παντεπόπτρια, κρατώντας στα χέρια της τη ζωή, το θάνατο και τη μοίρα των πάντων.

Το τελευταίο κεφάλαιο της διπλωματικής μου εργασίας αφορά το τελετουργικό τριήμερο της Λεύκης, το οποίο εορτάζεται εθιμικά κάθε χρόνο του Αγίου Πνεύματος, προς τιμήν της Αγίας Τριάδας. Μέσα από το παράδειγμα αυτού του τελετουργικού τριήμερου εορτασμού επιχειρείται η ανάδειξη μιας σειράς αναλογιών μεταξύ προφορικής αφήγησης και εθιμικών τελετουργικών πρακτικών, ενώ υποστηρίζεται η άποψη πως αυτές οι αναλογίες που συνδέονται με την πίστη σε συγκεκριμένους Αγίους της χριστιανικής ορθόδοξης εκκλησίας υποθάλλουν συμπληρωματικούς συμβολισμούς. Εδώ επιχειρείται μια προσπάθεια ανάδειξης του συμβολικού νοήματος του συγκεκριμένου τελετουργικού και σύνδεσής του με την κοσμοθεωρία των Λευκιωτών. Τόσο η Αγία Τριάδα της Λεύκης όσο και το τριήμερο τελετουργικό της εκτιμώ πως βρίσκονται σε άμεση συμβολική συνάρτηση με τις αγροτικές εργασίες της κοινότητας στον κύκλο του χρόνου αλλά και με τις καιρικές συνθήκες της ευρύτερης περιοχής, οι οποίες επιτρέπουν τη (ανα)βλάστηση των φυτών από τα μέσα Μαΐου έως τα μέσα Ιουνίου. Στο κοσμικό αυτό 'γύρισμα' του χρόνου, στο πέρασμα από τον χειμώνα στο καλοκαίρι, η συμβολική παρουσία της Αγίας Τριάδας ως αναπαραστάση της ζωής και του θανάτου είναι απαραίτητη για την κοινότητα. Ακόμη, ως οριακή τοποθετείται αφηγηματικά και τελετουργικά σε μια οριακή και οριοθετημένη κοινωνικά, χρονική στιγμή του κύκλου του χρόνου της κοινότητας έτσι ώστε να βοηθήσει συμβολικά μέσα από την ιερή της υπόσταση το ασφαλές πέρασμα από το χειμώνα στο καλοκαίρι.

Μέσα από την ανάδειξη των συμβόλων και των αναπαραστάσεων της κοινότητας, τα οποία εκτιμώ πως δομούνται επάνω στους δύο νοηματικά αλληλοσυμπληρούμενους άξονες ζωή/θάνατος, επιχειρήσα κατά συνέπεια να προσδιορίσω ένα ευρύτερο συμβολικό πλαίσιο εντός του οποίου θεωρώ πως εντάσσεται συνολικά η προφορική παράδοση της κοινότητας των Λευκιωτών.

²³ Τρανταλίδου, Κ., Καρκανάς, Π, Μπελεγρίνου, Ε, Χατζηθεοδώρου, Θ., «Σπήλαιο σε μια σημαντική δίοδο της Δυτικής Μακεδονίας στο φαράγγι του Λιβαδοπόταμου. Πρώτη παρουσίαση», στο: *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*, 19, 2005 και Korkuti, M., «Η Νεολιθική εποχή και η εποχή του Χαλκού στην Αλβανία», στο: *Τα Βαλκάνια στην Προϊστορία*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2001. Βλ. Κεφάλαιο 1, σ. 12.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Η μέθοδος που χρησιμοποίησα για τη συλλογή των εθνογραφικών μου δεδομένων ήταν αυτή της επιτόπιας εθνογραφικής έρευνας με συμμετοχική παρατήρηση στις εθμικές πρακτικές της κοινότητας, ενώ χρησιμοποιήθηκε η τεχνική των συνεντεύξεων, σε ημι-δομημένη μορφή στο πλαίσιο των ελεύθερων συζητήσεων με τους κατοίκους του χωριού. Από τις επισκέψεις μου στο χωριό της Λεύκης τα τελευταία τρία χρόνια (2015-2018) προέκυψαν δέκα (10) μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, επτά (7) από τις οποίες απομαγνητοφωνήθηκαν και παρατίθενται στο παράρτημα στο τέλος της εργασίας, μαζί με ενδεικτικά αποσπάσματα από το προσωπικό εθνογραφικό μου ημερολόγιο, φωτογραφίες, χάρτες και σχεδιαγράμματα. Όλοι οι άνθρωποι με τους οποίους συναναστράφηκα και συνομίλησα κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στο χωριό πλησιάζουν τους εκατό στον αριθμό (ηλικίας 5-95 χρονών) με το μορφωτικό τους επίπεδο να ποικίλει ανάλογα με την ηλικία.

Η έρευνα υποστηρίχθηκε οικονομικά εξολοκλήρου από εμένα την ίδια: έξοδα μετάβασης και υλικοτεχνική υποδομή όπως κάμερα, φωτογραφική μηχανή, μαγνητόφωνο, ενώ οι επισκέψεις μου στο χωριό γίνονταν σε εβδομαδιαία βάση, μία με δύο μέρες κάθε εβδομάδα, με εξαίρεση τις εορταστικές περιόδους ή τις περιόδους όπου πραγματοποιούνταν κάποια εθμική πρακτική της κοινότητας, κατά τις οποίες η παραμονή μου στο χωριό διαρκούσε περισσότερες μέρες, έως πέντε. Από τα τρία αυτά χρόνια μόνο το εαρινό εξάμηνο του 2017 απουσίαζα από τη Λεύκη, και από την Ελλάδα, διότι επέλεξα και επιλέχθηκα να φοιτήσω το εξάμηνο εκείνο στο Πανεπιστήμιο της Κολωνίας, μέσω του προγράμματος ανταλλαγής φοιτητών Erasmus⁺. Στις επισκέψεις μου στο χωριό, το πρώτο διάστημα ήμουν κυρίως μόνη, ενώ κάποιες φορές συνοδευόμουν από συγγενικά μου πρόσωπα.

Τέλος θα ήθελα να αναφέρω πως για πολιτικούς, προσωπικούς και άλλους λόγους μου ζητήθηκε από τους συνομιλητές μου στη Λεύκη η διατήρηση της ανωνυμίας τους, επιθυμία την οποία σέβομαι και διατηρώ στην παρούσα διπλωματική εργασία. Για τον λόγο αυτόν στο παράρτημα αυτής της εργασίας αναφέρεται μόνον η ηλικία, το φύλο και το επάγγελμα.

Κεφάλαιο 1^ο : Ιστορικά προλεγόμενα, ταυτότητες, ετερότητες και προσδιορισμοί.

Η κοινότητα της Λεύκης.

1.1 Η Λεύκη

Η Λεύκη είναι ένα μικρό ορεινό χωριό, το οποίο διοικητικά ανήκει στο Δήμο Καστοριάς της Περιφερειακής ενότητας Καστοριάς, η οποία ανήκει με τη σειρά της στην Περιφέρεια Δυτικής Μακεδονίας, σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση της Ελλάδας, όπως αυτή διαμορφώθηκε με το πρόγραμμα 'Καλλικράτης'²⁴ το 2011, και έχει υψόμετρο 691 μ. από την επιφάνεια της θάλασσας.²⁵ Έως και το 2010 η Λεύκη ανήκε στο Δήμο Αγίας Τριάδας και στο Διοικητικό Διαμέρισμα της Λεύκης, σύμφωνα με τη διοικητική διαίρεση της Ελλάδας όπως αυτή είχε διαμορφωθεί με το σχέδιο 'Καποδίστριας'.²⁶ Σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού που πραγματοποιήθηκε το 2011, οι μόνιμοι κάτοικοι της Λεύκης ανέρχονταν στους 379, ενώ σήμερα (2018) είναι αισθητά λιγότεροι.²⁷

Αν και η επίσημη ονομασία του οικισμού είναι 'Λεύκη', στην επίσημη ιστοσελίδα του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ)²⁸ αναγράφεται και ως 'Λεύκη- Κάτω Λεύκη', ενώ υπάρχει και η 'Άνω Λεύκη- Ζουπάνιστα', αλλά και η 'Ορμάν- Κάτω Λεύκη'. Όλες αυτές οι ονομασίες παραπέμπουν αφενός σε μια παλαιότερη διάρθρωση κατοίκησης της γύρω περιοχής και αφετέρου στη μετονομασία των οικισμών που πραγματοποιήθηκε στις 9-9-1927 για τη Ζουπάνιστα και το Ορμάν, ενώ ο οικισμός της Λεύκης με τη σημερινή του μορφή φαίνεται πως καταγράφεται μόλις στις 3-6-1961. Αυτό οφείλεται στη μετοίκηση των κατοίκων από την Άνω Λεύκη-Ζουπάνιστα στην Κάτω Λεύκη-Λεύκη, δηλαδή σε ένα διαφορετικό υψόμετρο της ίδιας περιοχής, στους πρόποδες του όρους Ψαλίδα.

Σήμερα, στην περιοχή υπάρχουν δύο κατοικημένοι διακριτοί οικισμοί, η Λεύκη και η Νέα Λεύκη (πρώην Κάτω Λεύκη-Ορμάν), ενώ μόνο οι κάτοικοι της Λεύκης χρησιμοποιούν τους όρους 'Άνω Λεύκη' ή 'Ζουπάνιστα' και 'Κάτω Λεύκη' όταν παρουσιάζεται ανάγκη προσδιορισμού σχετικά με τον παλαιότερο οικισμό.²⁹ Σε αυτήν την εργασία με απασχόλησε το ακατοίκητο σήμερα χωριό της Άνω Λεύκης-Ζουπάνιστας και της Κάτω Λεύκης- Λεύκης όπου και μετοίκησαν οι συνομιλητές μου.

²⁴ Σύμφωνα με την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, το πρόγραμμα 'Καλλικράτης' ή 'Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης' αποτελεί το νόμο 3852/2010, σύμφωνα με τον οποίο επαναπροσδιορίστηκε η διοικητική διαίρεση της Ελλάδας το 2011 και επανακαθορίστηκαν τα όρια των αυτοδιοικητικών μονάδων, οι αρμοδιότητες και ο τρόπος εκλογής των διοικητικών οργάνων. Διαθέσιμη ηλεκτρονικά:

http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70eeca84e2ec9b9/nomos_kallikrati_9_6_2010.pdf

²⁵ Για τον υπολογισμό του υψόμετρου χρησιμοποιήθηκε η εφαρμογή 'helppost'. Διαθέσιμη ηλεκτρονικά:

<https://www.helppost.gr/xartes/ypsometro-evresi/>

²⁶ Στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας ΕΛ-ΣΤΑΤ για την απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδας διαθέσιμα ηλεκτρονικά:

http://www.statistics.gr/el/home?p_p_id=3&p_p_lifecycle=0&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&_3_struts_action=%2Fsearch%2Fsearch&_3_redirect=%2Ffel%2Fhome%2F&_3_keywords=%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+%CE%9A%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%AC&_3_groupId=0

²⁷ Για την απογραφή του πληθυσμού το 2011 παραπέμπω στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα:

http://web3.eetaa.gr/metaboles/apografes/apografi_2011_monimos.pdf

²⁸ Για τις μετονομασίες των οικισμών παραπέμπω στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Διαθέσιμη ηλεκτρονικά:

<http://pandektis.ekt.gr/dspace/simplesearch?query=%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7&submit.x=0&submit.y=0>

²⁹ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 43, σ. 107.

1.2 Το οθωμανικό παρελθόν. Διοικητική οργάνωση και δίκτυα επικοινωνίας

Αν κάποιος αποφασίσει να επισκεφτεί το σημερινό χωριό της Λεύκης, θα πρέπει να γνωρίζει την ιστορία που συνοδεύει το ελληνικό κράτος από την αρχή της ίδρυσής του καθώς το παρελθόν αποτελεί για τους κατοίκους σημαντική πηγή ανάκλησης εμπειριών και μνήμης. Οι ανακλήσεις αυτές συχνά λαμβάνουν τη μορφή αφήγησης περιγράφοντας μια ‘παλιά εποχή’ στην οποία πρωταγωνιστούν είτε οι ίδιοι οι αφηγητές, είτε κάποιο οικείο τους πρόσωπο που τους μετέφερε την ‘ιστορία’. Τόσο οι αφηγήσεις αυτές, όσο και οι επιμέρους αφηγηματικοί άξονες που προκύπτουν ως παραφυάδες του κεντρικού κορμού-αφήγματος επηρεάζουν με τρόπο απόλυτο και καθοριστικό πολλές φορές το παρόν των κατοίκων, καθώς μέσω της αφήγησης το παρελθόν ‘επικαιροποιείται’ και επηρεάζει αναλογικά τη δράση-αντίδραση των κατοίκων στο παρόν. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιου είδους επιρροής του παρελθόντος στο παρόν αποτελούν κατά την άποψή μου οι ευρέως διαδεδομένες στη Λεύκη ‘ιστορίες με λίρες’. Μία τέτοια ιστορία για παράδειγμα αφορά έναν Μπέη, ο οποίος σύμφωνα με τους συνομιλητές μου έθαψε στην Παλιουβίτσα³⁰ ένα καζάνι λίρες, αλλά μετά τον σκότωσαν κι από τότε οι κάτοικοι αναζητούν το περίφημο καζάνι. Τέτοιου είδους αφηγήσεις ανακαλούνται αυθόρμητα από τους κατοίκους της Λεύκης και πιστεύονται ως ‘αληθινές’ επηρεάζοντας τη δράση τους στο παρόν, καθώς πολλοί από τους κατοίκους έχουν αναζητήσει κατά καιρούς το περίφημο καζάνι με λίρες του Μπέη, κάποιιο μάλιστα διαθέτουν και ειδικό μηχάνημα ανίχνευσης χρυσού.

Το οθωμανικό παρελθόν της περιοχής αποτελεί ‘πηγή ανάκλησης’ για τους κατοίκους, διότι η περιοχή της Καστοριάς ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος μόλις το 1912, ενώ οι κάτοικοι μετοίκησαν στους πρόποδες του βουνού μόλις τη δεκαετία του 1960. Κατά συνέπεια οι σημερινοί μεσήλικες και ηλικιωμένοι κάτοικοι της Λεύκης διατηρούν ακόμη έντονα στη μνήμη τους τα βιώματά τους από το παλιό χωριό, την Άνω Λεύκη, την οποία μάλιστα μέχρι και τη δεκαετία του 1950 συνέχιζαν να αποκαλούν Ζουπάνιστα, παρά τη μετονομασία του χωριού ήδη από το 1927.³¹ Καθώς θεωρώ ότι το οθωμανικό παρελθόν της Λεύκης είναι παρόν στις καθημερινές κουβέντες των σημερινών κατοίκων και επηρεάζει αναλογικά το παρόν τους αναζητήσα πληροφορίες, οι οποίες θα με βοηθούσαν να συνθέσω νοητικά την οθωμανική ‘πραγματικότητα’ της Λεύκης, στο μέτρο βέβαια του εφικτού. Από την πρώτη στιγμή, μου έγινε φανερό πως μια τέτοια σύνθεση προϋπέθετε και μια τελείως διαφορετική γεωγραφική ανάγνωση της περιοχής, η οποία υπάκουε σε διαφορετικές από τις σημερινές, συνθήκες διαβίωσης αλλά και πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας.

Ο Ολλανδός ιστορικός και ανθρωπολόγος Hans Vermeulen,³² μέσα από τη διεισδυτική ματιά που εκτιμώ πως έχει λόγω του επιστημονικού του υπόβαθρου στα κοινωνικά και ιστορικά φαινόμενα, κάνει λόγο για την κοινωνικοπολιτική οργάνωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία όπως ο ίδιος εξηγεί, είχε τη βάση της στο σύστημα των ‘μιλέτ’. Τα ‘μιλέτ’ διαχωρίζονταν με βάση το θρήσκευμα και αφορούσαν τις μη μουσουλμανικές κοινότητες της αυτοκρατορίας, οι κάτοικοι των οποίων, ως Οθωμανοί υπήκοοι, βρίσκονταν υπό την ηγεσία του θρησκευτικού τους ηγέτη. Ο θρησκευτικός ηγέτης μαζί με τα υπόλοιπα ηγετικά πρόσωπα των ‘μιλέτ’ λειτουργούσαν και ως διαμεσολαβητές μεταξύ των πολιτών και της οθωμανικής διοίκησης, ενώ εντός των συγκεκριμένων κοινωνικοπολιτικών πλαισίων η εκκλησία

³⁰ Τοπωνύμιο περιοχής, η οποία με σημερινά σημεία αναφοράς βρίσκονταν στη διασταύρωση Μανιάκων, Νέας Λεύκης και Λεύκης.

³¹ Για τις μετονομασίες των οικισμών παραπέμπω στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Διαθέσιμη ηλεκτρονικά:

<http://pandektis.ekt.gr/dspace/simplesearch?query=%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7&submit.x=0&submit.y=0>

³² Vermeulen, H., “Greek Cultural Dominance among the Orthodox Population of Macedonia during the Last Period of Ottoman Rule”, *Cultural Dominance in the Mediterranean area*, (εκδ.) A. Block and H. Driessen, Katholieke Universiteit, Nijmegen, 1984, σ. 227.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

μετατράπηκε σε έναν θρησκευτικό και πολιτικό οργανισμό που έχαιρε αυτονομίας.³³ Ο H. Vermeulen³⁴ αναφέρει πως ήδη από την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453), οι Οθωμανοί έδειξαν το σεβασμό τους προς το Χριστιανισμό και την ορθόδοξη εκκλησία, ιδρύοντας ένα χρόνο αργότερα το 'Ρούμ μιλέτ,' πετυχαίνοντας έτσι την ενοποίηση του ορθόδοξου πληθυσμού (αργότερα υπό τη σκέπη του Πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης, 1766), ενώ αργότερα, το 1461 ιδρύθηκε το μιλέτ των Αρμενίων και σχεδόν μισό αιώνα αργότερα το μιλέτ των Εβραίων.

Βασική κλίμακα διοικητικής διαίρεσης μιας γεωγραφικής περιοχής αποτελούσε το 'βιλαέτι', το οποίο υποδιαιρούνταν σε μικρότερες στρατιωτικο-διοικητικές μονάδες, τα 'σαντζάκια'. Κάθε σαντζάκι υποδιαιρούνταν σε 'καζάδες', οι οποίοι αποτελούσαν και τη μικρότερη νομική και διοικητική διαίρεση.³⁵ Σύμφωνα με τον καθηγητή Τουρκικής Γλώσσας και Λογοτεχνίας Α. Ιορδάνογλου³⁶ η περιοχή της Καστοριάς διατηρούσε στενές σχέσεις με το Μοναστήρι και την Κορυτσά λόγω αυτής της διοικητικής οργάνωσης, καθώς τόσο η Καστοριά όσο και η Κορυτσά ανήκαν διοικητικά στο Βιλαέτι του Μοναστηρίου.³⁷ Βέβαια η δομή αυτής της διοικητικής διαίρεσης αναδιαμορφώθηκε αρκετές φορές στην πάροδο του χρόνου, γι' αυτό και τον τελευταίο αιώνα της οθωμανικής κυριαρχίας ο καζάς της Καστοριάς ανήκε διοικητικά στο σαντζάκι της Κορυτσάς και όχι σε αυτό του Μοναστηρίου, στο οποίο ανήκε προηγουμένως.³⁸ Κατά συνέπεια η διοικητική διαίρεση και οργάνωση των γεωγραφικών περιοχών της οθωμανικής αυτοκρατορίας συνέδεε κάθε φορά τις διάφορες περιοχές με συγκεκριμένα κέντρα εξουσίας.

Η σύνδεση των περιοχών αυτών βέβαια, φαίνεται να ξεπερνάει τα χρονικά όρια της οθωμανικής κυριαρχίας, με τις αρχαιολογικές μελέτες, έρευνες και ανασκαφές να καταδεικνύουν την ύπαρξη ενός οδικού δικτύου, το οποίο συνέδεε μεταξύ τους τις περιοχές της Καστοριάς, της Κορυτσάς και του Μοναστηρίου. Οι αρχαιολόγοι Τρανταλίδου, Μπούλιου και Χατζηθεοδώρου,³⁹ μελετώντας την περιοχή και εστιάζοντας στο 'Σπήλαιο Πηγών Κορομηλιάς ή Σπήλαιο του Ερημίτη ή Μεγάλο Σπήλαιο Κορομηλιάς',⁴⁰ αναφέρουν πως σύμφωνα με τα αρχαιολογικά ευρήματα η κατοίκηση της περιοχής αρχίζει

³³ Το σύστημα των μιλέτ πέρασε επίσης από διάφορες διακυμάνσεις κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου, όπως αναλύει ο Φ. Κοτζαγεώργης στη μελέτη του με τίτλο: «Η Οθωμανική Μακεδονία (τέλη ΙΔ' – τέλη ΙΖ' αιώνα)» (2013), προσβάσιμη διαδικτυακά στο: <http://www.imma.edu.gr/imma/history/06.html>

³⁴ Vermeulen, H., "Greek Cultural Dominance" ο.π. σ. 228

³⁵ Ας σημειωθεί πως η δομή αυτής της διοικητικής διαίρεσης αναδιαμορφώθηκε πολλές φορές στο πέρασμα των χρόνων, η ιστορία της οποίας θα πρέπει να αναζητηθεί στην ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

[Κοτζαγεώργης, Φ., «Η Οθωμανική Μακεδονία (τέλη ΙΔ' – τέλη ΙΖ' αιώνα)» 2013, διαθέσιμο διαδικτυακά στο: <http://www.imma.edu.gr/imma/history/06.html>]

Γούναρης, Κ.Β., «Δημογραφικές παρατηρήσεις», στο: Κολλιόπουλος, Σ.Ι (επίμ.) *Όψεις του Άργους Ορεστικού (Χρούπιστας) κατά την Τουρκοκρατία (1400-1912)*, Θεσσαλονίκη, (εκδ.) Αδελφών Κυριακίδη, 2013, σσ. 48-72.

³⁶ Ιορδάνογλου, Α., «Οθωμανικές Επετηρίδες (Σαλμανέ) του Βιλαετίου Μοναστηρίου», στο: *Μακεδονικά*, 29, 1993-1994, σσ. 308- 338.

³⁷ Βλ. επίσης Βακαλόπουλος, Κ. Α. *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού*, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, 1990, σσ. 170 κ.ε. και Καραμανές, Ε., *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών*, (επιμ.) Καμηλάκης, Ι. Π., 1η έκδ., Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 2011, σσ. 38 κ.ε.

³⁸ Ο Α. Ιορδάνογλου αναφέρει στο κείμενό του πως «*Αρχικά, από την άποψη της διοικητικής διαίρεσης, το βιλαέτι που μας ενδιαφέρει [του Μοναστηρίου] περιλάμβανε τα σαντζάκια Μοναστηριού, Πρεσρένης, Σκοπιών, Σκόδρας και Δεβρών. Καζάδες του σαντζακιού Μοναστηριού ήταν τότε οι εξής: Μοναστηριού, Κορυτσάς, Αχρίδος, Περλεπέ, Καστοριάς, Φλώρινας, Κοζάνης, Σερβίαι, Ανασελίτης, Κιρτσόβου, Στάρβας, Κολωνίας και Τζουμαάς. Στα αμέσως επόμενα έτη, τα σαντζάκια Πρεσρένης και Σκοπιών υπάχθησαν στο βιλαέτι Κοσόβου (...)* Όσον αφορά το άλλο σαντζάκι, της Σκόδρας, αυτό αποτέλεσε ιδιαίτερο βιλαέτι το 1299 εγείρας (1882) (...) Μετά την απόσπαση από το βιλαέτι Μοναστηριού των τριών πιο πάνω σαντζακιών, το κενό που δημιουργήθηκε καλύφθηκε με την προσθήκη δύο νέων σαντζακιών, της Κορυτσάς και του Ελβασάν. (...) Το σαντζάκι Κορυτσάς περιλάμβανε τους καζάδες Κορυτσάς, Καστοριάς, Κολωνίας και Στάρβας (...) καζάδες που προηγούμενα υπάγονταν στο σαντζάκι 'Μοναστηριού'» (Ιορδάνογλου, Α., «Οθωμανικές Επετηρίδες (Σαλμανέ) του Βιλαετίου Μοναστηριού», στο: *Μακεδονικά*, 29, 1993-1994, σ. 309.

³⁹ Trantalidou, K, Bouliou, D, Hatzitheodorou, Th. "The cultural landscape of the Livadopotamos gorge. Hints of the recent past", στο: *Balkan Studies*, 51, 2016, σσ. 267- 317.

⁴⁰ Το χωριό 'Κορομηλιά' είναι το διπλανό χωριό της Λεύκης προς Βορρά.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

από τον 6^ο π.Χ. αιώνα. Οι ίδιες επισημαίνουν στη μελέτη τους τη σπουδαιότητα του σημείου του σπηλαίου, στο οποίο αρχίζει και σχηματίζεται ο ποταμός Αλιάκμονας δεχόμενος τα νερά από το Πισοδέρι, το Ανταρτικό, το Βατοχώρι, το Μελιώτικο Ρέμα, το Ρέμα του Ποιμενικού Γάβρο και των Πηγών της Κορομηλιάς, επηρεάζοντας τη γεωμορφολογία του εδάφους όλης της περιοχής.⁴¹ Το σπήλαιο βρίσκεται σε υψόμετρο 850 μ., ενώ σε αντίστοιχο υψόμετρο είναι τοποθετημένοι και οι παραποτάμιοι και οι παραλίμνιοι οικισμοί όπως και τα σπήλαια της Κορυτσάς και των Πρεσπών.⁴²

Οι ίδιες, σε άλλη μελέτη τους,⁴³ αναφέρουν πως έως και τις αρχές του 20^{ου} αι. ήταν διακριτά τα στενά μονοπάτια που ακολουθούσαν τη γραμμή των ρεματιών και σπάνια τα εντόπιζε κανείς στους πρόποδες των βουνών. Κατά συνέπεια συμπεραίνουν τη μακροχρόνια χρήση των μονοπατιών αυτών, και μάλιστα για χιλιετίες, από τους ανθρώπους και τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους, οι οποίοι τα χρησιμοποιούσαν για τη μετακίνησή τους από το ένα μέρος στο άλλο. Για το μονοπάτι του Λιβαδοπόταμου μάλιστα επισημαίνουν πως βρισκόταν πολύ κοντά στο νερό και ήταν ορατό έως και την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αι., ενώ μια από τις διακλαδώσεις του μονοπατιού οδηγούσε στο φαράγγι του Λιβαδοπόταμου. Το μονοπάτι ακολουθώντας τον ποταμό του Αλιάκμονα και τους παραποτάμους του συνδέονταν με τη Φλώρινα, τις Πρέσπες και το Μοναστήρι προς βορρά, αλλά και με την Κορυτσά από δυτικά, δημιουργώντας ένα 'τριγωνικό' δίκτυο που ένωνε τις περιοχές αυτές.⁴⁴

Σύμφωνα με τις αρχαιολογικές ανασκαφές που έχουν πραγματοποιηθεί στην ευρύτερη περιοχή, φαίνεται πως το δίκτυο αυτό εκτείνεται σε αρκετά μεγάλο χρονικό βάθος. Τα αρχαιολογικά ευρήματα κεραμικής που εντοπίστηκαν στο Σπήλαιο της Κορομηλιάς, χρονολογούνται, σύμφωνα με την τυπολογική κατάταξη του Μ. Korkuti στη Μέση και Νεότερη Νεολιθική/Χαλκολιθική περίοδο.⁴⁵ Τα ευρήματα αυτά φέρουν αναλογίες με τα ευρήματα κεραμικής που εντοπίστηκαν σε διάφορες αρχαιολογικές θέσεις της περιοχής, όπως για παράδειγμα στις θέσεις Δισπηλιό και Κολοκυνθού (Καστοριά),⁴⁶ Duvanec, Podgorie, Sakran, Maliq (Αλβανία),⁴⁷ στην 'Κίτρινη Λίμνη (Σαριγκιόλ)' της Κοζάνης (Πτολεμαΐδα) αλλά και θέσεις που εντοπίζονται σε όλη τη γεωγραφική περιοχή που διασχίζει ο ποταμός Αλιάκμονας και Αξιός.⁴⁸ Οι ομοιότητες αυτές μεταξύ των ευρημάτων, παραπέμπουν αν μη τι άλλο σε μια κινητικότητα των ανθρώπων σε αυτές τις περιοχές από τη Νεολιθική ακόμη Εποχή, κινητικότητα η οποία υποδηλώνει κατά την άποψή μου την ύπαρξη κοινωνικών δικτύων, επιγαμίες/γαμήλιες ανταλλαγές, εμπόριο κ.τλ.: μεταξύ των ανθρώπων των περιοχών αυτών.

⁴¹ Παραπέμπω ενδεικτικά: Χατζηγιάννου, Μ. Χ., *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την Τουρκοκρατία: ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας*, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών - Ε.Ι.Ε., 2000.

⁴² Τρανταλίδου, Κ., Καρκανάς, Π, Μπελεγρίνου, Ε, Χατζηθεοδώρου, Θ., «Σπήλαιο σε μια σημαντική δίοδο της Δυτικής Μακεδονίας στο φαράγγι του Λιβαδοπόταμου. Πρώτη παρουσίαση», στο: *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*, 19, 2005, σ. 579.

⁴³ Trantalidou, K, Bouliou, D, Hatzitheodorou, Th. "The cultural landscape", ο.π. σσ. 267-68.

⁴⁴ Βλ. Χάρτη στο Παράρτημα, εικόνα 45, σ. 108.

⁴⁵ Η Μέση Νεολιθική περίοδος ανάγεται χρονολογικά περίπου από το 5.600-5.300 π.Χ.

Korkuti, M., «Η Νεολιθική εποχή και η εποχή του Χαλκού στην Αλβανία», στο: *Τα Βαλκάνια στην Προϊστορία*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2001, σσ. 101-115.

⁴⁶ Οι δύο αυτές αρχαιολογικές θέσεις, οι οποίες πήραν το όνομά τους από τους αντίστοιχους οικισμούς, απέχουν λίγα μόλις χιλιόμετρα από τη Λεύκη και το Σπήλαιο της Κορομηλιάς. Για περισσότερες πληροφορίες παραπέμπω στα: Χουρμουζιάδης, Γ.Χ., *Το Δισπηλιό Καστοριάς. Ένας λιμναίος προϊστορικός οικισμός*, (εκδ.) Κώδικας, Θεσσαλονίκη, 1996. και στο άρθρο: Σωφρονίδου, Μ., «Ο Προϊστορικός Λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς: Μια πρώτη εισαγωγή», στο: *Μεγάλες Στιγμές της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, (εκδ.) Καπόν, 2007, σσ. 9-26.

⁴⁷ Korkuti, M. «Η Νεολιθική εποχή», ο.π. σσ. 101-115.

⁴⁸ Τρανταλίδου, Κ., Καρκανάς, Π, Μπελεγρίνου, Ε, Χατζηθεοδώρου, Θ., «Σπήλαιο σε μια σημαντική δίοδο της Δυτικής Μακεδονίας στο φαράγγι του Λιβαδοπόταμου. Πρώτη παρουσίαση», στο: *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*, 19, 2005, σ. 286.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Ο ιστορικός N. Hammond στο τρίτομο βιβλίο του *History of Macedonia* αναφέρεται επίσης στα οδικά δίκτυα της περιοχής και στις μετακινήσεις των πληθυσμών από την πεδιάδα της Πελαγονίας (Μοναστήρι) στη θέση Μαλιό αλλά και προς την Ήπειρο. Ο ίδιος υποστηρίζει πως οι μετακινήσεις στις περιοχές αυτές πραγματοποιούνταν από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού μέσω της οδού των λιμνών του Γράμμου και της Πίνδου, δηλαδή μέσω των μονοπατιών που ακολουθούσαν τους ποταμούς, ενώ οι λόγοι της μετακίνησης των ανθρώπων ήταν εμπορικοί.⁴⁹ Έχει υποστηριχθεί ακόμη η άποψη της χρήσης των μονοπατιών από οργανωμένα στρατιωτικά τμήματα σε περιόδους πολέμου όπως για παράδειγμα στην εκστρατεία του Αλεξάνδρου εναντίον των Ιλλυριών, στην εκστρατεία των Ρωμαίων κατά των Μακεδόνων κ.τλ. ωστόσο οι πηγές είναι ελλιπείς και ενίοτε ασαφείς.⁵⁰ Παρά τις ελλιπείς πληροφορίες όμως φαίνεται πως οι διελεύσεις βρίσκονταν σε χρήση από τους ανθρώπους για ένα εξαιρετικά μεγάλο χρονικό διάστημα, μέχρι και τον 20^ο αιώνα.⁵¹

Η σύνδεση μεταξύ των προαναφερθέντων βαλκανικών περιοχών μέσω των παραποτάμιων οδικών δικτύων φαίνεται να ξεπερνάει κατά πολύ τα χρονικά όρια της οθωμανικής κυριαρχίας, ενώ και λόγω της απουσίας των πρόσφατων συνόρων και της διαφορετικής γεωγραφικής ανάγνωσης της περιοχής, οι μετακινήσεις αυτές ενθαρρύνονταν και λειτουργούσαν συνδέοντας ανθρώπους και περιοχές.

⁴⁹ Τρανταλίδου, Κ., Καρκανάς, Π, Μπελεγγρίνου, Ε, Χατζηθεοδώρου, Θ., «Σπήλαιο», ο.π. σ. 589.

⁵⁰ Τρανταλίδου, Κ., Καρκανάς, Π, Μπελεγγρίνου, Ε, Χατζηθεοδώρου, Θ., «Σπήλαιο», ο.π. σ. 591.

⁵¹ Για τη νομαδική και ημινομαδική κτηνοτροφία των Βλάχων, των Αρβανιτοβλάχων και των Σαρακατσάνων παραπέμπω: Αλεξάκης, Π. Ε, «Το παιχνίδι ανάμεσα στο 'εδώ' και το 'αλλού'. Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτοβλάχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου», *Γεωγραφίες*, 5, 2003, σσ. 114-134.

Νιτσιάκος, Β., *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Οδυσσεάς, 1997, σσ. 88-96.

Νιτσιάκος, Β., *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, (εκδ.) Πλέθρον, 1995.

Καραμανές, Ε., *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών*, (επιμ.) Καμηλάκης, Ι. Π., 1η έκδ., Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 2011, σσ. 48-31, 217-238.

Καραμανές, Ε., «Η κτηνοτροφία στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών: Μια διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα και οι κοινωνικές και πολιτισμικές της διαστάσεις», στο: *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτ. 2012, 100η επέτειος της απελευθέρωσης της Κοζάνης, (επιμ.) Καρανάσιος, Χαρ., Ντίνας, Κ., Μυλωνάς, Δημ., Σκρέκας, Δημ. 2014, σσ. 189-216.

1.3 Μετάβαση σε μια 'νέα πραγματικότητα'

Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} κυρίως αιώνα, την περίοδο δηλαδή της κατάρρευσης της οθωμανικής αυτοκρατορίας, τίθεται το ερώτημα περί της 'εθνολογικής' ταυτότητας της 'Μακεδονίας',⁵² η απάντηση στο οποίο θα όριζε και το νέο συνοριακό καθεστώς στα Βαλκάνια. Το 'ερώτημα' αυτό τέθηκε κυρίως από τα κράτη εκείνα, τα οποία επεδίωκαν την εδαφική επέκταση των συνόρων τους προς την περιοχή της ευρωπαϊκής Τουρκίας, κυρίως από την Ελλάδα, τη Βουλγαρία και τη Σερβία.⁵³ Ένα τέτοιου είδους ερώτημα βέβαια δεν είναι άμοιρο πολιτικού περιεχομένου, καθώς εξέφραζε την ιδεολογία των νεοσύστατων 'εθνών-κρατών'⁵⁴ η λογική των οποίων ερχόταν σε αντίθεση με την προγενέστερή της, εκείνη της οθωμανικής αυτοκρατορίας, της οποίας κριτήριο διοικητικής διαίρεσης αποτελούσε η θρησκεία. Και ακριβώς σε αυτή τη βάση δημιουργήθηκε 'το πρόβλημα' και η ανάγκη της σύστασης ενός εθνολογικού χάρτη της Μακεδονίας με κριτήρια όπως η γλώσσα, η θρησκεία, η εκπαίδευση κ.α. με απώτερο σκοπό να χρησιμοποιηθούν από τους διεκδικητές των εδαφών ως 'απόδειξη' κυριότητας στην περιοχή.

Κατά συνέπεια η εθνογραφική παράμετρος σταδιακά αποτέλεσε το βασικό επιχείρημα των διεκδικητών των εδαφών της ευρωπαϊκής Τουρκίας και αυτός ήταν και ο λόγος που από τα τέλη του 19ου αιώνα, εκπρόσωποι ποικίλων επιστημών, όπως εθνογράφοι, ιστορικοί κ.α. βρέθηκαν στην περιοχή της Μακεδονίας με στόχο τη διεξαγωγή ερευνών για την κατασκευή του εθνολογικού της χάρτη. Στα πλαίσια της παραπάνω λογικής, ο Ταγματάρχης Σχινάς Νικόλαος επιτυγχάνει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα μια πρώτη χαρτογράφηση της περιοχής και των δικτύων της μέσα από τη σχετική μελέτη: *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροσητικής Γραμμής και Θεσσαλίας*.⁵⁵ Ο ίδιος αναφέρεται όχι μόνο στα υπάρχοντα δίκτυα με λεπτομέρειες, αλλά μεταφέρει και άλλου είδους πληροφορίες για τους οικισμούς των περιοχών της Καστοριάς, των Γρεβενών, της Κοζάνης, της Βέροιας και της Θεσσαλονίκης, όπως το θρήσκευμα, η εθνότητα και η γλώσσα των κατοίκων, ενώ τέτοιου είδους πληροφορίες βρίσκουμε και στο

⁵² Χρησιμοποιώ τον όρο 'Μακεδονία' με την έννοια του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου, όπως ο Β. Γούναρης στο κείμενό του «Ανακυκλώνοντας τις παραδόσεις: εθνοτικές ταυτότητες και μειονοτικά δικαιώματα στη Μακεδονία», στο: *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, (επιμ.) Γούναρης, Κ. Β., Μιχαηλίδης, Δ. Ι., Αγγελόπουλος, Γ., Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση, 1997, σ. 28, υποσημείωση 3.

⁵³ Danforth, L., *Η Μακεδονική διαμάχη: ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*. (μτφρ.) Μαρκέτος, Σ., Αθήνα, (εκδ.) Αλεξάνδρεια, 1999, σ. 35. Και Γούναρης, Β., «Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940» στο *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1994, σ. 210.

⁵⁴ Εξαιρετικά εύστοχα κατά την άποψή μου αναλύει ο Γιώργος Αγγελόπουλος την έννοια του έθνους- κράτους: «Το εθνικό κράτος, όπως το γνωρίζουμε από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και μετά, απαιτεί μοναδικές και αποκλειστικές ταυτότητες. Κανείς δεν μπορεί να είναι συγχρόνως Γερμανός και Γάλλος, ούτε Έλληνας και Τούρκος. Το κράτος αυτό δημιουργεί Το Άτομο («ά-τομο») που έχει Μία Ταυτότητα. Το κράτος χρειάζεται αυτή την ομοιογένεια για να διοικήσει αποτελεσματικότερα την επικράτεια του και για να δικαιώσει την ύπαρξή του (Gellner, 1983). Το φαινόμενο του εθνισμού προκύπτει από την πολιτική του πολιτισμικού αγώνα που διεξάγεται στα πλαίσια των εθνικών κρατών, όταν αυτά κατοικούνται από ποικίλους πληθυσμούς. Οι αντιθέσεις και ο ανταγωνισμός μεταξύ αυτών των πληθυσμών, όσον αφορά τη συνεισφορά τους στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, δημιουργεί τις ξεχωριστές εθνοτικές ομάδες. Η μοιραία επικράτηση μιας μοναδικής ταυτότητας οδηγεί αφενός στον τονισμό της διαφορετικότητας αυτών που αποτυγχάνουν να επιβάλλουν τη δική τους ως κυρίαρχη, και αφετέρου σε θεσμικές ή άτυπες διακρίσεις των ποικίλων πληθυσμών. Η συγκρότηση, άρα, των σύγχρονων εθνικών κρατών κάνει κοινωνικά και πολιτικά σημαντική τη διαφορά. Οι εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες είναι παράγωγα των εθνικών κρατών και όχι αιτίες δημιουργίας τους (Verdery, 1994). Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε πως αιτία εμφάνισης των εθνοτικών ομάδων και ταυτοτήτων είναι η ύπαρξη ενός συγκεκριμένου πολιτικού συστήματος. Είναι το πολιτικό σύστημα των εθνικών κρατών που βρίσκονται σε προχωρημένη φάση θεσμικής «ολοκλήρωσης» της ταυτότητας των πληθυσμών τους, το οποίο μοιραία δημιουργεί εθνοτικές ομάδες και διακρίσεις» στο: Αγγελόπουλος, Γ., «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι, η εξέλιξη της σημασίας και του περιεχομένου τους», *Σύγχρονα Θέματα*, 63, 1997, σ. 20.

⁵⁵ Σχινάς Θ. Ν., *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροσητικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα, 1886.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Travels in Northern Greece του Βρετανού W. M. Leake.⁵⁶ Μια άλλη περίπτωση είναι και εκείνη του επίσης Βρετανού λοχαγού Syngge, ο οποίος έφτασε στη Μακεδονία το 1878 με στόχο τη συλλογή και την καταγραφή των εθνολογικών και στατιστικών στοιχείων της περιοχής.⁵⁷

Ωστόσο ο ιστορικός Β. Γούναρης αναφέρει πως η χρησιμότητα των μελετών αυτών είναι ιδιαίτερα περιορισμένη για τους σύγχρονους ερευνητές λόγω της προβληματικής μεθοδολογίας που ακολουθήθηκε, αλλά και των ιστορικών συγκυριών, οι οποίες υπονόμευαν την εγκυρότητα των πληροφοριών.⁵⁸ Ο ιστορικός Ι. Μιχαηλίδης αναφερόμενος σε αυτές τις 'στατιστικές' των αρχών του 20^{ου} αιώνα συμφωνεί με τον Β. Γούναρη υποστηρίζοντας πως για τη συλλογή τους δεν χρησιμοποιήθηκαν ενιαία και σταθερά κριτήρια, κατά συνέπεια το κύρος τους υποβιβάζεται και περιορίζεται στην απλή αποτύπωση εντυπώσεων του εκάστοτε συντάκτη για τους εξεταζόμενους. Επιπλέον ο ίδιος θεωρεί πως ο όρος 'στατιστική' που χρησιμοποιήθηκε, δηλώνει ακριβώς τη μέτρηση του πληθυσμού σε 'στατιστικά στοιχεία', τα οποία εξήγαγαν από πληροφορίες που συγκέντρωναν εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι και κυβερνητικοί υπάλληλοι.⁵⁹

Παρά την αναξιοπιστία των 'στατιστικών', στην οποία συμφωνούν πολλοί μελετητές, καθίσταται σαφές ότι την περιοχή της Μακεδονίας χαρακτήριζε την εποχή εκείνη γλωσσική και θρησκευτική ετερογένεια. Ο μουσουλμανικός πληθυσμός σύμφωνα με κάποιες βρετανικές πηγές⁶⁰ πλησίαζε το 50%, ενώ ο χριστιανικός πληθυσμός σε ένα μεγάλο μέρος του δεν ήταν ελληνόφωνος. Πιο συγκεκριμένα, οι κάτοικοι της Ζουπάνιστας (Άνω Λεύκης), όπως και άλλων γειτονικών χωριών⁶¹ ήταν στο σύνολό τους 'σλαβόφωνοι'.⁶² Το γεγονός αυτό δεν θεωρείται διόλου παράδοξο εάν αναλογιστούμε το οθωμανικό διοικητικό σύστημα αλλά και την ανύπαρκτη σχεδόν επιγαμία μεταξύ των πληθυσμιακών ομάδων, η οποία, όπως αναφέρει και η Μ. Ρόμπου-Λεβίδη⁶³ στη μελέτη της για τη Θράκη, κάθε άλλο παρά ανασταλτικό παράγοντα αποτελούσε για τις μεταξύ τους σχέσεις. Ο καταμερισμός της γης ήταν εκείνος

⁵⁶ Leake, W. M., *Travels in Northern Greece*, Oxford University, 1835, σ. 316.

⁵⁷ Γούναρης, Β., «Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940» στο *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1994, σ. 209.

⁵⁸ Γούναρης, Β., «Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας», ο.π, στο ίδιο, σ. 209.

⁵⁹ Μιχαηλίδης, Ι., «Ο αγώνας των στατιστικών υπολογισμών του πληθυσμού της Μακεδονίας», *Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα*, 2013.

⁶⁰ Μια ενδεικτική μελέτη είναι του Remai H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, Madison 1985, σσ. 136-137, 142-145. Αλλά και κάποιες βρετανικές πηγές όπως : *Parliamentary Papers-Accounts and Papers (PPAP) 75 (1867)*, σσ. 607-608. Διαδίκτυακά διαθέσιμο:

https://books.google.de/books?id=qCpcAAAAQAAJ&pg=RA2-PA1&redir_esc=y&hl=el#v=onepage&q&f=false

⁶¹ Η Ρόμπου-Λεβίδη αναφέρεται στο κείμενο του Sutton για το θεσμό του χωριού: «ο θεσμός του χωριού αποτελεί τη θέση από την οποία οι Έλληνες αγρότες σχετίζονται με ευρύτερα συστήματα πολιτικής οικονομίας καθώς και με τους άλλους πληθυσμούς με τους οποίους διασταυρώνονται σε αυτήν την διαδικασία» (Ρόμπου-Λεβίδη, Μ., *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*, Αθήνα, (εκδ.) Αλεξάνδρεια, 2017, σ. 39.)

⁶² 'Σλαβόφωνοι' χαρακτηρίζονται ακόμη και σήμερα εκείνοι που είτε είναι δίγλωσσοι είτε όχι, μιλούν τη 'σλαβομακεδονική' ή 'μακεδονική', μια ινδοευρωπαϊκή γλώσσα της ομάδας των νότιων σλαβικών γλωσσών. Αν και έχει διατυπωθεί η άποψη πως πρόκειται για διάλεκτο της Βουλγαρικής, οι γλωσσολόγοι Victor Friedman και Olga Mišeska Tomić συμφωνούν πως πρόκειται για διακριτή γλώσσα. Άλλοι γλωσσολόγοι πάλι, όπως για παράδειγμα οι Otto Kronsteiner και Michael Clyne, είναι υπέρ της άποψης ότι πρόκειται για διάλεκτο της Βουλγαρικής. Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιώ τον όρο 'σλαβόφωνοι' πολιτικά ουδέτερα, θέλοντας απλά να διακρίνω την πληθυσμιακή αυτή κατηγορία από τις υπόλοιπες που κατοικούσαν στην ευρύτερη περιοχή της Καστοριάς. (Kronsteiner, O. *Der Zerfall Jugoslawiens und die Zukunft der makedonischen Literatursprache: Der späte Fall von Glottotomie?*, στο: *Herausgeber Schriftenreihe Die slawischen Sprachen*, 29, 1992, σ. 142-171 και Kostov, C., *Contested Ethnic Identity: The Case of Macedonian Immigrants in Toronto 1900-1996*, εκδότης Peter Lang, Οξφόρδη, 2010, σελ. 9 και Ντίνας, Κ. «Γλώσσα ή διάλεκτος; Ιδού το ερώτημα», στο: *Μακεδόν*, 9, επιστημονική επετηρίδα της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας, 2002, σσ. 139-160.

⁶³ Ρόμπου-Λεβίδη, Μ., *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*, Αθήνα, (εκδ.) Αλεξάνδρεια, 2017, σ. 39.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

που αντανakλούσε τις σχέσεις εξουσίας και οι κοινωνικές σχέσεις της κάθε πληθυσμιακής κατηγορίας καθόριζαν την πρόσβασή τους στις οθωμανικές αρχές.⁶⁴

Η παρατήρησή της λίγο απέχει εκτιμώ, από την πραγματικότητα της Μακεδονίας την ίδια περίοδο. Οι χριστιανοί κάτοικοι της Ζουπάνιστας, για παράδειγμα, κατοικούσαν στο βουνό 'Ψαλίδα' ενώ στους πρόποδες του βουνού και εκατέρωθεν του ποταμού Αλιάκμονα, στις εύφορες δηλαδή περιοχές, κατοικούσαν τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι. Στο διπλανό της Λεύκης χωριό στην 'Κορομηλιά' ('Σλήβενη' παλαιότερα), κατοικούσαν τουρκόφωνοι μουσουλμάνοι, δίπλα δηλαδή στις πηγές του Λαδοπόταμου (Λιβαδοπόταμου), ενώ και στο χωριό των 'Μανιάκων' ('Μάνιακ' ή 'Μανιάτσκο') νότια της Λεύκης κατοικούσαν μουσουλμάνοι τσιφλικάδες, σύμφωνα με τις προφορικές μαρτυρίες των Λευκιωτών.⁶⁵ Ένας χάρτης της περιοχής της Καστοριάς, το υπόμνημα του οποίου επιβεβαιώνεται σε μεγάλο βαθμό από τις προφορικές μαρτυρίες των κατοίκων της Λεύκης, όσον αφορά τη γλώσσα και το θρήσκευμα, είναι αυτός του Δημ. Λιθοξόου (1913).⁶⁶

Ο Β. Γούναρης αναφέρει πως μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και την ενσωμάτωση της περιοχής στο ελληνικό κράτος «η ελληνόφωνη ζώνη κάλυπτε χονδρικά τις περιοχές νοτιώς της Καστοριάς, της Έδεσσας, των Γιαννιτσών, του Κιλκίς, των Σερρών και της Δράμας. Στην προς βορράν του νοητού αυτού ορίου περιοχή κυριαρχούσαν διάφορα σλαβικά ιδιώματα διαφόρων βαθμών συγγένειας με τη βουλγαρική, ιδιαίτερα στη βόρεια ζώνη, δηλαδή βορείως του Μοναστηριού, της Στρώμνιτσας και του Μελενίκου. Φυσικά ούτε η ελληνόφωνη ούτε η σλαβόφωνη ζώνη ήταν συμπαγής, αφού διακόπτονταν από πλήθος ετερόγλωσσων νησίδων».⁶⁷ Σύμφωνα με αυτή την αναφορά η περιοχή της Καστοριάς ανήκε ακριβώς σε αυτήν τη 'μη συμπαγή ζώνη' που καλύπτονταν από ετερόγλωσσες νησίδες πληθυσμών. Όπως αναφέρει και ο Τ. Κωστόπουλος, το πρόβλημα των σλαβόφωνων ειδικά την περίοδο εκείνη ήταν πολύ έντονο για το ελληνικό κράτος, λόγω της ρευστότητας των συνόρων. Ο ίδιος μάλιστα παραθέτει ένα απόσπασμα από την αναφορά του γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών, Πέτρου Λεκού, προς τη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας, στο οποίο αναφέρεται πως έως τότε δεν είχαν τολμήσει μια στατιστική έρευνα στην περιοχή, διότι θα αποκαλύπτονταν η 'πλειοψηφία' των σλαβόφωνων στη Μακεδονία και τα στοιχεία αυτά θα χρησιμοποιούνταν εναντίον της Ελλάδας από τα γειτονικά κράτη, με στόχο την εδαφική τους επέκταση προς το Αιγαίο. Για τον λόγο αυτό ο γραμματέας αναφέρει πως θα πρέπει να ισχυροποιηθούνε στην περιοχή 'εθνικολογικώς'.⁶⁸

Η αναφορά αυτή εντάσσεται στο πλαίσιο της λογικής των εθνικών κρατών, σύμφωνα με την οποία συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως η γλώσσα, ταυτίζονται με την εδαφική κυριότητα. Βάσει αυτής της λογικής, το ελληνικό κράτος, φοβούμενο τις συντοριακές μεταβολές, οι οποίες ήταν ένα εξαιρετικά ρεαλιστικό σενάριο την εποχή εκείνη, προέβη σε μια σειρά μεταρρυθμίσεων προς εξάλειψη της γενικότερης ετερογένειας, μία εκ των οποίων υπήρξε και η μετονομασία των τοπωνυμίων.⁶⁹ Κατά

⁶⁴ Για τη φυσιογνωμία της περιοχής, όσον αφορά τις παραγωγικές δραστηριότητες των κατοίκων παραπέμπω: Κολιόπουλος, Ι., Χασιώτης, Ι., «Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία», στο: *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία Ι: Ιστορία, οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός: Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*, Παρατηρητής, Αθήνα, 1992.

Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ε., «Όψεις του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας (19ος-αρχές 20ού)», στο: *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία Ι: Ιστορία, οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός: Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*, Παρατηρητής, Αθήνα, 1992.

⁶⁵ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 1, σ. 113 και 4, σ. 131.

⁶⁶ Βλ. Παράρτημα εικόνα 46, σ. 108.

⁶⁷ Γούναρης, Β., «Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940» στο *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1994, σ. 212.

⁶⁸ «Ημείς δεν ετολήσαμεν παρομοίαν στατιστικήν μέχρι σήμερα και πολύ ορθώς, διότι επίσημος αναγνώρισης και αποκάλυψις πλειοψηφίας ξενοφώνων και δη Σλαβοφώνων εν Μακεδονία χρησιμεύει ως φυλετική γέφυρα οδηγούσα εις το Αιγαίον, εφ' όσον δεν ισχυροποιούμεθα ενταύθα εθνικολογικώς» (Κωστόπουλος, Τ., «Ετερογλωσσία και αφομοιωτικοί σχεδιασμοί: η περίπτωση της ελληνικής Μακεδονίας μετά την απελευθέρωση 1912-1913», *Τα Ιστορικά*, Θεσσαλονίκη, 2012, σσ. 78-79).

⁶⁹ Κωστόπουλος, Τ., *Η απαγορευμένη γλώσσα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2008, σσ. 112-162.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

συνέπεια, το 1909 πραγματοποιείται μια συνειδητή προσπάθεια για συστηματικό 'εξελληνισμό' των τοπωνυμίων, όταν με βασιλικό διάταγμα ορίζεται επιτροπή με την ονομασία 'Επιτροπεία των Τοπωνυμίων της Ελλάδος', η οποία αποτελούνταν από επιφανείς προσωπικότητες και ηχηρά ονόματα του ακαδημαϊκού χώρου της εποχής. Ως πρόεδρος της επιτροπής ορίζεται ο λαογράφος Νικόλαος Πολίτης,⁷⁰ ενώ και τα υπόλοιπα μέλη της επιτροπής ανήκαν στην ακαδημαϊκή κοινότητα της εποχής, όπως για παράδειγμα ο ιστορικός Σπυρίδων Λάμπρος, ο φιλόλογος Σωκράτης Κουγέας, ο βυζαντινολόγος Κωνσταντίνος Άμαντος, ο γλωσσολόγος και μετέπειτα ακαδημαϊκός Γεώργιος Χατζιδάκις κ.α. Η μετονομασία των τοπωνυμίων ανά τη χώρα συντελούνταν με αργούς ρυθμούς μέχρι τις 17 Σεπτεμβρίου 1926, όταν και θεσπίστηκε ειδικό νομοθετικό διάταγμα «περί μετονομασίας συνοικισμών, πόλεων και κωμών».⁷¹ Τα επόμενα χρόνια οι ρυθμοί των μετονομασιών πέφτουν και πάλι, μέχρι το σημείο που δεν έχει απομείνει άλλος οικισμός με 'ξενόφωνη' ονομασία.⁷² Υπό αυτές τις ιστορικές συνθήκες και μεταρρυθμίσεις η Ζουπάνιστα μετονομάζεται σε 'Άνω Λεύκη'.

Η πολιτική αστάθεια των πρώτων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα συνδυαστικά και με την αντίδραση πολλών σλαβόφωνων στην ελληνική αφομοιωτική πολιτική οδηγεί το ελληνικό κράτος στην υπογραφή της Συνθήκης του Νεϊγύ, το 1919, σύμφωνα με την οποία, όσοι Έλληνες και Βούλγαροι πολίτες ανήκαν σε 'εθνικές' ή θρησκευτικές μειονότητες⁷³ τους δίνονταν η δυνατότητα να μεταναστεύσουν σε Ελλάδα και Βουλγαρία υπό την εποπτεία μικτής διακρατικής επιτροπής, έχοντας μάλιστα και το δικαίωμα ρευστοποίησης της περιουσίας τους.⁷⁴ Το επόμενο έτος (1920) με τη Συνθήκη των Σεβρών παραχωρείται στο ελληνικό κράτος, μεταξύ άλλων, η Δυτική και Ανατολική Θράκη στην οποία εφαρμόστηκε η ίδια πολιτική, με σκοπό να δοθεί οριστικό τέλος στο πρόβλημα της ετερογένειας και την κατ' επέκταση απειλή της συνοριακής μεταβολής.

Κατά τη διάρκεια των πολιτικών εξελίξεων των πρώτων αυτών δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, οι κάτοικοι της Ζουπάνιστας βιώνουν και επηρεάζονται επίσης από τις πολιτικές αλλαγές που αφορούν την περιοχή, ενώ ως ιδιαίτερη πληθυσμιακή κατηγορία, δηλαδή ως 'σλαβόφωνοί', επηρεάζονται αναλόγως. Την επόμενη δεκαετία (1920), μεταξύ άλλων, προστίθεται και το πρόβλημα των προσφύγων, το οποίο

⁷⁰ Ο οποίος αναφέρει την περίοδο αυτή: «περί μεταβολής των αλλόγλωσσων ή κακοφώνων ονομάτων, όσα δεν συνδέονται προς επίσημόν τι γεγονός της ελληνικής ιστορίας». Πολίτης, Γ. Ν., *Γνωμοδοτήσεις περί μετονομασίας συνοικισμών και κοινοτήτων*, Τυπογραφείον Δημ. Μ. Δελή, Αθήνα, 1920.

⁷¹ Κωστόπουλος, Τ., *Η απαγορευμένη γλώσσα*, (εκδ.) Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2008, σ. 141.

⁷² Πολίτης, Γ. Ν., *Γνωμοδοτήσεις περί μετονομασίας συνοικισμών και κοινοτήτων*, Τυπογραφείον Δημ. Μ. Δελή, Αθήνα, 1920, σσ. 167-174.

⁷³ Ο Ραϋμόνδος Αλβανός αποσαφηνίζει τον όρο 'μειονότητα' σε σχέση με εκείνον της 'εθνοτικής ομάδας': «Ο όρος εθνοτική ομάδα, κατά τον γνωστό ορισμό του Smith, δηλώνει μια ομάδα ανθρώπων οι οποίοι μοιράζονται ένα συλλογικό όνομα, έναν κοινό μύθο καταγωγής, κοινή ιστορία, μια διακριτή κουλτούρα, αισθήματα αλληλεγγύης και συνδέονται με ορισμένη γεωγραφική περιοχή. Ο όρος πολλές φορές συνδέεται με τις επιδιώξεις μιας πολιτισμικής ομάδας για πολιτική χειραφέτηση, κάτι που συνιστά συνήθη σύγχυση του όρου εθνοτική με τον όρο εθνική ομάδα ή εθνική μειονότητα. Ο τελευταίος όρος συνδέεται με την επιθυμία μιας εθνοτικής ομάδας να αυτοδιοικηθεί πολιτικά ή να επιθυμεί την ταύτιση με την εθνική ομάδα κάποιου άλλου κράτους, κάτι που δεν φαίνεται να ισχύει για τη συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων του νομού Καστοριάς». (Αλβανός, Ρ. «Μετεμφυλιακές πολιτικές συμπεριφορές και εθνοτική ταυτότητα στο Νομό της Καστοριάς», στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 32, 2008, σ. 123)

⁷⁴ Οι σλαβόφωνοι που επέλεξαν να παραμείνουν στην Ελλάδα, εντοπίζονται πλέον, στο μεγαλύτερο ποσοστό, στις περιοχές της Φλώρινας και της Καστοριάς λόγω του ορεινού τους όγκου, ο οποίος περιόριζε τις απαλλοτριώσιμες εδαφικές εκτάσεις –και κατ' επέκταση την εγκατάσταση των προσφύγων, συγκριτικά με την Κεντρική και την Ανατολική Μακεδονία– αλλά κυρίως λόγω του ότι η περιοχή δεν συνόρευε με τη Βουλγαρία και η μετακίνηση προς αυτήν ήταν δύσκολη, ειδικά αν αναλογιστούμε και τα ανύπαρκτα σχεδόν οδικά δίκτυα και τις συνθήκες της εποχής. (Nestor, S., «Greek Macedonia and the Convention of Neuilly», στο: *Balkan Studies*, 3, 1962, σσ. 179-181 και Carabott, P., «Aspects of the Hellenization of Greek Macedonia, ca. 1912-ca. 1959», στο: *Cambridge Paper in Modern Greek*, 13, 2005, σσ. 21-57).

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

συμβάλλει καθοριστικά στη δημιουργία μιας νέας ταυτότητας των σλαβόφωνων πληθυσμών, αυτής του 'ντόπιου': οι πρόσφυγες που κατέφτασαν στην Ελλάδα με την υπογραφή της Συνθήκης της Λοζάνης το 1923, η οποία όριζε την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας βάσει της θρησκευτικής τους ταυτότητας, με την παρουσία τους, άλλαξαν εκτός από τους όρους προσδιορισμού και ετεροπροσδιορισμού των κατοίκων, και τον δημογραφικό χάρτη ολόκληρης της περιοχής –αν όχι ολόκληρης της Ελλάδας.

1.4 Ανταλλαγή Πληθυσμών και προβλήματα αυτό-και έτερο-προσδιορισμού. Ο όρος ‘ντόπιος’

Από τις πρώτες κιόλας επισκέψεις μου στο χωριό της Λεύκης, οι κάτοικοι μου κατέστησαν σαφές ότι βρίσκομαι σε ένα ‘καθαρό ντόπιο χωριό’, διότι εδώ όλοι οι κάτοικοι είναι ‘ντόπιοι’ και ομιλούν τα ‘ντόπια’. Θεώρησα κατά συνέπεια πως αφενός η συνεχής αυτή δήλωση προσδιορισμού αποτελούσε έναν παράγοντα που δεν μπορούσα να υπερπηδήσω στην παρούσα εργασία και αφετέρου τη θεώρησα δηλωτική ως προς τη σύνδεση του πληθυσμού τόσο με την ελληνική όσο και με τη σλαβική παράδοση, και μέσω της γλώσσας, που με απασχόλησε στο πλαίσιο αυτής της εργασίας μέσα από μια συγκριτική οπτική και μεθοδολογία.

Η ανθρωπολόγος και κοινωνιολόγος Μ. Ρόμπου-Λεβίδη στο βιβλίο της *Επιτηρούμενες ζωές* αναφέρεται και αναλύει τον όρο ‘ντόπιος’, ο οποίος στην ελληνική γλώσσα παραπέμπει σε εκείνον που έχει γεννηθεί εν τόπω, δηλαδή τον αυτόχθονα ή τον γηγενή. Ο όρος ‘ντόπιος’ χρησιμοποιείται με αυτήν την έννοια σε όλη την Ελλάδα συνδέοντας τα άτομα με μια συγκεκριμένη γη. Στη Μακεδονία όμως ο όρος έχει πολιτικές και εθνοτικές συνδηλώσεις, καθώς χρησιμοποιήθηκε με όρους ταυτότητας από τους σλαβόφωνους πληθυσμούς σε σχέση με τους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες της δεκαετίας του 1920. Η διαπραγμάτευση των ορίων ανάμεσα στους εγκατεστημένους κατοίκους και στους πρόσφυγες έγινε με κριτήριο την εδαφικότητα, παρά τα διαφορετικά κριτήρια που χρησιμοποιήθηκαν από το κράτος.⁷⁵ Κατά συνέπεια η χρήση του όρου ως αυτοπροσδιορισμός εξέφραζε την ανάγκη οχύρωσης της ετερότητας αλλά και σύνδεσης με τον τόπο, το οποίο σήμανε την ενεργητική στάση των υποκειμένων –ντόπιων και προσφύγων- απέναντι σε έναν ενδεχόμενο μετασχηματισμό στο πλαίσιο του εθνικού κράτους.⁷⁶ Ο προσδιορισμός ‘ντόπιοι’ για τους γηγενείς σε σχέση με τους ‘άλλους’ ή ‘ξένους’ πρόσφυγες παραπέμπει αναλογικά στους ‘αυτόχθονες’ και αντίστοιχα, στα άτομα εκείνα που ‘δεν έχουν ρίζες’ σε μια συγκεκριμένη περιοχή.⁷⁷

Η Μ. Ρόμπου-Λεβίδη αναφέρει πως η χρήση και η υιοθέτηση του όρου ‘ντόπιος’ ως αυτοπροσδιορισμός μεταφέρει το βάρος στο ελαστικό δίκαιο του εδάφους σε σχέση με το ανελαστικό του αίματος, καθώς το πρώτο παραπέμπει σε μια μακροχρόνια σχέση με έναν τόπο και κατά συνέπεια επιτρέπει τον μετασχηματισμό, ενώ το δεύτερο ορίζει τη συγγένεια μέσω του αίματος και τον αποκλείει. Και τα δύο βέβαια παραπέμπουν σε ουσιοκρατικές θεωρήσεις στο πλαίσιο ενός εθνικισμού όπως αναφέρει και η ίδια.⁷⁸ Ακόμη, ο όρος ‘ντόπιος’ που εντός του συγκεκριμένου σημειολογικού πλαισίου συνδέεται με αυτόν του αυτόχθονος, είναι δηλωτικός της κυριότητας των ανθρώπων επί της γης και κατά συνέπεια την εξουσία επ’ αυτής, την οποία διεκδικούσαν από τους πρόσφυγες. Ο Ι. Μάνος αναφέρεται στην επιλογή συγκεκριμένων ομοιοτήτων και διαφορών από τα κοινωνικά υποκείμενα, τόσο ατομικά όσο και συλλογικά, τις οποίες χρησιμοποιούν επιλεκτικά προκειμένου να συγκροτήσουν την ταύτιση ή τη διαφορά και να συνδιαλλαγούν με ιεραρχίες, θεσμούς και κυρίαρχους λόγους.⁷⁹

Επιπλέον, αξ σημειωθεί πως ο όρος ‘ντόπιος’ αποδόθηκε κατά κόρον στους σλαβόφωνους πληθυσμούς, διότι η διαφορετικότητά τους προσλήφθηκε στα πλαίσια του εθνικού κράτους ως απειλή,

⁷⁵ Ρόμπου-Λεβίδη, Μ., *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*, Αθήνα, (εκδ.) Αλεξάνδρεια, 2017, σ. 53.

⁷⁶ Ρόμπου-Λεβίδη, Μ., *Επιτηρούμενες ζωές*, ο.π. στο ίδιο.

⁷⁷ Ρόμπου-Λεβίδη, Μ., *Επιτηρούμενες ζωές*, ο.π. στο ίδιο.

⁷⁸ Ρόμπου-Λεβίδη, Μ., *Επιτηρούμενες ζωές*, ο.π. στο ίδιο.

⁷⁹ Μάνος, Ι., «Εισαγωγή», *Ανυποψίαστοι Ανθρωπολόγοι, καχύποπτοι φοιτητές: διδάσκοντας ανθρωπολογία σε αυτούς που δεν την χρειάζονται*, (εκδ.) Κριτική, Αθήνα, 2010, σ. 155.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

ενώ μετά τη λήξη του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949)⁸⁰ η συγκεκριμένη πληθυσμιακή κατηγορία συνδέθηκε και με τα κομμουνιστικά καθεστώτα, οπότε και η πρόσληψή τους ως ‘απειλή’ ενισχύθηκε.⁸¹ Κατά συνέπεια ο προσδιορισμός τους με τον όρο ‘ντόπιος’, επιλέχθηκε σε ένα πλαίσιο πολιτικής ουδετερότητας, αντικατοπτρίζοντας το στάδιο αυτής της ιστορικής και πολιτικής μετάβασης. Από την πλευρά τους, εφόσον η ρητορική του εθνικού κράτους συνέδεε τη γλώσσα με την εδαφικότητα, οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί υιοθέτησαν τον όρο ‘ντόπιος’/αυτόχθονας και ως λεκτική αναφορά της μακροχρόνιας παρουσίας τους και της κυριότητας τους επί της γης.⁸²

Και ενώ ο όρος ‘ντόπιος’ υιοθετήθηκε από τους σλαβόφωνους πληθυσμούς σε πολλές περιπτώσεις ως αυτοπροσδιορισμός, αυτό δεν σημαίνει πως τον υιοθέτησαν όλοι οι σλαβόφωνοι, ατομικά ή συλλογικά, στο σύνολό τους, και βέβαια δεν υπονοείται σε καμία περίπτωση στο πλαίσιο αυτής της εργασίας ότι όλοι οι σλαβόφωνοι πληθυσμοί λειτούργησαν ως ομογενοποιημένη ομάδα, αντίθετα σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαίτερες παράμετροι και οι ιστορικές συνθήκες. Παρ’ όλα αυτά, και εξ όσων είμαι σε θέση να γνωρίζω, σήμερα στο νομό Καστοριάς ο όρος ‘ντόπιος’ παραπέμπει απευθείας στους σλαβόφωνους πληθυσμούς, ενώ την ίδια στιγμή σχετίζεται και με όρους κυριότητας της γης και λειτουργεί συμπληρωματικά και αντιθετικά σε σχέση με τους πρόσφυγες του 1920 –για την Καστοριά τους Πόντιους. Μάλιστα, στο πλαίσιο του νομού, είναι τόσο ισχυρή η σύνδεση του όρου με τους σλαβόφωνους πληθυσμούς που οι υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες αποφεύγουν τη χρήση του για αυτοπροσδιορισμό, ενώ όταν το κάνουν, τη συνοδεύουν απαραίτητα με έναν επιπλέον προσδιορισμό, για παράδειγμα ‘ελληνόφωνοι ντόπιοι’.⁸³ Στο νομό Καστοριάς πέραν των πληθυσμιακών ομάδων και μονάδων που αυτοπροσδιορίζονται ως ‘ντόπιοι’ κατοικούν και άλλες ομάδες πληθυσμών όπως οι Βλάχοι, οι Πόντιοι (πρόσφυγες από τον Πόντο), οι Κατσαούνηδες και οι Ρομά.

Οι κάτοικοι της Λεύκης δηλώνουν πολύ περήφανοι που στο χωριό τους ‘δεν πάτησε ξένος’, από την άλλη πλευρά όμως πολλοί από τους συνομιλητές μου ανέφεραν ψιθυριστά «*εμάς ξες πως μας λέγαν; Εμάς μας λέγαν Βούλγαρους...*». Ο προσδιορισμός αυτός, που αποδίδεται μέχρι και σήμερα σε κάποιες περιπτώσεις στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της περιοχής, εκτιμώ πως τους αποδίδει τελικά τον προσδιορισμό του ‘ξένου’ συνδέοντάς τους με ένα άλλο κράτος, το βουλγαρικό, υπονομεύοντας την κυριότητά τους επί της γης, δηλαδή ‘την περιουσία’ τους και εν τέλει το δικαίωμα διαχείρισής της. Ακόμη, οι κάτοικοι της Λεύκης ενίοτε αυτοπροσδιορίζονται και ως ‘Μακεδόνες’, ενώ αντίστοιχα αναφέρονται στη

⁸⁰ Ενδεικτικά παραπέμπω: Κολιόπουλος, Ι. Σ., *Λεηλασία Φρονημάτων: Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.

⁸¹ Μιχαηλίδης, Δ. Ι. «Ανθρωπισμός και πολιτική: τα «παιδιά του παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία, 1948-1954», στο: *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13, 2001-2002, σσ. 211-220.

Μιχαηλίδης, Δ. Ι. «Μοναρχοφασίστες» και Σλαβομακεδόνες αγωνιστές: Ιδεολογικές και άλλες βεντέτες στη Μακεδονία του Εμφυλίου πολέμου», στο συλλογικό έργο: *Ο Εμφύλιος πόλεμος: από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945- Αύγουστος 1949)*, (επιμ.) Νικολακόπουλος, Η., Ρήγος, Α. και Ψαλλιδάς, Γ., (εκδ.) Alter-Ego ΜΜΕ Α.Ε., Αθήνα 2010.

Κωστόπουλος, Τ., «Ο εμφύλιος Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908): εκδοχές του κρατικού μονοπωλίου της συλλογικής μνήμης», στο: *Τα Ιστορικά*, (εκδ.) Μέλισσα, 23(45), Αθήνα, 2006, σσ. 393-432.

Πολίτης, Γ. Ν., *Γνωμοδοτήσεις περί μετονομασίας συνοικισμών και κοινοτήτων*, Τυπογραφείον Δημ. Μ. Δελή, Αθήνα, 1920

⁸² Αξίζει εδώ να σημειωθεί η συμβολή του F. Barth στον ορισμό της έννοιας της ‘εθνοτικής ομάδας’, η οποία λειτουργεί ως κατηγορία χαρακτηρισμού και ταύτισης που χρησιμοποιεί κανείς για να ορίσει τον εαυτό του διαφοροποιώντας τον την ίδια στιγμή από τους άλλους. (Barth, F., *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. (εκδ.) UNIVERSITETSFORLAGET, Νορβηγία, 1969).

⁸³ Όπως εξηγεί και ο Ρ. Αλβανός σε κείμενό του για τον όρο ‘ντόπιος’ «Ο όρος ‘ντόπιος’ είναι ίσως η προσφορότερη ονομασία για ανθρώπους που αυτοπροσδιορίζονται με αυτόν τον όρο και μιλούν ή/και καταλαβαίνουν τα σλαβομακεδονικά ως δεύτερη γλώσσα. Πρέπει όμως να επισημανθεί ότι οι ντόπιοι που προέρχονται από τα πρώην σλαβόφωνα χωριά δεν είναι οι μόνοι ντόπιοι στην περιοχή, καθώς οι ελληνόφωνοι κάτοικοι της πόλης καθώς και αρκετών χωριών της Καστοριάς επίσης αυτοχαρακτηρίζονται ντόπιοι και δεν επιθυμούν να συγχέονται με τους σλαβόφωνους» (Αλβανός, Ρ. «Μετεμφυλιακές πολιτικές συμπεριφορές και εθνοτική ταυτότητα στο Νομό της Καστοριάς», στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 32, 2008, σ. 124).

γλώσσα τους ως 'μακεδονική'. Η ταυτοτική χρήση του όρου Μακεδόνας όμως παραπέμπει στο πλαίσιο του νομού Καστοριάς στην ιδεολογία του εθνικού κράτους και γι αυτόν τον λόγο χρωματίζεται πολιτικά, συγχέοντας τον 'Έλληνα Μακεδόνα' με τον 'εθνικά Μακεδόνα' παραπέμποντας στο γειτονικό κράτος της Βόρειας Μακεδονίας-οπότε και αποφεύγεται.⁸⁴ Κατά συνέπεια οι σημερινοί κάτοικοι της Λεύκης αυτοπροσδιορίζονται πρωτίστως ως 'ντόπιοι', αναγνωρίζοντας μεταξύ τους κοινή καταγωγή, κοινούς τρόπους γλωσσικής επικοινωνίας και κοινές πολιτισμικές πρακτικές, όπως για παράδειγμα χορούς, έθιμα κ.α. Ο Ι. Μάνος αναφέρει πως οι όροι, όπως αυτοί του 'ντόπιου' και του 'ξένου', αποτελούν τη βάση επάνω στην οποία οικοδομούνται συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις και πολιτικές στην τοπική κοινωνία, καθώς άτομα, ομάδες, αλλά και ολόκληρα χωριά ταξινομούνται σε αυτές τις κατηγορίες. Βέβαια, ο αυστηρός προσδιορισμός των όρων αυτών συνεπάγεται τον αποκλεισμό των ατόμων που είναι απόγονοι 'μεικτών' γάμων, δηλαδή των γάμων μεταξύ δύο ατόμων που προέρχονται από δύο διαφορετικές πληθυσμιακές κατηγορίες της περιοχής ή έχουν καταγωγή από άλλο μέρος της χώρας.⁸⁵

Βάσει όλων των παραπάνω αναφορών εκτιμώ πως οι κάτοικοι της Λεύκης αποτελούν μια διακριτή πληθυσμιακή/εθνοτική ομάδα⁸⁶ αποτελούμενη από ανθρώπους που μοιράζονται «ένα συλλογικό όνομα, έναν κοινό μύθο καταγωγής, κοινή ιστορία, μια διακριτή κουλτούρα, αισθήματα αλληλεγγύης και συνδέονται με ορισμένη γεωγραφική περιοχή».⁸⁷ Βέβαια, μελέτες όπως Η *Μακεδονική Διαμάχη* του L. Danforth αναδεικνύουν τη δυνατότητα αίσθησης του 'κοινού ανήκειν' σε μια εθνοτική ομάδα και από ανθρώπους που έχουν 'χάσει' το υλικό υπόβαθρο της εδαφικότητας και κατοικούν όχι απλώς στο διπλανό χωριό, αλλά ακόμη και σε διαφορετική ήπειρο, αναφέροντας ως παράδειγμα τους Μακεδόνες της Αυστραλίας. Τέτοιου είδους κοινότητες ο ανθρωπολόγος A. Appadurai⁸⁸ τις χαρακτηρίζει 'απεδαφοποιημένες κοινότητες', με την έννοια ότι οι άνθρωποι, παρά την απομάκρυνσή τους από τον τόπο καταγωγής τους, την υλική δηλαδή υπόσταση του εδάφους με το οποίο συνδέεται η εθνοτική ομάδα, συνεχίζουν να αισθάνονται ότι ανήκουν σε αυτόν. Ο B. Δαλκαβούκης⁸⁹ αναφέρει επ' αυτού πως «...η νοσταλγία παίζει καθοριστικό ρόλο στη συμβολική της αναπαραγωγή». Ο ίδιος εξηγεί πως η συμβολική διάσταση μιας απεδαφοποιημένης κοινότητας εκφράζεται μέσα από πρακτικές όπως η ετήσια επιστροφή στον χώρο καταγωγής, η ίδρυση πολιτιστικών συλλόγων που στόχο έχουν την τήρηση των 'πατροπαράδοτων', η προσήλωση σε εθιμικές πρακτικές με ελάχιστη λειτουργικότητα πολλές φορές στον αστακό χώρο κ.α. Η συμβολική αναπαραγωγή μιας τέτοιας κοινότητας αποτελεί μια διαδικασία από την οποία δεν λείπουν τα υλικά στηρίγματα, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της 'μεταφοράς' μιας κοινότητας στην πόλη όπου και επιδιώκεται η συγκρότηση ενός νέου 'κοινοτικού χώρου' όπως μια συνοικία, η οποία κατοικείται από 'χωριανούς' και τα δίκτυα αυτής της νέας κοινωνικοποίησης τροφοδοτούνται και ανατροφοδοτούν το 'κοινό ανήκειν'.⁹⁰

⁸⁴ Danforth, M. L. *Η Μακεδονική διαμάχη: ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*. (μτφρ.) Μαρκέτος, Σ., (εκδ.) Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999/ Κωστόπουλος, Τ., *Η απαγορευμένη γλώσσα*, (εκδ.) Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2008 και Μάνος, Ι. «Ο χορός ως μέσο για τη συγκρότηση και διαπραγμάτευση της ταυτότητας στην περιοχή της Φλώρινας», στο Αυδίκος, Ευ., Λουτζάκη, Ρ. και Παπακώστας, Χρ. (επιμ.) *Χορευτικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σσ. 51-71.

⁸⁵ Μάνος, Ι. «Ο χορός ως μέσο για τη συγκρότηση και διαπραγμάτευση της ταυτότητας στην περιοχή της Φλώρινας», στο Αυδίκος, Ευ., Λουτζάκη, Ρ. και Παπακώστας, Χρ. (επιμ.) *Χορευτικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004, σσ. 54-55.

⁸⁶ Για την εξέλιξη του όρου βλ.: Αγγελόπουλος, Γ., «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι, η εξέλιξη της σημασίας και του περιεχομένου τους», στο: *Σύγχρονα Θέματα*, 63, 1997.

⁸⁷ Αλβανός, Ρ. «Μετεμφυλιακές πολιτικές συμπεριφορές και εθνοτική ταυτότητα στο Νομό της Καστοριάς», στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 32, 2008, σ. 125. Ο Αλβανός αναφέρεται στον ορισμό του A. Smith για την εθνοτική ομάδα: Smith A., *Nations and Nationalism in a global era*, (εκδ.) Polity Press, Cornwall, 1995, σ. 57.

⁸⁸ Appadurai, A., *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, (εκδ.) University of Minnesota Press, Minneapolis – London, 1996.

⁸⁹ Δαλκαβούκης, Β. «Μνήμη και κοινότητα. Επαναπροσδιορίζοντας τις έννοιες στην προοπτική της σύγχρονης λαογραφίας», στο: *Ελληνική Λαογραφία: ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά, θεματικές*, 2, (εκδ.) Ηρόδοτος, 2012.

⁹⁰ Δαλκαβούκης, Β. «Μνήμη και κοινότητα», ο.π. στο ίδιο.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Μια τέτοιου είδους συμβολική διάσταση της κοινότητας βέβαια, μας φέρνει ένα βήμα πιο κοντά στον ορισμό του ιστορικού B. Anderson για τις 'φαντασιακές κοινότητες', στις οποίες ανήκουν οι κοινότητες εκείνες που είναι μεγαλύτερες από ένα χωριό, στο οποίο οι άνθρωποι διατηρούν διαπροσωπικές σχέσεις και επαφές, ενώ σύμφωνα με τον ίδιο ακόμα και σε αυτήν την περίπτωση μπορεί να χαρακτηριστεί η κοινότητα 'φαντασιακή'. Ο ίδιος εξηγεί πως «*οι κοινότητες δε διακρίνονται μεταξύ τους από την πλαστότητα / γνησιότητά τους, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνονται με τη φαντασία*»⁹¹

Εκτιμώ κατά συνέπεια πως στο μέτρο που μια κοινότητα αντιλαμβάνεται τον εαυτό της με συμβολικούς όρους, είναι φαντασιακή, ακόμα και αν πρόκειται για 'εδαφοποιημένη'⁹² κοινότητα, όπως η κοινότητα της Λεύκης. Οι πολιτιστικοί σύλλογοι αποτελούν ένα χαρακτηριστικό, κατά την άποψή μου, παράδειγμα αυτής της συμβολικής της όψης, καθώς οι άνθρωποι που τους συγκροτούν εκφράζουν συμβολικά μέσα από αυτούς τη συλλογικότητά τους. Η μελέτη περίπτωσης για αυτήν την εργασία, δηλαδή το σημερινό χωριό της Λεύκης, αποτελεί θεωρώ μια τέτοιου είδους 'εδαφοποιημένη' κοινότητα, οι κάτοικοι της οποίας μοιράζονται κοινή ταυτότητα, κοινό παρελθόν και εμπειρίες στη βάση που ανταποκρίνονται στις σύγχρονες πολιτικές και ιδεολογικές τους ανάγκες. Στα επόμενα κεφάλαια θα προσπαθήσω να αναδείξω τη συμβολική συγκρότηση της κοινότητας της Λεύκης μέσα από τις συλλογικές της αναπαραστάσεις στο χώρο και στον χρόνο.

⁹¹ Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*, (εκδ.) Verso, Νέα Υόρκη 2006.

⁹² Κοινότητα δηλαδή, η οποία συνδέεται άμεσα με την υλική υπόσταση του εδάφους του τόπου καταγωγής της και δεν βρίσκεται μακριά από αυτόν.

1.5 Η δημιουργία του νέου χωριού και η μετάβαση σε έναν 'μοντέρνο' κόσμο

Το χωριό της Λεύκης διαμορφώθηκε όπως το γνωρίζουμε σήμερα μετά τη δεκαετία του 1950, όταν οι κάτοικοι μετοίκησαν στο σύνολό τους στους πρόποδες του όρους Ψαλίδα. Οι ιστορικές συγκυρίες της εποχής αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα, καθώς εκείνη τη χρονική στιγμή ορίζεται η λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, το τελικό στάδιο του οποίου είχε επίκεντρο το Βίτσι και το Γράμμο, την ευρύτερη δηλαδή περιοχή της Άνω Λεύκης. Παρ' όλα αυτά εκτιμώ πως η λήξη του Εμφυλίου Πολέμου δεν αποτέλεσε τον κυριότερο παράγοντα στην απόφαση μετοίκησης των Λευκιωτών. Αντίθετα θα πρέπει να ληφθούν υπόψη και οι γενικότερες συνθήκες και μεταβολές της εποχής, οι οποίες επηρέασαν και άλλους οικισμούς μαζί με την Άνω Λεύκη.

Φαίνεται, πως η μετάβαση των Λευκιωτών 'συνέπεσε' χρονικά με μια άλλη μετάβαση, η οποία ξεφεύγει από τα πλαίσια της τοπικής κοινωνίας, τη μετάβαση από την προβιομηχανική στη μοντέρνα, βιομηχανική εποχή. Όπως εύστοχα παρατηρεί η αείμνηστη καθηγήτρια της Λαογραφίας στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, Άλκη Κυριακίδου Νέστορος, η μετάβαση αυτή αφορά όλη την Ελλάδα και το μεταβατικό αυτό στάδιο είναι «*μεταβατικό ως προς τον οικονομικό τομέα κυρίως (μετάβαση από την προβιομηχανική στη βιομηχανική εποχή), αλλά όχι μόνο ως προς αυτόν: την τελευταία εικοσαετία η μετάβαση συντελείται με γοργό ρυθμό και στον κοινωνικό και στον ιδεολογικό τομέα*». Η Άλκη Κυριακίδου Νέστορος αναφέρεται στην εικοσαετία μεταξύ του 1960 έως το 1980 κατά την οποία, όπως αναφέρει και η ίδια, συνέβησαν ριζικές αλλαγές σε όλους τους τομείς του ανθρώπινου βίου.⁹³

Η μετάβαση αυτή από την προβιομηχανική στη βιομηχανική εποχή συνδέθηκε στη Λεύκη με τη διάνοιξη του δρόμου της επαρχιακής οδού Καστοριάς-Κορομηλιάς το 1956,⁹⁴ γεγονός που διευκόλυνε την πρόσβαση στην πόλη της Καστοριάς. Συνέπεια αυτού υπήρξε η άμεση πρόσβαση στα εργαστήρια γουνοποιίας της πόλης και η αναζήτηση εργασίας σε αυτά. Από τη δεκαετία του 1960 έως και το 1990 περίπου, οπότε και άρχισε η 'κρίση της γούνας', ο νομός της Καστοριάς γνώρισε μια εξαιρετική περίοδο ακμής λόγω ακριβώς του εμπορίου και της κατεργασίας γουνοδερμάτων. Φυσικά, η γουνοποιία ως επαγγελματικός κλάδος δεν 'προέκυψε' αναπάντεχα την περίοδο εκείνη, αντίθετα μετρά αιώνες παρουσίας στην πόλη της Καστοριάς.⁹⁵ Επομένως, η καινοτομία της περιόδου έγκειται στην πρόσβαση των γύρω περιοχών στην πόλη μέσω της δημιουργίας οδικού δικτύου, κατά συνέπεια και στο επάγγελμα.

Κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στη Λεύκη, οι κάτοικοι μου επιβεβαίωσαν την πρόσβαση που απέκτησαν στο επάγγελμα της γουνοποιίας μέσω της διάνοιξης δρόμου. Μάλιστα οι ίδιοι τόνισαν πως αυτός ήταν και ο λόγος της μετοίκησης τους στους πρόποδες του βουνού. Μια συνομιλήτριά μου ανέφερε πως στο σημείο που βρίσκεται σήμερα το χωριό της Λεύκης τοποθετούνταν, πριν τη μετοίκηση, οι καλλιεργήσιμες γαίες της κοινότητας: «*Ναι εδώ που είμαστε σήμερα.. εδώ ήταν ο κάμπος... και ο λόγος που κατέβηκαν από το πάνω χωριό ήταν γιατί ο δρόμος δεν υπήρχε... δεν είχε καρόδρομο δηλαδή, ήτανε... με τι να τα φέρουνε πάνω δηλαδή τα καλαμπόκια, τα φασόλια, τα αυτά... και γι' αυτό αναγκάστηκαν και κατέβηκαν από το πάνω χωριό κάτω...*»⁹⁶

Η μετοίκηση των Λευκιωτών στους πρόποδες του βουνού, δηλαδή κοντά στο δρόμο, θα πρέπει συνεπώς να εξηγηθεί και ως μια προσπάθεια προσαρμογής στα νέα δεδομένα. Βέβαια, η προσαρμογή στα νέα δεδομένα δεν συνεπαγόταν για τους ανθρώπους την αυτόματη απάρνηση του παλαιότερου τρόπου ζωής και γι' αυτόν τον λόγο οι επόμενες δεκαετίες χαρακτηρίστηκαν από έναν 'συμφυρμό',⁹⁷

⁹³ Κυριακίδου-Νέστορος Ά., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α), Αθήνα, 1989, σ. 41.

⁹⁴ Σύμφωνα με μελέτη του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας. Διαδικτυακά διαθέσιμη:

http://library.tee.gr/digital/koz/dma_m446.pdf

⁹⁵ Πουλιόπουλος, Λ. *Ιστορική εξέλιξη της γουνοποιίας και ο ρόλος της Καστοριάς*, (εκδ.) Καστοριανή Εστία, Καστοριά, 1994.

⁹⁶ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 1, σ. 113.

⁹⁷ Κυριακίδου-Νέστορος Ά., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α), Αθήνα, 1989, σ. 42.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

όπως τον χαρακτηρίζει η Α. Κυριακίδου-Νέστορος ανάμεσα στον παλιό και στον καινούργιο τρόπο ζωής και σκέψης. Η προσαρμογή στον καινούριο και μοντέρνο τρόπο ζωής την μεταβατική αυτή περίοδο δεν ήταν πάντοτε εύκολη, αντίθετα η Α. Κυριακίδου-Νέστορος τη χαρακτηρίζει σε πολλές περιπτώσεις 'κακή' προσαρμογή, διότι «κατά κανόνα ενεργεί αντικοινωνικά, αντιοικονομικά και αντιαναπτυξιακά».⁹⁸

Η ίδια αναφέρεται στο βιβλίο της⁹⁹ στη δεκαετία του 1980, μόλις δύο δεκαετίες έπειτα από τη χρονική 'τομή' της μεγάλης μετάβασης. Την ίδια περίοδο, η Λεύκη βιώνει κατ' αναλογία τέτοιου είδους 'συμφυρμούς' όπως το παράδειγμα της 'χρυσοχέρας'. Ένα αντίστοιχο παράδειγμα που μου μετέφεραν οι συνομιλήτριές μου στη Λεύκη είναι το εξής: πριν τη μετοίκηση, στην Άνω Λεύκη οι γυναίκες εργάζονταν στα χωράφια, ύφαιναν στον αργαλειό τον απαραίτητο ρουχισμό, σκεπάσματα κ.α. και έραβαν τα 'šareni čogari',¹⁰⁰ δηλαδή τις πολύχρωμες κάλτσες για να τις δώσουν ως προίκα στον μέλλοντα σύζυγό τους. Με τη μετάβαση στο νέο χωριό, οι γυναίκες άρχισαν σιγά, σιγά να εισέρχονται κι εκείνες στον κόσμο της βιοτεχνίας της γούνας. Εκείνες όμως δεν ανέλαβαν οποιαδήποτε θέση εργασίας, αντίθετα, στο σύνολό τους, υπήρξαν 'φοδραρίστριες' και 'πικιρίστριες'¹⁰¹ και εργάζονταν στη ραπτομηχανή που είχαν σε ένα δωμάτιο μέσα στο σπίτι τους. Αυτή τη χρονική περίοδο, οι γυναίκες εργάζονταν με αυτόν τον τρόπο για να συγκεντρώσουν το χρηματικό ποσό, το οποίο θα έδιναν στον μέλλοντα σύζυγό τους ως προίκα. Με άλλα λόγια, η προϋπάρχουσα κοινωνική δομή προσπαθεί να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα. Το πρότυπο της 'δουλευταρούς' γυναίκας παραμένει και προσαρμόζεται στον αστικό τρόπο ζωής, καθώς ο αγροτικός υποτιμάται. Σε μια προέκταση αυτής της σκέψης, θα μπορούσα να πω πως η ίδια η δομή του νέου οικισμού είναι 'μάρτυρας' αυτού του 'συμφυρμού', όπως τον αποκαλεί η Κυριακίδου-Νέστορος.

Πριν περάσω όμως στην ανάλυση της δομής των δύο οικισμών, θα ήθελα να εστιάσω πρώτα στη σημασία τους για τους κατοίκους. Για τους Λευκιώτες ο παλιός και ο νέος οικισμός συμβολίζουν αντίστοιχα τον παλιό 'παραδοσιακό' τρόπο ζωής και τον νέο 'αστικό' τρόπο ζωής.¹⁰² Αυτός ο διαχωρισμός δεν είναι καθόλου τυχαίος, αντιθέτως είναι απόρροια της διάκρισης που πραγματοποιήθηκε τον 19^ο αιώνα στην Ευρώπη μεταξύ της ζωής της πόλης και της υπαίθρου. Συνέπεια αυτής της διάκρισης υπήρξε και η δημιουργία των αντιθετικών όρων 'λαϊκός πολιτισμός' και 'σύγχρονος ή αστικός πολιτισμός', όπου ο 'λαϊκός πολιτισμός' συνδέθηκε με τον τρόπο ζωής στην ύπαιθρο και ο 'σύγχρονος ή αστικός πολιτισμός' με τον τρόπο ζωής στην πόλη. Η διάκριση αυτή υπήρξε τόσο έντονη ώστε έφτασε να συνδέεται ο 'λαϊκός' με τον 'κατώτερο' και ο 'αστικός ή σύγχρονος' με τον ανώτερο πολιτισμό και τρόπο ζωής της πόλης.¹⁰³ Ας σημειωθεί πως η διάκριση αυτή υπήρξε ένα νεωτερικό φαινόμενο και σε καμία περίπτωση το παραπάνω ζεύγος αντιθέσεων δεν εφαρμόζεται στον λαϊκό πολιτισμό την περίοδο της Τουρκοκρατίας παρά το γεγονός της χρήσης του όρου 'λαϊκός πολιτισμός' και στις δύο περιπτώσεις. Η ειδοποιός διαφορά μεταξύ τους είναι η παρεμβολή ενός καινούριου τρόπου σκέψης και ζωής σε όλη την ιστορία της ανθρωπότητας, ο βιομηχανικός και μοντέρνος πολιτισμός.¹⁰⁴

Βάσει αυτής της διχοτόμησης οι κάτοικοι της Λεύκης είναι σε θέση να διακρίνουν τον 'λαϊκό'/κατώτερο τρόπο ζωής του παλιού χωριού από τον σύγχρονο / ανώτερο τρόπο ζωής του νέου χωριού. Όπως το αντιλήφθηκα κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στο χωριό, η διάκριση αυτή αφορά κυρίως την εργασία, καλλιέργεια γαιών # γουνοποιία, η οποία αποτελεί κατά την άποψή μου στη Λεύκη ένα από τα πιο ισχυρά σύμβολα του 'παλιού'/ 'νέου' τρόπου ζωής. Σήμερα μάλιστα (2018) λόγω της οικονομικής

⁹⁸ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα I*, ο.π. στο ίδιο.

⁹⁹ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα I*, ο.π. στο ίδιο.

¹⁰⁰ Οι κάτοικοι χρησιμοποιούν τον όρο 'ντόπια' για τον προσδιορισμό της γλώσσας τους και γι' αυτόν τον λόγο θα υιοθετήσω τον ίδιο ορισμό σε αυτήν την εργασία. Επομένως 'šareni čogari' στα ντόπια σημαίνει 'πολύχρωμες κάλτσες'.

¹⁰¹ 'Φοδραρίστρια' είναι η τεχνίτρια που εξειδικεύεται στο φοδράρισμα των γουναρικών και 'Πικιρίστρια': είναι η τεχνίτρια που εξειδικεύεται στο 'πικίρισμα', δηλαδή στην εργασία που προηγείται του φοδραρίσματος και επικολλά, ράβοντας είτε με το χέρι είτε με ειδική μηχανή, εσωτερική φόδρα στην εσωτερική πλευρά του παλτού.

¹⁰² Βλ. Παράρτημα, απόσπασμα απομαγνητοφωνημένης συνέντευξης 1, σ. 113.

¹⁰³ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα I*, ο.π. στο ίδιο.

¹⁰⁴ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα II*, Πορεία, 1993, σ. 125.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

ύφησης του κλάδου της γουνοποιίας, πολλοί κάτοικοι έχουν στραφεί και πάλι στην καλλιέργεια των χωραφιών¹⁰⁵ για να εξασφαλίσουν τα προς το ζην. Το γεγονός αυτό το αντιμετωπίζουν κατά το πλείστον με δυσαρέσκεια ως κάτι που ‘μας πάει πίσω’ και γι’ αυτό το λόγο αναζητούν εργασία ακόμα και εκτός του νομού της Καστοριάς. Φυσικά, και αναλόγως του πλαισίου των καθημερινών συζητήσεων, δεν λείπει πολλές φορές και η εξιδανίκευση του παλιού τρόπου ζωής,¹⁰⁶ παρόλα αυτά όμως ο λαϊκός πολιτισμός¹⁰⁷ υποτιμάται σταθερά σε σύγκριση με τον σύγχρονο τρόπο ζωής.

Συνοψίζοντας, το ζεύγος αντίθεσης ‘λαϊκός – αστικός’ πολιτισμός παραπέμπει σε μια διχοτόμηση του ‘πολιτισμού’, δηλαδή του διαφορετικού αν μη τι άλλο, τρόπου ζωής της πόλης από αυτόν του χωριού, ενώ με τις νέες σημασιολογικές αποχρώσεις που προέκυψαν στο πλαίσιο της θεωρίας του εξελικτισμού, ο τρόπος ζωής της υπαίθρου θεωρήθηκε ‘κατώτερος’ έναντι του ‘ανώτερου’ αστικού. Έτσι οι Λευκιώτες, μέσα σε αυτές τις ιστορικές συνθήκες ίδρυσαν τον νέο τους οικισμό, την Λεύκη ή Κάτω Λεύκη, στους πρόποδες του βουνού.

¹⁰⁵ Ας σημειωθεί πως η καλλιέργεια των γαιών στη Λεύκη δεν εγκαταλείφθηκε ολοκληρωτικά ποτέ.

¹⁰⁶ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 1, σ. 113.

¹⁰⁷ Μια οπτική που συνάδει με τη θεώρηση του Β. Νιτσιάκου, ότι, «ο όρος ‘πολιτισμός’ νοείται συνήθως ως ένα εποικοδόμημα που αντανάκλα τις κοινωνικές και οικονομικές δομές και πολύ συχνά περιορίζεται στα μεγάλα επιτεύγματα μιας κοινωνίας, στα αποτελέσματα δηλαδή και όχι στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες παραγωγής, βίωσης και αναπαραγωγής φαινομένων που συνδέονται με τη βιωμένη συλλογική εμπειρία των υποκειμένων και συνεπώς έχουν να κάνουν μόνο με τα ‘πολιτιστικά αγαθά’ και όχι, όπως θα έπρεπε, με ένα συνολικό πλέγμα νοοτροπιών, αξιών, συμπεριφορών και πρακτικών που αφορούν και τη λειτουργία των ίδιων των υποδομών ενός κοινωνικού σχηματισμού· για παράδειγμα η οικονομική λογική, η οικονομική συμπεριφορά, δεν είναι κάτι που εντάσσεται στη σφαίρα της οικονομίας μόνο, αλλά αφορά τον ίδιο τον πολιτισμό μιας κοινωνίας. Υπ’ αυτήν την έννοια η ίδια η οικονομία μπορεί να χαρακτηριστεί στοιχείο του πολιτισμού» (Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Οδυσσεάς, Αθήνα, 1997, σσ. 36- 37).

Κεφάλαιο 2^ο: Η συμβολική συγκρότηση του τόπου

2.1 Η συμβολική κατασκευή των οικισμών

Η δομή των δύο οικισμών είναι κατά την άποψή μου άμεσα συνδεδεμένη με την αντίληψη των Λευκιωτών για τον κόσμο και την οργάνωσή του, δηλαδή την κοσμοθεωρία τους. Η ανάπτυξη του νέου οικισμού, εκτιμώ πως πραγματοποιήθηκε στη βάση αυτής της κοσμοθεωρίας και όπως θα επιχειρήσω να αναδείξω στη συνέχεια, ουσιαστικά δεν αποτελεί ξεχωριστό οικισμό, αλλά μια 'προέκταση' του παλιού προς το νότο. Μάλιστα μια συνομιλήτριά μου αναφέρει πως το σχολείο του χωριού χτίστηκε στη 'μέση' για να έχουν πρόσβαση και οι δύο οικισμοί ταυτόχρονα, πριν μετοικήσουν στο σύνολό τους οι κάτοικοι στο νέο χωριό «...το σχολείο, το είχαν κάνει στη μέση για να είναι... και τα δύο χωριά να έχουν πρόσβαση... και από το Κάτω και από το Πάνω...»¹⁰⁸

Τα δύο χωριά εκτιμώ πως λειτουργούν ως σύμβολα στη σκέψη των Λευκιωτών, συμβολίζοντας τον παλιό και τον νέο τρόπο ζωής, ταυτόχρονα όμως στη σκέψη τους τα δύο χωριά δεν διαχωρίζονται, αλλά αποτελούν μια 'εξελικτική συνέχεια' από τον λαϊκό στον μοντέρνο τρόπο ζωής. Η σκέψη αυτή περνάει στην πράξη και αποτυπώνεται στο χώρο μετατρέποντάς τον σε βιωμένο τόπο.

Ας σημειωθεί αρχικά, πως στον 'παραδοσιακό', 'προκαπιταλιστικό' τρόπο σκέψης, ο χώρος δεν νοούνταν ως κάτι ξέχωρο της ανθρώπινης δραστηριότητας, σε αντίθεση με το θεωρητικό πλαίσιο της επιστήμης της Γεωγραφίας και της Αρχαιολογίας που αναπτύχθηκε το β' μισό του 20^{ου} αιώνα και αντιμετώπιζε την έννοια του χώρου, ως κάτι συνεχές, ομοιογενές και εν γένει αόριστο.¹⁰⁹ Βάσει αυτής της θεωρίας η μελέτη των προβιομηχανικών κοινωνιών ήταν αδύνατη, διότι στις παραδοσιακές κοινωνίες η έννοια του χώρου δεν μπορεί να διαχωριστεί από την εμπειρία. Έτσι, η σύγχρονη κοινωνική θεωρία ήρθε να καλύψει αυτήν την ανάγκη παρουσιάζοντας ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο. Σύμφωνα με τη νέα θεωρητική προσέγγιση, η αντίληψη του χώρου και του χρόνου παράγεται κοινωνικά και διαμορφώνεται από τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες και αυτός είναι και ο λόγος που διαφοροποιούνται ιστορικά οι αντιλήψεις για το χώρο και το χρόνο. Ο Β. Νιτσιάκος αναφέρεται στην οικειοποίηση του χώρου και του χρόνου από τον άνθρωπο, ο οποίος τον μετασηματίζει με ιστορικούς όρους «δηλαδή με βάση τις συνθήκες παραγωγής και αναπαραγωγής των υλικών και συμβολικών προϋποθέσεων της κοινωνικής ζωής, οι οποίες μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο.»¹¹⁰

Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, ο χώρος νοείται μόνον ως 'εξανθρωπισμένος' χώρος. Χώρος, δηλαδή που περιέχει την ανθρώπινη δραστηριότητα, διότι χωρίς αυτήν παύει να υφίσταται. Κατά συνέπεια, αν η κοινωνική ζωή αναπτύσσεται σε διαφορετικούς χώρους, τότε ο χώρος διασπάται σε πολλούς 'χώρους'. Οι χώροι αυτοί συνδέονται στον παραδοσιακό πολιτισμό με συγκεκριμένους τόπους,

¹⁰⁸ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 1, σ. 113.

¹⁰⁹ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α), Αθήνα, 1989, σ. 16. Ο Tilley εξηγεί πως: «η νέα γεωγραφία και η νέα αρχαιολογία [του 1970 και έπειτα] θεωρούσαν το χώρο μια αφηρημένη διάσταση ή έναν περιέκτη στον οποίο λαμβάνουν χώρα ανθρώπινες δραστηριότητες και συμβάντα. Τούτη η προοπτική συνεπαγόταν ότι η δραστηριότητα, το συμβάν και ο χώρος διαχωρίζονταν μεταξύ τους εννοιολογικά και υλικά, ενώ σχετίζονταν μόνο κατά περίπτωση. Μια τέτοια θεώρηση αποκέντρωνε το χώρο από τη δράση και το νόημα. Ο χώρος εθεωρείτο αντικειμενικά μετρήσιμος βάσει μιας αφηρημένης γεωμετρικής κλίμακας. Αποτελούσε στην κυριολεξία ένα τίποτα, μια απλή επιφάνεια δράσης χωρίς βάθος. Τούτος ο χώρος ήταν καθολικός, παντού και πάντοτε ο ίδιος και επηρέαζε διαπολιτισμικά ανθρώπους και κοινωνίες». (Tilley, C., «Χώρος, τόπος, τοπίο: φαινομενολογικές προσεγγίσεις», στο: *Υλικός πολιτισμός: η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Γαλούρη, Ε. (επιμ.), Αλεξάνδρεια, 2012, σ. 215.)

¹¹⁰ Νιτσιάκος, Β., *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, (εκδ.) Οδυσσεάς, Αθήνα, 2003, σ. 13.

οι οποίοι αποτελούν σημαντικό στοιχείο αναφορικά με την κατανόηση της σημασίας του χώρου, διότι στους συγκεκριμένους τόπους αποδίδονται συγκεκριμένα νοήματα, τα οποία υποδηλώνουν ανθρώπινη εμπειρία. Ο C. Tilley αναφέρει άλλωστε για τα νοήματα του χώρου πως εμπεριέχουν μια υποκειμενική διάσταση και «είναι αδύνατον να κατανοηθούν αποκομμένα από τους συμβολικά κατασκευασμένους κόσμους στους οποίους ζουν οι κοινωνικοί δρώντες». ¹¹¹ Επομένως, σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, την οποία υιοθετώ σε αυτή την εργασία, ο χώρος δεν έχει κάποια ουσιαστική σημασία, αντίθετα προκύπτει μέσα από τις σχέσεις των ανθρώπων με τους τόπους και γι' αυτό κατακερματίζεται και έχει σχεσιακή μόνο σημασία. «*Το τι είναι ο χώρος εξαρτάται από ποιον τον βιώνει και πώς*», ¹¹² λέει ο C. Tilley και μας φέρνει αντιμέτωπους με τη χωρική εμπειρία, η οποία καθώς παράγεται από τον άνθρωπο, δεν μπορεί να είναι ουδέτερη αντίθετα περιβάλλεται από εξουσία που μπορεί να σχετίζεται με το φύλο, την ηλικία, την κοινωνική θέση κ.α. ¹¹³

Σε αυτή τη σχεσιακή συνάρτηση μεταξύ του τόπου, του χώρου και της ανθρώπινης εμπειρίας και δραστηριότητας έρχεται να προστεθεί και μία επιπλέον συνιστώσα, πολύ βασική για τη μελέτη των προβιομηχανικών κοινωνιών, αυτή της 'φύσης' ή του 'φυσικού περιβάλλοντος'. Στις παραδοσιακές κοινωνίες, όπως είναι και η Λεύκη, οι οποίες στηρίζουν/στήριζαν την επιβίωσή τους στην πρωτογενή παραγωγή και χαρακτηρίζονται σε μεγάλο βαθμό από αυτάρκεια, η σχέση του ανθρώπου με το 'φυσικό περιβάλλον' είναι πολύ διαφορετική από τις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες. ¹¹⁴ Ο Β. Νιτσιάκος αναφέρει πως στις παραδοσιακές κοινωνίες η φύση δεν νοείται από τους ανθρώπους ως κάτι ξέχωρο από τους ίδιους, αντίθετα ως τόπος ενδύεται με συναίσθημα και εμπειρία και αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ταυτότητας των ανθρώπων που γεννιούνται, μεγαλώνουν και πεθαίνουν σε αυτόν· αποτελεί «*σύμβολο κοινής καταγωγής και ενότητας της ομάδας του, δηλαδή της κοινότητας*». ¹¹⁵ Σημαντικό είναι επίσης πως οι άνθρωποι γνωρίζουν τα όρια και τις δυνατότητες του τόπου τους και η γνώση αυτή αποτελεί τη βάση για τη σχέση που διαμορφώνουν μαζί του. ¹¹⁶

Στις προβιομηχανικές κοινωνίες ο 'φυσικός' χώρος μετατρέπεται σε κοινωνικό χώρο μέσα από μια εθιμική πρακτική και μια τελετουργία. Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος αναφέρει πως «*ο χώρος καθαγιάζεται και ημερεύει με τα ξωκλήσια*». ¹¹⁷ με τα ξωκλήσια αυτά 'σημαδεύονται' τα όρια του χωριού και συνήθως τα συνοδεύει μια τελετουργία κατά την ίδρυσή τους. Η Κυριακίδου-Νέστορος εξηγεί πως ο τρόπος που τα ξωκλήσια εγγράφονται στο χώρο δεν είναι καθόλου τυχαίος, μάλιστα με μια πιο προσεκτική ματιά, διαπιστώνει κανείς ότι τοποθετούνται στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα με τέτοιο τρόπο ώστε να σχηματίζουν έναν νοητό σταυρό, είτε είναι περισσότερα από τέσσερα με αποτέλεσμα να σχηματίζουν έναν νοητό κύκλο που εσωκλείει το χωριό. Τα χωριά αυτά σε πολλά μέρη της Ελλάδας λέγονται 'σταυρωμένα χωριά' ¹¹⁸ και τα ίδια τα ορόσημα 'σταυράτα'. ¹¹⁹ Παραδείγματα αρχιτεκτονικής τέτοιου είδους έχουμε πάρα πολλά από την ελληνική ύπαιθρο. Μόνο η Κυριακίδου αναφέρει δύο παραδείγματα όπως το χωριό Άγιος Γεώργιος της Δυτικής Μακεδονίας με τα εννιά εικονοστάσια που περιζώνουν το χωριό και το Μελισσοχώρι, ένα χωριό που βρίσκεται κοντά στη Θεσσαλονίκη και έχει και εκείνο εννέα παρεκκλήσια που περιζώνουν το χωριό με τον ίδιο τρόπο. Άλλα παραδείγματα αντίστοιχης

¹¹¹ Tilley, C., «Χώρος, τόπος, τοπίο: φαινομενολογικές προσεγγίσεις», ό.π.. στο ίδιο.

¹¹² Tilley, C., «Χώρος, τόπος, τοπίο: φαινομενολογικές προσεγγίσεις», ό.π.. στο ίδιο.

¹¹³ Tilley, C., «Χώρος, τόπος, τοπίο: φαινομενολογικές προσεγγίσεις», ό.π.. στο ίδιο.

¹¹⁴ Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Οδυσσέας, Αθήνα, 1997, σ. 46.

¹¹⁵ Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, ό.π. στο ίδιο, σ. 46.

¹¹⁶ Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, ό.π. στο ίδιο, σ. 46.

¹¹⁷ Κυριακίδου-Νέστορος Ά., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α), Αθήνα, 1989, σ. 30.

¹¹⁸ Κυριακίδου-Νέστορος Ά., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, ό.π.. σ. 31.

¹¹⁹ Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Οδυσσέας, Αθήνα, 1997, σ. 47. Και Λαγόπουλος, Α., *Ο ουρανός πάνω στη γη*, (εκδ.) Οδυσσέας, Αθήνα, 2003, σ. 19.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

δόμησης έχουμε και από την Ήπειρο¹²⁰ αλλά και από το νησιωτικό χώρο, όπως για παράδειγμα καταδεικνύει η μελέτη της Μ. Παπαχριστοφόρου για το νησί των Λειψών.¹²¹

Η Άνω Λεύκη (αλλά και η Λεύκη) κατά την άποψή μου αποτελεί ένα τέτοιο 'σταυρωμένο' χωριό καθώς τέσσερα ξωκλήσια σημαδεύουν τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα σχηματίζοντας έναν νοητό σταυρό, ενώ όλα τα ξωκλήσια σχηματίζουν έναν νοητό κύκλο.¹²² Ο νέος οικισμός της Λεύκης 'σταυρώνεται' από τον ίδιο νοητό σταυρό με τον παλιό, με τη μόνη διαφορά του νότιου 'σημαδέματος' από διαφορετική εκκλησία, ενώ ταυτόχρονα εγγράφεται σε έναν μεγαλύτερο κύκλο.¹²³ Κατά συνέπεια εκτιμώ πως ο σταυρός αυτός εγγράφεται σε έναν νοητό, 'μαγικό' κύκλο ο οποίος στην περίπτωση της Λεύκης φαίνεται να ενισχύεται και αισθητικά από τα γύρω βουνά, που δίνουν προς βορρά την αίσθηση ημικυκλίου.¹²⁴ Το χωριό οριοθετείται βέβαια και από άλλα ιερά για τους κατοίκους ορόσημα όπως εικονοστάσια αλλά και δέντρα, όπως τα 'λευκάδια' της Αγίας Τριάδας στο 'Κρέστο',¹²⁵ όνομα που καθιστά επίσης τον τόπο ιερό.

Η παραπάνω χωρική δομή ολοκληρώνεται με την προσθήκη μιας τρίτης διάστασης αυτής του ύψους, η οποία όπως και οι άλλες, το πλάτος και το μήκος, ανήκει στο χώρο του ιερού και γι' αυτό 'σημαδεύεται' επίσης συμβολικά από έναν σταυρό'.¹²⁶ Στη Λεύκη το ψηλότερο σημείο σημαδεύεται από την ιερότητα της η Αγίας Τριάδας στην κορυφή του βουνού Ψαλίδα, μάλιστα οι Λευκιώτες θεωρούν ότι 'σκεπάζει' και προστατεύει από εκεί ψηλά όλη την περιοχή και όχι μόνο το χωριό γι' αυτό και λένε ότι «από εκεί δεν περνάει κανένα κακό, καμιά αρρώστια, τίποτα, γιατί δεν αφήνουν η Αγία Τριάδα με τον Προφήτη Ηλία και τον Άγιο Χαράλαμπο που κλείνουν καλά το μέρος»¹²⁷

Τα ιερά αυτά σημάδια που οριοθετούν τον κοινωνικό χώρο, συνήθως συνοδεύονται κατά την ίδρυσή τους από μια τελετουργία, αυτή της 'περιάροσης'. Ο Β. Νιτσιάκος αναφερόμενος στον λαογράφο Γεώργιο Αικατερινίδη περιγράφει το έθιμο του 'γκαινιάσματος' αναφέροντας πως πολλές φορές απαιτεί κάποια θυσία στα σύνορα και στόχο έχει την αποτροπή του κακού, προπάντων δε των ασθενειών «*δύο δίδυμα μοσχάρια τα ζεύουν σε άροτρο, περιαρώνουν το χωριό και ύστερα τα θάβουν ζωντανά στην είσοδό του [...] με τον καιρό το έθιμο έγινε παράδοση ή κάτι που δεν πολυπιστεύεται*».¹²⁸ Ο Β. Νιτσιάκος αναφέρει δύο χωριά των Γρεβενών με το έθιμο της περιάρωσης, ενώ και ο Α. Φ. Λαγόπουλος αναφερόμενος στον Αρ. Μπακαϊμή περιγράφει την τελετουργία βασιζόμενος σε στοιχεία που συνέλεξε από την περιοχή του Βοΐου: «*Σύμφωνα με μαρτυρία, η περιάρωση στη Δαμασκηιά κατέληγε στη δημιουργία ενός αυλακιού, το οποίο περιέκλειε την έκταση που περιέβαλλε το χωριό. Η τάφος χαράσσεται από σιδερένιο άροτρο, που σέρνεται από δύο δαμάλια, δηλαδή νεαρούς ταύρους, που πρέπει να είναι τριών ετών και μη ευνουχισμένα και να ζεύονται για πρώτη φορά. Κατά μία παραλλαγή της παράδοσης (που ασφαλώς είναι η τρέχουσα παραλλαγή), τα δαμάλια είναι δίδυμα. Κατά την εκκίνηση τα δαμάλια στρέφονται προς την ανατολή και στη συνέχεια ακολουθούν πορεία προς τα 'δεξιά', η οποία καταήγει στο σημείο αφετηρίας. Σε αυτήν την θέση τα δαμάλια θάβονται ζωντανά με το άροτρο και το ζυγό, με τρόπον ώστε να βλέπουν προς την ανατολή. Η παρουσία τους προστάτευε το χωριό από όλα τα κακά, που δεν μπορούσαν να περάσουν στο εσωτερικό της τάφρου. Η παράδοση προσφέρει τρεις διαφορετικές εκδοχές για τον τάφο ή τους τάφους των δαμαλιών: ο τάφος τους βρίσκεται σε ένα στενό*

¹²⁰ Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, ό.π. στο ίδιο, σσ. 45-50.

¹²¹ Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: 'στο νησί της Καλυψώς'*, (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ. 270.

¹²² Βλ. Παράρτημα, εικόνα 48, σ. 109.

¹²³ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 49, σ. 109.

¹²⁴ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 47, σ. 108.

¹²⁵ 'krstot' στα ντόπια σημαίνει 'σταυρός'. Βλ. Παράρτημα, εικόνα 49, σ. 109.

¹²⁶ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, ό.π. σ. 31.

Λαγόπουλος, Α. Φ., *Ο ουρανός πάνω στη γη*, (εκδ.) Οδυσσεάς, Αθήνα, 2003, σ. 21.

¹²⁷ Σημειώσεις πεδίου από την επίσκεψή μου στο χωριό στις 7-11-2016.

¹²⁸ Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Οδυσσεάς, Αθήνα, 1997, σσ. 48-49.

ορεινό πέραςμα δυτικά του χωριού, που ονομάζεται 'Σταυρός' ή βρίσκεται σε ένα ύψωμα (Παλιομονάστηρο) από το οποίο υπάρχει εποπτία του χωριού και των εκτάσεών του [...]»¹²⁹

Οι πληροφορίες που συγκέντρωσα αναφορικά με την Άνω Λεύκη δεν αποκλίνουν ιδιαίτερα από τις προαναφερθείσες, αν και θα συμφωνήσω με τον Β. Νιτσιάκο ως προς το ότι σήμερα είναι κάτι που 'δεν πολυπιστεύεται'. Για την ακρίβεια μόνο τρεις υπερήλικες άνθρωποι μου μίλησαν γι' αυτή την τελετουργική πρακτική, η οποία τελούνταν 'σε επικίνδυνους καιρούς που ερχόνταν αρρώστιες' και οι ίδιοι τη θυμούνταν αμυδρά, καθώς την τελευταία, μάλλον, φορά που επιτελέστηκε οι ίδιοι ήταν μικρά παιδιά (περίπου δηλαδή την δεκαετία του 1930). Οι μαρτυρίες αυτές των συνομιλητών μου με οδηγούν στην υπόθεση πως η τελετουργική πρακτική της περιάρωσης δεν πραγματοποιήθηκε κατά την ίδρυση του νέου χωριού. Σε συζήτηση που είχαμε θυμάμαι βέβαια να μου περιγράφουν την πρακτική και να αναφέρουν πως 'διάλεγαν δυο γερά βόδια, τα έζωναν και αυλάκωναν γύρω, γύρω το χωριό'. Υποθέτω, πως με το 'γερά' νοούνται τα νεαρής ηλικίας βόδια, όπως επίσης και ότι η τοποθεσία 'Κρέστο', δηλαδή 'Σταυρός', που βρίσκεται υψομετρικά λίγο χαμηλότερα της Αγίας Τριάδας, θα μπορούσε να υποδηλώνει τον τάφο των βοδιών σύμφωνα και με τα άλλα προαναφερθέντα παραδείγματα. Σε κάθε περίπτωση, σαφής μαρτυρία δεν υπάρχει, κάτι που ίσως ενισχύεται και από τις νεότερες γενιές, οι οποίες δεν πιστεύουν ότι υπήρξε ποτέ τέτοιο έθιμο. Όλοι οι κάτοικοι όμως συμφωνούν ότι *«αρρώστια στο χωριό δεν έμπαινε και δεν μπαίνει ούτε σήμερα, η Αγία Τριάδα δεν αφήνει»*. Επομένως, η οριοθέτηση του οικισμού μέσω των ξωκλησιών, και άρα η αντίληψη περί της ιερής προστασίας του, φαίνεται πως συνεχίζει να υφίσταται έως σήμερα, παρά την απώλεια της τελετουργικής πρακτικής της περιάρωσης.

Με τη μετάβαση στο νέο οικισμό, οι κάτοικοι φαίνεται πως 'μετέφεραν' μαζί τους δύο Αγίους, στους οποίους αφιέρωσαν και τις δύο νέες εκκλησίες, την Αγία Τριάδα, κτισμένη στο κέντρο του νέου χωριού και τον Άγιο Χριστόφορο στο νοτιότερο άκρο της Λεύκης δίπλα στο δρόμο όπου βρίσκονται και τα νεκροταφεία. Οι κάτοικοι αναφέρουν πως αρχικά υπήρξε διαφωνία ως προς την επιλογή 'Αγίου', στον οποίο θα αφιερωνόταν η κεντρική εκκλησία του χωριού, με την Ιερά Μητρόπολη Καστοριάς να θέλει την αφιέρωσή της στον Άγιο Χριστόφορο και τους κατοίκους να επιμένουν στην Αγία Τριάδα και την τοποθέτηση των νεκροταφείων στον προαύλιο χώρο της –όπως ακριβώς ήταν η εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στην Άνω Λεύκη παλαιότερα. Ας σημειωθεί πως πριν τη μετοίκηση στην Κάτω Λεύκη, η κεντρική εκκλησία των Λευκιωτών ήταν αφιερωμένη στον Άγιο Χριστόφορο (χωρίς νεκροταφεία) - αυτό βέβαια όπως με ενημέρωσαν οι κάτοικοι δεν ίσχυε πριν την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, αντίθετα μέχρι τότε η κεντρική εκκλησία του χωριού τους ήταν η Αγία Παρασκευή (με τα νεκροταφεία). Την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα λοιπόν χτίστηκε η εκκλησία του Αγίου Χριστοφόρου στην Άνω Λεύκη και από τότε μέχρι και τη μετοίκηση (μέχρι περίπου το 1960 δηλαδή) αυτή αποτελούσε την κεντρική εκκλησία των Λευκιωτών.

Επιστρέφοντας στο νέο χωριό, υποθέτω πως η λύση βρέθηκε 'μεταφέροντας' και τους δύο Αγίους. Η κεντρική εκκλησία αφιερώθηκε στην Αγία Τριάδα, σύμφωνα με την επιθυμία των κατοίκων 'να την φέρουν πιο κοντά', όπως λένε, ενώ στον Άγιο Χριστόφορο τοποθετήθηκαν τα νεκροταφεία οπότε μετατράπηκε η εκκλησία του σε κοιμητηριακό ναό. Το 1994 οι κάτοικοι ανακαίνισαν όλα τα ξωκλήσια του παλιού χωριού, κάνοντας γι' αυτό τις 'απαραίτητες θυσίες', όπως μου ανέφεραν οι ίδιοι, όπως για παράδειγμα την ολοκληρωτική καταστροφή του παλιού νεκροταφείου. Οι κάτοικοι μου ανέφεραν πως η αναστήλωση των εκκλησιών απαιτούσε την καταστροφή των νεκροταφείων λόγω έλλειψης χώρου για την τοποθέτηση των μηχανημάτων αναστήλωσης. Οι ίδιοι βέβαια λίγο αργότερα έσπευσαν να με καθησυχάσουν σε ερώτησή μου που αφορούσε τους νεκρούς, λέγοντάς μου πως οι ίδιοι φρόντισαν νωρίτερα να μεταφέρουν σε άλλο μέρος τους νεκρούς τους.

Το γεγονός βέβαια της αναστήλωσης και η διάθεση διαπραγμάτευσης και υποχωρήσεων από την πλευρά των κατοίκων αποτελεί κατά την άποψή μου μια συμβολική κίνηση και ανάγκη

¹²⁹ Λαγόπουλος, Α. Φ., *ό.π.*, σ. 22.

επανανοηματοδότησης και επικαιροποίησης των προηγούμενων χωρικών δομών. Σήμερα, η φροντίδα όλων των εκκλησιών αποτελεί προτεραιότητα για τους κατοίκους της Λεύκης, καθώς οι ίδιοι αντιλαμβάνονται τον παλιό και τον νέο οικισμό 'σαν ένα'. Πράγματι όπως ανέφερα και νωρίτερα, εκτιμώ πως το νέο χωριό εγγράφεται μέσα στον ίδιο κύκλο –λίγο μεγαλύτερο αυτή τη φορά– με τον παλιό οικισμό, οριοθετώντας μέχρι σήμερα τον κατοικημένο από τον μη κατοικημένο χώρο. Εκτιμώ πως οι Λευκιώτες διακρίνουν και οριοθετούν το χώρο τους σε κατοικημένο και μη, με τις εκκλησίες να αποτελούν μεταξύ άλλων υλικά, συμβολικά ορόσημα, τα οποία οριοθετούν και διακρίνουν τον κατοικημένο από τον μη κατοικημένο χώρο. Η διχοτόμηση αυτή του χώρου σε κατοικημένο / μη κατοικημένο χώρο εκτιμώ πως αποτελεί μια πρώτη ένδειξη της γενικότερης αντίληψης των Λευκιωτών για τον κόσμο, αντίληψη, η οποία στηρίζεται σε δυαδικά συμπληρωματικά αντιθετικά ζεύγη, όπως θα επιχειρήσω να αναδείξω στη συνέχεια αυτής της εργασίας.

Ο B. Vernier αντιλαμβάνεται την κοσμοθεωρία ως ένα σύστημα το οποίο αποτελείται από μια σειρά «*μυθικών ομοιοτήτων και συμπληρωματικών αντιθέσεων*»¹³⁰ όπως καλό-κακό, ιδιωτικό-δημόσιο, καθαρό-μιαρό, κοσμικό-θείο κ.α. Βάσει αυτής της δυαδικής αντίληψης του κόσμου, ο χώρος αποκτά κοινωνική υπόσταση με την καθαγίασή του, που σημαίνει τον διαχωρισμό του από τον μη καθαγιασμένο. Επομένως, παρά τη μετάβαση στη 'μοντέρνα' εποχή, η οποία εκφράστηκε και μέσω της οικοδόμησης του νέου οικισμού, εκτιμώ πως οι Λευκιώτες, 'μετέφεραν' το περιεχόμενο των μυθικών αντιθέσεων και το προσάρμοσαν στις νέες συνθήκες ζωής, έτσι ώστε το ταξινομικό σύστημα να συνεχίσει να αναπαράγεται. Ούτως η άλλως, όπως εύστοχα αναφέρει η J. Hendry: «*Τα συστήματα ταξινόμησης διαπνέονται από αντιλήψεις τόσο ισχυρές ώστε η όποια προσπάθεια εναντίωσης σε αυτά μπορεί να συνοδεύεται από εκφράσεις κατάπληξης και αποτροπιασμού.*»¹³¹

¹³⁰ Vernier, B., «*Η εργασία μου στην Ελλάδα μέσα στο γαλλικό θεωρητικό πλαίσιο*», στο συλλογικό έργο: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, (εκδ.) Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα, 2004, σ. 139. Επιπλέον παραπέμπω ενδεικτικά: Vernant, J.P. Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα, (μτφρ.) Γεωργούδη, Στ., Δαίδαλος, Αθήνα, 1989.

¹³¹ Hendry, J., *Οι κόσμοι που μοιραζόμαστε*, Πετρίδου, Ε. (επιμ.), Μεντζαλίρα, Χ. (μτφρ.), (εκδ.) Κριτική, Αθήνα, 2011, σ. 85.

2.2 Με όρους ‘καθαρότητας’ και ‘μιαρότητας’

Προχωρώντας στην ανάλυση των συστημάτων ταξινόμησης του κόσμου των Λευκιωτών θα επικεντρωθώ στη συνέχεια στην ταξινόμηση και διχοτόμηση του χώρου σε καθαγιασμένο και μη, και στον τρόπο που αυτός προσλαμβάνεται και κληροδοτείται εν τέλει με συμβολικούς όρους. Το σύστημα αυτό εκτιμώ πως δομείται στη Λεύκη πάνω σε αντιλήψεις περί ‘μιαρότητας’ και ‘καθαρότητας’· αντιλήψεις, οι οποίες αποτελούν μέρος ενός ευρύτερου ταξινομικού συστήματος, όπως αναδεικνύει η Mary Douglas στο βιβλίο της *Καθαρότητα και Κίνδυνος*. Η ίδια, στο κεφάλαιο με τίτλο ‘Τα βδελύγματα στο Λευιτικόν’,¹³² επιχειρεί μια προσπάθεια ερμηνείας του ταξινομικού συστήματος του καταλόγου των ζώων με βάση όσα είχαν απαγορευτεί σε αυτό. Εξηγεί, πως η διάκριση των ζώων δεν είναι διόλου τυχαία, αντίθετα, όπως περιγράφεται στο βιβλίο της Γένεσης, εντάσσεται μέσα στο πλαίσιο της εντολής του Θεού για τον κόσμο, η οποία αφορά την τριμερή ταξινόμησή του σε νερό, γη και ουρανό.¹³³ Επομένως, όλα τα ζώα θα πρέπει να εντάσσονται σε μία από τις τρεις κατηγορίες, όπως για παράδειγμα τα σαρκώδη ζώα περπατούν στη γη, τα ψάρια κολυμπούν στο νερό και τα πτηνά πετούν στον ουρανό, επομένως και η κίνηση του κάθε ζώου είναι σημαντική καθώς αντικατοπτρίζει την ένταξή του στη μία εκ των τριών κατηγοριών. Το σύστημα αυτό έχει ως συνέπεια τον αποκλεισμό όλων των άλλων ζώων που δεν εντάσσονται αποκλειστικά σε μία από τις παραπάνω κατηγορίες και γι’ αυτό θεωρούνται απαγορευμένα. Σε αυτά τα απαγορευμένα ζώα εντάσσονται και τα ερπετά, διότι δεν περπατούν στη γη, ούτε κολυμπούν στο νερό αλλά ούτε και πετούν στον ουρανό, επομένως δεν εντάσσονται αποκλειστικά σε μία κατηγορία, άρα θεωρούνται επικίνδυνα.¹³⁴

Κατ’ αναλογία, στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο εκτιμώ πως ανήκει και το ταξινομικό σύστημα στη Λεύκη, το οποίο εκφράζεται με όρους ‘μιαρότητας’ και ‘καθαρότητας’ ή ‘ιερότητας’. Οτιδήποτε δηλαδή δεν εντάσσεται εντός των αυστηρά καθορισμένων πλαισίων, θεωρείται από τους κατοίκους ‘μιαρό’- μη ‘ιερό’ και βέβαια επικίνδυνο. Η M. Douglas αναφέρει πως η καθαρότητα σχετίζεται με την τάξη αλλά και με την υγιεινή, ενώ σύμφωνα με την ίδια η ακαθαρσία προσλαμβάνεται ως ‘ύλη εκτός τόπου’.¹³⁵ Η προσέγγιση αυτή της Douglas αποτελεί κατά την άποψή μου και το ‘κλειδί’ για την κατανόηση της θεώρησής της. Όπως αναφέρει και η ίδια, η προσέγγιση αυτή στηρίζεται σε «*δύο συνθήκες ένα σύνολο διατεταγμένων σχέσεων και μία παράβαση αυτής της τάξης*».¹³⁶ Δηλαδή, οι έννοιες της τάξης και της αταξίας είναι συμπληρωματικά αντίθετες, καθώς δεν μπορεί να υπάρξει η μία χωρίς την άλλη, δεν μπορεί να υπάρξει αταξία χωρίς τάξη. Η M. Douglas αναφέρει πως η αταξία αποτελεί δείκτη που μας παραπέμπει σ’ ένα σύστημα και «*μας οδηγεί κατευθείαν στο πεδίο του συμβολισμού και υπόσχεται μια σύνδεση με πιο προφανή συμβολικά συστήματα καθαρότητας*».¹³⁷

¹³² Douglas, M., *Καθαρότητα και κίνδυνος: μια ανάλυση των εννοιών της μιαρότητας και των ταμπού*, Χατζούλη, Αι. (μτφρ.), (εκδ.) Πολύτροπον, Αθήνα, 2007, σ. 95.

¹³³ Hendry, J., *Οι κόσμοι που μοιραζόμαστε*, ό.π.. σ. 96.

¹³⁴ Hendry, J., *Οι κόσμοι που μοιραζόμαστε*, ό.π.. σ. 96

¹³⁵ Douglas, M., *Καθαρότητα και κίνδυνος*, ό.π.. σσ. 85- 86.

¹³⁶ Douglas, M., *Καθαρότητα και κίνδυνος*, ό.π.. σσ. 85- 86.

¹³⁷ Η M. Douglas αναφέρει ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα για την κατανόηση των λεγομένων της, αυτό των παπουτσιών: «*[...] από μόνα τους τα παπούτσια δεν είναι βρώμικα, θεωρείται όμως βρωμιά να τα τοποθετούμε στο τραπέζι του φαγητού. Το φαγητό δεν είναι βρώμικο από μόνο του, είναι όμως βρωμιά να αφήνουμε τροφή πάνω στα ρούχα ή να αφήνουμε τα μαγειρικά σκεύη στο υπνοδωμάτιο. Ομοίως, θεωρείται ακαθαρσία να αφήνουμε τα αντικείμενα του λουτρού στο σαλόνι, τα ρούχα πάνω στις καρέκλες, αντικείμενα που χρησιμοποιούμε εκτός σπιτιού μέσα στο σπίτι, τα πράγματα του πάνω πατώματος στο κάτω πάτωμα, τα εσώρουχα εκεί που βρίσκονται τα πανωφόρια και ούτω καθεξής. Συνεπώς η συμπεριφορά μας γύρω από τη μίανση είναι η αντίδρασή μας σε οποιοδήποτε αντικείμενο ή ιδέα ενδέχεται πιθανόν να αναστατώσει ή να ανατρέψει τις αγαπημένες μας ταξινομήσεις*» (Douglas, M., *Καθαρότητα και κίνδυνος*, ό.π.. σσ. 85- 86).

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Στη Λεύκη οι συνομιλητές μου απάντησαν στην ερώτηση 'γιατί χτίσατε το χωριό εδώ [Άνω Λεύκη];' ότι: «γιατί εδώ είχε πολύ κακό και έπρεπε να καθαρίσουμε τον τόπο, γι' αυτό βλέπεις έχουμε και πολλές εκκλησίες εδώ, γιατί είχε πολύ κακό και έπρεπε να καθαριστεί...»¹³⁸ Η απάντηση αυτή εκτιμώ ότι εντάσσεται στο παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο της Douglas, καθώς οι Λευκιώτες ταξινομούν το καθαρό και το μισρό με θρησκευτικούς όρους. Υπό αυτό το πρίσμα εκτιμώ πως το 'καθαρό' ενδύεται με τον χαρακτήρα του 'ιερού', ενώ το 'βρώμικο' ή 'μισρό' με το χαρακτήρα του 'βέβηλου', γεγονός διόλου περίεργο όπως παρατηρεί και η J. Hendry, η οποία αναφέρει για την έννοια της καθαρότητας πως «σε πολλές όμως κοινωνίες οι θρησκευτικοί συνειρμοί που συνοδεύουν τη λέξη θα καθιστούσαν ορθότερη τη χρήση της λέξης 'ιερότητα'»¹³⁹

Με αυτούς τους όρους, ο ταξινομημένος, ιερός και καθαγιασμένος χώρος της Λεύκης είναι ο κοινωνικός χώρος, ο οποίος διακρίνεται από τον μη κοινωνικό με την ύπαρξη των ξωκλησιών κυρίως, ενώ έξω από αυτόν είναι ο 'ανίερος', ο 'βρώμικος' ή αλλιώς το χάος. Σύμφωνα με την προφορική παράδοση των Λευκιωτών στον αταξινόμητο και ανίερο χώρο κατοικούν υπερφυσικά 'δαιμόνια' που θέλουν να βλάψουν τους ανθρώπους –άρα επικίνδυνα, ενώ στον 'καθαρό', 'ιερό' και 'ταξινομημένο' χώρο κατοικούν αντίστοιχα μαζί με τους ανθρώπους οι 'καλές' και 'ιερές' υπερφυσικές δυνάμεις, οι οποίες στην περίπτωση της Λεύκης είναι οι Άγιοι, πρωτίστως εκείνοι στους οποίους είναι αφιερωμένες και οι εκκλησίες του χωριού. Οι Άγιοι της Λεύκης έχουν τον ρόλο του προστάτη, προστατεύουν δηλαδή από το 'κακό' και από τις βλαπτικές υπερφυσικές οντότητες που κατοικούν εκτός του οριοθετημένου κατοικημένου χώρου. Κατά την άποψή μου επομένως, έχουμε ένα ακόμη ζεύγος συμπληρωματικών αντιθέσεων τους Άγιους και τις βλαπτικές υπερφυσικές οντότητες, καθώς χωρίς το ένα, το άλλο δεν θα είχε λόγο ύπαρξης.

Η οριοθέτηση όμως του κατοικημένου κοινωνικού χώρου δεν πραγματοποιείται μόνο μέσω των εκκλησιών αλλά και με τη χρήση άλλων ιερών αντικειμένων, όπως για παράδειγμα μια πέτρα ή μια βρύση με χαραγμένο όμως πάνω τους το σύμβολο του σταυρού. Η ανθρώπινη αυτή παρέμβαση επάνω στην ουδέτερη κατά τα άλλα ύλη, την μετατρέπει σε κομμάτι του συμβολικού συστήματος καθιστώντας την σε αυτή την περίπτωση ιερή. Με αυτόν τον τρόπο 'καθαρίζεται' η ύλη, καθαγιαζεται, και μέσω της ανθρώπινης παρέμβασης ταξινομείται.

Το γεγονός ότι χρησιμοποιείται ένα θρησκευτικό σύμβολο, αυτό του σταυρού, για τον 'εξανθρωπισμό' και την οικειοποίηση της φύσης, δεν θα πρέπει καθόλου να μας ξενίζει καθώς γίνεται λόγος για προβιομηχανικές κοινωνίες, όπου το 'θείο' με το 'κοσμικό' δεν διακρίνονται, αντίθετα αυτή η διάκριση είναι γνώρισμα του μοντέρνου κόσμου.¹⁴⁰ Καθώς λοιπόν ο σταυρός αποτελεί το κατεξοχήν σύμβολο του χριστιανισμού, το οποίο σχηματίζεται, αποτυπώνεται και χρησιμοποιείται σε πάρα πολλές περιστάσεις του καθημερινού βίου των Λευκιωτών και όχι μόνο, θα πρέπει και αυτό να το εντάξουμε μέσα στο πλαίσιο που του αναλογεί, ως ιερό σύμβολο. Είναι ιερό, διότι ανήκει στον κόσμο του 'θείου', της χριστιανικής θρησκείας. Ο Geertz αναφερόμενος στη θρησκεία θεωρεί πως είναι «1) ένα σύστημα συμβόλων που επενεργεί με τρόπο ώστε 2) να δημιουργεί στους ανθρώπους ισχυρές και παρατεταμένης διάρκειας διαθέσεις και κίνητρα 3) διαμορφώνοντας αντιλήψεις για τη γενικότερη τάξη της ύπαρξης και 4) ενδύοντας αυτές τις αντιλήψεις με μια τέτοια αύρα δεδομένης πραγματικότητας 5) ώστε οι διαθέσεις και τα κίνητρα αυτά να φαίνονται ιδιαζόντως ρεαλιστικά.»¹⁴¹

Με άλλα λόγια, η θρησκεία μέσω των συμβόλων έχει την τάση να διαμορφώνει τη θεώρηση των ανθρώπων για τον κόσμο, την εικόνα που έχουν δηλαδή για το τι είναι 'πραγματικότητα', για τον τρόπο που δημιουργήθηκε ο κόσμος, η φύση, οι άνθρωποι και βάσει αυτής της εικόνας ενεργούν στην

¹³⁸ Βλ. Παράρτημα, Εθνογραφικό ημερολόγιο, Κυριακή 23-10-2016, σ. 155.

¹³⁹ Hendry, J., ό.π.. σ. 93.

¹⁴⁰ Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, ό.π.. σ. 16.

¹⁴¹ Geertz, C., *Η ερμηνεία των πολιτισμών*, Παπαταξιάρχης, Ε. (επιμ.), (εκδ.) Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2003, σ. 98. Geertz, C., ό.π.. σ. 98.

καθημερινότητά τους. Η θρησκεία επομένως, ειδικά όταν εμπλέκεται σε τέτοιο βαθμό με την κοσμική ζωή, όπως στις προβιομηχανικές κοινωνίες, αποτελεί και τη βασικότερη πηγή άντλησης στοιχείων για τη θεώρηση του κόσμου. Κατά συνέπεια, μέσω αυτής της διαπλοκής κοσμικού-θρησκευτικού στον καθημερινό βίο, συντίθεται ο 'πολιτισμός' της εκάστοτε κοινότητας, ο οποίος σύμφωνα και πάλι με τον Geertz είναι «ένα ιστορικά μεταβιβαζόμενο πρότυπο σημασιών το οποίο ενσαρκώνεται σε σύμβολα». ¹⁴² Αυτό το πρότυπο σημασιών θεωρεί ο Geertz πως κληροδοτείται από γενιά σε γενιά μέσω των συμβόλων, τα οποία διαιωνίζουν με αυτόν τον τρόπο τις αντιλήψεις και τη στάση ζωής των ανθρώπων, ενώ τα ιερά σύμβολα θεωρεί πως λειτουργούν κυρίως ως διαμορφωτές του ήθους των ανθρώπων.

Για τον Geertz τα σύμβολα είναι φορείς αντιλήψεων που διέπουν τη ζωή των ανθρώπων. Μάλιστα, το κάθε σύμβολο συνδέεται με μια συγκεκριμένη αντίληψη, η οποία ουσιαστικά είναι και η 'σημασία' αυτού του συμβόλου. Τα σύμβολα και τα συμπλέγματα συμβόλων είναι τα συστήματα εκείνα που λειτουργούν ως πολιτισμικά πρότυπα, τα οποία κατασκευάζονται κοινωνικά και διέπουν τη δημόσια συμπεριφορά. Τώρα, αφού η θρησκεία παρέχει «ένα πλαίσιο γενικών ιδεών με το οποίο μπορεί να δοθεί σημαίνουσα μορφή σε ένα ευρύτατο φάσμα εμπειριών –διανοητικών, συναισθηματικών, ηθικών», ¹⁴³ τότε τα ιερά σύμβολα, που δραματοποιούνται μέσω της τελετουργίας και γίνονται αφηγήσεις όπως οι μύθοι, αποτελούν τους φωτεινούς σηματοδότες αυτών των σημασιών που απορρέουν από το συγκεκριμένο πλαίσιο. Έτσι λοιπόν, η θρησκεία μέσω και των συμβόλων παρέχει το πλαίσιο εκείνο εντός του οποίου ο κόσμος καθίσταται κατανοήσιμος, ενώ παράλληλα τον διαμορφώνει καθώς ορίζει το 'ήθος', δηλαδή μια στάση ζωής που θα πρέπει να ακολουθείται. Είναι εν ολίγοις 'περιέκτες' νοήματος, εμπεριέχουν δηλαδή στη περίπτωση του χριστιανισμού 'όλο το νόημα του'. Το παράδειγμα των Ογκάλα που αναφέρει ο Geertz και η πίστη τους στην ιερότητα του κύκλου είναι αρκούτως κατατοπιστικό και ενδιαφέρον ως προς την υποστήριξη των λεγομένων του. ¹⁴⁴

Επιστρέφοντας στη Λεύκη και βάσει όλων των προηγούμενων αναφορών, εκτιμώ πως το ιερό σύμβολο του σταυρού στο πλαίσιο της χριστιανικής θρησκείας, λειτουργεί αναλογικά με τον ιερό κύκλο ¹⁴⁵ των Ογκάλα, δηλαδή εισάγει τάξη στην εμπειρία. Για παράδειγμα, όπως ο ιερός κύκλος, έτσι και το σύμβολο του σταυρού στη Λεύκη, όταν τοποθετείται ή σχηματίζεται πάνω σε μια βρύση, σε μια πέτρα, σε ένα δέντρο ή όταν οι άνθρωποι κάνουν το σταυρό τους, ουσιαστικά το σύμβολο αυτό βιώνεται διαισθητικά και όταν τοποθετείται στα όρια του οικισμού εισάγει τάξη στο χάος –άρα αποτελεί και ένα μέσο ελέγχου. Για να μπορέσουμε όμως να κατανοήσουμε ακόμη καλύτερα τα συγκεκριμένα σύμβολα στη Λεύκη και να τους αποδώσουμε τις συγκεκριμένες σημασίες τους, θα πρέπει να εξετάσουμε και το

¹⁴² Geertz, C., ό.π., σ. 97.

¹⁴³ Geertz, C., ό.π., σ. 139.

¹⁴⁴ Οι Ογκάλα πιστεύουν στην ιερότητα του κύκλου. Μάλιστα θεωρούν πως είναι ιερός γιατί πιστεύουν ότι το μεγάλο πνεύμα έκανε τα πάντα στη φύση κυκλικά, όπως για παράδειγμα τον ήλιο, τον ουρανό, τη σελήνη, ακόμη και τον βλαστό του φυτού. Καθώς ο ήλιος και η σελήνη κινούνται κυκλικά στον ουρανό, τότε κυκλικός είναι και ο χρόνος, άρα ο κύκλος συμβολίζει και το έτος, τις διαιρέσεις του αλλά και τον ίδιο το χρόνο. Βάσει αυτής της θεώρησης οι Ογκάλα κάθονται κυκλικά, χτίζουν τον οικισμό τους σε κύκλο, όπως και το ίδιο τους το κατάλυμα. Επομένως, το σχήμα του κύκλου θα πρέπει να θεωρηθεί ιερό καθώς είναι το σύμβολο των πάντων στη φύση. Ίσως βέβαια όχι και των πάντων καθώς για τους Ογκάλα όλα είναι κυκλικά εκτός από τις πέτρες, οι οποίες αποτελούν και όργανο καταστροφής. Πρόκειται ουσιαστικά για μια διάκριση μεταξύ του καλού και του κακού. (Geertz, C., ό.π. σσ. 134-135)

¹⁴⁵ Ο Lévi-Strauss αναφέρεται επίσης στον κύκλο και στην οργάνωση του οικισμένου χώρου περιφερειακά ενός κέντρου. Σύμφωνα με τον ίδιο η σχέση του κέντρου με την περιφέρεια εκφράζει την αντίθεση μεταξύ θηλικού και αρσενικού αλλά επίσης και την αντίθεση μεταξύ ιερού και βέβηλου. Η Μ. Παπαχριστοφόρου αναφέρει επ' αυτού πως «το κέντρο του χωριού λειτουργεί ως θέατρο επιτελεστικών δραστηριοτήτων, όπου κυριαρχούν οι άνδρες, ενώ στην περιφέρεια κυριαρχεί η οικιακή δραστηριότητα των γυναικών». Η ίδια θεωρεί πως η αναλογία της δυαδικής οργάνωσης του χώρου μεταξύ των πληθυσμών της Αμερικής και των Λειψών είναι αδρή, λειτουργεί ωστόσο ενισχυτικά ως προς το επιχείρημα μιας σημειολογίας του 'κύκλου', στο κέντρο του οποίου είναι τοποθετημένο το ισχυρότερο σύμβολο της κοινότητας. (Lévi-Strauss, C., *Atnhropologie Structurale*, Librairie Plon, Παρίσι, 1974, και Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: 'στο νησί της Καλυψώς'*, (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σσ. 251-252.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο ανήκουν, όπως έκανε και ο Geertz με τους Ογκάλα. Θα πρέπει δηλαδή να μελετήσουμε τις βαθύτερες αντιλήψεις των Λευκιωτών σχετικά με τον Θεό, το Χριστό, την Παναγία και τους υπόλοιπους Αγίους, εφόσον η θρησκεία είναι Ορθόδοξη Χριστιανική, αλλά και τα πλάσματα εκείνα που θεωρούνται 'δαιμονικά' και ανήκουν επίσης στον υπερφυσικό κόσμο. Όλα αυτά τα υπερφυσικά όντα συνθέτουν την κοσμολογία της Λεύκης, η οποία οδηγεί σε ένα κώδικα ηθικής δεοντολογίας, δηλαδή μια στάση ζωής. Όπως λέει και ο Ch. Stewart στη μελέτη του για το νησί της Νάξου *«ουσιαστικά κάθε υπερφυσικό ον ή κάθε υπερφυσική δύναμη σχετίζεται με ένα διαφορετικό τμήμα του φυσικού σύμπαντος. Έτσι λοιπόν η πάλη των ανθρώπων για την επίτευξη της ηθικής τους τελειότητας κινείται στον απόηχο μιας κοσμικής πάλης των όντων.»*¹⁴⁶

¹⁴⁶ Stewart, Ch., *Δαίμονες και διάβολος στην Ελλάδα*, Σωκράτους, Μ. (μτφρ.), Αυδίκος, Γρ. Ε. (επιμ.), (εκδ.) Ταξιδευτής, Αθήνα, 2008, σ. 73.

Κεφάλαιο 3^ο: 'Νεράιδες', στοιχειώματα και Άγιοι

3.1 'Νεράιδες' και στοιχειώματα της Λεύκης

Στο προηγούμενο κεφάλαιο έγινε λόγος για κατοικημένο και μη κατοικημένο χώρο αλλά και για τους μηχανισμούς διάκρισης και οριοθέτησης του κατοικημένου χώρου από τους κατοίκους της Λεύκης. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να σταθώ στον μη κατοικημένο, αταξινόμητο χώρο που βρίσκεται πέραν των σημαδεμένων ορίων της κοινότητας της Λεύκης, δηλαδή στο 'χάος', και στον τρόπο που αυτός προβάλλεται και περιγράφεται από τους Λευκιώτες στην προφορική τους παράδοση.

Ο χώρος αυτός τοποθετείται από τους Λευκιώτες στα νότια κυρίως του οικισμού, αρχικά της Άνω Λεύκης και έπειτα της Κάτω Λεύκης, και ακολουθεί κατά μήκος τον παραπόταμο του Αλιάκμονα (ανατολικά και δυτικά). Εδώ τοποθετούνται και οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις της κοινότητας, καθώς λόγω του ποταμού το έδαφος είναι ιδιαίτερα εύφορο. Πριν τη μετοίκηση των κατοίκων, ο χώρος που βρίσκεται σήμερα το χωριό της Λεύκης, ανήκε και εκείνος μεταξύ των καλλιεργησίμων εκτάσεων, δηλαδή στον μη καθαγιασμένο χώρο.¹⁴⁷ Μετά την μετοίκηση των κατοίκων στα πεδινά, οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις δεν έπαψαν να υφίστανται καθώς οι άνθρωποι συνεχίζουν να καλλιεργούν μέχρι σήμερα.

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση των Λευκιωτών σε αυτόν τον χώρο, 'στα χωράφια' όπως λένε οι ίδιοι, κατοικούν δαιμονικά υπερφυσικά πλάσματα όπως οι φοβερές 'σαμοβίλες', τα 'βόμπιρ' και άλλα δαιμονικά όντα βλαπτικά και επικίνδυνα για τους ανθρώπους. Δυστυχώς δεν είμαι σε θέση να γνωρίζω αν υπήρχαν και άλλα πέραν των προαναφερθέντων στην προφορική παράδοση της Λεύκης, διότι σήμερα δεν πολυπιστεύονται από τους ανθρώπους και ως συνέπεια αυτού δεν αναπαράγονται πλέον προφορικά. Για παράδειγμα, στις ερωτήσεις μου για δράκους, 'βόμπιρ',¹⁴⁸ λάμιες και άλλα δαιμονικά πλάσματα, οι απαντήσεις που έλαβα ήταν παρόμοιες: 'αυτά σήμερα δεν υπάρχουν', 'είναι ψέματα' και 'οι λάμιες ήταν μόνο στα παραμύθια'. Όταν ζήτησα να μου αφηγηθούν ένα παραμύθι με λάμια, κανένας δεν ήξερε να μου διηγηθεί, διότι «*σήμερα λέμε τη σταχτοπούτα, την κοκκινοσκουφίτσα, τα τρία γουρουνάκια και άλλα που είναι σε βιβλία*». Φαίνεται ότι οι σημερινοί κάτοικοι προτιμούν τα παραμύθια 'που είναι σε βιβλία', τα οποία εκτιμώ πως αποτελούν σύμβολο του μοντέρνου πλέον τρόπου ζωής, σύμφωνα με τη διάκριση 'λαϊκού/παραδοσιακού-μοντέρνου'.

Οι 'σαμοβίλες' όμως φαίνεται πως διατηρούνται ακόμη στην προφορική παράδοση της Λεύκης και 'πιστεύονται' μέχρι σήμερα, τουλάχιστον περισσότερο από όλα τα υπόλοιπα υπερφυσικά όντα. Μια συνομιλήτριά μου μάλιστα, πενήντα περίπου χρονών, ανέφερε πως άκουσε μια 'σαμοβίλα' να κλαίει στο ποτάμι και έπειτα μια φίλη της συμφώνησε πως την άκουσε κι εκείνη, όπως επίσης και ο γιος της. Ακολουθώντας την προφορική παράδοση της Λεύκης, οι σαμοβίλες περιγράφονται ως πανύψηλες, πανέμορφες γυναίκες, ντυμένες με μακρύ άσπρο φόρεμα, με μακριά κατάμαυρα μαλλιά και πάλλευκο πρόσωπο, 'σαν φάντασμα'. Θεωρείται μάλιστα ότι έχουν μεγάλη δύναμη και πως είναι πολύ επικίνδυνες. Οι σαμοβίλες αυτές δεν πατούν στη γη αλλά αιωρούνται και αγαπούν πολύ το νερό, γι' αυτό και κατοικούν στο ποτάμι κυρίως αλλά και στις βρύσες. Στη Λεύκη, μάλιστα 'εμφανίζονται' κυρίως στη 'Σάκιλη'.

¹⁴⁷ Η Μ. Παπαχριστοφόρου αναφέρεται στο νησί των Λειψών, στο οποίο οι κάτοικοι φαίνεται να ταξινομούν εξαιρετικά παρόμοια με τη Λεύκη τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις τους, πέρα από τα στενά όρια του οικισμού τους –στον μη καθαγιασμένο χώρο. (Παπαχριστοφόρου, Μ., «Στοιχειώματα και καθαγιασμοί», *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: 'στο νησί της Καλυψώς'*, (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σσ. 99- 127).

¹⁴⁸ Τα γνωστά βαμπίρ στη λιγότερο χολιγουντιανή εκδοχή τους.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Η 'Σάκιλη' στη Λεύκη είναι συγκεκριμένος τόπος, είναι μια βρύση, η οποία τοποθετείται στα νότια του χωριού της Άνω Λεύκης και στα βόρεια του νέου οικισμού, της Λεύκης. Βρίσκεται δηλαδή ενδιάμεσα ή στο όριο, πριν τη δημιουργία του νέου οικισμού. Δεν είναι όμως μια οποιαδήποτε βρύση. Είναι ταυτόχρονα μια 'φυσική' πηγή σε ενδιάμεσο χώρο που εμφανίζονται σαμοβίλες. Είναι 'φυσική' και γι' αυτό είναι μαγική. Σύμφωνα με τους Λευκιώτες το νερό της είναι θαυματουργό και γιατρεύει κάθε αρρώστια. Μια άλλη τέτοια 'φυσική' βρύση ήταν η 'dedo ve tsesma',¹⁴⁹ η ιστορία όμως λέει πως όταν δημιούργησαν οι κάτοικοι τον νέο οικισμό θέλησαν να 'μετακινήσουν' το νερό –άρα να ελέγξουν την πηγή- και τότε το νερό 'χάθηκε', γι' αυτό και τη Σάκιλη δεν την 'πειράζουν'. Στη διάρκεια μιας συνέντευξης, δύο συνομιλητές μου ανέφεραν πως «η Σάκιλη δεν είναι στο πάνω το χωριό είναι ενδιάμεσα[...]και λένε ότι άμα το πάρουν (το νερό) από τη θέση του θα εξαφανιστεί... όπως έγινε και με τη 'dedo ve tsesma' και εξαφανίστηκε...»¹⁵⁰

Τα δαιμονικά πλάσματα κατοικούν σύμφωνα με τους Λευκιώτες όχι μόνο στον αυστηρά καθορισμένο, μη κατοικημένο χώρο, αλλά και σε τόπους 'ενδιάμεσους' όπου τα όρια δεν είναι σαφή. Επίσης κατοικούν κοντά σε υγρά στοιχεία, όπως το ποτάμι και η βρύση. Η μεγάλη αγάπη των δαιμονικών υπερφυσικών πλάσμάτων για το νερό δεν αποτελεί χαρακτηριστικό μόνο της προφορικής παράδοσης της Λεύκης, αντίθετα τόσο η Μ. Παπαχριστοφόρου¹⁵¹ όσο και ο Β. Νιτσιάκος¹⁵² έχουν αναφερθεί σε αυτήν και έχουν τονίσει πως οι παραδόσεις των λαών «βρίθουν» από μύθους και θρύλους για στοιχειά των νερών, όπως νεράιδες, δράκοντες, λάμιες κ.α., τα οποία σε κάποιες περιπτώσεις αναφέρεται πως κατακρατούν το νερό ώσπου κάποιος ήρωας-Άγιος σκοτώνει το στοιχείο και απελευθερώνει το νερό. Ο Β. Νιτσιάκος θεωρεί μάλιστα πως η μεγάλη σπουδαιότητα του νερού στις προβιομηχανικές κοινωνίες, όχι μόνο για τους ανθρώπους αλλά και για το πότισμα των ζώων και την καλλιέργεια της γης, οδήγησε τους ανθρώπους «στη λατρεία και τη 'δαιμονοποίησή' του»¹⁵³

Οι 'σαμοβίλες' της Λεύκης θεωρώ κατά συνέπεια πως ανήκουν ανάμεσα στα δαιμονικά υπερφυσικά πλάσματα που αγαπούν το νερό και είναι βλαπτικά για τους ανθρώπους, καθώς έχουν την ικανότητα να σου 'κλέψουν τη φωνή' αν μιλήσεις μπροστά τους, ενώ η δύναμη τους είναι τόσο μεγάλη ώστε μπορούν 'να κατεβάσουν το φεγγάρι στη γη' σύμφωνα με μια άλλη συνομιλήτριά μου. Ακόμη, μηχανεύονται τρόπους για να προσεγγίσουν τους ανθρώπους και να τους βλάψουν, όπως το κλάμα, 'όμως εσύ θα πρέπει να γνωρίζεις και μην πας', λένε στη Λεύκη. Η σύνδεση των σαμοβίλων με την επικινδυνότητα φαίνεται να ενισχύεται και από την ετυμολογία της ίδιας της λέξης, καθώς οι *Samodivas*, *Samonilas* ή *Vilas*¹⁵⁴ έχουν ινδοευρωπαϊκές ρίζες¹⁵⁵ που σημαίνουν 'θεότητα', 'άγρια' ή 'οργή'. Οι *Samonilas* είναι νεράιδες των δασών ή νύμφες, τις οποίες συναντούμε στη νότια και δυτική σλαβική λαογραφία αλλά και στην ελληνική λαογραφία, όπως μας ενημερώνει ο λαογράφος G. F. Abbott.¹⁵⁶ Ο ίδιος αναφέρει για τις 'σαμοβίλες' ότι είναι οι πιο γνωστές υπερφυσικές θηλυκές θεότητες, γνωστές στους Μακεδόνες και τους υπόλοιπους Έλληνες ως 'νεράιδες', ενώ βορειότερα της βαλκανικής χερσονήσου είναι γνωστές ως *Samodiva* και *Vila*.¹⁵⁷ Οι νεράιδες αυτές συνδέονται με τη 'ναϊάδα', τη 'χαμαδρυάδα' και

¹⁴⁹ Στη σλάβικη γλώσσα της ευρύτερης περιοχής, η λέξη "dedo"/ντέντο μεταφράζεται ως «παππούς» και «cesma»/τσέσμα ως βρύση. Ακόμη, στην τούρκικη γλώσσα *ceşme* είναι η «κρήνη». Στη Λεύκη το σύνολο της φράσης μεταφράζεται ως «η βρύση του παππού».

¹⁵⁰ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 1, σ. 113.

¹⁵¹ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400): Αναπαραστάσεις των φύλων μέσα από την έλξη/άπωση του υπερφυσικού και του ανθρώπινου στοιχείου», στο: *Εθνολογία*, 5, Αθήνα, 1998.

¹⁵² Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Οδυσσεάς, Αθήνα, 1997.

¹⁵³ Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, ό.π. στο ίδιο.

¹⁵⁴ 'Samo' (= μόνη) και 'diva' (άγρια) στη βουλγαρική γλώσσα, 'Samo' (=μόνη), 'vila' (=νεράιδα) στη σλαβομακεδονική.

¹⁵⁵ Barlea, P. Gh. and Pantu, M. A., "Confluences: the etymologic structure of Romanian mythonyms (II)", στο: *Diversité et Identité Culturelle en Europe (DICE)*, Editura Muzeul Literaturii Române, Βουκουρέστι, 2014, σ. 51.

¹⁵⁶ Abbot, G. F., *Macedonian Folklore*, (εκδ.) University Press, Cambridge, 1903, σσ. 242-243.

¹⁵⁷ Abbot, G. F., *Macedonian Folklore*, ό.π. στο ίδιο.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

την 'ορειάδα' της ελληνικής κλασικής αρχαιότητας, αλλά και με τις *Rusalkas* των Ρώσων, τις *Vilas* των Σέρβων και τις *Samodivas* των Βουλγάρων.¹⁵⁸ Ο G. F. Abbott αναφέρεται επίσης στην επικίνδυνη θεϊκή ομορφιά τους, η οποία μπορεί να αποβεί μοιραία για το θεατή, ενώ πιο συνηθισμένη είναι η επίπτωση της απώλειας της φωνής του.¹⁵⁹

Η ανθρωπολόγος V. Petreska¹⁶⁰ σε άρθρο της για τις παραδόσεις της (σημερινής) Βόρειας Μακεδονίας αναφέρει για τις *Samonilas* (самовили) πως συγκαταλέγονται ανάμεσα στα δαιμονικά όντα του μακεδονικού παραδοσιακού πολιτισμού μαζί με τα βαμπίρ (ваμπιри), τα φαντάσματα (καρακοιμγλ/καρακοιμγλα), τους δαίμονες της μοίρας (наречници, нави) κ.α. Αναφέρει και εκείνη επίσης πως οι άνθρωποι τις περιγράφουν ως αόρατες, πανέμορφες γυναίκες με μακριά μαλλιά και ντυμένες με μακριά άσπρα φορέματα. Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Edmund Leach,¹⁶¹ τα μακριά μαλλιά είναι σύμβολο σεξουαλικότητας και δύναμης, ενώ η αφαίρεσή τους συμβολίζει την υποταγή.¹⁶² Η V. Petreska αναφέρει ακόμη ότι κατοικούν σε 'οριακά' σημεία και επιβεβαιώνει ότι φέρουν αναλογίες με τις ρώσικες *Rusalki*: σύμφωνα με τη ρώσικη προφορική παράδοση πρόκειται για τις θλιμμένες ψυχές νεκρών κοριτσιών και γυναικών, που βρήκαν πρόωρο ή τραγικό θάνατο. Οι *Rusalki* κατοικούν σε ποτάμια, ρυάκια, βάλτους, δάση και λιβάδια, ενώ πιστεύεται ότι εμφανίζονται μόνο σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, την εβδομάδα πριν ή μετά την Πεντηκοστή, την επονομαζόμενη εβδομάδα των 'Ρουσαλιών' (Rusalia Week, rusal' naja nedelja).¹⁶³

Σύμφωνα με την ανθρωπολογική οπτική της J. Dynda,¹⁶⁴ στη νότιο-δυτική σλαβική παράδοση αλλά και σε άλλους πολιτισμούς, ο θάνατος χωρίζεται σε 'καλό' και 'κακό' θάνατο. Ο 'καλός' θάνατος είναι ο κοινωνικά ελεγχόμενος θάνατος, ο οποίος πλαισιώνεται από αποχαιρετιστήριες τελετουργίες, όπως η κηδείες, οι επιμνημόσυνες τελετές κ.τλ. και παρουσιάζεται ως μέρος του μοτίβου του κύκλου της ζωής (γέννηση-θάνατος-αναγέννηση), ενώ ο 'κακός' θάνατος είναι εκείνος που δεν ελέγχεται και κατά συνέπεια διαταράσσει την τάξη.

Ο 'κακός' θάνατος, όπως περιγράφεται από την J. Dynda, είναι ο βίαιος, ο απροσδόκητος, ο μη αναμενόμενος θάνατος από ένα τραγικό και ξαφνικό συμβάν. Ένας τέτοιος θάνατος είναι για παράδειγμα ο ξαφνικός θάνατος ενός νέου ανθρώπου, ο οποίος δεν κατάφερε να διαβεί τα αναμενόμενα στάδια της ζωής.¹⁶⁵ Κατά συνέπεια, ο 'καλός' θάνατος περιγράφεται ως 'χαρούμενος', 'εύκολος', 'ήσυχος', ενώ ο 'κακός' θάνατος ως σκληρός, ακατάλληλος, μη κανονικός κ.τλ.¹⁶⁶ Βάσει αυτού του αντιθετικού ζεύγους, όσοι πεθαίνουν 'φυσιολογικά', τη 'σωστή ώρα' και με τις 'σωστές συνθήκες', μεταβαίνουν σε έναν άλλο κόσμο (ανάλογα με τις κρατούσες αντιλήψεις της κάθε κοινωνίας αυτός ο κόσμος μπορεί να είναι ο παράδεισος, ο κάτω κόσμος κ.τλ.) χωρίς να διαταράσσουν την 'τάξη', ενώ εκείνοι που πέθαναν με βίαιο και απροσδόκητο τρόπο 'διαταράσσουν την τάξη', προκαλούν 'χάος' και 'αταξία'. Για τον λόγο αυτόν δεν

¹⁵⁸ Abbott, G. F., *Macedonian Folklore*, ό.π. στο ίδιο.

¹⁵⁹ Abbott, G. F., *Macedonian Folklore*, ό.π. στο ίδιο.

¹⁶⁰ Η ίδια αναφέρει: «Τα ακόλουθα δαιμονικά πλάσματα των παραδόσεων της Βόρειας Μακεδονίας τοποθετούνται σε οριακούς τόπους, αυτά είναι οι σαμοβίλες, τις οποίες οι άνθρωποι φαντάζονται ως αόρατες, πολύ όμορφες γυναίκες, με μακριά μαλλιά και ντυμένες με μακριά άσπρα πουκάμισα, οι δαίμονες της Μοίρας, τα βαμπίρ, οι δαιμονικές προσωποποιήσεις ασθενειών κ.α.». (Petreska, V., "The secret knowledge of folk healers in Macedonian traditional culture", στο: *Folklorica, Journal of the Slavic, East European, and Eurasian Folklore Association*, 13, 2008, σ. 25).

¹⁶¹ Leach, E. R. "Magical Hair" στο: *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 88, 2, 1958, σσ. 147-164.

¹⁶² Βλ. επίσης: Obeyesekere, G., "Medusa's hair: an essay on personal symbols and religious experience", στο: *Anthropology and Medicine*, Vol. 19, No. 3, (εκδ.) Routledge, 2012, σ. 351.

¹⁶³ Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", στο: *Studia Mythologica Slavica*, 83-109, 2017, σ. 84

¹⁶⁴ Jiri, D., "Rusalki" ό.π. στο ίδιο, σ. 84.

¹⁶⁵ Jiri, D., "Rusalki" ό.π. στο ίδιο.

¹⁶⁶ Ας σημειωθεί πως η σλαβική λέξη για τον θάνατο είναι 'smert' που ετοιμολογικά συνδέεται με την σανσκριτική 'sumṛtaḥ', η οποία κυριολεκτικά σημαίνει 'καλός θάνατος'. Βλ. Jiri, D., "Rusalki" στο ίδιο.

καταφέρνουν να 'περάσουν στην επόμενη ζωή' ή στο επόμενο στάδιο και είναι καταδικασμένοι να ζουν στο ενδιάμεσο, στο κενό μεταξύ ζωής και θανάτου. Αυτοί είναι επικίνδυνοι. Αυτοί ανήκουν στους 'νεκροζώντανους', δηλαδή στην κατηγορία των 'Βαμπίρ' που βρήκα για λίγο στη Λεύκη, αλλά και σε αυτήν των 'φαντασμάτων', τα οποία σύμφωνα με τις λαϊκές δοξασίες είναι τα 'ανήσυχια πνεύματα', οι 'ανήσυχες ψυχές', που όπως πολύ εύστοχα αναφέρει η J.Dynda, σε αυτή την κατηγορία περιέρχονται άνθρωποι που δεν είχαν 'καθαρό' θάνατο (un-clean death).¹⁶⁷ Για παράδειγμα αυτοί που πέθαναν από πνιγμό, βία, εκείνοι που διέπραξαν αυτοχειρία, ή εκείνοι που πέθαναν σε μια 'μεθοριακή' περίοδο της ζωής τους, όπως τα αβάπτιστα βρέφη ή οι ανύπαντροι νέοι. Οι νεκροί αυτοί δεν μπορούν να έχουν μια 'κανονική' κηδεία, ενώ πολλές φορές θάβονται μακριά από τον κατοικημένο χώρο.

Στην ανατολική σλαβική παράδοση, οι *Rusalki* ανήκουν σε αυτήν την κατηγορία του 'ενδιάμεσου', καθώς πιστεύεται πως πρόκειται για θηλυκές οντότητες που βρήκαν τραγικό θάνατο ή πέθαναν πριν προλάβουν να παντρευτούν –ακόμα και παιδιά θηλυκού γένους. Έτσι λοιπόν, μια ανύπαντρη γυναίκα, που δεν εκπλήρωσε το 'ρόλο' της στη ζωή και διατάραξε την τάξη, μπορεί να γίνει *Rusalka* μετά θάνατον. Οι *Rusalki* παρουσιάζουν ομοιότητες με τις 'νεράιδες' ως προς την ομορφιά, το στοίχειωμα των νερών, το χορό κ.α. όμως κατά τη διάρκεια των Ρουσαλιών διοχετεύουν, μέσω της τελετουργίας, το νερό στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, άρα συνδέονται και με τη γονιμότητα. Η σεξουαλικότητα και ο ερωτισμός τους είναι καταστροφικά για τους ανθρώπους και μπορούν να προκαλέσουν τον θάνατο, κυρίως ανδρών εφήβων και ενήλικων, επικινδυνότητα, η οποία αποδίδεται και στη βουλγαρική *Samodiva* και τη σερβική *Vila*, οι οποίες εμφανίζονται την περίοδο τις άνοιξης και αποχωρούν το φθινόπωρο.

Η καθηγήτρια συγκριτικής Λογοτεχνίας S. Milkova¹⁶⁸ σε άρθρο της αναφέρεται στη βουλγαρική *Samodiva* ή *Samovila* ή *Vila* και μάλιστα παραθέτει απόσπασμα από το γνωστό σε όλους μυθιστόρημα της J. K Rowling *Harry Potter and the Goblet of fire*. Είναι το σημείο που ο Harry Potter χτυπήθηκε από τη βουλγαρική μασκότ 'veela' ενώ βρισκόταν στον αγώνα του Παγκοσμίου Κυπέλλου Quidditch.¹⁶⁹ Η Rowling καταφέρνει να περιγράψει με μεγάλη ακρίβεια αυτές τις άγριες νεράιδες, οι οποίες εμφανίζονται με διαφορετικά ονόματα στη βουλγαρική λαογραφία· ωστόσο η ίδια χρησιμοποιεί στο βιβλίο της την ονομασία 'veela', μια παράφραση των *Vila*. Η άγρια αυτή νεράιδα αποκαλείται *Samodiva* στη δυτική Βουλγαρία, ενώ *Samovila* και *Vila* κυρίως στη νότιο-ανατολική Βουλγαρία όπως μας ενημερώνει η S. Milkova.¹⁷⁰

Στη βουλγαρική λαογραφία η νεράιδα αυτή περιγράφεται επίσης ως ένα πλάσμα άγριο, ανεξάρτητο και μυθικής δύναμης, το οποίο πολλές φορές προκαλεί όλεθρο στους ανθρώπους. Η S. Milkova αναφέρει και πάλι, πως στα βουλγαρικά παραδοσιακά τραγούδια περιγράφεται σα μια όμορφη γυναίκα με μακριά ξανθά μαλλιά, ντυμένη με μια κατάλευκη, διαφανή ρόμπα. Οι *Samodiva* αιωρούνται όπως και οι σαμοβίλες της Λεύκης και έχουν τη δύναμη να πετάξουν, να ιππεύσουν ελάφια και φτερωτά άλογα. Επίσης, συνήθως φέρουν ένα μαστίγιο από φίδια, βέλη και φαρέτρα. Η δύναμή τους προέρχεται

¹⁶⁷ Jiri, D., "Rusalki" στο ίδιο.

¹⁶⁸ Milkova, S., "Walled-in wives, dragon's brides, and wild fairies: women in the Bulgarian folk tradition", University of California, Berkeley, 2005, σσ. 1-6.

¹⁶⁹ «αλλά εκατό 'veela' γλίστρησαν τώρα έξω από το χώρο του γηπέδου και η ερώτηση του Harry απαντήθηκε γι' αυτόν. Οι 'veela' ήταν γυναίκες... οι πιο όμορφες γυναίκες που ο Harry είχε δει ποτέ... μόνο που δεν ήταν –δεν θα μπορούσαν να είναι– άνθρωποι. Αυτό μπέρδευσε τον Harry για μια στιγμή, ενώ ταυτόχρονα προσπαθούσε να μαντέψει τι ακριβώς ήταν· τι θα μπορούσε να κάνει το δέρμα τους τόσο φωτεινό όπως το φεγγάρι ή τα λευκόχρυσια μαλλιά τους να ανεμίζουν πίσω τους χωρίς αέρα... αλλά τότε ξεκίνησε η μουσική και τον Harry δεν τον απασχολούσε πλέον η μη ανθρώπινη φύση τους –στην πραγματικότητα δεν τον απασχολούσε τίποτα πλέον. Οι veela είχαν αρχίσει να χορεύουν και το μυαλό του Harry είχε αδειάσει εντελώς. Το μόνο που είχε σημασία πλέον ήταν ο χορός των veela, γιατί εάν αυτές σταματούσαν το χορό, άσχημα πράγματα θα συνέβαιναν. Και καθώς οι veela χόρευαν όλο και πιο γρήγορα, άσχημες σκέψεις άρχισαν να περνούν από το ζαλισμένο μυαλό του Harry. Ήθελε να κάνει κάτι πολύ εντυπωσιακό τώρα. Το άλμα από το κουτί στο γήπεδο φαινόταν πολύ καλή ιδέα... θα ήταν όμως αρκετό;» (Rowling, J.K. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, (εκδ.) Scholastic Press, Νέα Υόρκη, 2000, σ. 103).

¹⁷⁰ Milkova, S., ό.π.. σσ. 1-6.

από τα ρούχα τους, τη ζώνη ή το χτενάκι τους κυρίως, ενώ πιστεύεται ότι κατοικούν στα δάση, στα βουνά, στα ποτάμια και στις λίμνες την άνοιξη και το καλοκαίρι. Ακόμη, σύμφωνα με τη βουλγαρική λαϊκή παράδοση, εκείνες κατοικούν στο τέλος του κόσμου, στο παλάτι του Ήλιου. Πρόκειται για πλάσματα της νύχτας που λατρεύουν το χορό και το νερό, ενώ οι γραμμές που χαράσσονται στο έδαφος από το χορό τους αποφεύγονται από τους θνητούς, γιατί αν κατά λάθος παραβιαστεί ο χώρος, τότε οι παραβάτες αρρωσταίνουν βαριά μέχρι να καταφέρουν να ηρεμήσουν τη νεράιδα. Σε μια τέτοια περίπτωση, για να την καλοπιάσουν της προσφέρουν ψωμί, ένα πέταλο, μέλι ή ένα μάτσο βασιλικό δεμένο με κόκκινη κλωστή. Οι νεράιδες αυτές όταν λούζονται στις λίμνες και τα ποτάμια αφαιρούν τα λευκά ενδύματά τους, δηλαδή τη δύναμή τους, και πολλά είναι εκείνα τα τραγούδια που λένε για ένα βοσκό που κατάφερε να 'πιάσει' μια Samodiva κλέβοντας τα ρούχα της ενώ εκείνη κολυμπούσε. Εκείνη έπειτα, αφού έχασε τη δύναμή της συμφώνησε να τον παντρευτεί και να κάνει μαζί του παιδιά, ενώ στο τέλος καταφέρνει να βρει τα χαμένα ρούχα της και πετάει μακριά από τον άντρα και τα παιδιά της, μη επιστρέφοντας ξανά.¹⁷¹

Η Μ. Παπαχριστοφόρου¹⁷² αναφέρεται εκτενώς στις νεράιδες των παραμυθιών, στον απαράμιλλο ερωτισμό τους και στην 'εξημέρωση' τους μέσω της αρπαγής του μαντιλιού τους από ένα νέο παλικάρι που τις είδε και τις ερωτεύτηκε. Εν προκειμένω, οι νεράιδες των παραμυθιών δεν διαφέρουν από εκείνες των προφορικών παραδόσεων ως προς το παρουσιαστικό και τα χαρακτηριστικά τους. Τιθασεύονται επίσης με τον ίδιο τρόπο, μέσω του γάμου τους με έναν θνητό που ερωτεύεται τη νεράιδα, της κλέβει το μαντήλι ή το χτενάκι της και την κάνει γυναίκα του. Σε πολλές παραδόσεις η νεράιδα κυοφορεί και τεκνοποιεί ως θνητή γυναίκα, χαρακτηριστικό που τη συνδέει με τη ζωή και τη μητρότητα, μόλις όμως βρει το κλεμμένο της μαντήλι μετατρέπεται και πάλι σε ένα άγριο, επικίνδυνο, υπερφυσικό πλάσμα εγκαταλείποντας τη συζυγική εστία, τον άνδρα της και τα παιδιά της. Ως 'άγρια' και υπερφυσική θεωρείται επικίνδυνη για τα βρέφη¹⁷³ και αυτό την καθιστά ταυτόχρονα και απειλητικό πρότυπο μητέρας. Η Μ. Παπαχριστοφόρου¹⁷⁴ αναφέρει γι' αυτές ότι αποτελούν την εξιδανικευμένη μορφή της θηλυκότητας και γίνονται επικίνδυνες τη στιγμή ακριβώς που ξεφεύγουν από τα οικιστικά (και οικιακά – άρα κοινωνικά ελεγχόμενα) όρια.

Όλες αυτές οι 'νεράιδες'¹⁷⁵ κατά συνέπεια, έχουν την ικανότητα να εισέρχονται στον κόσμο των ανθρώπων, να μεταμορφώνονται σε θνητές και μάλιστα να κυοφορούν και να αναπαράγονται, έστω κι αν αυτό είναι παροδικό. Αυτή η αμφισημία των νεράιδων, τις καθιστά κατά τον βρετανό ανθρωπολόγο V. Turner¹⁷⁶ "betwixt and between", δηλαδή 'οριακές', διότι βρίσκονται και κατοικούν οι ίδιες στο 'ανάμεσα' (και υπερφυσικές και θνητές/και ξωτικές και εξημερωμένες) αλλά και ανάμεσα σε δύο κόσμους, αυτόν των ανθρώπων και του πολιτισμού από τη μία και από τη άλλη τον άγριο κόσμο, τον 'ακατάστατο' της φύσης. Ο Van Genep¹⁷⁷ χρησιμοποίησε τον όρο 'liminal' (από το λατινικό 'limen' που σημαίνει κατώφλι), δηλαδή 'διάβαση' για να περιγράψει τον οριακό εκείνο χώρο που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο διακριτούς χώρους. Ο V. Turner¹⁷⁸ από την άλλη, υποστήριξε πως με αυτόν τον 'ενδιάμεσο' χώρο συνδέονται και 'ενδιάμεσες' υπάρξεις, αμφίσημης ταυτότητας, όπως για παράδειγμα μορφές που είναι μισές άνδρας και μισές γυναίκα ή μισές άνθρωποι και μισές ζώο (όπως οι γοργόνες και οι *Rusalki* παραδείγματος χάριν).

¹⁷¹ Milkova, S., ό.π.. σσ. 1-6

¹⁷² Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400): Αναπαραστάσεις των φύλων μέσα από την έλξη/άπωση του υπερφυσικού και του ανθρώπινου στοιχείου», στο: *Εθνολογία*, Αθήνα, 5, 1998.

¹⁷³ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400)», ό.π.. στο ίδιο.

¹⁷⁴ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400)», ό.π.. στο ίδιο.

¹⁷⁵ Από εδώ και στο εξής οι Samodiva, Samonila, Vila και νεράιδες θα αποκαλούνται συμβατικά ως 'νεράιδες'.

¹⁷⁶ Turner, V., *The Forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*, (εκδ.) Cornell University Press, Ithaca and London, 1967, σσ. 93-111.

¹⁷⁷ Van Genep, A., *Τελετουργίες διάβασης*, Παραδέλης, Θ. (μτφρ.), Τερζάκης, Φ. (επιμ.), (εκδ.) Ηριδανός, Αθήνα, 2016.

¹⁷⁸ Turner, V., *The Forest*, στο ίδιο.

Ενώ η M. Douglas¹⁷⁹ παρατήρησε πως οποιαδήποτε αντικείμενα, υποκείμενα ή ενέργειες βρίσκονται σε παραπάνω από μία κατηγορίες (όπως το φίδι στο Λευιτικόν) προσλαμβάνονται ως απειλή, για το λόγο ότι καταργούν τις διαχωριστικές γραμμές.¹⁸⁰

Είτε λέγονται 'νεράιδες', είτε *Samodiva, Vila* ή *Samonila*, τα υπερφυσικά αυτά πλάσματα φέρουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο, η ομορφιά, η υπερφυσική δύναμη, η μοχθηρότητα και ο τόπος κατοικίας. Όπως ανέφερα παραπάνω, οι *Samonilas* της Λεύκης ανήκουν στη σλαβική παράδοση, άλλωστε και η ίδια η ονομασία παραπέμπει εκεί, με πλειάδα παραδειγμάτων από τις βαλκανικές χώρες.

Ας δούμε όμως και μερικά παραδείγματα από την ελληνική λαογραφία. Ο Νικόλαος Πολίτης αναφέρει 160 παραδόσεις¹⁸¹ για νεράιδες από πολλά μέρη της Ελλάδας, ενώ ο αριθμός των υπόλοιπων υπερφυσικών γυναικείων οντοτήτων είναι κατά πολύ μικρότερος, για παράδειγμα 17 παραδόσεις για λάμιες, 5 για Γοργόνες και 11 για Στρίγγλες. Ο Πολίτης αναφέρει επίσης και τον μεγάλο αριθμό ονομασιών που αποδίδονται στις νεράιδες κατά τόπους όπως «*ανεράιδες, αναράδες, αναγριαλούδες, αερικές, ξωτικές ή ξουθικές, αγερικά, ανεμικές, ξενικές, ξωνέρια, ναραγίδες κυράδες, αρκόντισσες, μελιγάνες, μελιτένιες, αγεραγίδες, αγελούδες, αγγελούδες, αλουστίνες, αβραγίδες, ασπροφόρες, καλορίζικες, διαβόλισσες, νεράεσσες, πεγαδίστρες.*»¹⁸² Ο ίδιος μάλιστα στη *Νεοελληνική Μυθολογία* του αφιερώνει ξεχωριστό κεφάλαιο στις 'νεράιδες', στο οποίο μεταξύ άλλων αναφέρει πως θεωρούνται 'ψυχοπομπές θεότητας', συνδέονται με τον θάνατο αλλά και με τους ανέμους. Επίσης αναφέρει για τις νεράιδες πως συνδέονται με την εργασία, 'την λιγυράν φωνήν των', όπως και οι Νύμφες της αρχαιοελληνικής μυθολογίας, ενώ συχνά αναπαρίστανται να υφαίνουν στον αργαλειό.¹⁸³ Ο Ν. Πολίτης παραθέτει ένα παράδειγμα από την προφορική παράδοση¹⁸⁴ της Ηπείρου, σύμφωνα με το οποίο οι κάτοικοι φαίνεται να διατηρούσαν την πεποίθηση πως οι νεράιδες συγκεντρώνονταν για να υφάνουν.¹⁸⁵ Η εργασία αυτή της ύφανσης σε αδράχτι που αποδίδεται πολύ συχνά στις νεράιδες, τις συνδέει σύμφωνα με τον Ν. Πολίτη με ψυχοπομπές ιδιότητες, καθώς το νήμα αποτελεί σύμβολο του ανθρώπινου βίου· ο ίδιος λέει πως «*Αι Μοίραι αίτινες πολλήν με τας Νεράιδας έχουσιν αναλογίαν*»¹⁸⁶

Ο Ν. Πολίτης πολύ εύστοχα κατά την άποψή μου συνδέει αναλογικά τις 'νεράιδες' με τις Μοίρες της αρχαιοελληνικής μυθολογίας –όπως και η Μ. Παπαχριστοφόρου αργότερα-,¹⁸⁷ θεότητες που καθόριζαν τον 'χρόνο' της ανθρώπινης ζωής και συνδέονταν με τον τοκετό, τη λοχεία, τις γυναικείες εργασίες (πλέξιμο, γνέσιμο κ.τλ.),¹⁸⁸ ενώ ανάλογά τους εντοπίζει κανείς σε όλους τους βαλκανικούς πολιτισμούς και όχι μόνο. Οι ιδιότητες που αποδίδονται στις Μοίρες εκτιμώ πως δεν διαφέρουν και πολύ από τις ιδιότητες των νεράιδων της ελληνικής λαογραφίας, αλλά και των σαμοβίλων της σλαβικής.

¹⁷⁹ Douglas, M., *Καθαρότητα και κίνδυνος: μια ανάλυση των εννοιών της μιαιρότητας και των ταμπού*, Χατζούλη, Αι. (μτφρ.), (εκδ.) Πολύτροπον, Αθήνα, 2007.

¹⁸⁰ Χατζητάκη-Καψωμένου, Χ., Πασσαλής, Χ. ό.π.. σ. 125.

¹⁸¹ Για μια σύντομη αναδρομή στην ιστορία της επιτόπιας λαογραφικής έρευνας στην Ελλάδα αναφορικά με τις καταγραφές της (προφορικής) παράδοσης παραπέμπω στο κείμενο της Μ. Παπαχριστοφόρου: Παπαχριστοφόρου, Μ., «'Μνημεία του λόγου', επιτόπια έρευνα και προφορικότητα: από την συγκριτική- ιστορική μέθοδο του Ν. Πολίτη σε μια ολιστική προσέγγιση της (προφορικής) παράδοσης», στο *Λαογραφία*, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Τόμος ΜΒ' (42), Αθήνα, 2010-2012, σσ. 761-777.

¹⁸² Πολίτης Ν. *Παραδόσεις: Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού*, (εκδ.) Πελεκάνος, Αθήνα, 2013.

¹⁸³ Πολίτης Ν. *Νεοελληνική Μυθολογία*, (εκδ.) Σπανός, Αθήνα, 2009, σ. 602.

¹⁸⁴ Παραπέμπω και πάλι στο κείμενο της Μ. Παπαχριστοφόρου: Παπαχριστοφόρου, Μ., «'Μνημεία του λόγου'», ό.π.. στο ίδιο.

¹⁸⁵ Πολίτης Ν. *Νεοελληνική Μυθολογία*, ό.π.. στο ίδιο.

¹⁸⁶ Πολίτης Ν. *Νεοελληνική Μυθολογία*, ό.π.. στο ίδιο.

¹⁸⁷ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400): Αναπαραστάσεις των φύλων μέσα από την έλξη/άπωση του υπερφυσικού και του ανθρώπινου στοιχείου», στο: *Εθνολογία*, Αθήνα, 5, 1998, σ. 199.

¹⁸⁸ Πολίτης Ν. *Νεοελληνική Μυθολογία*, ό.π.. στο ίδιο.

Ο γλωσσολόγος N. Radulovic¹⁸⁹ μελετώντας τις προφορικές αφηγήσεις για τις Μοίρες στη Σερβική παράδοση και συγκρίνοντάς τις με άλλες παρόμοιες στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, αναφέρει πως η πίστη στην τύχη φαίνεται να έχει μια αρχαϊκή, προχριστιανική και παγανιστική προέλευση. Ο ίδιος αναφερόμενος κυρίως στον βαλκανικό χώρο εξηγεί πως οι άνθρωποι δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται την έννοια του πεπρωμένου ως κάτι γενικό και αφηρημένο, αντίθετα την προσλαμβάνουν ως 'ειδικό', 'συγκεκριμένο' και κατ' επέκταση ελεγχόμενο: ως τρεις γυναικείες δαιμονικές θεότητες, τις Μοίρες. Οι Μοίρες και οι αντιλήψεις που τις αφορούν έχουν έως και σήμερα ιδιαίτερη θέση στη λαϊκή ζωή των Βαλκανίων –όπως και στη Λεύκη, αντίληψη που σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες έρευνες ανάγεται σε μια ινδοευρωπαϊκή κοινή καταγωγή.¹⁹⁰

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει η θεότητα/τες της Σλαβικής μυθολογίας *Sudičky*, όπως ονομάζονται στην Τσεχική και Σλοβακική γλώσσα ή *Sudice*, *Sudaje* στη Σερβική μυθολογία ή *Rodzanice*, *Narecznice* ή *Sudiczki* στην πολωνική ή *Sojenice* και *Rojenice* στη σλοβενική, οι οποίες ναι μεν είναι οι 'γνωστές' τρεις μοίρες με τις ιδιότητες καθορισμού της ζωής και του θανάτου, αλλά όπως αναφέρει ο M. Dragnea¹⁹¹ μπορούν να εμφανιστούν είτε ως τρεις γυναικείες μορφές, είτε ως μία. Σύμφωνα με τον ίδιο, στη σλάβικη μυθολογία αναφέρεται η μεγάλη Θεά *Mokos*, η οποία μεταξύ άλλων, θεωρούνταν ότι καθόριζε τη μοίρα και το πεπρωμένο, ενώ στη Σερβία βρίσκουμε και την *Screca* και την *Nescreca*. Ουσιαστικά πρόκειται για την ίδια θεά της μοίρας, η οποία όταν εμφανίζεται ως νεαρό κορίτσι να γνέθει στο αδράχτι, σημαίνει 'καλή τύχη', ενώ όταν εμφανίζεται ως κοιμώμενη ηλικιωμένη γυναίκα με ματωμένα μάτια, θεωρείται οιωνός 'κακής τύχης'.¹⁹² Στη Ρωσία η *Dolya* και η *Nedolya* είναι τα ακριβή ανάλογα της *Screca/Nescreca*.

Σύμφωνα με τη σλαβική μυθολογία, όταν η Μοίρα δεν εμφανίζεται ως μία διφυής γυναικεία Θεά, αλλά ως τρεις, τότε έχουμε τις *Sudice*, οι οποίες παρουσιάζονται ως όμορφες γυναίκες με λευκό δέρμα και λευκά ρούχα, που φορούσαν περιδέραια από χρυσό και ασήμι, λευκά μαντήλια και μερικές φορές έφεραν αναμμένα κεριά. Η P. Monaghan¹⁹³ αναφέρει πως οι αρχαίοι Σλάβοι έκαναν σε αυτές προσφορές ψωμιού, κεριών και αλατιού. Η ίδια αναφέρει επίσης πως οι τρεις αυτές δαιμονικές θεότητες αντιπροσώπευαν τις τρεις ηλικιακές βαθμίδες της γυναικείας ζωής: κορίτσι, γυναίκα, γριά, με την τελευταία να θεωρείται πως καθορίζει τη στιγμή και τον τρόπο θανάτου· μιλούσε τελευταία και τα λόγια της δεν ήταν δυνατόν με κανέναν τρόπο να αναιρεθούν.

Οι αναφορές για τρεις γυναικείες δαιμονικές θεότητες δεν φαίνεται να περιορίζονται στον βαλκανικό χώρο, αντίθετα ανάλογά τους εντοπίζουμε τόσο στη ρωμαϊκή μυθολογία με τις *Parcae* ή *Fata*, όσο και στη σκανδιναβική με τις *Norns*. Σύμφωνα με το λεξικό *Thesaurus linguae Latinae*¹⁹⁴ η λέξη *Fate* κυριολεκτικά μεταφράζεται ως "πράγμα που ομιλείται (από τους θεούς)," από την ουδέτερη παρελθούσα συμμετοχή του *fari* "να μιλήσει", από τη ρίζα * *bha-* που σημαίνει 'λέω'. Ως 'κάτι που ομιλείται από τους θεούς' συνδέθηκε με το πεπρωμένο του ατόμου ή την 'προκαθορισμένη πορεία ζωής του' και έτσι το ουδέτερο πληθυντικό του *Fatum*, *Fato*, συνδέθηκε με τη σημασία της 'προφητικής δήλωσης', της 'τύχης' και της 'μοίρας'. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και η ετυμολογική σύνδεση του *Fatum* με τη λέξη *fay* (μοίρα) και *fairie/ fairy*, δηλαδή με τη λέξη 'νεράιδα', η οποία όπως ήδη αναφέρθηκε συνδέεται με τον υπερφυσικό κόσμο, το 'άγριο', το 'ατίθασο', το μη εξοικειωμένο, αλλά και με τη λέξη *face* που σημαίνει πρόσωπο.

¹⁸⁹ Radulovic, N., "Serbian folk narratives concerning Fate and their Turkish parallels", στο: *Journal of Turkish World Studies*, XII/2, 2012, σσ. 453-462.

¹⁹⁰ Radulovic, N., "Serbian folk narratives concerning Fate and their Turkish parallels", ό.π. στο ίδιο, σ. 455.

¹⁹¹ Dragnea, M., "Slavic and Greek-Roman Mythology, comparative Mythology", στο: *Brukenenthalia Acta Musei*, No. 3, 2013, σ. 21.

¹⁹² Monaghan, P., *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*, New World Library, California, 2014, σ. 308.

¹⁹³ Monaghan, P., *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*, ό.π.. στο ίδιο.

¹⁹⁴ Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο: <http://www.thesaurus.badw.de/en/project.html>

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Οι *Parcae* (μοίρες) έχουν αντιστοιχηθεί στις αρχαιοελληνικές Μοίρες και οι τρεις θεότητες που τις αποτελούν είναι η *Nona*, η οποία γύριζε το νήμα της ζωής, η *Decima*, η οποία μετρούσε το νήμα της ζωής με τη ράβδο της και η *Morta* που έκοβε το νήμα της ζωής και επέλεγε τον τρόπο θανάτου του ατόμου.¹⁹⁵ Οι *Parcae* βρίσκονταν στην υψηλότερη βαθμίδα ιεραρχίας και αναφέρεται ότι ακόμα και οι ίδιοι οι Θεοί τις φοβούνται. Στη σκανδιναβική μυθολογία επίσης βρίσκουμε τις *Norns*, οι οποίες σύμφωνα με την K. Bek-Pedersen¹⁹⁶ συνδέονται ετυμολογικά με τη λέξη *nyrna* που σημαίνει 'επικοινωνώ κρυφά'. Το σκανδιναβικό λεξικό¹⁹⁷ ετυμολογίας αναφέρει πως η ίδια η λέξη *Norn* μπορεί να σχετίζεται με μια αντίστοιχη η οποία μεταφράζεται ως 'στον σπάγκο' και συνδέεται έτσι νοηματικά με το νήμα της ζωής και της μοίρας. Πρόκειται για 'σκιώδεις', μαγικές και χθόνιες θεότητες, οι οποίες σύμφωνα με τις αντιλήψεις, αποκαλύπτουν τα μυστικά του πεπρωμένου στους ανθρώπους, μόνο όταν οι ίδιοι έχουν πεθάνει και η μοίρα τους έχει τελειώσει. Οι τρεις αυτές θεότητες του πεπρωμένου είναι η *Urðr*, η *Verðandi* και η *Skuld*, η οποίες στις προχριστιανικές κοινωνίες του Βορρά επισκέπτονταν τα νεογέννητα και καθόριζαν το πεπρωμένο τους. Σύμφωνα με κάποιες γλωσσολογικές μελέτες¹⁹⁸ έχει υποστηριχτεί ότι τα ονόματα των τριών θεοτήτων συνδέονται με τις έννοιες του 'παρελθόντος', του 'παρόντος' και του 'μέλλοντος', ενώ κάποιες άλλες τονίζουν πως από μόνες τους οι λέξεις δεν ερμηνεύονται αυτόματα ως χρονικές διάρκειες στα παλαιά νορβηγικά.

Στην αρχαιοελληνική μυθολογία τώρα έχουμε τις τρεις Μοίρες, την Κλωθώ, τη Λάχεση και την Άτροπο. Αρχικά, η αρχαία ελληνική λέξη 'μοίρα' σημαίνει μια μερίδα ή μια παρτίδα του συνόλου και σχετίζεται με το 'μέρος' και το 'πεπρωμένο'.¹⁹⁹ Η λέξη 'μοίρα' σχετίζεται παράλληλα και με τη μερίδα ή το μερίδιο στην κατανομή των λαφύρων,²⁰⁰ 'τη μερίδα στη ζωή', 'τη μερίδα στο θάνατο' αλλά και με τμήμα της κατανεμημένης γης, ενώ η Μοίρα, ως κύριο όνομα, ήταν η θεότητα του πεπρωμένου γι' αυτό και συνδέθηκε και νοηματικά η λέξη με την 'ειμαρμένη'.

Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική μυθολογία, η Κλωθώ είναι η πρώτη Μοίρα και παρουσιάζεται ως η νεότερη από τις τρεις. Η Κλωθώ είναι εκείνη που γνέθει και ξετυλίγει το νήμα της ζωής και γι' αυτό παρουσιάζεται να κρατά τη ρόκα και άλλες φορές το αδράχτι. Αυτή συμβολίζει το παρόν.²⁰¹ Η δεύτερη Μοίρα είναι η Λάχεσις και είναι εκείνη που μετρά το νήμα της ζωής με τη ράβδο της και καθορίζει τι θα 'λάχει' στον καθένα. Η Λάχεσις κρατά την άτρακτο και τυλίγει το νήμα που ξετυλίγει η Κλωθώ· αυτή συμβολίζει το παρελθόν. Η Τρίτη Μοίρα είναι η Άτροπος, η οποία κόβει με το ψαλίδι της το νήμα της ζωής, παρουσιάζεται ως η γηραιότερη από τις τρεις και συμβολίζει το μέλλον.²⁰²

Ο Ησίοδος στη *Θεογονία* του αναφέρεται στις Μοίρες και εξηγεί πως «η Νύχτα γέννησε τις αμείλικτες Μοίρες, την Κλωθώ, τη Λάχεση και την Άτροπο, που μοιράζουν το καλό και το κακό σε κάθε θνητό τη στιγμή που γεννιέται, τιμωρούν τα εγκλήματα των ανθρώπων και των θεών και δεν σταματούν ποτέ παρά αφού εκδικηθούν με τρόπο φοβερό».²⁰³ Ο Γάλλος λόγιος Jean Richepin αναφέρεται επίσης στις Μοίρες επιβεβαιώνοντας τον πολύ σπουδαίο ρόλο τους ανάμεσα στους θεούς.²⁰⁴ Ο ίδιος λέει πως ακόμη και ο Δίας είναι ανίσχυρος μπροστά τους, ενώ σε άλλο σημείο τις συνδέει μαζί του λέγοντας πως «δεν

¹⁹⁵ Day, J., *God's conflict with the dragon and the sea: echoes of a Canaanite myth in the old testament*, (εκδ.) Cambridge University Press Archive, Cambridge, 1985, σ. 308.

¹⁹⁶ Bek-Pedersen, K., *Norns in Old Norse Mythology*, (εκδ.) Dunedin Academic Press, Edinburgh, 2011.

¹⁹⁷ Διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο: <http://runeberg.org/nfbs/0792.html>

¹⁹⁸ Bek-Pedersen, K., *Norns in Old Norse Mythology*, ό.π. στο ίδιο.

¹⁹⁹ Liddell, H., Scott, R., *Λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, (εκδ.) Πελεκάνος, Αθήνα, 2007.

²⁰⁰ Liddell, H., Scott, R., *Λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, ό.π. στο ίδιο.

²⁰¹ Sherman, J., *Storytelling: an encyclopedia of Mythology and Folklore*, (εκδ.) Armonk, 2008, New York, σ. 161.

²⁰² Sherman, J., *Storytelling*, ό.π. στο ίδιο.

²⁰³ Ησίοδος, *Θεογονία*, Αθανάσιος Γιάννης (επιμ.), Leipzig, Γερμανία, 2010. Ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο: <https://www.scribd.com/document/355414751/%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%97%CF%83%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82-pdf>

²⁰⁴ Richepin, J., *Ελληνική Μυθολογία*, Ζαρούκας, Κ. (μτφρ.), (εκδ.) Μέρμηγκας, Αθήνα, 1990, σσ. 65-67.

είναι δυνατό να υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στον Δία και τις Μοίρες. Το πεπρωμένο είναι ο νόμος που κυβερνά το Σύμπαν και ο νόμος αυτός έχει θεσπιστεί από τον ίδιο το Δία [...] Η ιδέα αυτή είχε κυριαρχήσει εντελώς στη σκέψη των Ελλήνων κι έτσι κατέληξαν να συνδυάσουν τον Δία με τη λατρεία των Μοιρών και να του αποδώσουν ακόμα ένα επίθετο: τον είπαν Μοιραγέτην, δηλαδή οδηγό των Μοιρών.»²⁰⁵

Η Μ. Παπαχριστοφόρου²⁰⁶ θεωρώ πως εύστοχα συνδέει τις τρεις Μοίρες με τις νεράιδες των παραμυθιών, αλλά και γενικότερα της ελληνικής προφορικής παράδοσης, καθώς και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για θηλυκές υπερφυσικές οντότητες που φέρουν κοινά χαρακτηριστικά. Ο Πλάτωνας τις περιγράφει στην *Πολιτεία* του ως τρεις γυναικείες θεότητες, κόρες της Ανάγκης, ντυμένες στα λευκά και φορώντας στο κεφάλι τους από ένα στεφάνι.²⁰⁷ Πέραν του παρουσιαστικού τους και της θηλυκής τους υπόστασης, οι Μοίρες όπως και οι νεράιδες έχουν ψυχοπομπές ιδιότητες και συνδέονται τόσο με τη ζωή όσο και με το θάνατο. Ο ίδιος τις περιγράφει²⁰⁸ επίσης καθισμένες σε τρεις θρόνους, τοποθετημένες επάνω στην κυκλική κοσμική άτρακτο μαζί με τις Σειρήνες και την Ανάγκη να υποδέχονται τους νεκρούς στον Κάτω Κόσμο. Οι τρεις Μοίρες τραγουδούν μαζί με τις Σειρήνες, τους θαλάσσιους δαίμονες, η Λάχσεις για τα πράγματα που ήταν, η Κλωθώ για τα πράγματα που είναι και η Άτροπος για τα πράγματα που πρόκειται να γίνουν. Ας θυμηθούμε πως και ο Ν. Πολίτης αναφέρει για τις νεράιδες το χαρακτηριστικό της 'λιγυράν φωνήν των', και εδώ εκτιμώ πως υπάρχει ακόμη μια σύνδεση με τις ρωσικές Rusalki, καθώς κι εκείνες περιγράφονται ως θηλυκοί θαλάσσιοι δαίμονες. Επιστρέφοντας στην περιγραφή του Πλάτωνα για τις Μοίρες, ο ίδιος αναφέρει πως όταν οι ψυχές των νεκρών παρουσιαστούν στις Μοίρες θα πρέπει να επιλέξουν τον κληρο, σύμφωνα με τον οποίο καθορίζεται η επόμενη ζωή τους με κατάληξη πάλι τον θάνατο: «Ψυχές της μιας ημέρας, αρχίζει για το θνητό γένος άλλος ένας κύκλος με κατάληξη το θάνατο».²⁰⁹

Η τελευταία αυτή φράση συνδέει τις Μοίρες με τον κύκλο, με τον οποίο συνδέονται στενά και οι νεράιδες.²¹⁰ Η νεράιδα, μέσα από την κυκλική κίνηση του χορού της, συνδέεται με την κυκλική κίνηση που χαρακτήριζε παλαιότερα τις γυναικείες εργασίες του γνεσίματος στο αδράχτι και την ανέμη.²¹¹ Οι Μοίρες συνδέονται με την ίδια εργασία και σύμφωνα με την *Πολιτεία* του Πλάτωνα οι ίδιες συνδέονται ακόμη με την κυκλική πορεία της ανθρώπινης ζωής, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος γεννιέται και πεθαίνει επανειλημμένα, χωρίς 'τέλος', όπως το σχήμα του κύκλου. Οι Μοίρες μάλιστα καθορίζουν την πορεία του κύκλου της ζωής, ενώ είναι εκείνες που 'ελέγχουν' και είναι υπεύθυνες μαζί με τις Σειρήνες για την κοσμική κυκλική κίνηση και αρμονία.

Η γυναικεία εργασία του γνεσίματος επιτρέπει τη συμμετοχή του σώματος και την εγγραφή του επάνω στον κύκλο. Σε παλιότερες εποχές η θέαση της συγκεκριμένης εργασίας απαγορευόταν από το 'αντρικό κοινό' και αυτό είχε ως συνέπεια την κάλυψή της από ένα πέπλο μυστηρίου το οποίο στάθηκε αρκετό για να αποδοθούν πολλές φορές στις γυναίκες της Δύσης επιπλέον χαρακτηριστικά, όπως αυτό της 'μάγισσας' ή της 'αγίας', χαρακτηριστικά τα οποία όπως μας ενημερώνει και η Μ. Παπαχριστοφόρου²¹² αποδίδονται και στις νεράιδες –θα προσθέσω και στις Μοίρες. Η σύνδεση του κύκλου και της κυκλικής κίνησης με το γυναικείο φύλο σε συνδυασμό με το πέπλο μυστηρίου που κάλυπτε τις γυναικείες εργασίες οδήγησε στη συμβολική σύνδεση του κύκλου με τον υπερφυσικό κόσμο, τόσο με τον ιερό όσο και με τον βέβηλο, με τη μαγεία, το μυστήριο της ζωής και το πεπρωμένο.

²⁰⁵ Richerpin, J., *Ελληνική Μυθολογία*, ό.π.. στο ίδιο.

²⁰⁶ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400): Αναπαραστάσεις των φύλων μέσα από την έλξη/άπωση του υπερφυσικού και του ανθρώπινου στοιχείου», στο: *Εθνολογία*, Αθήνα, 5, 1998, σσ. 181-210.

²⁰⁷ Πλάτων, *Πολιτεία*, Σκουτερόπουλος, Μ.Ν. (μτφρ), (εκδ.) Πόλις, Αθήνα, 2002, στ. 616b- 619a.

²⁰⁸ Πλάτων, *Πολιτεία*, ό.π.. στο ίδιο.

²⁰⁹ Πλάτων, *Πολιτεία*, ό.π.. στο ίδιο.

²¹⁰ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400), ό.π.. στο ίδιο.

²¹¹ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400), ό.π.. στο ίδιο, και Παπαχριστοφόρου, Μ., «Από το κουτσομπολιό και (με) το νανούρισμα στο παραμύθι: ο οικτύπος του βασιλιά ύπνου», στο *Εθνολογία*, 8, 2000, σσ. 129-171.

²¹² Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400), ό.π.. στο ίδιο.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Επιπλέον οι Μοίρες συνδέονται με τη ζωή, τη γέννηση, τη λοχεία και τον τοκετό καθώς είναι εκείνες που ορίζουν τη ζωή του κάθε ανθρώπου, ορίζουν όμως και το θάνατο γεγονός που τις καθιστά την ίδια στιγμή και επικίνδυνες. Ένας από τους μύθους της αρχαιοελληνικής μυθολογίας που συμμετέχουν οι Μοίρες είναι αυτός του Μελέαγρου, στον οποίο αναφέρεται πως οι Μοίρες επισκέφτηκαν την μητέρα του επτά μέρες μετά τον τοκετό και της αποκάλυψαν το χρόνο θανάτου του Μελέαγρου.²¹³

Στη Λεύκη οι Μοίρες μαζί με τις νεράιδες ανήκουν σε εκείνα τα υπερφυσικά πλάσματα που πιστεύονται έως σήμερα, αν και η πίστη σε αυτές ομολογώ πως έχει αρχίσει να φθίνει. Οι συνομιλήτριές μου στη Λεύκη βέβαια μου ανέφεραν πως την τρίτη μέρα μετά τον τοκετό 'περιμένουν' τις τρεις Μοίρες να τις επισκεφτούν και να ορίσουν το μέλλον και την 'τύχη' του μωρού. Για να τις 'καλοπιάνουν' λοιπόν, την μέρα εκείνη μαγειρεύουν ένα 'καλό' φαγητό –κρέας συμπεριλαμβανομένου- από το οποίο γεμίζουν ένα πιάτο και το τοποθετούν δίπλα στην κούνια του μωρού ή επάνω στο τραπέζι της κουζίνας. Το πιάτο αυτό παραμένει σε αυτή τη θέση καθ' όλη τη διάρκεια της νύχτας και προορίζεται για τις Μοίρες: «την τρίτη βραδιά που έρχονται οι μοίρες να κάνουν το μέλλον του παιδιού... τότε μαγειρεύαμε ένα καλό φαγητό, τρώγαμε η οικογένεια ας πούμε και αφήναμε ένα πιάτο στην άκρη, αν θα έρθουν να έχουν να... φάνε».²¹⁴

Ας σημειωθεί πως από την πρώτη Κυριακή μετά τη γέννηση οι γυναίκες-συγγενείς της οικογένειας της λεχώνας, ετοιμάζουν και μοιράζουν σε φίλους, συγγενείς και άλλα μέλη της κοινότητας λαγγίτες με μέλι· η πρακτική αυτή συνεχίζεται για όλες τις υπόλοιπες Κυριακές μέχρι να 'σαραντίσει' η λεχώνα –να συμπληρώσει δηλαδή σαράντα μέρες από τον τοκετό- όπου έπειτα θα πρέπει να επισκεφτεί μαζί με το μωρό της την εκκλησία: «από την πρώτη Κυριακή και μετά όλες τις Κυριακές μέχρι τα σαράντα, ερχόντανε οι συγγενείς με λαγγίτες για το μωρό και δώρο μια δραχμή, δεν δίνανε όλοι, οι περισσότεροι μόνο λαγγίτες...» Οι λαγγίτες της Λεύκης είναι στην πραγματικότητα οι γνωστοί λουκουμάδες, μόνο που οι λαγγίτες είναι σχηματικά κάπως συμπιεσμένες και έχουν ένα σχήμα περισσότερο οβάλ παρά στρογγυλό. Οι λαγγίτες αποτελούνται από αλεύρι, μαγιά, λάδι, ζάχαρη και μέλι, βέβαια κάθε γυναίκα έχει και τη δική της μυστική συνταγή. Επίσης, τις τρεις πρώτες μέρες από τη γέννηση του μωρού, οι γυναίκες στη Λεύκη τοποθετούν κάτω από το μαξιλάρι του μωρού λίγο ψωμί, ενώ για σαράντα μέρες τόσο η λεχώνα όσο και το μωρό υποχρεούνται να φορούν ένα τριγωνικό φυλακτό, το οποίο εμπεριέχει ψωμί, θυμίαμα και σκόρδο.²¹⁵

Αρχικά παρατηρούμε πως όπως οι *Samodiva* της βουλγαρικής λαογραφίας 'καλοπιάνονται' και εξευμενίζονται με ψωμί και μέλι, έτσι και οι Μοίρες της Λεύκης εξευμενίζονται από τους κατοίκους με τον

²¹³ Bargdill, R, W. 'Fate and destiny: Some historical distinctions between the concepts', στο: *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 26, 2006, σ. 206.

²¹⁴ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 1, σ. 113.

²¹⁵ «Είχατε φυλαχτά;

Ναι, δεν ξέρω με τι τα κάνανε, στη λεχώνα τα βάζανε, και φορούσε μαύρο μαντήλι η λεχώνα στο κεφάλι για σαράντα μέρες.. και μετά το σούρουπο άνθρωπος στο σπίτι όχι...

-ναι, ναι αυτό που λέει έχει δίκιο, όταν έπεφτε ο ήλιος δεν έμπαινε άνθρωπος μέσα, ούτε ο άντρας ούτε κανένας... ούτε τα ρούχα του μωρού και της λεχώνας έξω, τα παίρνανε μέσα όλα, ακόμα και τώρα ισχύει αυτό...

-και τα ρουχαλάκια των παιδιών δεν τα πλένουμε ποτέ Παρασκευή, γιατί ήταν η μέρα που σταυρώθηκε ο Χριστός, ούτε έραβαν ούτε τίποτε Παρασκευή, δεν έκαναν τίποτε...

-για να καταλάβεις, όταν η μάνα μου γέννησε εμένα το '74 επειδή μένανε στο παλιό το σπίτι εκεί πέρα, και η τουαλέτα ήταν έξω, αλλά μέσα σε εσωτερική αυλή, δεν την αφήναν να πάει τουαλέτα για σαράντα μέρες

-και το φυλακτό, ήτανε ψωμί, τώρα τι άλλο βάζανε μέσα εκεί στο πουγκάκι δεν ξέρω... το τρυπούσανε με παραμάνια και το κρεμούσανε...

-πρέπει να βάζανε και θυμίαμα μέσα και σκόρδο..

-να μη σας πω εγώ τα έχω ακόμα από τη μαμά μου, και του αδερφού μου...

-το κάνανε και γύρω, γύρω με χαντρούλες, ήτανε πολύ μικρό να το φαντάζεσαι τρίγωνο, λίγο πιο μεγάλο από το νύχι, αυτό είναι για το γάλα, στο μωρό βάζανε άλλο

-ένα για τη μάνα και ένα για το μωρό» (βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 7, σ. 138.)

ίδιο τρόπο, ενώ οι ίδιες δεν είναι εγγενώς 'καλές' υπερφυσικές θηλυκές οντότητες, αντίθετα χαρακτηρίζονται και από μια σκοτεινή πλευρά, η οποία είναι εξαιρετικά βλαπτική για τους ανθρώπους και τα βρέφη. Όπως οι νεράιδες λοιπόν, έτσι και οι Μοίρες χαρακτηρίζονται από μια 'σκοτεινή' και μια 'φωτεινή' πλευρά. Ένα ακόμη κοινό τους χαρακτηριστικό είναι όπως ανέφερα η σύνδεσή τους με τον κύκλο, αυτόν της ανθρώπινης ζωής²¹⁶ και το πεπρωμένο των ανθρώπων. Τη σκέψη μου αυτή ενίσχυσε η χρήση του ψωμιού τόσο στο τριγωνικό φυλακτό της λεχώρας και του μωρού, όσο και στην τοποθέτησή του κάτω από το μαξιλάρι του μωρού. Εκτιμώ πως το ψωμί στη συγκεκριμένη περίπτωση χάνει την αντικειμενική του ιδιότητα και λειτουργεί ως υλικό σύμβολο²¹⁷ με συγκεκριμένη σημασία στο πλαίσιο της κοινότητας της Λεύκης.

Το ψωμί –όπως και οι λαγγίτες- αποτελείται από υλικά όπως το αλεύρι (από σπόρους σιταριού συνήθως), το νερό, τη μαγιά, το αλάτι και τη ζάχαρη. Η Ε. Ψυχογιού,²¹⁸ μέσα από το βιβλίο της *'Μαυρηγή' και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, αναφέρεται στον βαθύτερο συμβολισμό των σπόρων στα πλαίσια ενός άλλου τελετουργικού, της κηδείας, της τελετουργίας δηλαδή του θανάτου, και κυρίως επικεντρώνεται στο σιτάρι και στον βιοτικό του κύκλο. Η ίδια επισημαίνει την αναλογική συμβολική σύνδεση του κύκλου της ανθρώπινης ζωής με τον κύκλο ζωής του σπόρου/φυτού (σιταριού, ρεβιθιού κ.α.), λέγοντας πως όπως το σιτάρι έτσι και ο άνθρωπος «σπέρνεται, γεννιέται, 'ανασταίνεται' (δηλαδή μεγαλώνει), γονιμοποιείται, καρπίζει και πεθαίνει». Το ανθρώπινο σώμα ως ύλη συνδέθηκε με το σιτάρι και τον βιοτικό του κύκλο²¹⁹ και θεωρήθηκε πως όπως εκείνο θάβεται στη γη, γεννιέται, μεγαλώνει και πεθαίνει επιστρέφοντας και πάλι στη γη για να ξαναγεννηθεί πραγματοποιώντας έτσι έναν ατέρμονο κύκλο ζωής και θανάτου, έτσι και ο άνθρωπος γεννιέται από το γυναικείο σώμα, μεγαλώνει και πεθαίνει επιστρέφοντας στη γη ή Μάνα-Γη από την οποία –μάννα- θα ξαναγεννηθεί.²²⁰ Η Ε. Ψυχογιού λέει πως τόσο το σιτάρι όσο και το ανθρώπινο σώμα ως ύλη αποτελούν «μέρη της διατροφικής αλυσίδας που συντηρεί τη ζωή, με την αναγεννητική διαμεσολάβηση της Μάνας-Γης που εμπεριέχει βέβαια ως το θάνατο».²²¹ Η ίδια αναφέρει επίσης τη σπουδαιότητα του ψωμιού στις προβιομηχανικές κοινωνίες, όπου οι οικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες το ανήγαγαν ως βασική τροφή, απαραίτητη για την διαβίωση και την επιβίωση του ανθρώπου. Κατά συνέπεια το ψωμί συνδέονταν και πρακτικά με την ίδια τη ζωή και την εξασφάλισή της.

Το ψωμί μαζί με το σκόρδο και το θυμίαμα συγκεντρώνονται από τις γυναίκες της Λεύκης και τοποθετούνται μέσα σε ένα μικρό τριγωνικό φυλακτό, το οποίο όπως ανέφερα υποχρεούται να φορά η λεχώνα και το μωρό για σαράντα μέρες. Ας σημειωθεί πως το σκόρδο και το θυμίαμα είναι από τα πιο γνωστά υλικά που χρησιμοποιούνται έναντι του 'ματιάσματος'²²² αλλά και γενικότερα για την προστασία έναντι του κακού.

Ακόμη στη Λεύκη οι λεχώνες υποχρεούνταν να φορούν ένα μαύρο μαντήλι στο κεφάλι τους κατά τη διάρκεια των σαράντα ημερών της λοχείας, οι οποίες αποτελούν ένα 'μεσοδιάστημα' μεταξύ δύο

²¹⁶ Μπορούμε να κάνουμε λόγο για 'κύκλο' της ανθρώπινης ζωής, εφόσον αυτή πλαισιώνεται από μια (θρησκευτική) ιδεολογία που επιτρέπει το σχήμα θάνατος-(ανα)γέννηση, επιτρέπει δηλαδή μια νοητή σύνδεση της αρχής με το τέλος. Για την αντίληψη του χρόνου βλ. Νιτσιάκος, Β. *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, (εκδ.) Οδυσσέας, Αθήνα, 2003, σσ. 133-134.

²¹⁷ Η Guigona αναφερόμενη στον ιδιαίτερο χαρακτήρα των τελετουργικών αντικειμένων επισημαίνει πως: «Κάθε τεχνητώς παραγόμενο αντικείμενο έχει χρηστικά και συμβολικά χαρακτηριστικά και μπορεί ενδεχομένως να "εφαρμοστεί" ως αντικείμενο ή σημείο. Με τον τρόπο αυτό η ύπαρξη αντικειμένων μπορεί να παρουσιαστεί ως μια συγκεκριμένη σημειωτική διακύμανση» (Guigona, I., "Contemporary research on the white cloth as a ritual item in the Bulgarian wedding: anthropological approach", στο: *Folklore*, Τόμος 59, 2014, σσ. 121-144.)

²¹⁸ Ψυχογιού, Ε., *'Μαυρηγή' και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σ. 205.

²¹⁹ Ψυχογιού, Ε., *'Μαυρηγή' και Ελένη*, ό.π. σ. 205.

²²⁰ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», στο: *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013, σ. 410.

²²¹ Ψυχογιού, Ε., *'Μαυρηγή' και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, ό.π. στο ίδιο.

²²² Βλ. Βέικου, Χρ., *Κακό μάτι: η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, (εκδ.) Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

κοινωνικά οριοθετημένων κοινωνικών κατηγοριών της γυναικείας ζωής, ως κορίτσι και έπειτα ως μητέρα. Η Ε. Ψυχογιού αναφέρει πως στη λαϊκή παράδοση το μαύρο χρώμα συνδέεται φαντασιακά και συναισθηματικά με το θάνατο και τους νεκρούς,²²³ ενώ σύμφωνα με τον Α. Van Genneper²²⁴ και την ανάλυσή του για τις διαβατήριες τελετουργίες και τις τελετουργίες της εγκυμοσύνης και του τοκετού, η χρήση του μαύρου μαντηλιού στο πλαίσιο της λοχείας θα μπορούσε να συμβολίζει τον θάνατο της προηγούμενης κοινωνικής θέσης της γυναίκας και την αναμονή της, έτσι ώστε μετά το πέρας των σαράντα ημερών να 'ξαναγεννηθεί' και να ενταχθεί σε μια νέα κοινωνική θέση, αυτή τη φορά ως μητέρα. Ας θυμηθούμε βέβαια και τις σαμοβίλες της Λεύκης, οι οποίες περιγράφονται από τους Λευκιώτες ως γυναίκες με μακριά μαύρα μαλλιά που 'εμφανίζονται' σε οριακά σημεία όπως η βρύση 'Σάκιλη'.

Η μεθοριακότητα κατά συνέπεια, όπως το αντιλαμβάνομαι, είναι η 'λέξη κλειδί' που συνδέει τη λεχώνα γυναίκα με τη νεράιδα και τις Μοίρες, που ούσα θηλυκή τη συνδέει με τη μητρότητα, τη ζωή αλλά και το θάνατο, γι' αυτό το λόγο εκτιμώ πως υποχρεούνται οι λεχώνες να φορούν την περίοδο αυτή το μαύρο μαντήλι συμβολίζοντας την οριακότητά –και κατά συνέπεια την επικινδυνότητα– τους την περίοδο της λοχείας. Οι τρεις Μοίρες εμφανίζονται επίσης σε αυτή την οριακή περίοδο καθορίζοντας τη ζωή και το θάνατο του νεογνού, ενώ όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως κάποιες φορές περιγράφονται εμφανισιακά η μία ως κορίτσι, η άλλη ως γυναίκα και τη τρίτη ως γριά με ματωμένα μάτια, αναπαριστώντας με αυτόν τον τρόπο τις τρεις ηλικιακές βαθμίδες/στάδια της γυναικείας ζωής, αναφορά η οποία ενισχύει θεωρώ την υπόθεσή μου.

Τις τρεις Μοίρες, πέραν της γέννησης και της μεταβατικής περιόδου της λοχείας, τις βρίσκουμε παρούσες και σε γαμήλιες τελετουργίες. Ο λυρικός ποιητής της αρχαίας Ελλάδας Πίνδαρος,²²⁵ για παράδειγμα, αναφέρεται στις Μοίρες, οι οποίες συνοδεύουν τη Θέμιδα για να παντρευτεί τον Δία,²²⁶ ενώ σε επόμενο γάμο του Δία με την Ήρα και πάλι οι Μοίρες την οδηγούν τραγουδώντας στο γάμο σύμφωνα με τον Αριστοφάνη.²²⁷ Ο φιλόλογος και γλωσσολόγος Γ. Κ. Γιαννάκης σε μια ενδιαφέρουσα μελέτη του για το γάμο και το θάνατο²²⁸ αναφέρεται στις Μοίρες και στο τραγούδι τους στο γάμο του Πηλέα και της Θέτιδας ενώ ταυτόχρονα υφαίνουν τη μοίρα των νεόνυμφων, προφητεύοντας μάλιστα και εκείνη του Αχιλλέα· μια προφητεία πρωτότυπη καθώς δεν συμβαίνει στη γέννηση του παιδιού ως είθισται, αλλά στο γάμο των γονιών του. Το ενδιαφέρον στη μελέτη του Γ. Κ. Γιαννάκη είναι η εστίασή του στο μοτίβο 'γάμος-θάνατος', το οποίο, όπως αναφέρει ο ίδιος, στις επιτύμβιες επιγραφές είναι πολύ συνηθισμένο με τον Χάρο, τον Άδη ή κάποια άλλη μορφή του θανάτου να παρουσιάζονται να δρέπουν τη ζωή μιας νεαρής κοπέλας και να την κάνουν γυναίκα τους στον Κάτω Κόσμο (νύφη).²²⁹

Μια τέτοια επιγραφή είναι αυτή στο μνήμα της Φρασίκλειας (6^{ος} αι. π.Χ) «*Μνήμα της Φρασίκλειας. Κόρη θα αποκαλούμαι για πάντα, αφού αντί για γάμο οι θεοί αυτό μου όρισαν όνομα. Με έφτιαξε ο Αριστίων ο Πάριος*».²³⁰ Η Φρασίκλεια έχει τον τύπο των αττικών κορών, φορεί στο κεφάλι της

²²³ Ψυχογιού, Ε., 'Μαυρηγή' και Ελένη, ό.π., σ. 41.

²²⁴ Van Genneper, A., *Τελετουργίες διάβασης: συστηματική μελέτη των τελετών*, Παραδέλλης, Θ. (μτφρ.), (εκδ.) Ηριδανός, Αθήνα, 2016, σ. 93.

²²⁵ Πίνδαρος, *Πινδάρου τα σωζόμενα: αποσπάσματα*, (εκδ.) Σιάτρα, Αθήνα, 2016.

²²⁶ Απόσπασμα Ύμνου του Πινδάρου: «πρώτον μὲν εδβουλον Θέμιν ούρανίαν χρυσέαισιν ἵπποις Ωκεανού παρά παγάν Μοῖραι ποτὶ κλίμακα σεμνάν ἄγον Οὐλύμπου λιπαράν καθ' ὁδόν σωτηρος ἀρχαίαν ἄλοχον Διός ἔμμεν.»

²²⁷ Αριστοφάνης, *Ὀρνιθες*, Σταύρου, Θρ. (μτφρ), διαθέσιμο ηλεκτρονικά:

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=145&page=45.

«Με ὅμοιο νυφικό τραγούδι /κάποτε ἔνωσαν οι Μοῖρες/ με την Ήρα την ολύμπια/ τον τρανό του Ολύμπου αφέντη,/ που τετράψηλο ἔχει θρόνο./ Ω χαρές, Υμέναει ω!» στ. 1731-1736.

²²⁸ Γιαννάκης, Γ.Κ., «Το ποιητικό μοτίβο γάμος -θάνατος στην αρχαία ελληνική και την ινδοευρωπαϊκή», στο *Δωδώνη*, τ. 27, Ιωάννινα, 1998.

²²⁹ Γιαννάκης, Γ.Κ., «Το ποιητικό μοτίβο γάμος -θάνατος στην αρχαία ελληνική και την ινδοευρωπαϊκή», ό.π., στο ίδιο, σ. 107.

²³⁰ «Σῆμα Φρασικλείας. κόρη κεκλήσομαι αἰεὶ , ἀντὶ γάμου παρά θεῶν τοῦτο λαχοῦσ' ὄνομα. Ἀριστίων Πάρι[ος μ' ἐπ]ί[ο]σε». (Boardman, J., *Ελληνική Πλαστική-Αρχαϊκή Περίοδος*, Μπουρνιά- Σημαντώνη, Ε., (εκδ.) Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2001).

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

επίβλημα, τον πόλο, ο οποίος είναι διακοσμημένος με άνθη λωτού, στο λαιμό φορεί περιδέραιο από ρόδια και στο αριστερό της χέρι κρατεί άνθος λωτού. Ο Γ. Κ. Γιαννάκης λέει πως στο σύνολο του ο διάκοσμος της Φρασίκλειας συσχετίζεται με την Περσεφόνη «και ιδιαίτερα στο ρόλο της ως 'νύφη του Άδη'»,²³¹ χαρακτηρισμός, ο οποίος επιβεβαιώνεται κατά τον Γ. Κ. Γιαννάκη και από το περιεχόμενο του επιγράμματος, το οποίο δείχνει πως η Φρασίκλεια μεταχειρίστηκε ως 'νύφη του Άδη' κατά την ταφή της.

Σύμφωνα με τον Van Genner²³² οι γαμήλιες τελετουργίες ανήκουν στο σύνολό τους στις τελετουργίες διάβασης, με τον ίδιο τον γάμο να αποτελεί μια πρακτική μετάβασης, η οποία σηματοδοτεί το μη αναστρέψιμο πέρασμα από την εφηβική στην ενήλικη 'φάση' ζωής. Πρόκειται κατά συνέπεια επίσης για μια 'οριακή στιγμή' της ανθρώπινης ζωής, κατά την οποία ο άνθρωπος ακροβατεί μεταξύ δύο, οριοθετημένων κοινωνικά, φάσεων ζωής. Για τον άντρα σηματοδοτείται το πέρασμα από τη νεανική του ζωή στην ενήλικη και για τη γυναίκα από τη νεανική της ηλικία στην συζυγική της ζωή, στην ενηλικίωση και τη μητρότητα.

Στη Λεύκη η κοινωνική πρακτική του γάμου χαρακτηρίζονταν από ένα συγκεκριμένο τελετουργικό, το οποίο μου περιέγραψε εξαιρετικά μια συνομιλήτριά μου: «την Τρίτη το βράδυ, κορίτσια, γυναίκες μαζευότανε.. και βάζανε παιδί, αγόρι και το βάζαμε αυτό το ξύλο το ξύλινο από τα βόδια να το ανακατέψει με βασιλικό.. αυτό που βάζανε όταν όργωναν... τα ζευγάρια... δυο βόδια ένα ζευγάρι λεγότανε και βάζανε ένα ξύλο και κάθε πόδι είχε αυτό το κύκλο.. και αυτό το βάζανε στο λαιμό στα βόδια για να οργώνουνε [...]Το δένανε αυτό με βασιλικό και κόκκινη κορδέλα... και δεν βάζανε κορίτσι ορφανό... να είναι... από γονείς... και το παιδί τα ίδια.. και ανακάτευε και έριχνε το αγόρι νερό και το κορίτσι ανακάτευε το αυτό.. το έπιανε και το πρωί έπρεπε να ζυμωθεί το ψωμί... (...) μετά τη Πέμπτη... Τετάρτη πάλι πιάναμε το ρεβυθένιο... το ρεβυθένιο τι δύσκολο ήτανε... ήταν και μικρά σπυράκια... Σαν στραγάλια ήτανε, φυτεύαμε στα καλαμπούκια και γινόταν αυτό... δεν έσπαζε... σιδερένιο... τα έχω.. με γουδί, ξύλινο τόσο, το χτυπάς δεν έσπαζε με τίποτα... από εκεί.. έπρεπε να το σπάσεις καλά να γίνει σαν αλεύρι για να ζυμώσεις το ψωμί, αυτό ερχότανε μετά το απόγευμα όταν τελειώναμε, το πιάναμε με βραστό νερό σε ένα... κοσκινίζαμε το αλεύρι και ανοίγαμε, μέσα βάζαμε λίγο αλάτι και το νερό που το βράζαμε είχε βασιλικό μέσα, να πάρει μυρωδιά από το βασιλικό... το βάζαμε ανάποδα η τσούφα κατά πάνω μέσα στο νερό και το ανακάτευες αυτό, το ζύμωνες να γίνει ένα τόσο, καρβελάκι μικρό το σκέπαζες καλά να είναι όλο το βράδυ ζεστό να μη κρυώσει, μετά το πρωί κατά τις τέσσερις η ώρα, πάλι νωρίς έπρεπε να σηκωθείς ξανά και να ζεστάνεις ένα ταψί πίτουρα, για να βάλεις την κατσαρόλα πάνω, πάλι ζεστό να είναι... πάλι βράζαμε το νερό και το βάζαμε σε μια κατσαρόλα μπακιρένια, το πούπτεσε αυτό, και βάζαμε λίγο αλάτι λίγο..»²³³

Στο συγκεκριμένο τελετουργικό συνδέεται συμβολικά ο βιοτικός κύκλος του σπόρου με τον κύκλο της ανθρώπινης ζωής και εκτιμώ ότι ο συμβολισμός αυτός αποτυπώνεται επάνω στα τελετουργικά αντικείμενα τα οποία ως ξεχωριστές ψηφίδες καταφέρνουν μαζί να συγκροτήσουν ένα μωσαϊκό συγκεκριμένου συμβολικού νοήματος, το οποίο μοιράζονται μεταξύ τους τα μέλη της κοινότητας. Ας σημειωθεί αρχικά πως το τελετουργικό στο σύνολο του αφορά τη διαδικασία παρασκευής του ρεβυθένιου ψωμιού. Από την Τρίτη μέχρι και την Κυριακή που γινόταν ο γάμος η κάθε ημέρα περιελάμβανε και μια ξεχωριστή παρασκευή από το σπάσιμο των ρεβιθιών, το ζύμωμα κ.τλ. Το ανακάτεμα της ζύμης απαιτεί μια συγκεκριμένη πρακτική ανακατέματος κατά την οποία ένα αγόρι ανακατεύει τη ζύμη με τον ξύλινο ζυγό των βοδιών, ο οποίος εκατέρωθέν του έχει δύο κύκλους μέσα στους οποίους τοποθετούνταν τα κεφάλια του ζευγαριού των βοδιών. Η λεκτική αναφορά του ουσιαστικού 'ζευγάρι' παραπέμπει στο ζευγάρι των ανθρώπων που πρόκειται να παντρευτεί. Η Μ. Παπαχριστοφόρου²³⁴ αναφέρεται στις αναλογίες μεταξύ ζευγαριού-ζευγαρώματος-οργώματος

²³¹ Γιαννάκης, Γ.Κ., «Το ποιητικό μοτίβο γάμος -θάνατος στην αρχαία ελληνική και την ινδοευρωπαϊκή», ό.π.. στο ίδιο, σ. 107.

²³² Van Genner, A., *Τελετουργίες διάβασης*, ό.π.. στο ίδιο, σ. 289.

²³³ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 5, σ. 135.

²³⁴ Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: στο νησί της Καλυψώς*, (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ. 163-164.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

συνδέοντας και πάλι το ζευγάρι του ανθρώπου και τη γονιμότητα με τη γονιμότητα της γης μέσω της σποράς. Η αναπαράσταση της γονιμότητας στο γαμήλιο τελετουργικό της Λεύκης εκτιμώ πως έχει ιδιαίτερη δυναμική ακριβώς μέσω των αναλογιών της γης και του άνδρα που τη σπέρνει και της γυναίκας και του άνδρα που τη γονιμοποιεί.²³⁵ Η τεκνοποίηση άλλωστε είναι προσδοκώμενη στο θεσμικό πλαίσιο του γάμου.

Παρατηρούμε ακόμη πως οι γυναίκες της Λεύκης δένουν στον ξύλινο ζυγό βασιλικό και κόκκινη κορδέλα. Ας θυμηθούμε πως στην βουλγαρική λαογραφία οι *Samodiva* (νεράιδες) εξευμενίζονται μέσω της προσφοράς ψωμιού ή βασιλικού με κόκκινη κορδέλα από τους παραβάτες των κυκλικών σημαδιών που αφήνουν οι νεράιδες στο έδαφος κατά τον κυκλικό χορό τους. Ο κύκλος ως σύμβολο, όπως ανέφερα, συνδέεται τόσο με τις νεράιδες όσο και με τις Μοίρες, ενώ η Μ. Παπαχριστοφόρου²³⁶ συνδέει αναλογικά τη νεράιδα με τη νύφη τη μέρα του γάμου της και τις τελετουργικές πρακτικές που αυτή ακολουθεί. Αναφέρει επίσης πως μέσω της γαμήλιας τελετουργίας επαναλαμβάνεται η επαφή με το νερό και ο κυκλικός χορός στο αλώνι, αναφορά την οποία επιβεβαίωσαν οι συνομιλήτριές μου στη Λεύκη λέγοντάς μου πως ο χορός της νύφης είναι 'σιγανός', κυκλικός και πως η νύφη πριν ξεκινήσει να χορεύει πρέπει να προσκυνήσει τρεις φορές.²³⁷

Η Delavaud-Roux αναφέρεται στο ποιητικό ιδεώδες που επικρατούσε στην αρχαία Ελλάδα για τους παρθενικούς χορούς λέγοντας πως «*με τους παρθενικούς χορούς η κίνηση του σώματος εφαρμόζει τη 'σωφροσύνη', αρετή που αφορά ειδικά τη σεμνότητα και την εγκράτεια που αρμόζουν στην αρχαία Ελληνίδα*».²³⁸ Η ίδια μάλιστα θεωρεί πως τα κορίτσια της αρχαίας Ελλάδας λάμβαναν μια εκπαίδευση μυητικού χαρακτήρα, της οποίας μέρος αποτελούσαν και αυτοί οι 'παρθενικοί' χοροί. Στη Λεύκη μια συνομιλήτριά μου, μου περιέγραψε πως ως κορίτσι η ίδια έγινε μάρτυρας μιας τέτοιας εκπαίδευσης: «*...μιλούσανε για το πώς θα γίνει ο γάμος, ξυπνήσαμε, ήρθε το πρωί μια κυρία πιο μεγάλη σε ηλικία για να μάθει το νυφικό χορό στη νυφούλα. Φόρεσε το νυφικό, ένα νυφικό με φουρό έτσι με... το θυμάμαι σου λέω σαν τώρα, και της μάθαινε τα βήματα πως θα χορέψει...*».²³⁹ Η αναφορά της συνομιλήτριάς μου σε μια μεγαλύτερη σε ηλικία γυναίκα, η οποία επισκέφτηκε το σπίτι της νύφης για να της μάθει τον νυφικό χορό με οδηγεί στην υπόθεση μιας 'μυστικής' διαγενεακής μύησης μεταξύ των κοριτσιών και των γυναικών της κοινότητας, η οποία θεωρώ πως σχετίζεται με την εκπαίδευση μυητικού χαρακτήρα της Delavaud-Roux.

Ο κυκλικός χορός, το ψωμί, ο βασιλικός με την κόκκινη κορδέλα και η τριπλή επανάληψη (να προσκυνήσει η νύφη τρεις φορές) εκτιμώ πως συνδέονται συμβολικά με τις τρεις Μοίρες και τις νεράιδες στο πλαίσιο του συγκεκριμένου τελετουργικού, οι οποίες μάλιστα συγγενεύουν μεταξύ τους:²⁴⁰ οι όροι 'νύφες-νεράιδες' και 'νύμφες-Νηρηίδες' ταυτίζονται ετυμολογικά «*αφού ο όρος 'νύμφη' των αρχαίων Ελλήνων κατέληξε στη 'νύφη' των νέων ελληνικών και ο όρος 'Νηρηίδα' στη 'νεράιδα'*».²⁴¹ Οι νεράιδες όμως όπως και οι Μοίρες είδαμε ότι χαρακτηρίζονται από μια μεθοριακότητα που τις καθιστά

²³⁵ Η Μ. Παπαχριστοφόρου αναφέρει πως «*Στη λεκτική του διάσταση το ρήμα 'καλλιεργώ' υποδηλώνει τον ενεργητικό ρόλο του άνδρα στην ερωτική συνεύρεση του ζευγαριού, σε ένα ευρύτερο λεκτικό πλαίσιο όπου οι αναλογίες μεταξύ ζευγαριού-ζευγαρώματος-οργώματος είναι συνεχείς και βεβαίως όχι συνειδητές. Θα ήθελα να σταθώ για λίγο στη δυναμική της γονιμότητας, ως αναπαράστασης, αναφορικά με το ίδιο το λεξιλόγιο, που στην ελληνική γλώσσα σηματοδοτεί το όργωμα και την σπορά: 'ζευγάρι', 'ζευγαρίζω', 'κάμω ζευγάρι', είναι όλες εκφράσεις που σηματοδοτούν το όργωμα, ακόμη και σήμερα που το ζευγάρι (των ζώων) έχει δώσει τη θέση του στο τρακτέρ. Το ρήμα 'ζευγαρώνω' ωστόσο, παρώνυμο, σημαίνει τη γονιμική συνεύρεση των ζώων*». (Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες*, ό.π.. στο ίδιο, σσ. 163-164).

²³⁶ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400), ό.π.. στο ίδιο, σ. 191.

²³⁷ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 1, σ. 113.

²³⁸ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400), ό.π.. στο ίδιο, σ. 191. Υποσημ. 33.

²³⁹ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 1, σ. 113.

²⁴⁰ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400), ό.π.. στο ίδιο, σ. 192.

²⁴¹ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400), ό.π.. στο ίδιο, σ. 192.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

επικίνδυνες, βλαπτικές και σε ορισμένες περιπτώσεις 'θανατηφόρες'. Σχετίζονται δηλαδή τόσο με τη ζωή όσο και με το θάνατο.

Αναφορικά με τη γαμήλια τελετουργία της Λεύκης μια συνομιλήτρια μου ανέφερε πως κατά τη διάρκεια του ζυμώματος έχουν ένα έθιμο, αυτό του αλευρώματος κατά το οποίο τα νεαρά αγόρια 'πετάνε' στα κορίτσια στάχτη και τα κορίτσια αντίστοιχα αλεύρι: «Γεμίζανε σακούλια στάχτες και αλεύρι και ρίχνανε στα κορίτσια στα μαγειριά, δεν μπορούσαν να βγούνε έξω, τα αγόρια περίμεναν από έξω να ρίχνουν στάχτη και αλεύρι, όλα τα κορίτσια άσπρα γινότανε, τα αγόρια ρίχνανε στα κορίτσια, έθιμο αλευρώνανε...».²⁴² Το άσπρο χρώμα και το μαύρο, το αλεύρι που αποτελεί την πρώτη ύλη για την παρασκευή του ψωμιού και η στάχτη/απουσία ύλης (καμένο-κατεστραμμένο) εκτιμώ πως συμβολίζουν τη ζωή και το θάνατο, τα οποία συγχέονται σε μια τέτοια μεθοριακή, επικίνδυνη και 'ενδιάμεση' χρονική στιγμή της ανθρώπινης ζωής όπως είναι αυτή του γάμου. Κατά συνέπεια εκτιμώ πως το μοτίβο 'γάμος-θάνατος' του Γ. Κ. Γιαννάκη εξηγείται ακριβώς μέσω της μεθοριακότητας ενώ όπως είδαμε και παραπάνω στην κόρη Φρασίκλεια της αρχαϊκής εποχής, ο γάμος 'μπερδεύεται' με το θάνατο όχι μόνο στην τελετουργία του γάμου αλλά και σε αυτή του θανάτου.

Στη Λεύκη μάλιστα εντοπίζουμε το συγκεκριμένο μοτίβο 'γάμος-θάνατος' και στην τελετουργία του θανάτου με τον ίδιο τρόπο που αναφέρει ο Γ. Κ. Γιαννάκης για την κόρη Φρασίκλεια. Οι συνομιλήτριές μου ανέφεραν πως στην περίπτωση θανάτου ανύπαντρης κοπέλας, της φορούν τα νυφικά ρούχα κατά την ταφή, ενώ στην αντίστοιχη περίπτωση θανάτου ανύπαντρου άνδρα, του φορούν στέφανα γάμου.²⁴³ Η εξήγηση που δίνει ο Γ. Κ. Γιαννάκης για το ρόλο της νεκρής κοπέλας ως 'νύφης του Άδη' συνδέεται θεωρώ με την αντίληψη των συνομιλητριών μου, οι οποίες μου ανέφεραν πως στις τρεις μέρες μετά τον θάνατο, ο νεκρός 'ξυπνάει'. Οι επιμνημόσυνες τελετές επίσης ξεκινούν από την τρίτη μέρα θανάτου του νεκρού, επαναλαμβάνονται την ένατη, την τεσσαρακοστή και έπειτα επετειακά κάθε χρόνο, ενώ συνοδεύονται από συγκεκριμένες τελετουργικές τροφές όπως τα κόλλυβα, τα μικρά στρογγυλά ψωμάκια και τις λαγγίτες με μέλι.²⁴⁴ Στη Λεύκη μετά το μοίρασμα των τελετουργικών τροφών στους παρευρισκόμενους στις επιμνημόσυνες τελετές, οι γυναίκες τοποθετούν ένα μικρό κουπάκι γεμισμένο με κόλλυβα στον τάφο του νεκρού, δίπλα στο καντήλι, γιατί θεωρούν πως 'ο νεκρός βλέπει από κάτω'.

Οι παραπάνω πληροφορίες συγκλίνουν στην υπόθεση ύπαρξης ενός άλλου κόσμου, ο οποίος μάλιστα βρίσκεται 'κάτω', όπως συμβαίνει και με τον Κάτω Κόσμο που κατοικεί ο Άδης με την Περσεφόνη σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία. Η αντίληψη και η πίστη στην ύπαρξη ενός άλλου, Κάτω Κόσμου αποτελεί κοινή πεποίθηση στους ελληνικούς παραδοσιακούς πολιτισμούς σύμφωνα με την Ε. Ψυχογιού, η οποία μας ενημερώνει πως η μετά θάνατον ζωή βιώνεται «στα σπλάχνα της γης»²⁴⁵ και όχι στην Κόλαση ή τον Παράδεισο. Εκεί εδρεύει ο Άδης και η αρχαϊκή φιγούρα του ψυχοπομπού Χάρου. Η Ε. Ψυχογιού λέει πως «Η Γη, αρχή και τέλος, κέντρο του κόσμου, αναδεικνύεται φαντασιακά στα μοιρολόγια και στις νεκρικές χειρονομίες σαν μια διαφορούμενη και αμφίσημη οντότητα που υφίσταται σε αντιθετικά πλην αλληλοσυμπληρούμενα, ελκόμενα και απωθούμενα ταυτόχρονα, συμβολικά και κοσμικά επίπεδα: 'Απάνω' και 'Κάτω' κόσμος. Δυο διαλεκτικά συνδεδεμένες όψεις της γης, σαν τις δυο πλευρές του αυτού νομίσματος. Σύμφωνα με αυτή τη χθόνια λαϊκή πίστη και αντίληψη για τον κόσμο που είναι εγγεγραμμένη στην τελετουργική προφορικότητα, ο ανθρώπινος βίος δομείται διαλεκτικά ως εγκόσμια και μεταθανάτια ζωή (ζωντανοί και νεκροί) σε αναφορά και συνεχή διάλογο με αυτά τα αλληλεπικαλυπτόμενα επίπεδα του 'απάνω' και του 'κάτω' κόσμου, τα οποία συναντώνται αλλά και τέμνονται αναγεννητικά με τη διαμεσολάβηση του θανάτου. Ο θάνατος σύμφωνα με αυτές τις αντιλήψεις δεν αποτελεί ένα αδιέξοδο βιολογικό τέλος αλλά μια σωτηριολογικά αναγεννητική μαγική διαδικασία που τέμνει τη ζωή ανάμεσα στην επιφάνεια και στα σπλάχνα του σώματος της Γης. Αυτή η χθόνια, ολέθρια τομή του θανάτου δεν

²⁴² Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 5, σ. 135.

²⁴³ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 7, σ. 141.

²⁴⁴ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 7, σ. 141.

²⁴⁵ Ψυχογιού, Ε., 'Μαυρηγή' και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σσ. 37-38.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

προκύπτει αξιακά προς όφελος της ‘άλλης’ ζωής στο επέκεινα, στον κάτω κόσμο (η οποία απαξιώνεται ως αποτρόπαιη και απευκταία, το απόλυτο κακό), αλλά αντίθετα αποσκοπεί στη δημιουργία και την κυκλική ανανέωση της ζωής στον ‘απάνω’ κόσμο των ζωντανών, που καταξιώνεται μόνον ως επίγεια δομημένη κοινωνία, ‘ντουινιάς’.»²⁴⁶

Η παραπάνω θεώρηση της Ε. Ψυχογιού συνάδει και συμπληρώνει παράλληλα τον κύκλο τόσο της ανθρώπινης ζωής όσο και του σπόρου/φυτού, διότι αναδεικνύει εύστοχα την επικρατούσα αντίληψη του θανάτου ως ένα ‘στάδιο’ της ζωής και όχι ως οριστικό και αμετάκλητο τέλος. Σύμφωνα λοιπόν με αυτή την προ-χριστιανική, παγανιστική αντίληψη του κόσμου με κέντρο της τη Μάνα-Γη, οι νεκροί στη Λεύκη ‘ξυπνούν’ στον Κάτω Κόσμο, στα σπλάχνα της Γης για να ‘ζήσουν’ εκεί τη μεταθανάτια ζωή τους μέχρι να αναγεννηθούν και να επιστρέψουν στον Απάνω Κόσμο κατ’ αναλογία με τους σπόρους –οι οποίοι μάλιστα με τη μορφή κολλύβων χρησιμοποιούνται ως συμβολική τελετουργική τροφή στη διαβατήρια τελετουργία του θανάτου. Η συμβολική ύπαρξη επομένως του δυαδικού ζεύγους συμπληρωματικών αντιθέσεων ζωή/θάνατος στην τελετουργία του θανάτου υπό το πρίσμα της παραπάνω θεώρησης αποκτά ιδιαίτερο συμβολικό βάρος καθώς την καθιστά διαβατήρια τελετουργία²⁴⁷ και την ταξινομεί μαζί με εκείνες της γέννησης και τις γαμήλιες. Θεωρείται κατά συνέπεια και ο θάνατος μια οριακή και επικίνδυνη στιγμή του κύκλου της ανθρώπινης ζωής οπότε και πλαισιώνεται από μια τελετουργία.

Ο νεκρός θεωρείται επομένως ότι μεταβαίνει σε έναν άλλο κόσμο για να ‘ζήσει’ τη μεταθανάτια ζωή του ώσπου να ξαναγεννηθεί. Κατά συνέπεια η μετάβαση και η προσαρμογή στην νέα κατάσταση δεν αφορά μόνον τους ζωντανούς οικείους και συγγενείς του νεκρού του Απάνω Κόσμου, οι οποίοι θα πρέπει να εξοικειωθούν με την απώλεια, αλλά και τον ίδιο τον νεκρό. Ο Van Genner αναφέρει πως κάποιες φορές η μεθοριακή περίοδος²⁴⁸ του νεκρού ταυτίζεται με αυτήν των ζωντανών, ενώ ο τερματισμός της σηματοδοτεί την τελική ενσωμάτωση των ζωντανών στη νέα κατάσταση αλλά και του νεκρού στον ‘άλλο’ κόσμο.²⁴⁹ Εκτιμώ πως και στη Λεύκη συμβαίνει κάτι παρόμοιο, καθώς την τρίτη ημέρα –στην πρώτη επιμνημόσυνη τελετή- οι συγγενείς επισκέπτονται την εκκλησία και το νεκροταφείο, όπου εκεί οι γυναίκες μοιράζουν μεταξύ τους τις τελετουργικές τροφές και τοποθετούν το ‘στάρι’ στο μνήμα του νεκρού. Τη μέρα αυτή, την τρίτη μέρα του θανάτου, πιστεύεται πως ο νεκρός ‘ξυπνάει’. Εκτιμώ κατά συνέπεια πως οι τρεις αυτές πρώτες ημέρες αποτελούν το μεθοριακό στάδιο της τελετουργίας, ενώ το ‘ξύπνημα’ αποτελεί την τελική ενσωμάτωση του νεκρού στον Κάτω Κόσμο από όπου και ‘βλέπει’ αν άφησες στο μνήμα του κόλλυβα ή όχι και σύμφωνα με τις συνομιλήτριες μου ‘χαίρεται’.

Η τριαδικότητα στη Λεύκη φαίνεται να είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς θυμόμαστε πως την τρίτη μέρα από τη γέννηση επισκέπτονται το νεογνό οι τρεις Μοίρες και ορίζουν το πεπρωμένο του. Επίσης οι τελετουργικές τροφές που προετοιμάζουν και προσφέρουν οι Λευκιώτισσες είναι περίπου οι ίδιες τόσο στην τελετουργία θανάτου όσο και στην τελετουργία της γέννησης, εκτός φυσικά από τα κόλλυβα που προσφέρονται μόνο στην τελετουργία του θανάτου. Οι λαγγίτες με μέλι όμως προσφέρονται και στις δύο διαβατήριες τελετουργίες, γέννηση/ θάνατος, ενώ όπως αναφέρθηκε προηγουμένως ως ειδική παρασκευή τροφής συνδέονται τόσο με τις νεράιδες όσο και με τις Μοίρες, τις οποίες προσπαθούν μέσω αυτής της τροφής να εξευμενίσουν.

Ανατρέχοντας και πάλι στην αρχαιοελληνική μυθολογία και στην Πολιτεία του Πλάτωνα ερχόμαστε αντιμέτωποι με την περιγραφή της μεταθανάτιας εμπειρίας του Ηρός του Αρμενίου από την Παμφυλία, ο

²⁴⁶ Ψυχογιού, Ε., *‘Μαυρηγή’ και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008, σσ. 37-38.

²⁴⁷ Van Genner, Α., *Τελετουργίες διάβασης: συστηματική μελέτη των τελετών*, Παραδέλλης, Θ. (μτφρ.), (εκδ.) Ηριδανός, Αθήνα, 2016.

²⁴⁸ Ο Van Genner διέκρινε στις διαβατήριες τελετουργίες τρία στάδια: αποχωρισμός-μεθοριακότητα-ενσωμάτωση. Η μεθοριακότητα είναι εκείνη η ενδιάμεση κατάσταση μεταξύ δύο άλλων κοινωνικά καθορισμένων καταστάσεων. (Van Genner, Α., *Τελετουργίες διάβασης: συστηματική μελέτη των τελετών*, Παραδέλλης, Θ. (μτφρ.), (εκδ.) Ηριδανός, Αθήνα, 2016, σ. 289).

²⁴⁹ Van Genner, Α., *Τελετουργίες διάβασης, ό.π.* στο ίδιο, σ. 227.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

οποίος έπεσε νεκρός στη μάχη και έπειτα από δώδεκα περίπου ημέρες επέστρεψε στη ζωή.²⁵⁰ Ο Πλάτωνας περιγράφει την εμπειρία του Ηρός αναφέροντας πως αφού περιπλανήθηκε η ψυχή του «είς τόπον τινά δαιμόνιον»,²⁵¹ έφτασε σ' έναν τόπο όπου υπήρχαν δύο χάσματα πάνω στη γη και δύο απέναντι στον ουρανό. Ανάμεσα στα χάσματα υπήρχαν δικαστές που έκριναν τις ψυχές των νεκρών και αποφάσιζαν ποιες ψυχές θα προχωρήσουν δεξιά και πάνω στον ουρανό και ποιες αριστερά και κάτω στη γη. Οι δίκαιοι πήγαιναν στον ουρανό όπου απολάμβαναν ποικίλες απολαύσεις, ενώ οι άδικοι τιμωρούνταν κάτω στη γη. Έπειτα, οι ψυχές προχωρούσαν προς τον τόπο που βρισκόταν η κοσμική άτρακτος της Ανάγκης, η οποία συγκρατούσε και ρύθμιζε την ουράνια περιφορά, με τη βοήθεια των Μοιρών και των Σειρήνων. Όταν έφταναν εκεί οι ψυχές έπρεπε να παρουσιαστούν αμέσως μπροστά στη Λάχηση και να διαλέξουν τον κλήρο της επόμενης ζωής τους. Μετά την επιλογή τους προχωρούσαν προς την πεδιάδα της λήθης όπου και έπιναν το νερό του Αμέλητα ποταμού, έτσι ώστε να έχουν ξεχάσει τα πάντα μέχρι τα μεσάνυχτα όταν και θα αναπηδούσαν προς τα πάνω για να ξαναγεννηθούν στα νέα τους σώματα.²⁵²

Σε αυτόν τον 'άλλο' κόσμο που μεταβαίνουν οι ψυχές μετά τον θάνατό τους κρίνονται και ορίζεται εκ νέου η μοίρα και το πεπρωμένο τους για τη νέα τους ζωή από τις τρεις Μοίρες. Εκτιμώ κατά συνέπεια πως όπως οι Μοίρες είναι παρούσες στους μύθους της αρχαιοελληνικής μυθολογίας που αφορούν τη γέννηση, το γάμο και το θάνατο κατ' αναλογία είναι 'παρούσες' και στη Λεύκη μέσω των υλικών συμβόλων και των τελετουργικών τροφών, όπως οι λαγγίτες με μέλι που προσφέρονται για εξευμενισμό των δαιμόνων και 'καλόπιασμα' για μια καλύτερη μοίρα. Όπως ανέφερε και η Ε. Ψυχογιού²⁵³ για τη Γη, την οποία αντιλαμβάνεται ως αμφίσημη και διφορούμενη οντότητα που υφίσταται μέσω των αλληλοσυμπληρούμενων συμβολικών επιπέδων 'Απάνω' και 'Κάτω', αλλά και ως θηλυκή που 'γεννάει' και κυοφορεί στα σπλάχνα της, με τον ίδιο τρόπο εκτιμώ πως συνδέονται μαζί της τόσο οι νεράιδες όσο και οι Μοίρες, δηλαδή μέσω της επικίνδυνης θηλυκότητάς τους, της αμφισημίας τους και της μεθοριακότητας τους μεταξύ ζωής και θανάτου.

Στις Μοίρες εκτιμώ πως έχει αποδοθεί ο ρόλος της 'μεσολαβήτριας' μεταξύ ζωής και θανάτου στη Λεύκη, καθώς μέσω των υλικών συμβόλων αναπαρίστανται σε όλες τις διαβατήριες τελετουργίες του κύκλου της ανθρώπινης ζωής. Είναι αυτές που ορίζουν και καθορίζουν το πεπρωμένο ενώ ταυτόχρονα ως θηλυκές συνδέονται με το κοινωνικά καθορισμένο γυναικείο φύλο της κοινότητας –τις γυναίκες της Λεύκης, ενώ οι ίδιες οι Μοίρες αναπαρίστανται αντιπροσωπεύοντας τα τρία στάδια της γυναικείας ανθρώπινης ζωής: κορίτσι, γυναίκα, γριά. Η Ε. Ψυχογιού αναφέρει πως οι γυναίκες έχουν αναλάβει αυτόν τον σπουδαίο ρόλο της 'μεσολαβήτριας' μεταξύ του 'μέσα' και του 'έξω', του κοινωνικού και του υπερφυσικού χώρου. Οι γυναίκες ως μάνες, τροφοί ή μαμές είναι δυναμικά παρούσες σε όλες τις διαβατήριες τελετουργίες του κύκλου της ζωής. Ο ρόλος τους αυτός τις καθιστά υπεύθυνες για την αντιμετώπιση του σωματικού και ψυχικού πόνου, κάτι το οποίο αποτελεί και τη βασική αρμοδιότητα της ζωής τους. Κατά συνέπεια ο θάνατος -και η γέννηση- ως μυστική τελετουργία απευθύνεται αποκλειστικά στις γυναίκες και στον δικό τους πολιτισμικό χώρο σύμφωνα με τις κατά φύλα κοινωνικές διακρίσεις.²⁵⁴

Συμπερασματικά θα έλεγα πως οι υπερφυσικοί δαίμονες της Λεύκης συνδέονται μεταξύ τους μέσω της μεθοριακότητάς τους και του φύλου τους. Κατοικούν σε τόπους οριακούς, μη κοινωνικούς και επικίνδυνους και σε χρόνους ενδιάμεσους και μεταβατικούς, γι' αυτό δεν ανήκουν απόλυτα στο σκοτάδι αλλά ούτε και στο φως. Ακόμη συγκεντρώνουν πάνω τους «όλες τις όψεις που μπορεί να προσλάβει η

²⁵⁰ Πλάτων, *Πολιτεία*, Σκουτερόπουλος, Μ.Ν. (μτφρ), (εκδ.) Πόλις, Αθήνα, 2002, στ. 616b- 619a.

²⁵¹ Πλάτων, *Πολιτεία*, ό.π. στο ίδιο, στ. 613e–616b.

²⁵² Πλάτων, *Πολιτεία*, ό.π. στο ίδιο.

²⁵³ Ψυχογιού, Ε., *'Μαυρηγή' και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης*, ό.π. στο ίδιο, σσ. 37-38.

²⁵⁴ Ψυχογιού, Ε., *'Μαυρηγή' και Ελένη*, ό.π., στο ίδιο, σ. 21.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

θηλυκότητα στο λαϊκό φαντασιακό»,²⁵⁵ ως άπιαστες και υπερφυσικές που κρατούν στα χέρια τους τα μυστικά της ζωής και του θανάτου. Ως υπερφυσικές αναπαριστούν τη σκοτεινή πλευρά της θηλότητας, ενώ ως 'φυσικές', ανθρώπινες και γήινες ημερεύουν και εξημερώνονται μέσα στα οριοθετημένα και ταξινομημένα κοινωνικά πλαίσια, καθώς μετατρέπονται σε νοικοκυρές και σύζυγοι. Οι νεράιδες της Λεύκης συνδέονται εκτιμώ με τις Μοίρες, καθώς αναπαρίστανται με τον ίδιο τρόπο, φέρουν τα ίδια χαρακτηριστικά και συνδέονται με τα ίδια σύμβολα στο πλαίσιο της κοινότητας, ενώ όπως αναφέρει και η Μ. Παπαχριστοφόρου «νεράιδες και Μοίρες συνδέονται με το ίδιο νήμα, αντιπροσωπεύοντας τον ίδιο βαθμό της γυναικείας τελειότητας».²⁵⁶

²⁵⁵ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400): Αναπαραστάσεις των φύλων μέσα από την έλξη/άπωση του υπερφυσικού και του ανθρώπινου στοιχείου», στο: *Εθνολογία*, Αθήνα, 5, 1998, σσ. 181-210.

²⁵⁶ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400), ό.π.. στο ίδιο, σ. 200.

3.2 Υπερφυσικά πλάσματα του κοινωνικού χώρου

Μένοντας στις υπερφυσικές οντότητες της Λεύκης θα αναφερθώ στο σημείο αυτό σε εκείνες που σύμφωνα με τους κατοίκους κατοικούν ‘μέσα’ και ‘εντός’ του οριοθετημένου κοινωνικού χώρου. Οι υπερφυσικές αυτές οντότητες είναι για τους κατοίκους της Λεύκης οι Άγιοι, οι οποίοι θεωρείται ότι προστατεύουν το χωριό από το ‘κακό’ που βρίσκεται εκτός του μαγικού κύκλου, ο οποίος όπως ήδη έχω αναφέρει οριοθετείται κυρίως από τα ξωκλήσια.²⁵⁷ Οι Άγιοι, στους ποίους είναι αφιερωμένες οι εκκλησίες της Λεύκης, είναι οι: Αγία Παρασκευή, Άγιος Αθανάσιος, Άγιος Χριστόφορος, Άγιος Δημήτριος, Αγία Τριάδα, Προφήτης Ηλίας και Άγιος Χαράλαμπος. Όλοι οι Άγιοι στη Λεύκη λέγονται *Sveti* που σημαίνει Άγιος, δηλαδή *svet* Αθανάσιος, *svet* Δημήτριος κ.ο.κ. με την Αγία Παρασκευή να αναφέρεται ως *Svet Petka* και την Αγία Τριάδα ως *Svet Troica*. Σύμφωνα με τη μελέτη της I. Sedakova,²⁵⁸ η σλαβική λέξη για το ‘κερί’ είναι *svěť* που κυριολεκτικά σημαίνει ‘φως’ και συγγενεύει με τη λέξη *světi* που σημαίνει ‘ιερός’. Στη μελέτη της αναδεικνύεται το κερί, ως σύμβολο ζωής και θανάτου, ενώ όπως αναφέρει και η ίδια στη νότιο-σλαβική παράδοση υπάρχει ο θρύλος πως όταν ένας άνθρωπος γεννιέται, ανάβει ένα κερί και όταν εκείνος πεθαίνει το κερί σβήνει μαζί του, γι’ αυτό και οι άνθρωποι όταν κάποιος πεθάνει λένε τη φράση ‘έσβησε το κερί του’, η οποία είναι σχετική με την ελληνική ‘τελείωσε το καντήλι του’. Επομένως, οι Άγιοι/*Sveti* της Λεύκης αφενός μας ξαναγυρνάνε στη σλαβική παράδοση, αφετέρου είναι και κατ’ όνομα με το μέρος του φωτός και της ζωής, με τα οποία συνδέονται συμβολικά και ετυμολογικά.

Ανατρέχοντας κανείς σε σχετικές μελέτες για τη σλαβική παράδοση έρχεται αντιμέτωπος με τη *slava*, η οποία αφορά έναν ετήσιο εορτασμό που πραγματοποιεί κάθε οικογένεια ξεχωριστά προς τιμήν του προστάτη αγίου της. Η κοινωνιολόγος S. Hadzibulic,²⁵⁹ αναφερόμενη στη σερβική παράδοση, λέει πως η *slava* αποτελεί μία από τις σημαντικότερες γιορτές μαζί με τα Χριστούγεννα και το Πάσχα, ενώ ο M. Grant²⁶⁰ αναφέρει πως *slava* κυριολεκτικά σημαίνει ‘δόξα και εορτασμός’. Η *slava* εντοπίζεται σε πολλές περιοχές του βαλκανικού χώρου, ενώ σύμφωνα πάλι με την S. Hadzibulic το τελετουργικό της ποικίλει από κοινότητα σε κοινότητα και από περιοχή σε περιοχή. Ωστόσο παρά τις διαφορές που μπορεί να εντοπίσει κανείς, υπάρχουν κάποιες βασικές σταθερές, όπως η προσευχή ή/και το βράσιμο του σιταριού (κόλλυβο). Η S. Hadzibulic θεωρεί πως πρόκειται για μια ‘αναίμακτη θυσία’ προετοιμασμένη τόσο για τον εορτασμό του Θεού όσο και για τον εορτασμό του προστάτη αγίου, καθώς και για τις ψυχές των νεκρών μελών της οικογένειας και την υγεία και την ευημερία των ζωντανών.²⁶¹ Η ίδια αναφέρει επίσης πως η *slava*

²⁵⁷ Στη Λεύκη, οι κάτοικοι αναστήλωσαν τις εκκλησίες της Άνω Λεύκης, μόλις τη δεκαετία του 1990 και τις επισκέπτονται σε τακτά χρονικά διαστήματα, κυρίως το καλοκαίρι, γι’ αυτό το λόγο όταν αναφέρομαι στις εκκλησίες και τους Αγίους της Λεύκης από δω και πέρα θα εννοούνται και τα δύο χωριά.

²⁵⁸ Sedakova, I., “Magico-religious symbolism of a candle in the Slavic calendar rituals”, στο: *Institute for Slavic Studies, Russian Academy of Sciences*, Ρωσία, 2015, σ. 141.

²⁵⁹ Hadzibulic, S., “The slava celebration: a private and a public matter”, στο: *The Finnish Society for the Study of Religion*, Temenos, 53, 1, 2017, σσ. 31–53.

²⁶⁰ Grant, M., “Slava”, στο: *Folklore*, 2, 1981, σσ. 65-72.

²⁶¹ Η ίδια αναφέρεται λεπτομερώς στο τελετουργικό και τα υλικά προετοιμασίας του, τα οποία είναι το ψωμί, το κερί, το νερό, το κόκκινο καρσί, το θυμίαμα και το λάδι: «Ο εορτασμός της ‘slava’ ξεκινά από την εκκλησία όπου και προσφέρεται το ψωμί ή το γλυκό κέικ και το βραστό σιτάρι. Ο ιερέας συμμετέχει μαζί με την οικογένεια στην τελετή καθαγίας, στην οποία το ψωμί κόβεται σε σχήμα σταυρού σαν σύμβολο του πάθους του Χριστού και το κόκκινο κρασί χύνεται πάνω του συμβολίζοντας την απελευθέρωση της οικογένειας από τις αμαρτίες της. Αυτό το παραδοσιακό κομμάτι του εθίμου συμπληρώνεται με τον τεμαχισμό του ψωμιού σε τέσσερα μέρη, καθώς είναι ανυψωμένο. Μπορεί να διεξαχθεί στην εκκλησία ή στην οικογενειακή κατοικία από τον οικοδεσπότη μαζί με τον παλαιότερο ή τον σημαντικότερο επισκέπτη (*dolibaša*), τον κληρονόμο του οικοδεσπότη και άλλα μέλη της οικογένειας. Στη συνέχεια, ο εορτασμός συνεχίζεται στο σπίτι της οικογένειας, όπου η πανηγυρική γιορτή αρχίζει με μια πρόποση του οικοδεσπότη προς τιμή του Θεού και του προστάτη αγίου. Σύμφωνα με την παράδοση, πολλά πιάτα στο τραπέζι της γιορτής εξασφαλίζουν την πρόοδο και την καρποφορία του επόμενου έτους. Τα

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

προσλαμβάνεται ως «*ιερή ημέρα της 'μικρής εκκλησίας'*»²⁶² δηλαδή της οικογένειας, ενώ ο εορτασμός της αποτελεί τη μοναδική γιορτή που ανήκει αποκλειστικά σε μια οικογένεια.

Και ενώ η ίδια αναφέρεται στη Σερβία, φαίνεται πως μέχρι ένα πολύ πρόσφατο παρελθόν η *slava* γιορτάζονταν και στη Λεύκη. Βέβαια κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στο χωριό, κανένας από τους συνομιλητές μου δεν γνώριζε τη λέξη *slava*, όμως στο άκουσμα του 'προστάτη αγίου' της κάθε οικογένειας οι περισσότεροι ανταποκρίθηκαν. Μάλιστα οι περισσότεροι, ηλικίας 60 ετών και άνω, διατηρούν μέχρι σήμερα αναμνήσεις του εορτασμού του προστάτη αγίου της κάθε οικογένειας στην Άνω Λεύκη. Σήμερα όμως, στο νέο χωριό, μόνο μία από τις συνομιλήτριες μου 'κρατά γερά τις παραδόσεις' και συνεχίζει να γιορτάζει, μόνη της πλέον, τον προστάτη της δικής της οικογένειας, τον αρχάγγελο Μιχαήλ. Η γυναίκα αυτή είναι σήμερα άνω των 70 χρόνων και έπειτα από μια σύντομη κουβέντα που είχαμε στο τέλος μιας κυριακάτικης λειτουργίας στη Λεύκη, μου εξήγησε, πως για την ίδια είναι πολύ σημαντικός ο εορτασμός του προστάτη της οικογένειάς της Αρχάγγελου Μιχαήλ. Η ίδια μου αφηγήθηκε πως τη μέρα της γιορτής του Αρχαγγέλου (8 Νοεμβρίου) παίρνει ένα μπουκάλι κρασί, ένα κεριά και τη 'λειτουργιά'²⁶³ και πηγαίνει στην εκκλησία για να την ευλογήσει ο παπάς. Έπειτα μοιράζει τη λειτουργιά στον κόσμο και όλοι μαζί συγκεντρώνονται στο κτήριο του 'Συλλόγου', το οποίο βρίσκεται δεξιά της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη, για καφέ.

Μπορώ να πω με σχετική ασφάλεια, πως οι περισσότερες οικογένειες στη Λεύκη είχαν τον δικό τους προστάτη άγιο, τον οποίο γιόρταζαν επετειακά ακολουθώντας σε γενικές γραμμές το παραπάνω τελετουργικό. Κάποιοι μάλιστα μου ανέφεραν πως κάποιες οικογένειες στην Άνω Λεύκη, τη μέρα του προστάτη αγίου τους πήγαιναν με 'μπαϊράκι'²⁶⁴ στην εκκλησία και μετά επέστρεφαν στο σπίτι τους, απ' όπου περνούσε όλο το χωριό να κεραστεί λουκούμι, κρασί και τσίπουρο. Σύμφωνα με τους συνομιλητές μου στη Λεύκη, οι περισσότερες οικογένειες είχαν ως προστάτιδα την *Svet Petka* (Αγία Παρασκευή), άλλες τον *Svet Νικόλα*, τον *Svet Δημήτρη*, τη *Svet Troica* (Αγία Τριάδα) κ.α. στους οποίους είναι αφιερωμένες και οι εκκλησίες στη Λεύκη. Η *Svet Petka* σήμερα αναφέρεται ως 'Αγία Παρασκευή', όπως και οι υπόλοιποι άγιοι αναφέρονται πλέον μόνο με την ελληνική τους ονομασία.

Όλες οι οικογένειες της Λεύκης που είμαι σε θέση να γνωρίζω είχαν ως προστάτη κάποιον από τους Αγίους, στους οποίους είναι αφιερωμένες και οι εκκλησίες της Λεύκης, με μοναδική εξαίρεση τον Άγιο Χριστόφορο, καθώς δεν γνωρίζω καμιά οικογένεια που να τον είχε ως προστάτη Άγιο, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν τον τιμούσαν. Απ' όσα είμαι σε θέση να γνωρίζω, εκτιμώ πως ο Άγιος Χριστόφορος δεν ανήκει στην προφορική παράδοση της Λεύκης, διότι κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στο χωριό, κανείς δεν μου αφηγήθηκε τίποτα γι' αυτόν, παρά μονάχα ένα πολύ πρόσφατο θαύμα του ίδιου σε έναν νέο άνθρωπο, τον οποίο 'έσωσε' ο Άγιος από τροχαίο. Εκτιμώ πως αυτό συμβαίνει, διότι ο Άγιος Χριστόφορος και η εκκλησία του είναι η τελευταία 'προσθήκη' στο σύνολο των Αγίων και των εκκλησιών της Λεύκης, καθώς η εκκλησία του χτίστηκε στην Άνω Λεύκη την πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και από τότε έως και τη μετοίκηση των κατοίκων στους πρόποδες αποτελούσε την κεντρική εκκλησία του παλιού χωριού. Όπως ανέφερα και στο δεύτερο κεφάλαιο, πριν την οικοδόμηση της εκκλησίας του Αγίου Χριστοφόρου στο παλιό χωριό, η κεντρική εκκλησία του χωριού ήταν αφιερωμένη στην Αγία Παρασκευή, στον προαύλιο χώρο της οποίας τοποθετούνταν και τα νεκροταφεία της κοινότητας. Αργότερα όμως στο νέο χωριό, οι κάτοικοι με δική τους πρωτοβουλία 'έφεραν', όπως λένε, την Αγία Τριάδα πιο κοντά τους και της αφιέρωσαν την κεντρική εκκλησία του νέου χωριού, ενώ με πρωτοβουλία της Μητρόπολης Καστοριάς αποδόθηκε στον Άγιο Χριστόφορο το νεκροταφείο του νέου

φαγητά τρώγονται με φίλους και γνωστούς - συλλογικά, σύμφωνα με ένα καθορισμένο χρονοδιάγραμμα, χρησιμοποιώντας μμητική μαγεία για να κατακτήσουν την ευτυχία και την ευημερία» Hadzibulic, S., "The slava", ό.π. στο ίδιο.

²⁶² Hadzibulic, S., "The slava celebration: a private and a public matter", ό.π. στο ίδιο.

²⁶³ 'Λειτουργιά' ονομάζεται το ψωμί που προσφέρεται στην Ευχαριστία για να αγιαστεί και να γίνει Σώμα Χριστού σύμφωνα με τις χριστιανικές διδαχές.

²⁶⁴ Σημαία.

χωριού. Κατά συνέπεια ο Άγιος Χριστόφορος παρά την, εδώ και έναν αιώνα, ύπαρξή του στο χωριό της Λεύκης, μόνον από το 1960 και έπειτα συνδέεται με τους νεκρούς και τα νεκροταφεία.

Στον αντίποδα η πιο αγαπητή Αγία της Λεύκης είναι η Αγία Τριάδα, διότι θεωρείται προστάτιδα όλου του χωριού και γι' αυτό λατρεύεται περισσότερο από όλους τους Αγίους μαζί με την Αγία Παρασκευή. Πολλές από τις συνομιλήτριές μου μάλιστα τις θεωρούν προσωπικές προστάτιδες και έχουν τις εικόνες τους σε περίοπτη θέση στα ιδιωτικά τους εικονοστάσια. Μια εκ των συνομιλητριών μου μάλιστα έχει αφιερώσει ένα μικρό εκκλησάκι στην Αγία Παρασκευή, το οποίο έχει τοποθετήσει στον κήπο της.²⁶⁵ Ας σημειωθεί πως σε όλες ανεξαιρέτως τις ιδιωτικές κατοικίες των συνομιλητριών μου που επισκέφτηκα στη Λεύκη, κεντρική θέση στα εικονοστάσια των σπιτιών τους είχε η Αγία Παρασκευή και η Παναγία, ενώ η συμβατική απεικόνιση του Τριαδικού Θεού με τον καθήμενο Ιησού Χριστό, τον Θεό και το Άγιο Πνεύμα με το σύμβολο του περιστεριού²⁶⁶ τοποθετούνταν δίπλα σε αυτές, σε μικρότερο πάντοτε μέγεθος ή και καθόλου. Αυτό που μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση είναι πως η Παναγία παρά την υλική της παρουσία μέσω των εικόνων δεν αναφέρθηκε ποτέ, σε καμία αφήγηση των συνομιλητριών μου στη Λεύκη, ενώ οι συνομιλήτριές μου ανέφεραν την Αγία Τριάδα κάθε φορά που αφηγούνταν 'μεγάλα' θαύματα, όπως η σωτηρία ολόκληρου του χωριού ή πολλών ανθρώπων μαζί.²⁶⁷ Πολλές φορές οι συνομιλήτριές μου 'μπερδεύονταν' στις αφηγήσεις τους για το ποια Αγία έκανε τελικά το θαύμα και ενώ στην αρχή της αφήγησης ανέφεραν την Αγία Παρασκευή στη συνέχεια ανέφεραν πως τελικά μπορεί και να ήταν η Αγία Τριάδα, διότι το παρουσιαστικό τους ήταν το ίδιο.

Σύμφωνα με τους συνομιλητές μου η Αγία Τριάδα 'εμφανίζεται' πάντοτε ως μαυροφορεμένη γυναίκα,²⁶⁸ στην οποία δεν αποδίδεται μόνον ο ρόλος της προστάτιδας αλλά και αυτός της τιμωρού. Οι ίδιοι μου ανέφεραν πως όταν εκείνη εμφανίζεται με στόχο να τους προστατέψει από κάποιο κακό, έχει τη μορφή μιας νέας μαυροφορεμένης γυναίκας, ενώ όταν η εμφάνισή της έχει στόχο την τιμωρία η ίδια παίρνει τη μορφή μιας μαυροφορεμένης γριάς –πολύ τρομακτικής, κρίνοντας από τις αντιδράσεις των συνομιλητών μου στην αναφορά της και μόνο.²⁶⁹ Ακόμη, η Αγία Τριάδα μπορεί να εμφανιστεί και με τη μορφή φιδιού με στόχο να τρομάξει και να προστατέψει παράλληλα τους κατοίκους. Σύμφωνα με ένα θαύμα που μου διηγήθηκαν στη Λεύκη η εμφάνιση του φιδιού τρόμαξε και απομάκρυνε τους κατοίκους από ένα μέρος, στο οποίο ήταν συγκεντρωμένοι και λίγο αργότερα στο ίδιο μέρος ανατινάχτηκε μια νάρκη. Κατά τους αφηγητές το φίδι ήταν Άγιος που μεταμορφώθηκε σε φίδι για να τους τρομάξει και να φύγουν «έφυγε το φίδι.. σου λέει τώρα ο θεός ξέρει, σου λέει άμα δεις το φίδι φεύγεις φοβάσαι [...] το φίδι είναι Άγιος κατάλαβες;».²⁷⁰ Ακόμη, σύμφωνα με τους συνομιλητές μου η Αγία Τριάδα είναι παντοδύναμη και δεν περιορίζεται στα οικιστικά όρια του χωριού, καθώς σε αυτήν 'ανήκουν τα πάντα', τα οποία προστατεύει, 'βλέπει' και εποπτεύει από την κορυφή του βουνού που είναι και το εκκλησάκι της όπως μου ανέφεραν οι κάτοικοι. Η ίδια ακολουθεί τους ανθρώπους στον πόλεμο, φροντίζει και προστατεύει το χωριό από αρρώστιες και φτάνει μέχρι την Αμερική σύμφωνα με μια συνομιλήτρια μου.²⁷¹

Η Αγία Τριάδα όμως πολλές φορές 'μπερδεύεται' με την Αγία Παρασκευή: «η Αγία Τριάδα εμφανίστηκε στο πατέρα μου όταν ο πατέρας μου είχε πάει με τους αντάρτες πάνω... [...] με πήρε, λέει ο πατέρας μου, λίγο βλέπω στον ύπνο με έρχεται λέει μια γυναίκα με μαύρα.. αυτός στην αρχή νόμισε πως ήταν η Αγία Παρασκευή, αυτή έβαλε πρώτα στο μυαλό του, έτσι με μαύρα λέει και με σκουντάει λέει και μου λέει σήκου και πάρτους λέει και πήγαινε τους πιο πέρα και μετά χάθηκε».²⁷² Για τους κατοίκους της

²⁶⁵ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 6, σ. 138.

²⁶⁶ Βλ. Παράρτημα εικόνα, 33, σ. 104.

²⁶⁷ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 3, σ. 126.

²⁶⁸ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 4, σ. 131.

²⁶⁹ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 4, σ. 131.

²⁷⁰ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 4, σ. 131.

²⁷¹ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 3, σ. 126.

²⁷² Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 3, σ. 126.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Λεύκης η Αγία Τριάδα συνδέεται και, σε ένα μεγάλο βαθμό, ταυτίζεται με την Αγία Παρασκευή, σε σημείο που και οι ίδιοι οι κάτοικοι να δυσκολεύονται να ξεχωρίσουν τη μία από την άλλη.

Σύμφωνα με το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, ως Αγία Τριάδα θεωρούνται οι τρεις υποστάσεις που συναποτελούν τον Θεό, δηλαδή ο Πατήρ, ο Υιός και το Άγιο Πνεύμα, οι οποίες συνθέτουν τον ένα και μοναδικό Τριαδικό Θεό.²⁷³ Από την άλλη πλευρά, και σύμφωνα με τη λαογράφο και ειδικό στην προφορική ιστορία M. Detelic,²⁷⁴ η ορθόδοξη ανατολική εκκλησία αναγνωρίζει επίσημα τρεις άγιες με το όνομα 'Παρασκευή': την οσιομάρτυρα Παρασκευή των Ρωμαίων, που γιορτάζει στις 26 Ιουλίου και βρήκε τον θάνατο από σπαθί κατά τη διάρκεια της βασιλείας του αυτοκράτορα Αντωνίνου τον 2^ο αιώνα μ.Χ., την οσιομάρτυρα Παρασκευή του Ικονίου, η οποία γιορτάζει στις 28 Οκτωβρίου, υπήρξε ιεραπόστολος και αιχμαλωτίστηκε κατά τη διάρκεια της ηγεμονίας του Διοκλητιανού τον 3^ο -4^ο αι. μ.Χ. και την Παρασκευή την Επιβατινή, η οποία γιορτάζει στις 14 Οκτωβρίου και η ίδια γεννήθηκε και πέθανε στους Επιβάτες τον 11^ο αιώνα. Όλες οι παραπάνω άγιες πήραν το όνομά τους από την ημέρα της γέννησής τους την 'Παρασκευή',²⁷⁵ η οποία, σύμφωνα με το ορθόδοξο χριστιανικό δόγμα, αποτελεί τη μέρα του θανάτου του Χριστού στο Σταυρό και θεωρείται μια από τις σημαντικότερες ημέρες της χριστιανοσύνης. Η τελευταία όμως Αγία Παρασκευή αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση.

Στις βαλκανικές χώρες που μιλούν τη σλαβική είναι γνωστή ως *Sveta Petka* δηλαδή 'Αγία Παρασκευή', στην Αλβανία είναι γνωστή ως *Saint Veneranda* ή *Prende*, ενώ στη Ρουμανία ως *Sfanta Vineri*.²⁷⁶ Εκτός από την ετυμολογική σύνδεση του ονόματός της με τη θεά Αφροδίτη (*Venus-Veneranda-Vineri*), η οποία αναλύεται επαρκώς στο άρθρο του λαογράφου R. Elsie,²⁷⁷ οι δυο τους συνδέονται και λόγω της θεϊκής τους ομορφιάς. Η Αγία Παρασκευή η Επιβατινή, θεωρείται μια 'παμβαλκανική' αγία, της οποίας τα ιερά λείψανα μεταφέρθηκαν αρκετές φορές σε πολλά μέρη. Η μεγάλη διάδοση της λατρείας της Αγίας ξεκινάει με την θαυματουργική αποκάλυψη του λειψάνου της, ενώ σύμφωνα με το βίο της, η ίδια υπήρξε ερημίτης, κάτι εξαιρετικά σπάνιο για γυναίκες κατά τη διάρκεια των βυζαντινών χρόνων.²⁷⁸ Σύμφωνα με το μύθο, όταν πλησίαζε το τέλος της μια φωνή της είπε να επιστρέψει στον τόπο της, αλλά όταν εκείνη επέστρεψε, το πρόσωπό της είχε παραμορφωθεί σε τέτοιο σημείο από τις κακουχίες τις ερήμου, που κανένας πλέον δεν την αναγνώριζε. Κατά συνέπεια όταν η ίδια πέθανε σε ηλικία 27 ετών, δεν την αναγνώρισαν και δεν την έθαψαν στο νεκροταφείο αλλά έξω από αυτό, σα να ήταν μια ξένη. Μόνο χρόνια αργότερα αναφέρεται πως βρήκαν το σώμα της άθικτο μέσα στο έδαφος, παρόλα αυτά και πάλι δεν αντιλήφθηκαν ποιον αντίκρισαν. Λέγεται, πως ένας από τους ανθρώπους που ανακάλυψαν το σώμα της ονομαζόταν Γιώργος, ο οποίος επιστρέφοντας στο σπίτι του είδε στον ύπνο του μια βασίλισσα καθισμένη σε λαμπρό θρόνο περιβαλλόμενη από, επίσης λαμπερούς, στρατιώτες. Τότε η ίδια στράφηκε προς αυτόν και του είπε «'Βιάσου' του είπε, 'πάρε τα λείψανά μου και τοποθέτησέ τα σε ένα αξιομνημόνευτο μέρος [...] Είμαι κι εγώ άνθρωπος επίσης, και η πατρίδα μου είναι οι Επιβάτες, εκεί που

²⁷³ Χρήστου, Π., «Ο Τριαδικός Θεός», *Το Μυστήριο του Θεού*, (Εκδ.) Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 1991.

²⁷⁴ Detelic, M., "St. Paraskeve in the Balkan context", στο: *Folklore*, 121, 2010, σσ. 94-105.

²⁷⁵ Detelic, M., "St. Paraskeve in the Balkan context", ό.π.. στο ίδιο.

²⁷⁶ Ο μύθος λέει πως η Αγία Venera ή Veneranda εγκατέλειψε το σπίτι της στη Γαλατία για να γίνει ιεραπόστολος, ταξίδεψε στη Σικελία και ήταν πολύ αγαπητή στους ανθρώπους. Μάλιστα λέγεται πως από όπου κι αν περνούσε άφηνε πίσω της μια υπέροχη μυρωδιά τριαντάφυλλου. Η Αγία υποβλήθηκε σε μια σειρά φρικτών βασανιστηρίων ανάμεσα στα οποία ήταν και ο βρασμός της μέσα σε καυτό λάδι, η ίδια όμως, λέγεται, πως έπειτα από αυτά εμφανίστηκε ακόμη πιο όμορφη από πριν. Τελικά η Αγία αποκεφαλίστηκε. Η λατρεία της συνδέεται με τη γιατρεία και την προστασία από τις διάφορες αρρώστιες. Το όνομά της συνδέεται με τη θεά Αφροδίτη (*Venus*) – *Venera*, ενώ ετυμολογικά συγγενεύει με τη ρουμανική *Sfanta Vineri* και κυριολεκτικά μεταφράζεται στα ελληνικά ως 'παρασκευή'. Η Αγία *Veneranda* συνδέεται με την θεά Αφροδίτη και ως προς τη θεϊκή ομορφιά που αποδίδεται και στις δύο, ενώ στη Βόρεια Αλβανία τιμάται ιδιαίτερα από τις γυναίκες. Το ουράνιο τόξο θεωρείται η ζώνη της Αγίας (*Prende's belt*) και σύμφωνα με το μύθο, όποιος καταφέρει και περάσει το ουράνιο τόξο, θα αλλάξει το φύλο του. (Elsie, R., "The Christian Saints of Albania", στο: *Balkanistica*, 13, University of Mississippi, 2000, σσ. 35-57).

²⁷⁷ Elsie, R., "The Christian Saints of Albania", στο: *Balkanistica*, 13, University of Mississippi, 2000, σσ. 35-57.

²⁷⁸ Kuyumdzhieva, M., "In the Shadow of your wings: an unusual image of St. Paraskeva", στο: *Analele Putnei*, 1, 2014, σσ. 11-27.

ζεις κι εσύ».²⁷⁹ Μια γυναίκα με το όνομα Ευθυμία είχε ένα παρόμοιο όνειρο το ίδιο βράδυ, έτσι οι δυο τους επικοινωνήσαν την επόμενη μέρα το όνειρό τους στους υπόλοιπους κατοίκους και όλοι μαζί επισκέφτηκαν την Αγία Παρασκευή με αναμμένα κεριά.²⁸⁰

Η ιστορία αυτή είναι μία από τις πολλές που την αφορούν, σε όλες τις παραλλαγές της όμως ο βασικός κορμός της αφήγησης παραμένει ίδιος και γι' αυτό συνηθίζεται να εικονογραφείται με μαύρο και χρυσό χρώμα. Η ταυτόχρονη ύπαρξη του μαύρου και του χρυσού χρώματος στην εικονογραφία της Αγίας Παρασκευής συμβολίζουν την ταυτόχρονη χθόνια και ιερή της υπόσταση.²⁸¹ Μάλιστα, σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο I. Iliev²⁸² στη βουλγαρική λαογραφία η *Svet Petka* είναι αλλιώς γνωστή και ως 'η Μαύρη' και σε πολλές εικόνες απεικονίζεται μόνη της, ενώ στο παρουσιαστικό της μοιάζει με καλόγρια ντυμένη στα μαύρα. Σε πολλές περιπτώσεις, όπως αναφέρει και η ειδικός στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή Τέχνη M. Kuyumdzhieva,²⁸³ η Αγία Παρασκευή απεικονίζεται να κρατάει στα χέρια της ένα δίσκο με μάτια. Αυτή η εικονογραφία όμως ανήκει στην Αγία Παρασκευή τη Ρωμαία και όχι στην Επιβατινή, η οποία θεωρείται προστάτιδα της όρασης. Η M. Detelic,²⁸⁴ εξηγεί πως μια τέτοια απεικόνιση δεν πρέπει να μας ξενίζει, αντιθέτως υφίσταται λόγω της τεράστιας διάδοσης της λατρείας της αγίας Παρασκευής της Επιβατινής στα πολυπολιτισμικά Βαλκάνια και τη Ρωσία οπότε η συνύπαρξη συμβόλων και χαρακτηριστικών των δύο αγίων εντοπίζεται τόσο στις αφηγήσεις όσο και στην απεικόνισή της, επομένως ο εικονογραφικός της τύπος με τα μάτια στα χέρια, μπορεί επίσης να αφορά την *Svet Petka* (Αγία Παρασκευή η Επιβατινή).

Η *Svet Petka* παρουσιάζεται επίσης σε πολλές αφηγήσεις ως προστάτιδα των παιδιών, ενώ συνδέεται αφηγηματικά με ένα χρυσό αργαλειό και ένα χρυσό αδράχτι. Χρυσά κοτόπουλα και χρυσά αυγά συνδέονται επίσης με την Αγία Παρασκευή σε επίπεδο παραμυθιακής αφήγησης, τα οποία προσφέρονται ως δώρα σε αυτήν από τη μητέρα του ήλιου ή του φεγγαριού για τη 'μαγική' βοήθεια και την προστασία που προσέφερε στην ηρωίδα του παραμυθιού. Αυτά τα γυναικεία, χρυσά, μαγικά αντικείμενα που δίνονται ως δώρα από τη μητέρα του ήλιου, του φεγγαριού ή των ανέμων, ανήκουν στον ουράνιο κόσμο και κατ' επέκταση όποιος τα έχει στην κατοχή του ανήκει και εκείνος στον ουράνιο κόσμο. Πολλές φορές, ταυτόχρονα με τις παραπάνω αντιλήψεις, η Αγία Παρασκευή η Επιβατινή φαίνεται πως είναι και προστάτιδα των ματιών και της όρασης (όπως και η Αγία Παρασκευή των Ρωμαίων), όπως για παράδειγμα σε πολλές περιοχές της Ρωσίας και των Βαλκανίων.²⁸⁵ Καθώς το όνομά της ταυτίζεται με την

²⁷⁹ Detelic, M., "St. Paraskeve in the Balkan context", *Folklore*, 121, 2010.

²⁸⁰ «Κοντά στο μέρος της ταφής της, ζούσε ένας στυλίτης πάνω σε μια κολόνα και προσευχόταν. Μια μέρα λοιπόν έφεραν το νεκρό σώμα ενός ναύτη και το άφησαν εκεί. Το άψυχο σώμα του άρχισε να μυρίζει τόσο άσχημα που ούτε ο στυλίτης δεν μπορούσε να αντέξει τη μυρωδιά και γι' αυτό ζήτησε από κάποιους να σκάψουν μια τρύπα και να τον θάψουν. Σκάβοντας την τρύπα, εκείνοι οι άνδρες βρήκαν –σύμφωνα με το σχέδιο του Θεού– ένα άθικτο σώμα μέσα στο έδαφος. Αλλά επειδή ήταν απλοί και αδαείς άνθρωποι δεν κατάλαβαν τη σπουδαιότητα του γεγονότος [...] έτσι έθαψαν ξανά το άψυχο σώμα μαζί με το άλλο το άθικτο στο ίδιο μέρος. Το ίδιο βράδυ, ένας από αυτούς που τον έλεγαν Γιώργο και ήταν πολύ ευσεβής, είδε στον ύπνο του μια βασίλισσα να κάθεται πάνω σε έναν λαμπερό θρόνο, ενώ γύρω της βρίσκονταν πολλοί λαμπεροί στρατιώτες. Βλέποντας αυτά ο Γιώργος εντυπωσιάστηκε τόσο πολύ που έπεσε στο έδαφος και δεν ήταν σε θέση να κοιτάξει τέτοιο μεγαλείο και ομορφιά. Τότε ένας από τους εκθαμβωτικούς στρατιώτες τον άρπαξε από το χέρι και του είπε: 'Γιώργο, γιατί ξέθαψες το σώμα της Αγίας Παρασκευής και το έθαψες μαζί με το σαπισμένο; Πήγαινε, πάρε το σώμα της από εκεί και θάψε το σε ένα μνημειώδες μέρος, γιατί ο Θεός θέλει εκείνη να δοξάζεται στη γη'. Τότε η λαμπερή βασίλισσα μίλησε στο Γιώργο: 'Βιάσου' του είπε, 'πάρε τα λείψανά μου και τοποθέτησέ τα σε ένα αξιομνημόνευτο μέρος. Δεν μπορώ να αντέξω τη μυρωδιά αυτού του πτώματος άλλο. Είμαι κι εγώ άνθρωπος επίσης, και η πατρίδα μου είναι οι Επιβάτες, εκεί που ζεις κι εσύ. Το ίδιο βράδυ μια γυναίκα με το όνομα Ευθυμία είχε ένα παρόμοιο όραμα. Την επόμενη μέρα και οι δύο είπαν την εμπειρία τους και όταν οι άνθρωποι τις άκουσαν πήγαν όλοι μαζί στην Αγία Παρασκευή με αναμμένα κεριά» (Detelic, M., "St. Paraskeve in the Balkan context", *Folklore*, 121, 2010).

²⁸¹ Detelic, M. στο ίδιο.

²⁸² Iliev, I., "The social construction of a saintly Woman in Bulgaria", στο: *Captured Moment in Time: IWM Junior Visiting Fellows Conferences*, 10, εκδότες Adrienne Rubeli και Nina Vucenik, Βιέννη, 2000, σσ. 1-15.

²⁸³ Kuyumdzhieva, M., "In the Shadow of your wings: an unusual image of St. Paraskeva", στο: *Analele Putnei*, 1, 2014, σσ. 11-27.

²⁸⁴ Detelic, M., "St. Paraskeve in the Balkan context", *Folklore*, 121, 2010, σσ. 94-105.

²⁸⁵ Detelic, M. στο ίδιο.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

ημέρα της εβδομάδας, Παρασκευή, η ημέρα αυτή σε πολλές περιοχές χαρακτηρίζεται από περιορισμούς και ταμπού για τις γυναίκες, ως προς το γνέσιμο, τον αργαλειό και γενικά τις 'γυναικείες εργασίες' και με την παραβίαση των ταμπού επέρχεται η αυστηρή τιμωρία από την Αγία Παρασκευή. Ο λαογράφος Δ. Β. Οικονομίδης²⁸⁶ αναφέρει πως σε εκείνες τις γυναίκες που δεν τηρούσαν τις απαγορεύσεις εμφανιζόταν η Αγία Παρασκευή μαυροφορεμένη, πολύ τρομακτική στην όψη, ως ψηλή γριά με μεγάλα δόντια και κρατώντας στο χέρι αδράχτι, ενώ η τιμωρία που επέβαλλε στους παραβάτες ήταν ακόμη και ο θάνατος.²⁸⁷ Ο Ν. Πολίτης²⁸⁸ την περιγράφει επίσης ως ψηλή γυναίκα ντυμένη στα μαύρα με δόντια μεγάλα που προεξέχουν από το στόμα της και φτάνουν ως τα γόνατά της. Κι ενώ η ιερή φύση της αγίας Παρασκευής και η σύνδεσή της με τον ουράνιο κόσμο αλλά και τον κοινωνικό χώρο των ανθρώπων είναι αδιαμφισβήτητη, σε πολλά μέρη του βαλκανικού χώρου, όπως φαίνεται και από τα παραπάνω παραδείγματα, αναπαρίσταται ως δαίμονας. Η Αγία Παρασκευή εικονογραφείται συχνά ως νεαρό κορίτσι, δεν είναι λίγες όμως οι περιπτώσεις που οι άνθρωποι την περιγράφουν ως κακάσχημη γριά, καμπουριασμένη με ρυτίδες, η οποία παρουσιάζεται περισσότερο ως τιμωρός παρά ως προστάτιδα.²⁸⁹

Οι κάτοικοι της Λεύκης περιγράφουν την Αγία Τριάδα, και την ίδια στιγμή και την Αγία Παρασκευή, ακριβώς με τον ίδιο τρόπο, ενώ συνδέουν και οι ίδιοι την Αγία Παρασκευή και την αντίστοιχη μέρα της εβδομάδας με τους ίδιους περιορισμούς και ταμπού: «γενικά την Παρασκευή δεν κάνουμε τίποτα... δεν τρυπούσαμε, δεν κεντούσαμε όχι... και ειδικά για τα παιδιά, όταν είναι να κάνεις κάτι για το παιδί δηλαδή, ποτέ Παρασκευή..»²⁹⁰ Η Αγία Παρασκευή συνδέεται με τις γυναικείες εργασίες μυητικού χαρακτήρα όπως το γνέσιμο, το 'τρύπημα' (=κέντημα και ράψιμο) και τον αργαλειό, ενώ η ίδια ως νέα θεωρείται ότι έχει θεϊκή ομορφιά και συνδέεται με τη γονιμότητα και τη μητρότητα, ενώ όταν αλλάζει μορφή και ηλικία γίνεται επικίνδυνη και βλαπτική για τους ανθρώπους.²⁹¹ Η Μ. Παπαχριστοφόρου²⁹² σε μελέτη της για την Αγία Βαρβάρα αναφέρει πως με την ματαίωση της ομορφιάς ακυρώνεται σε συμβολικό επίπεδο ο σεξουαλικός πόθος και κατ' επέκταση η γονιμότητα. Με τη ματαίωση της

²⁸⁶ Οικονομίδης, Δ. Β., «Η Αγία Παρασκευή εις τον βίο του ελληνικού και του ρουμανικού λαού», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, 9-10, Αθήνα, 1958, σ. 77.

²⁸⁷ Μια από τις πολλές αφηγήσεις είναι η εξής: «Εις τας μη τηρούσας την απαγόρευσιν επιφαινεται η αγία Παρασκευή ή η Πεφταργά υπο μορφήν φοβεράν, γραιία υψηλή με μεγάλα δόντια και αδράχτια εις το χέρι και τιμωρή την παραβάτιν. Πάνε τώρα πολλά χρόνια λέει η παράδοσις που μια Πέφτη θράδου καθόντανε στη πόρτα τους μια νύφη με την πεθερά της κ' ενέφανε. Προτού να σουρουπώση, παίρνει η γριά τ' αδράχτι και τη ρόκα της και λέει στη νύφη: 'Κάμε κι εσύ το ίδιο, γιατί αλλιώς θα σου βγει σε κακό'. Ότι έβγαινε τότε το φεγγάρι και η νύφη δεν άκουσε καθόλου της γριάς τα λόγια, μον' της είπε να πάη να κοιμηθή και αυτή εκάθησε και ένεφε με το φεγγάρι. Έτσι λουπόν πήγε η γριά κ' εκοιμήθηκε. Σε λιγάκι βλέπει η νέα να έρχεται μια ψηλή μαυροφορεμένη γυναίκα, με δόντια τόσο μεγάλα που εκρεμόντανε όσω από το στόμα ίσια με τα γόνατα, και βαστούσε στο ένα χέρι μια μεγάλη ρόκα και εις το άλλο ένα αδράχτι. Από τον τρόμο της η καημένη η νέα δεν μπόρεσε να σαλέψη. Εκείνη όμως πήγε και κάθησε κοντά της και της λέει: 'έλα γειτόνισσα, να καθήσωμε μαζί και να νέσωμε'. Αλλ' αμέσως το ξανάβρε και σηκώνεται και λέει: 'Περίμενε μια στιγμή να πάω να φέρω το παιδί μου'. Και αποθέτει χάμω τη ρόκα και τ' αδράχτι και πάει στο κοιμητήρι. Τηράζει τη νέα, τι να ιδή; Βλέπει πως άνοιξε ένα μνήμα έβγαλε έναν πεθαμένο έγκαιρα χωσμένο και τον έφερνε. Αμέσως πετάει η νέα τη ρόκα και τ' αδράχτι της στα κλαριά, τρέχει στο σπίτι της, μανταλώνει την πόρτα και πάει και πέφτει στη μέση τα παιδιά της. Τότες έφτασε και η Αγία Παρασκευή στην οξώπορτα και της φωνάζει: 'Γειτόνισσα, γειτόνισσα έλα να νέσωμε μαζί'. Αλλά η νέα από τον τρόμο της, της είχε κοπεί η φωνή. Και σαν είδε πως του κάκου εφώναζε πήρε τη ρόκα και τ' αδράχτι της να φύγη και της λέει: 'η σωτηρία σου είναι πως είσαι μέσα και στη μέση των παιδιών σου, γιατί αν ήσουν πλαγιασμένη στην άκρη, θα σ' έκανα να φας πεθαμένου κρέας για τιμωρία για την αμαρτία σου. Τα παιδιά όμως είναι καθαρά, και δεν πάω στους ανθρώπους που είναι τριγυρισμένοι από χριστιανούς'. Υστερα από λίγον καιρό επέθανε η νέα. Από κείνη όμως τη φορά είναι που ως τα σήμερα καμμιά γυναίκα δεν νέθει Πέφτη θράδου με το φεγγάρι» (Οικονομίδης, Β. Δ., «Η Αγία Παρασκευή εις τον βίο του ελληνικού και του ρουμανικού λαού», *Επετηρίς του Λαογραφικού αρχείου*, 9-10, Αθήνα, 1958, σ. 77).

²⁸⁸ Πολίτης Ν. *Παραδόσεις: Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού*, (εκδ.) Πελεκάνος, Αθήνα, 2013.

²⁸⁹ Iliev, I., ό.π. στο ίδιο.

²⁹⁰ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 2, σ. 124.

²⁹¹ Detelic, M, ό.π. στο ίδιο.

²⁹² Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013, σσ. 385-414.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

γονιμότητάς της η Αγία καταφέρνει να διατηρήσει την παρθενική της αγνότητα και βγαίνει από το κοινωνικό πλαίσιο αφού καταργεί κάθε πιθανότητα αναπαραγωγής της. Κατά συνέπεια, βγαίνοντας από το κοινωνικό πλαίσιο, η ίδια μετατρέπεται σε επικίνδυνη ακριβώς όπως οι νεράιδες και οι Μοίρες, με τις οποίες εκτιμώ πως συνδέεται μέσω των κοινών συμβόλων και ιδιοτήτων.

Όπως και οι τρεις Μοίρες αναπαρίστανται να αντιπροσωπεύουν τις τρεις ηλικιακές βαθμίδες της γυναικείας ζωής, με τον ίδιο τρόπο και η Αγία Τριάδα της Λεύκης αναπαρίσταται άλλοτε ως νέα και ευεργετική και άλλοτε ως γριά και βλαπτική. Η σύνδεση και των δυο με την ομορφιά ή την απώλειά της, με τη μητρότητα και τη γονιμότητα αλλά και με το θάνατο, με τις γυναικείες εργασίες, τον αργαλειό και το νήμα, εκτιμώ πως αποτυπώνονται στην προφορική παράδοση της Λεύκης και συνδέουν κατ' επέκταση σε συμβολικό επίπεδο τις Μοίρες με την Αγία Τριάδα μεταξύ τους. Υπό το πρίσμα αυτής της σύνδεσης εκτιμώ πως εξηγείται και η λατρεία της 'Αγίας Τριάδας' στη Λεύκη, η οποία ως Αγία ανήκει στον ουράνιο κόσμο και όχι στο αταξινόμητο χάος, ενώ ως 'Τριάδα' παραπέμπει στην τριαδικότητα των Μοιρών, οι οποίες αποτελούν σύμβολο ζωής και θανάτου όπως ακριβώς η Αγία Τριάδα ή η Αγία Παρασκευή.

Όπως ανέφερα και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, οι Μοίρες της σλαβικής μυθολογίας *Sudice* αναπαρίστανται είτε ως τρεις είτε ως μία, ενώ αντίστοιχα στη Σερβία έχουμε τη *Scresca* και την *Nescresca* και στη Ρωσία τη *Dolya* και τη *Nedolya*, οι οποίες όταν εμφανίζονται ως νεαρά κορίτσια να γνέθουν στο αδράχτι, σημαίνει 'καλή τύχη', ενώ όταν εμφανίζονται ως κοιμώμενη ηλικιωμένη γυναίκα με ματωμένα μάτια, θεωρείται οιωνός 'κακής τύχης',²⁹³ ενώ όπως αναφέρει και η P. Monaghan²⁹⁴ οι αρχαίοι Σλάβοι έκαναν προσφορές σε αυτές με τη μορφή ψωμιού, κεριών και αλατιού, ακριβώς όπως και στο μύθο της Αγίας Παρασκευής της Επιβατινής. Ο M. Dragnea²⁹⁵ τις συνδέει με τη μεγάλη θεά της σλαβικής μυθολογίας *Mokos*, η οποία καθόριζε τη μοίρα και το πεπρωμένο, ενώ η Detelic²⁹⁶ αναφέρει πως η Αγία Παρασκευή στη Ρωσία είναι γνωστή ως *Pyatnitsa* και η μέρα της γιορτής της ονομάζεται *mokrida* που ουσιαστικά σημαίνει 'υγρό'.²⁹⁷

Τηρουμένων των συμβολικών αναλογιών το υγρό στοιχείο συνδέεται με την Αγία Τριάδα και την Αγία Παρασκευή: ο B. Vernier²⁹⁸ μάλιστα εντάσσει αυτό το στοιχείο σε ένα σύστημα μυθικών ομοιοτήτων και συμπληρωματικών αντιθέσεων υγρό/ ξηρό, το οποίο αναλογεί στα δύο κοινωνικά φύλα γυναίκα/ άνδρας. Σύμφωνα με τον ίδιο η γυναίκα είναι για τον άνδρα ότι το κακό για το καλό, το ακάθαρμο για το καθαρό, το ιδιωτικό για το δημόσιο κ.ο.κ. Βάσει αυτού του συστήματος αντιθέσεων ο κόσμος διαιρείται σε δύο μέρη, στα οποία κατανέμονται όλα τα όντα, τα αντικείμενα και η δοξασίες. Η Αγία Παρασκευή η Επιβατινή, όμως, αναφέρεται σε κάποιες περιπτώσεις ως διφυής, δηλαδή και ως άνδρας και ως γυναίκα, όπως για παράδειγμα στη γειτονική Βουλγαρία όπου οι άνθρωποι αναφέρονται σε αυτήν και ως *St. Petko*-αρσενικό και ως *St. Petka*-θηλυκό.²⁹⁹ Οι λεκτικές αυτές αναφορές εκτιμώ πως αποτελούν λεκτικές αναπαραστάσεις της μεθοριακότητας της Αγίας και του 'ενδιάμεσου' του χαρακτήρα της, ενώ ταυτόχρονα

²⁹³ Monaghan, P., *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*, (εκδ.) New World Library, California, 2014, σ. 308.

²⁹⁴ Monaghan, P., *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*, ό.π.. στο ίδιο.

²⁹⁵ Dragnea, M., "Slavic and Greek-Roman Mythology, comparative Mythology", στο: *Brukenthalia Acta Musei*, 3, 2013, σ. 21.

²⁹⁶ Detelic, M. στο ίδιο.

²⁹⁷ Η *Mokos* είναι η Μεγάλη Θεά του νερού και της γης της σλαβικής μυθολογίας η ρίζα της οποίας είναι η λέξη 'mok-t'b' που σημαίνει 'υγρό'. Η θεά *Mokos* συνδέεται επίσης με τις γυναικείες εργασίες, το γνέσιμο, το πλέξιμο κ.τλ. ενώ στη ρουμανική λαογραφία 'mokoša' αποκαλούνται οι κακοί, θηλυκοί δαίμονες, οι οποίοι έχουν τεράστια δύναμη κυρίως πάνω στα ύδατα και μπορούν να προκαλέσουν μεγάλες καταστροφές, όπως πλημμύρες, λιώσιμο τον πάγων κ.τλ., ενώ στον αντίποδα στέκονται οι 'καλές' δυνάμεις, οι οποίες προστατεύουν από τέτοιου είδους καταστροφές. Η ίδια αναπαρίσταται με τη μορφή ζώου, ως φίδι ή λύκος ενώ η αναπαραστάσή της ως γυναικεία φιγούρα ντυμένη στα μαύρα είναι πράγματι πιο κοινή. (Detelic, M., "St. Paraskeve in the Balkan context", ό.π. στο ίδιο.)

²⁹⁸ Vernier, B., «Η εργασία μου στην Ελλάδα μέσα στο γαλλικό θεωρητικό πλαίσιο», στο: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, (εκδ.) Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα, 2004, σ. 13.

²⁹⁹ Detelic, M, ό.π. στο ίδιο.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

εκφράζουν συμβολικά την παντοδυναμία της και την κυριαρχία της επί των πάντων. Άλλωστε, όπως λένε και στη Λεύκη, 'η Αγία Τριάδα είναι τα πάντα'.

Ο I. Iliev³⁰⁰ αναφέρεται επίσης στην μεθοριακότητα της Αγίας Παρασκευής της Επιβατινής και στη δυνατότητα που της αποδίδεται να ξεπερνάει τα αυστηρά ταξινομικά όρια μεταξύ καλού/κακού, τα όρια του φύλου της, αλλά και τα ηλικιακά όρια, ενώ ο ίδιος αναφέρει επίσης πως η Αγία θεωρείται στη Βουλγαρία προστάτιδα των ψυχών και ιδιαίτερα των ψυχών των αβάπτιστων παιδιών, τα οποία θεωρείται ότι μετά το θάνατό τους παραμένουν κοντά της στο μεθόριο, καθώς εντός του χριστιανικού πλαισίου, ως αβάπτιστα, δεν μπορούν να μεταβούν ούτε στον παράδεισο αλλά ούτε και στην κόλαση. Η αναφορά του αυτή συνδέεται θεωρώ με την κοινότητα της Λεύκης, καθώς το νεκροταφείο στο παλιό χωριό ανήκε στην Αγία Παρασκευή, κατά συνέπεια και η προστασία των ψυχών αλλά και η ασφαλής μετάβασή τους στον 'άλλο' κόσμο ήταν αρμοδιότητα της ίδιας. Αυτό το 'μεσοδιάστημα' στο οποίο την τοποθετεί η λαϊκή παράδοση, τη συνδέει εκτιμώ και πάλι με τις Μοίρες, οι οποίες στην *Πολιτεία* του Πλάτωνα παρουσιάζονται καθήμενες σε ένα 'μεσοδιάστημα' μεταξύ του 'πάνω', του 'κάτω' και του ουράνιου κόσμου από το οποίο ορίζουν και ελέγχουν τη μοίρα των νεκρών και τον κόσμο ολόκληρο. Συνδέονται κατά συνέπεια με τη ζωή αλλά και με το θάνατο.

Ακόμη, διαβαίνοντας κανείς το κατώφλι της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής στο παλιό χωριό της Λεύκης έρχεται αντιμέτωπος με μια πολύ ιδιαίτερη, κατά την άποψή μου, εικόνα της Αγίας Παρασκευής,³⁰¹ η οποία απεικονίζεται σε στάση όρθια, μετωπική, να κρατά με το αριστερό της χέρι το 'δικό της κεφάλι', όπως με ενημέρωσαν οι κάτοικοι, του οποίου τα μάτια απεικονίζονται κλειστά και στο δεξί της χέρι φέρει Σταυρό. Στο μπροστινό μέρος του ιματίου της απεικονίζεται ένας υπερυψωμένος λατινικός σταυρός να στέκει επάνω σε βαθμιδωτή βάση με τρία σκαλοπάτια και εκατέρωθεν αυτού στέκονται τα σύμβολα του θείου Πάθους, ο σπόγγος και η λόγχη, ενώ εκατέρωθεν της παράστασης, επάνω στο χρυσό φόντο, αναγράφονται τα συμπλήματα 'Ε(Ν ΤΟΥΤΩ) ΝΙ Κ(Α)'. Η βυζαντινή αρχαιολόγος Β. Καραγιάννη³⁰² αναφέρει πως πρόκειται για μια συμβολική αναπαράσταση της σταύρωσης και της ανάστασης του Χριστού, πολύ κοινή στην εικονογραφία, με τον σταυρό να αποτελεί σύμβολο του θείου Πάθους αλλά και τρόπαιο της θριαμβευτικής νίκης του Χριστού επί του θανάτου. Η ίδια αναφέρει επίσης πως τέτοιου είδους παραστάσεις απατώνται συχνά σε εκκλησίες, οι οποίες έχουν νεκρική χρήση και πολύ συχνά συνοδεύονται από επιγραφές επιτύμβιες, παρακλητικές ή από προσευχές για την ανάπαυση των νεκρών, οι οποίες προσδίδουν σωτηριολογικό νόημα, όπως συμβαίνει και στη συγκεκριμένη περίπτωση της εικόνας της Αγίας Παρασκευής στη Λεύκη με την επιγραφή 'έν τούτω νικά', τη νίκη δηλαδή επί του θανάτου.

Προσωπικά κατατάσσω τη συγκεκριμένη παράσταση της Αγίας Παρασκευής στον τύπο των 'παράδοξα ακρωτηριασμένων θεοτήτων',³⁰³ έναν όρο που πρώτος χρησιμοποίησε ο ειδικός στη συγκριτική μυθολογία George Dumézil για να περιγράψει τις περιπτώσεις κάποιων ινδοευρωπαϊκών θεών, οι οποίοι σύμφωνα με τον ίδιο έφεραν 'παράδοξους ακρωτηριασμούς' (mutilations paradoxales). 'Παράδοξος ακρωτηριασμός' είναι κατά τον Dumézil, ο αφηγηματικός, εικονιστικός κ.α. ακρωτηριασμός ενός μέλους του σώματος μιας θεότητας, το οποίο όμως αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό της. Για παράδειγμα, στη σκανδιναβική μυθολογία ο θεός *Óðinn* (Όντιν) είναι ο ανώτατος όλων των θεών και 'βλέπει' τα πάντα από την ουράνια θέση στην οποία κατοικεί. Παρόλα αυτά, ο ίδιος αναπαρίσταται ως

³⁰⁰ Iliev, I., ό.π. στο ίδιο σ. 9.

³⁰¹ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 53, σ. 110.

³⁰² Καραγιάννη, Β. Α. «Ο σταυρός στη μνημειακή βυζαντινή ζωγραφική: η λειτουργία και το δογματικό του περιεχόμενο», Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη, 2010, σ. 109.

³⁰³ Dynnda, J., "The Three-Headed One at the Crossroad: A Comparative Study of the Slavic God Triglav", στο: *Studia Mythologica Slavica*, 17, 2014.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

τυφλός από το ένα μάτι, ακρωτηριασμός που εκ πρώτης όψεως δημιουργεί το 'παράδοξο' σύμφωνα με την ιδιότητά του.³⁰⁴

Η J. Dymda θεωρεί πως αυτός ο τύπος της 'παράδοξα ακρωτηριασμένης θεότητας' συνδέεται με τις ηλιακές ιδιότητες· η σύνδεση του ήλιου με τα μάτια αποτελεί ένα πλούσιο σημασιολογικό πεδίο σε πολλές γλώσσες και εντοπίζεται σε πολλούς πολιτισμούς. Μια από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις από όλους τους ινδοευρωπαϊκούς πολιτισμούς είναι αυτή του αρχαιοελληνικού θεού 'Ηλιου, «ὅς πάντ' ἔφορᾷ καὶ πάντ' ἔπακούει» (=αυτός που βλέπει τα πάντα και ακούει τα πάντα).³⁰⁵ Από μυθολογική άποψη, ο ήλιος είναι πάντα ο προστάτης και αυτός που 'βλέπει τα πάντα', καθώς καλύπτει τη γη με την 'ώρασή' του, δηλαδή με το φως, ενώ ως 'παντεπόπτης' είναι εκείνος που εξασφαλίζει τη δικαιοσύνη και τιμωρεί την παραβίαση του νόμου. Ας σημειωθεί πως ο 'Ηλιος συνδέεται ακόμη με τις προφητείες και τη μαντεία. Η J. Dymda στο κείμενό της μελετά τον μεγάλο τρικέφαλο Θεό της σλαβικής μυθολογίας *Triglav*,³⁰⁶ στον οποίο αποδίδονται παρόμοιες ιδιότητες με αυτές του 'Ηλιου, ο ίδιος όμως αναπαρίσταται με καλυμμένα τα μάτια και το στόμα από χρυσές κορδέλες 'για να μην βλέπει αλλά ούτε και να μιλάει για τις αμαρτίες των ανθρώπων'. Το παράδοξο στη συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται να είναι οι κορδέλες, καθώς άμα δεν είχε καλυμμένο το πρόσωπό του θα έβλεπε και θα μιλούσε. Αυτός είναι και ο ρόλος του άλλωστε.

Η J. Dymda συμπεραίνει πως η σοφία του θεού *Triglav* δεν πηγάζει άμεσα από τον 'Ηλιο, διότι αφενός δεν είναι ορατός στην εμφάνισή του ως σύμβολο, αλλά και αφετέρου έχει καλυμμένα τα μάτια με χρυσές κορδέλες. Πιθανότατα η διόρασή του προερχόταν από μια βαθύτερη, πιο περίπλοκη και σκοτεινή πηγή. Η ίδια θεωρεί πως η διορατικότητα του θεού *Triglav* ξεπερνάει εκείνη που πηγάζει από τον ηλιακό του χαρακτήρα και την παντογνωσία του 'Ηλιου και συμπληρώνεται με την καλυμμένη και σκοτεινή διορατικότητα (κλειστά- καλυμμένα μάτια =σκοτάδι) που του προσφέρει κάτι περισσότερο από την απλή όραση -του προσφέρει παντογνωσία σε όλους τους κόσμους- και του ήλιου αλλά και τις σκοτεινής πλευράς του. Αυτή η 'σκοτεινή πλευρά' του 'Ηλιου στηρίζεται στην παλαιότερη κοσμολογία, όπου η γη είναι επίπεδη και οι πλανήτες κινούνται γύρω της· έτσι ο 'Ηλιος δεν μένει πάντα στο ουράνιο ύψος, αλλά αντίθετα κατεβαίνει κάθε μέρα στον σκοτεινό και επικίνδυνο Κάτω Κόσμο από όπου και αναδύεται κάθε πρωί.

Κατά συνέπεια εκτιμώ πως η εικόνα της Αγίας Παρασκευής στη Λεύκη εξηγείται εντός του συγκεκριμένου πλαισίου. Θεωρώ πως πρόκειται για μια 'παράδοξα ακρωτηριασμένη θεά', καθώς τα μάτια αποτελούν το βασικό χαρακτηριστικό της Αγίας, η οποία όπως αναφέρθηκε και κατ' όνομα ως *sveti*, συνδέεται με την ιερότητα, το κέρι και το φως (φως= ήλιος= ζωή).³⁰⁷ Ως 'ζωντανή' η Αγία Παρασκευή έχει τα μάτια της ανοιχτά και 'εποπτεύει' όλο τον ορατό κόσμο, ως παντοδύναμη θεά. Από την άλλη πλευρά, κρατάει στα χέρια της το δικό της κεφάλι με τα 'μάτια κλειστά', ως 'νεκρή', όχι όμως με την οριστική έννοια του θανάτου, αλλά περισσότερο ως 'παντεπόπτρια' και του Κάτω Κόσμου. Με λίγα λόγια είναι πάνσοφη, παντογνώστρια, παντεπόπτρια και κρατά το νήμα της ζωής και του θανάτου όπως και οι τρεις Μοίρες, οι οποίες καθορίζουν, αλλά και γνωρίζουν τη μοίρα όλων. Η ιδιότητα της παντεπόπτριας τη συνδέει εκτιμώ στη Λεύκη και πάλι με την Αγία Τριάδα, το εκκλησάκι της οποίας είναι κτισμένο στον ψηλότερο λόφο του όρους Ψαλίδα από όπου και 'βλέπει από κει τα πάντα' σύμφωνα με τους κατοίκους.

³⁰⁴ Dymda, J., "The Three-Headed One at the Crossroad", ό.π.. στο ίδιο.

³⁰⁵ Όμηρος, *Ιλιάδα*, (Μτφρ.) Ν. Καζαντζάκη και Ι.Θ. Κακριδή, στ. 3277, διαθέσιμο ηλεκτρονικά:

<http://www.kairatos.com.gr/vivlia/ILIADA.pdf>

Όμηρος, *Οδύσσεια*, (Μτφρ.) Ν. Καζαντζάκη και Ι.Θ. Κακριδή, στ. 11.109, διαθέσιμο ηλεκτρονικά:

<https://www.ebooks4greeks.gr/%CE%BF%CE%B4%CF%85%CF%83%CF%83%CE%B5%CE%B9%CE%B1>

Dymda, J., "The Three-Headed One at the Crossroad", ό.π.. στο ίδιο, σ. 65.

³⁰⁶ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 62, σ. 111.

³⁰⁷ Sedakova, I., "Magico-religious symbolism of a candle in the Slavic calendar rituals", *Institute for Slavic Studies, Russia, Russian Academy of Sciences*, 2015, σ. 141.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Η ύπαρξη του νεκροταφείου στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής ενισχύει θεωρώ τον συμβολισμό και τη σύνδεση της Αγίας με τη σκοτεινή πλευρά του Κάτω Κόσμου, του κόσμου των νεκρών και τον θάνατο.

Όπως ανέφερα και προηγουμένως εκτιμώ πως η Αγία Τριάδα ταυτίζεται συμβολικά με την Αγία Παρασκευή στη Λεύκη καθώς αναπαρίσταται με τον ίδιο τρόπο και φέρει τις ίδιες ιδιότητες. Η σκέψη μου ενισχύθηκε από τις προφορικές μαρτυρίες των συνομιλητών μου για την αρχική επιθυμία τους να τοποθετήσουν το νεκροταφείο του νέου χωριού στον προαύλιο χώρο της Αγίας Τριάδας 'όπως ήταν και στην Αγία Παρασκευή'. Κατά συνέπεια οι κάτοικοι συνδέουν την Αγία Τριάδα και με το θάνατο. Σήμερα, αν επισκεφτεί κανείς την εκκλησία της Αγίας Τριάδας τίποτα δεν μαρτυρά τη θηλυκή της υπόσταση: αντίθετα, τόσο η αρχιτεκτονική του ναού, όσο και ο νέος εικονογραφικός του διάκοσμος παραπέμπουν σε μια 'συνηθισμένη' θα τολμούσα να πω, χριστιανική εκκλησία. Με μια πιο προσεκτική ματιά όμως, διαπιστώνει κανείς πως η εκκλησία της Αγίας Τριάδας στο χωριό της Λεύκης είναι χτισμένη επάνω σε ένα σταυροδρόμι τύπου 'Υ', ενώ και το ίδιο το χωριό είναι τοποθετημένο σε σταυροδρόμι τύπου 'Τ'.³⁰⁸ Το σταυροδρόμι τύπου 'Υ' ή 'Τ' είναι όταν ένας απλός δρόμος, από ένα σημείο "Α" σε ένα σημείο "Β", ξαφνικά χωρίζεται σε έναν τρίτο 'Γ' και διαφέρει από το απλό σταυροδρόμι τύπου 'Χ', διότι ως τρίστρατο θεωρείται μαγικό. Το σταυροδρόμι αυτού του τύπου θεωρείται 'μαγικό' ακριβώς λόγω της 'αταξίας' που το χαρακτηρίζει, λόγω της απότομης διακοπής του ενός δρόμου. Έτσι πιστεύεται πως ο τέταρτος δρόμος 'επεκτείνεται' μαγικά και οδηγεί στους άλλους κόσμους, όπως τον ουράνιο ή, το συνηθέστερο, τον Κάτω Κόσμο.³⁰⁹ Η Μ. Παπαχριστοφόρου³¹⁰ όπως και ο Α. Φ. Λαγόπουλος³¹¹ αναφέρονται επίσης στα τρίστρατα και στην μαγική σύνδεσή τους με τον Κάτω Κόσμο, καθώς θεωρούνται ως 'δίοδος' μεταξύ του 'Πάνω' και του 'Κάτω' Κόσμου εισάγοντας έτσι μια τέταρτη διάσταση στις τρεις κατευθύνσεις του ορίζοντα που προσλαμβάνονται στο τρίστρατο. Τα χαρακτηριστικά αυτά που αποδίδονται στο τρίστρατο, το μετατρέπουν σε οριακό σημείο ανάμεσα στους κόσμους και κατά συνέπεια, επικίνδυνο.

Η μεθοριακότητα, η επικινδυνότητα και κατ' επέκταση ο Κάτω Κόσμος και ο θάνατος συνδέονται κατά συνέπεια με την Αγία Τριάδα, παρά την απουσία του νεκροταφείου και προσδίδουν παράλληλα στο ίδιο το χωριό μια χθόνια συμβολική διάσταση, καθώς είναι χτισμένο επάνω σε τρίστρατο.³¹² Λόγω της τριαδικότητας, της μεθοριακότητας και της επικινδυνότητας του σημείου εκτιμώ πως και πάλι συνδέεται με τις τρεις Μοίρες, αλλά και με την μεγάλη θεά της αρχαιοελληνικής Μυθολογίας, Εκάτη, της οποίας τα ιερά ήταν τοποθετημένα επάνω σε τέτοιου είδους τρίστρατα. Για το λόγο αυτόν της έχουν αποδοθεί οι χαρακτηρισμοί της 'τρίοδισ', 'τρίμορφης' και 'ένόδιας', ενώ η ίδια θεωρείται φύλακας των θυρών των 'κόσμων' και ως 'οριακή' κι εκείνη συνδέθηκε με τη μαγεία, τις ψυχές των νεκρών, τη μαντική και τη θεία γνώση.³¹³ Μία ακόμη σπουδαία ιδιότητα της θεάς αναφέρεται στη *Θεογονία* του Ησιόδου, όπου εκεί χαρακτηρίζεται ως 'κουροτρόφος'³¹⁴ -χαρακτηρισμός που τη συνδέει άμεσα με τα παιδιά και την ανατροφή τους. Σύμφωνα με τον Ησιόδο η Εκάτη κατατάσσεται ανάμεσα στις αρχαιότερες θεότητες του Δωδεκαθέου, η οποία μάλιστα λαμβάνει ίσο μερίδιο με τον Δία στη 'μοιρασιά' της γης, του ουρανού και της θάλασσας.³¹⁵

³⁰⁸ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 63-64, σ. 109.

³⁰⁹ Dynnda, J., "The Three-Headed One at the Crossroad", ό.π.. στο ίδιο, σ. 71.

³¹⁰ Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: 'στο νησί της Καλυψώς'*, (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ. 111.

³¹¹ Λαγόπουλος, Α. Φ., *Ο ουρανός πάνω στη γη*, (εκδ.) Οδυσσεάς, Αθήνα, 2003, σ. 151.

³¹² Βλ. Παράρτημα, εικόνα 63-64, σ. 112.

³¹³ Dynnda, J., "The Three-Headed One at the Crossroad", ό.π.. στο ίδιο, σ. 71.

³¹⁴ Ησιόδος, *Θεογονία*, Νικολόπουλος, Δ. (μτφρ.), (εκδ.) Παπαδήμας, Αθήνα, 2007.

³¹⁵ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013, σσ. 385-414 και Vernant, J.P. *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ.) Γεωργούδη, Στ., Δαίδαλος, Αθήνα, 1989.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Η Μ. Παπαχριστοφόρου³¹⁶ στη μελέτη της για τα 'Νικολοβάρβαρα' αναφέρεται στη λατρεία της Εκάτης, η οποία συνδεόταν με τη γονιμότητα της γης, τη μητρότητα, τον τοκετό αλλά και τη μαγεία, καθώς από τον 5^ο αι. π.Χ οι αναπαραστάσεις της στη λατρεία και την τέχνη τη συνδέουν συμβολικά με τη Σελήνη. Η Εκάτη ως τρίμορφο άγαλμα³¹⁷ τοποθετούνταν στα σταυροδρόμια όπου και πραγματοποιούνταν τα γνωστά 'εκαταία δείπνα',³¹⁸ τα οποία αποτελούσαν προσφορές από στολισμένα με κεριά στρογγυλά ψωμάκια, στη θεά Εκάτη. Η Εκάτη ως 'αφέντρα των πνευμάτων' καλούνταν να κρατήσει τα κακά φαντάσματα –τα οποία διαφέντευε- μακριά από τα σπίτια των ανθρώπων, ενώ η τροφή που προσφέρονταν ήταν αφιερωμένη στους νεκρούς.³¹⁹

Τόσο η Αγία Παρασκευή όσο και η Αγία Τριάδα, αλλά και οι τρεις Μοίρες φέρουν τα παραπάνω χαρακτηριστικά και γι' αυτό το λόγο εκτιμώ πως συνδέονται μεταξύ τους συμβολικά. Προστάτιδες των παιδιών, της γονιμότητας και των ψυχών συνδέονται με τη ζωή όσο και με το θάνατο –τα οποία και ελέγχουν, ενώ ταυτόχρονα ως μυστικές, μαγικές, τριαδικές και οριακές διαφεντεύουν και εποπτεύουν όλους τους κόσμους. Ας σημειωθεί ακόμη πως στα δεξιά της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας στο νέο χωριό της Λεύκης είναι χτισμένο το κτήριο του 'Συλλόγου', όπως το αποκαλούν οι κάτοικοι. Στην πραγματικότητα το κτήριο φέρει στην εμπρόσθια όψη του μια ταμπέλα που γράφει 'Πολιτιστικό Κέντρο Λεύκης'³²⁰ και ο αρχικός σκοπός της δημιουργίας του, σύμφωνα με τους συνομιλητές μου, ήταν η επιθυμία ύπαρξης ενός κτηρίου για τις επιμνημόσυνες τελετές. Σήμερα το κτήριο πέραν των επιμνημόσυνων τελετών αποτελεί χώρο συγκέντρωσης των γυναικών της κοινότητας, των κατοίκων μετά την εκκλησία για καφέ και κέρασμα, ενώ εκεί τελούνται όλα τα έθιμα της κοινότητας, ακόμη και παιδικά 'πάρτυ' γενεθλίων. Έχοντας βέβαια παρευρεθεί και προσωπικά στην τέλεση επιμνημόσυνης τελετής στο κτήριο του Συλλόγου είμαι σε θέση να γνωρίζω πως εκεί, μετά τη λειτουργία στην Αγία Τριάδα, μοιράζεται το 'στάρι'/ κόλλυβο, τα στρογγυλά μικρά ψωμάκια και οι υπόλοιπες τελετουργικές τροφές, όπως παραδείγματος χάριν πίτες και κουλουράκια μεταξύ των παρευρισκόμενων. Όπως μου ανέφεραν οι συνομιλήτριές μου, το στάρι στο μνήμα του νεκρού και τα κεριά εναποτίθενται το απόγευμα της ίδιας μέρας στο μνήμα ή μετά τη λήξη της συγκέντρωσης, διότι τα νεκροταφεία είναι μακριά, στον Άγιο Χριστόφορο.

Το κτήριο του Συλλόγου είναι κτισμένο και αυτό επάνω στο μαγικό σταυροδρόμι, ενώ σε συνδυασμό με τις τελετουργικές τροφές που προσφέρονται εκεί και τον αρχικό σκοπό της δημιουργίας του, δηλαδή τα μνημόσυνα των νεκρών, με οδήγησε στην υπόθεση της συμβολικής σύνδεσής του με την τριόδια Εκάτη και τα Εκαταία δείπνα της. Οι κάτοικοι της Λεύκης δεν επέλεξαν κάποιον διαφορετικό χώρο για την τέλεση των μνημόσυνων, όπως για παράδειγμα ένα καφενείο, αντίθετα επέλεξαν και έχτισαν ένα κτήριο (με χρήματα της κοινότητας), δίπλα στην Αγία Τριάδα, επάνω στο μαγικό σταυροδρόμι που συνδέεται με τον κόσμο των νεκρών. Ο συμβολισμός του ψωμιού και του κόλλυβου με τον κύκλο της ζωής, αλλά και του κεριού με τη ζωή και το φως, ενισχύουν τη συμβολική σύνδεση, κατά την άποψή μου, με τη ζωή και το θάνατο.

Όπως η τριόδια Εκάτη και οι τρεις Μοίρες συνδέονται με μύθους διαίρεσης και μοιρασιάς του κόσμου, έτσι και στη λαογραφία της Βουλγαρίας σε πολλές περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα σε ένα

³¹⁶ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα', ό.π. στο ίδιο.

³¹⁷ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 61, σ. 111.

³¹⁸ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα'», ό.π. στο ίδιο, σ. 407.

³¹⁹ Farnell, L. R., *The Cults of the Greek States*, Caratzas brothers Publishers, 2^{ος} τόμος, Νέα Υόρκη 1977, σσ. 501-519 και 549-557.

Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα'», ό.π. στο ίδιο, σ. 407.

³²⁰ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 39, σ. 106.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

τραγούδι από το Caribrod, αναφέρεται πως οι Άγιοι μοίρασαν μεταξύ τους τον κόσμο.³²¹ Σύμφωνα με τον εθνολόγο R. Popov το συγκεκριμένο μοτίβο της μοιρασιάς είναι πολύ γνωστό, ενώ στην συγκεκριμένη παραλλαγή οι άγιοι που χωρίζουν τον κόσμο είναι έξι, τρεις αδελφοί και τρεις αδελφές: ο Άγιος Νικόλαος, ο Άγιος Ηλίας και ο Αρχάγγελος Μιχαήλ, οι οποίοι αποκτούν ισχύ πάνω στο νερό, τον ουρανό, τον παράδεισο και τις ψυχές, και οι αδερφές, οι οποίες 'πετούν με τη μορφή πουλιών' είναι η Αγία Κυριακή, η Αγία Παρασκευή και η Παναγία.³²² Την Αγία Παρασκευή την Επιβατινή τη συναντούμε πολλές φορές μαζί με την Αγία *Nedeljja* (Αγία Κυριακή) και στην εικονογραφία σε πολλές περιοχές των Βαλκανίων όπως για παράδειγμα στη Βοσνία, τη Ρουμανία και τη Σερβία, ενώ μεταξύ τους συνδέονται και αφηγηματικά καθώς πολλές φορές παρουσιάζονται ως αδερφές, ξαδέρφες ή μητέρα με κόρη, όπως για παράδειγμα στη Σερβία όπου η Αγία Παρασκευή η Επιβατινή θεωρείται μητέρα της Αγίας Κυριακής.³²³

Η Αγία Κυριακή (*Nedeljja*), όπως και η Αγία Παρασκευή η Επιβατινή, συνδέει το όνομά της με μια μέρα της εβδομάδας, την 'Κυριακή', που είναι αφιερωμένη στον Κύριο, ενώ *Nedelja* κυριολεκτικά μεταφράζεται από τη σλαβική ως 'μη παρασκευή', δηλαδή μέρα που 'δεν δουλεύουν'· και ενώ η σημαντικότερη Παρασκευή του ορθόδοξου χριστιανικού έτους είναι η μέρα σταύρωσης και θανάτου του Ιησού Χριστού, η Μεγάλη Παρασκευή, μέσα στο ίδιο πλαίσιο, η σημαντικότερη Κυριακή είναι η Κυριακή της ανάστασης του Ιησού Χριστού και πάλι την περίοδο του Πάσχα. Η Αγία Κυριακή γιορτάζει στις 7 Ιουλίου και σύμφωνα με το βίο της η ίδια γεννήθηκε τη μέρα Κυριακή από την οποία πήρε και το όνομά της. Αναφέρεται πως ήταν πολύ όμορφη και γι' αυτό η ίδια είχε πολλές προτάσεις γάμου, τις οποίες όμως απέρριψε, διότι η ίδια είχε αφιερωθεί στο Θεό. Η ομορφιά της παραμορφώθηκε από τα βασανιστήρια που υπέστη λόγω της πίστης της και ενώ ο Απολλώνιος διέταξε τον αποκεφαλισμό της η ίδια ξεψύχησε πριν από αυτόν σε ηλικία εικοσιενός χρόνων.³²⁴

Η ίδια συνδέεται επίσης με ανάλογες με την Αγία Παρασκευή πεποιθήσεις και απαγορεύσεις (ταμπού) σχετικά με τις 'γυναικείες εργασίες' στον αργαλειό, το πλέξιμο κ.α. τη μέρα της Κυριακής, καθώς όπως δηλώνει και το ίδιο της το όνομα (*Nedeljja*) τη μέρα αυτή απαγορεύεται να δουλεύουν. Μάλιστα, σύμφωνα με την λαϊκή παράδοση της Βουλγαρίας, τα μάτια της είναι κόκκινα από το κλάμα, και τα ρούχα της είναι βρώμικα εξαιτίας των κοριτσιών και των νυφών που εργάζονται την Κυριακή. Πιστεύεται πως κάθε φορά που καθαρίζουν τα σπίτια τους τη συγκεκριμένη μέρα της εβδομάδος τα σκουπίδια πετάνε κατευθείαν στα μάτια και στα ρούχα της Αγίας Κυριακής, ενώ όταν ράβουν θεωρείται πως τρυπούν το πρόσωπό της.³²⁵ Κατά συνέπεια η Αγία Παρασκευή συνδέεται με την Αγία Κυριακή, διότι τους αποδίδονται οι ίδιες ιδιότητες, χαρακτηριστικά και συνδέονται με τις ίδιες απαγορεύσεις.

Ακόμη, εντόπισα μια θαυματοουργή εικόνα της Αγίας Κυριακής της Μεγαλομάρτυρος στην περιοχή Λουτρό Ημαθίας, η οποία ταυτίζεται εικονογραφικά με την εικόνα της Αγίας Παρασκευής στη Λεύκη, όπου η Αγία κρατά στο χέρι της το κεφάλι της.³²⁶ Σύμφωνα με την τοπική παράδοση του Λουτρού Ημαθίας ασκήτεψε στην περιοχή τον 16ο αι. η Αγία Κυριακή η Νέα, αδελφή του Αγίου Διονυσίου από τον Όλυμπο, ο οποίος ήταν ασκητής στον γειτονικό Αλιάκμονα και έτσι χτίστηκε στην περιοχή μοναστήρι που αφιερώθηκε στην Αγία Κυριακή. Έπειτα από αιώνες και μόλις το 1914 βρέθηκε η θαυματοουργή εικόνα της Αγίας Κυριακής και με πρωτοβουλία των κατοίκων οικοδομήθηκε στο σημείο ένας ξύλινος ναός.³²⁷

³²¹ Popov, R., "Paraskeva and her 'sisters': saintly personification of women's rest days and other themes", στο: *Saints of the Balkans*, Institute for Balkan Studies, Βελιγράδι, 2006.

³²² Popov, R., "Paraskeva and her 'sisters'", ό.π. στο ίδιο.

³²³ Popov, R., "Paraskeva and her 'sisters'", ό.π. στο ίδιο.

³²⁴ Μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Διονυσίου Δ. Ψαριανού, *Εικόνες έμψυχοι*, (εκδ.) Αποστ. Διακονίας, Αθήνα, 2000, σσ.93-95.

³²⁵ Popov, R., "Paraskeva and her 'sisters'", ό.π. στο ίδιο.

³²⁶ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 65, σ. 112.

³²⁷ Οι πληροφορίες προέρχονται από τη διαδικτυακή ιστοσελίδα 'Μοναστήρια της Ελλάδας', ηλεκτρονικά διαθέσιμες: <http://www.monastiria.gr/makedonia/nomos-imathias/iera-moni-agias-kyriakis-loutros/>

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά εκτιμώ πως συνδέουν συμβολικά την Αγία Παρασκευή με την Αγία Κυριακή. Οι δυο τους εκτιμώ πως λειτουργούν συμπληρωματικά εντός του μυθικού συστήματος των συμπληρωματικών αντιθέσεων, διότι πρόκειται κατά την άποψή μου για αναπαραστάσεις της ζωής και του θανάτου που προκύπτουν από το πλαίσιο της θρησκείας του χριστιανισμού –Κυριακή/ ημέρα Κυρίου/ Ανάσταση και Παρασκευή/ ημέρα θανάτου, σταύρωση/ θάνατος. Στη μετάφρασή τους από τη σλαβική, η *Petka* και η *Nedelija* μεταφράζονται κυριολεκτικά, όπως αναφέρθηκε, σε ‘παρασκευή’ και ‘μη παρασκευή’ αντίστοιχα και αυτό το δίπολο συμπληρωματικών αντιθέσεων εκτιμώ πως συνδέεται με τις σλαβικές Μοίρες *Dolya* και *Nedolya* της Ρωσίας, αλλά και τις σερβικές *Screca* και *Nescreca*. Οι πρώτες μεταφράζονται κυριολεκτικά ως ‘μοιράζω’ και ‘δεν μοιράζω’, ενώ οι δεύτερες ως ‘καλή τύχη’ και ‘κακή τύχη’. Κατά την άποψή μου οι Μοίρες της σλαβικής μυθολογίας συνδέονται συμβολικά με την Αγία Κυριακή και την Αγία Παρασκευή, ως συμβολικές αναπαραστάσεις της ζωής και του θανάτου. Στη Λεύκη εκτιμώ πως η Αγία Τριάδα υποκαθιστά συμβολικά την Αγία Κυριακή, διότι η ίδια εντός του χριστιανικού πλαισίου προσλαμβάνεται ως ‘Τριαδικός Θεός’ και ως Θεός και ‘Κύριος’ συνδέεται με την ημέρα Κυριακή. Ο ισχυρισμός μου ενισχύεται θεωρώ και από τη μεγάλη γιορτή της κοινότητας της Λεύκης, το πανηγύρι του χωριού, που λαμβάνει χώρα επετειακά το τριήμερο του Αγίου Πνεύματος, ενώ οι ίδιοι οι κάτοικοι γιορτάζουν την Αγία Τριάδα την Κυριακή της Πεντηκοστής. Κατά συνέπεια στο πλαίσιο της κοινότητας της Λεύκης η Αγία Τριάδα με την Αγία Παρασκευή αποτελούν κατά την άποψή μου συμβολικές αναπαραστάσεις της ζωής και του θανάτου και λειτουργούν μεταξύ τους συμπληρωματικά όπως όλα τα ζεύγη συμπληρωματικών αντιθέσεων όπου το ένα σκέλος δεν μπορεί να υφίσταται χωρίς την ύπαρξη του άλλου.

Στη βουλγαρική λαογραφία, όπως ανέφερα προηγουμένως, οι δύο Αγίες συνδέονται επίσης με την Παναγία, ως αδερφές που συμμετέχουν στη μοιρασιά του κόσμου. Η Παναγία βέβαια στη Λεύκη, πέραν της υλικής της υπόστασης μέσω των εικόνων στα ιδιωτικά εικονοστάσια των συνομητριών μου, απουσιάζει από την προφορική παράδοση της κοινότητας. Δεν μπορώ βέβαια να παραβλέψω το γεγονός της ύπαρξής της και μάλιστα το μεγάλο μέγεθος των εικόνων που τοποθετούνται δίπλα σε εκείνες της Αγίας Παρασκευής, στο ίδιο μέγεθος, ένδειξη κατά την άποψή μου, της σπουδαιότητάς της.

Η Παναγία ή Παρθένος Μαρία ή Θεοτόκος σύμφωνα με την Καινή Διαθήκη³²⁸ είναι η μητέρα του Ιησού Χριστού και γι’ αυτό συνδέεται με τη μητρότητα και τη γονιμότητα, ενώ η ίδια αποτελεί ένα από τα πιο αγαπητά ιερά πρόσωπα λατρείας του χριστιανισμού. Παρά τη σύνδεσή της με τη γονιμότητα και κατά συνέπεια με τη ζωή, η ίδια συνδέεται και με το θάνατο, καθώς σε πολλές περιοχές της Ελλάδας αναφέρεται και αναπαρίσταται ως ‘Μαύρη’ ή ‘Μαύρη Παναγιά’.³²⁹ Η Ε. Ψυχογιού³³⁰ συνδέει συμβολικά τη ‘Μαύρη Παναγιά’ με τη χθόνια και γονιμική ‘Μαυρηγή’ ή ‘Μάνα Γη’, η υλική λατρευτική εικόνα της οποίας αποτελεί σύμφωνα με την ίδια ένα αποτρόπαιο μητρικό είδωλο. Η ίδια θεωρεί πως η Μαύρη Παναγιά, ως προσωποποίηση της χθόνιας και γονιμικής μάνας Γης αποτελεί ένα σκοτεινό και διφορούμενο, το οποίο στους θρήνους που μελετά δομείται λεκτικά ως ‘ά- σχημη’, χωρίς δηλαδή κάποιο καθορισμένο σχήμα, ως ‘άμορφη’, σκοτεινή και ‘Μαύρη’, όπου το μαύρο χρώμα ενισχύει τη συμβολική της σύνδεση με το θάνατο. Ως ‘Μαύρη’ αναφέρεται και η Αγία Παρασκευή στη βουλγαρική λαογραφία σύμφωνα με τον Iliev,³³¹ ενώ στη Λεύκη η Αγία Παρασκευή αναπαρίσταται ως ‘Μαύρη’ όπως και η Αγία Τριάδα. Κατά συνέπεια οι τρεις τους συνδέονται συμβολικά, καθώς μοιράζονται τις ίδιες ιδιότητες και σύμβολα, ενώ ως ιερή τριάδα, οι τρεις τους συνδέονται κατά την άποψή μου στη Λεύκη επίσης με τις τρεις Μοίρες και αποτελούν κατά συνέπεια αναπαραστάσεις της ζωής και του θανάτου.

³²⁸ Η Καινή Διαθήκη, Αθήνα, (εκδ.) Σαΐτης, 2012.

³²⁹ Ψυχογιού, Ε., ‘Μαυρηγή’ και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης, ό.π. στο ίδιο, σ. 27.

³³⁰ Ψυχογιού, Ε., ‘Μαυρηγή’ και Ελένη, ό.π. στο ίδιο, σ. 38.

³³¹ Iliev, I., “The social construction of a saintly Woman in Bulgaria”, στο: *Captured Moment in Time: IWM Junior Visiting Fellows Conferences*, 10, εκδότης Adrienne Rubeli και Nina Vucenik, Βιέννη, 2000, σσ. 1-15.

Παραμένοντας στις εικόνες παρατηρούμε έναν άλλο ιδιαίτερο εικονογραφικό τύπο της Αγίας Παρασκευής της Επιβατινής στα Βαλκάνια, αυτόν της απεικόνισης της Αγίας με φτερά αγγέλου.³³² Η Μ. Kuyumdzhieva³³³ αναφέρει σε σχετική μελέτη της πως στην ευρύτερη γεωγραφική περιοχή των Βαλκανίων, από τη Βουλγαρία και τη Σερβία μέσω της Ουκρανίας, της Πολωνίας και της Ρωσίας και φτάνοντας στην Ελλάδα, ο συγκεκριμένος εικονογραφικός τύπος της Αγίας Παρασκευής μέχρι τον 19^ο αι. δεν ήταν συνηθισμένος. Η ίδια συνδέει την Αγία Παρασκευή- άγγελο με τον Χριστό ως 'ο Μεγάλης Βουλής Άγγελος', αλλά και με τον Ιωάννη τον Βαπτιστή, ο οποίος επίσης απεικονίζεται με φτερά κατά τον ύστερο μεσαίωνα, ενώ οι δυο τους αποκαλούνται και ως 'άγγελοι επι της γης'. Ο R. Ρορον.³³⁴ αναφέρει πως ένας από τους σπουδαιότερους και ευρέως διαδεδομένους αγγέλους στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων είναι ο Αρχάγγελος Μιχαήλ, στον οποίο αποδίδονται ιδιότητες 'ψυχοπομπού' και ο οποίος συγκαταλέγεται μεταξύ των 'θεών του θανάτου', όπως τους αποκαλεί ο ίδιος.

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, στη βουλγαρική παράδοση, στα λαϊκά τραγούδια και παραμύθια ένα πάρα πολύ αγαπητό θέμα είναι αυτό της διαίρεσης του κόσμου από τους αγίους. Λέγεται, πως όταν ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο και τους πρώτους ανθρώπους στη γη συγκάλυψε όλους τους αγίους σε συμβούλιο, και ανέθεσε σε κάθε έναν από έναν ρόλο. Στον Άγιο Ηλία έδωσε εντολή να βασιλεύει τον ουρανό και τα θερινά στοιχεία του καλοκαιριού, στον Άγιο Νικόλαο δόθηκε η κυριαρχία των ωκεανών, των θαλασσών και των ποταμών, ενώ ο Αρχάγγελος Μιχαήλ ορίστηκε ως ο ηγεμόνας του θανάτου και του βασιλείου των νεκρών. Σε αυτόν τον κοσμογονικό μύθο παρουσιάζεται η 'μοιρασιά' των τριών κοσμικών στοιχείων: της γης, του ουρανού, και του Βασιλείου των νεκρών. Σε άλλες εκδοχές του ίδιου μύθου εντοπίζουμε και άλλους αγίους να συμμετέχουν στη 'μοιρασιά' όπως παραδείγματος χάριν τον Άγιο Αθανάσιο, στον οποίο ανατέθηκε η ηγεμονία του χειμώνα και τον Άγιο Παύλο, στον οποίο δόθηκε το καλοκαίρι, ενώ στον Άγιο Πέτρο δόθηκε ο Παράδεισος. Παρά τις πολλές παραλλαγές του μύθου όμως, στον Αρχάγγελο Μιχαήλ δίνεται πάντα η ηγεμονία του Βασιλείου των νεκρών και θεωρείται πάντα 'ηγέτης του θανάτου', μάλιστα οι Βούλγαροι των αποκαλούν *vadidushnik* ή *dushevadnik*, δηλαδή αυτός που παίρνει τις ψυχές, ο 'θεριστής'.

Στις λαϊκές αντιλήψεις και τη βουλγαρική λαογραφία ο Αρχάγγελος Μιχαήλ περιγράφεται ως ο πιο αμερόληπτος μεταξύ των αγίων και θεωρείται ότι δεν συγχωρεί κανέναν, ενώ σύμφωνα με ένα βουλγαρικό τραγούδι "όταν έρχεται η ώρα του θανάτου ενός ανθρώπου, ο άγιος πετάει μέσα από την καμινάδα του σπιτιού και στέκεται στο νεκροκρέβατό του κρατώντας ένα χρυσό μήλο στο χέρι για να δαλεάσει την ψυχή του και να διευκολύνει το σώμα του".³³⁵ Επίσης θεωρείται πως ο Αρχάγγελος 'παίρνει' τις ψυχές με μαχαίρι ή σπαθί, γι' αυτό και σύμφωνα με την παράδοση πρέπει να υπάρχει δίπλα στο νεκρό ένα μπολ με νερό και μια καθαρή πετσέτα, για να μπορεί να σκουπιστεί και να πλυθεί. Επίσης περιγράφεται ως 'κουφός' και 'τυφλός' γέρος που ο Θεός του στέρησε την όραση και την ακοή και έβαλε στα χέρια του ένα δρεπάνι, ύστερα από μια φορά που στάλθηκε να πάρει την ψυχή μιας φτωχής χήρας που είχε βρέφη και δεν τα κατάφερε, γιατί τη λυπήθηκε. Τέτοιες πεποιθήσεις ως προς τον Αρχάγγελο δεν συναντούμε βέβαια μόνο στη Βουλγαρία αλλά και στους ελληνόφωνους Καρακατσάνους, οι οποίοι επίσης τον περιγράφουν ως 'κουφό'.³³⁶

Ο R. Ρορον³³⁷ συνδέει συμβολικά τον Αρχάγγελο Μιχαήλ με τον Άγιο Νικόλαο, στον οποίο αποδίδονται επίσης ιδιότητες ψυχοπομπού τόσο στην Ελλάδα,³³⁸ όσο και σε άλλες βαλκανικές χώρες

³³² Βλ. Παράρτημα, εικόνα 53, σ. 110.

³³³ Kuyumdzhieva, M., "In the Shadow of your wings: an unusual image of St. Paraskeva", στο: *Analele Putnei*, 1, 2014, σσ. 11-27.

³³⁴ Ρορον, R., "The Saints of death in the traditions of the Balkan people", στο: *Balkan and Balticum: current studies in the postsocialist space*, Anastasova, E. and Kõiva, M. (εκδ.), Tartu, 2017, σ. 146.

³³⁵ Ρορον, R., "The Saints of death", ό.π. στο ίδιο.

³³⁶ Ρορον, R., "The Saints of death", ό.π. στο ίδιο. σ. 147.

³³⁷ Ρορον, R., "The Saints of death", ό.π. στο ίδιο. σ. 147.

όπως η Σερβία και η Κροατία. Σύμφωνα με το επίσημο Ορθόδοξο ημερολόγιο των Βουλγάρων, Σέρβων, Μαυροβουνών, Ελλήνων, Ρουμάνων και Αλβανών, η γιορτή του Αρχαγγέλου Μιχαήλ γιορτάζεται στις 8 Οκτωβρίου, ενώ οι Καθολικοί Κροάτες, Σλοβένοι και Αλβανοί τον γιορτάζουν στις 29 Σεπτεμβρίου, αναφερόμενοι σε αυτόν ως *Mihovil* ή *Mohoga* (Κροάτες), *Mihelono* (Σλοβένοι), *Shen Mili* (Αλβανών). Σε διάφορους μύθους απεικονίζεται ο Αρχάγγελος ως θεότητα του κάτω κόσμου, οδηγώντας τις ψυχές των νεκρών στον άλλο κόσμο και περιγράφεται ως νεαρός άνδρας που έχει 12 φτερά με τα οποία προστατεύει το φεγγάρι από τις επιδρομές των λαμιών. Επίσης περιγράφεται ως περιπλανώμενος ζητιάνος, ο οποίος προσπαθεί να δελεάσει την ψυχή του πεθαμένου ανθρώπου με ένα κλαδάκι βασιλικού (εάν είναι δίκαιος) ή να τον τρυπήσει με μια λόγχη (εάν είναι αμαρτωλός). Ο ίδιος κρατάει στα χέρια του μια ζυγαριά, με την οποία ζυγίζει τις αμαρτίες των νεκρών και άλλους του στέλνει στον Άγιο Πέτρο (Παράδεισος) και άλλους στην κόλαση.³³⁹

Το Σάββατο ακριβώς πριν τη γιορτή του Αρχαγγέλου είναι Ψυχοσάββατο, αφιερωμένο στις ψυχές και οι γυναίκες κάνουν ειδικά οβάλ ή σταυροειδή ψωμιά και 'λειτουργιές', τις οποίες προσφέρουν στους παρευρισκόμενους μαζί με βρασμένο σιτάρι (κόλλυβο) στο νεκροταφείο. Πολύ συχνά, αυτά τα ψωμιά φέρουν το όνομα του Αρχαγγέλου ή της Αγίας Παρασκευής. Ο Αρχάγγελος επίσης, σύμφωνα με τον O. R. Popov,³⁴⁰ αποτελεί 'διάδοχο' του 'Χάρου' από την αρχαία Ελλάδα, ο οποίος μεταφέρει τις ψυχές στον Κάτω Κόσμο μέσω του ποταμού της Λήθης.

Εκτιμώ πως τα φτερά αγγέλου που αποδίδονται στην Αγία Παρασκευή εικονογραφικά, συνδέονται συμβολικά με τον Αρχάγγελο Μιχαήλ και τις ιδιότητές του, κυρίως αυτή του ψυχοπομπού και χάρου. Ο Αρχάγγελος Μιχαήλ ως ψυχοπομπός και κριτής της δικαιοσύνης αποφασίζει το 'μέλλον' των δίκαιων αλλά και των αμαρτωλών ψυχών, στέλνοντας άλλες στον Παράδεισο και άλλες στην Κόλαση –σύμφωνα με την κρίση του. Ως 'θεριστής' ο Αρχάγγελος Μιχαήλ 'κόβει' με το δρεπάνι του τη ζωή των ανθρώπων, όπως ακριβώς η Μοίρα Άτροπος κόβει με το ψαλίδι της το νήμα της ζωής, ενώ ως ψυχοπομπός βοηθά τις ψυχές στο πέρασμά τους στον 'άλλο' κόσμο. Το τέλος όμως δεν είναι οριστικό και αυτό συμβολίζει και η παρουσία του κόλλυβου το Ψυχοσάββατο αναπαριστώντας τον αέναο κύκλο της ζωής και του θανάτου. Όπως οι Μοίρες, οι νεράιδες, η Αγία Τριάδα και η Αγία Παρασκευή, με τον ίδιο τρόπο και ο Αρχάγγελος Μιχαήλ είναι κατά την άποψή μου ένας οριακός άγγελος, μια οριακή υπερφυσική οντότητα, η οποία μεταβαίνει στον Πάνω και τον Κάτω Κόσμο, ενώ ως άγγελος ανήκει και στον ουράνιο Κόσμο. Τα φτερά αποτελούν θεωρώ το σύμβολο αυτής της μεθοριακότητας, γι' αυτό αποδίδονται εικονογραφικά και στην Αγία Παρασκευή. Με τα φτερά τους 'πετάνε' μεταξύ των κόσμων και στέκονται 'μετέωρες' στις διαβάσεις τους, με τον ίδιο τρόπο που 'πετάνε' και 'αιωρούνται' οι σαμοβίλες της Λεύκης, μη ανήκοντας αποκλειστικά σε έναν κόσμο, εφόσον δεν 'πατάνε' γερά σε αυτόν.

Συνοψίζοντας θα έλεγα ότι στην προφορική παράδοση της Λεύκης οι νεράιδες, οι Μοίρες, η Αγία Παρασκευή και η Αγία Τριάδα συνδέονται με το ίδιο νήμα αφήγησης, ενώ ταυτόχρονα αντιπροσωπεύουν όλες τις όψεις που μπορεί να λάβει η γυναικεία θηλότητα. Οι ίδιες συνδέονται μεταξύ τους με κοινά σύμβολα και αναπαραστάσεις, ενώ διακρίνονται για την οριακότητά τους, καθώς είναι ευεργετικές μόνον όταν βρίσκονται εντός των κοινωνικών ορίων, όταν όμως ξεφεύγουν από τα οικιστικά πλαίσια μετατρέπονται σε επικίνδυνες και βλαπτικές. Στο πλαίσιο της κοινότητας της Λεύκης η Αγία Παρασκευή η Επιβατινή ταυτίζεται συμβολικά με την Αγία Τριάδα, η οποία εκτιμώ πως πρόκειται για συμβολική αναπαράσταση των τριών Μοιρών της μυθολογίας και κατά συνέπεια της ζωής και του θανάτου. Εκτιμώ πως το υφιστάμενο μυθολογικό πλαίσιο της Λεύκης έχει τις ρίζες του σε ένα προχριστιανικό παρελθόν στην περιοχή, που όμως κατάφερε να επιβιώσει έως σήμερα μέσω των κοινών συμβόλων, πρακτικών και αναπαραστάσεων, ανεξαρτήτως της επίσημης θρησκείας που το φιλοξενεί. Το μυθολογικό αυτό σύστημα

³³⁸ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάραβα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013, σσ. 385-414.

³³⁹ Popov, R., "The Saints of death", ό.π. στο ίδιο. σ. 147.

³⁴⁰ Popov, R., "The Saints of death", ό.π. στο ίδιο. σ. 147.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

της Λεύκης εκτιμώ πως δομείται επάνω σε δύο αλληλοσυμπληρούμενους αντιθετικούς άξονες τη ζωή και τον θάνατο, στο οποίο κυριαρχεί ως αναπαράσταση η Αγία Τριάδα.

Κεφάλαιο 4^ο : Ο τελετουργικός τριήμερος εορτασμός προς τιμήν της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη: αναπαραστάσεις και συμβολισμοί

Στη Λεύκη η Αγία Τριάδα γιορτάζεται και τιμάται από τους κατοίκους το τριήμερο του Αγίου Πνεύματος, το οποίο ημερολογιακά τοποθετείται ακριβώς πενήντα ημέρες μετά το Πάσχα. Όπως και το Πάσχα έτσι και το τριήμερο του Αγίου Πνεύματος αποτελεί κινητή εορτή, δηλαδή η ημερομηνία του εορτασμού του δεν είναι σταθερή κάθε χρόνο αντίθετα εξαρτάται από την πανσέληνο της εαρινής ισημερίας του Μαρτίου. Κατά συνέπεια η ορθόδοξη θρησκευτική γιορτή του Αγίου Πνεύματος τοποθετείται ημερολογιακά περίπου από τα μέσα του Μαΐου έως και τα μέσα του Ιουνίου. Το εορταστικό τριήμερο του Αγίου Πνεύματος αποτελεί στο σύνολό του μια από τις σπουδαιότερες γιορτές της χριστιανισμής καθώς τις ημέρες αυτές τιμάται επίσημα ο Τριαδικός Θεός. Οι τρεις ημέρες που συνθέτουν το τριήμερο αυτό είναι πάντοτε το Σάββατο, η Κυριακή και η Δευτέρα. Το Σάββατο είναι αφιερωμένο στη μνήμη των κεκοιμημένων και μαζί μ' εκείνο πριν από την Κυριακή των Απόκρεω αποκαλείται 'Ψυχοσάββατο'· μαζί αποτελούν τα δύο επίσημα μνημόσυνα της εκκλησίας.³⁴¹ Η δεύτερη ημέρα είναι η Κυριακή της Πεντηκοστής, κατά την οποία, σύμφωνα με την Καινή Διαθήκη, πραγματοποιήθηκε η επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος στους Αποστόλους και ονομάστηκε 'Πεντηκοστή', διότι η επιφοίτηση συνέβη την πεντηκοστή ημέρα από την Ανάσταση του Ιησού Χριστού.³⁴² Την τελευταία ημέρα, Δευτέρα, γιορτάζεται, σύμφωνα με τη χριστιανική διδασκαλία, το Άγιο Πνεύμα, το οποίο αποτελεί το ένα από τα τρία πρόσωπα ή τις τρεις υποστάσεις του Τριαδικού Θεού.³⁴³ Σύμφωνα με τις διδαχές της ορθόδοξης χριστιανικής εκκλησίας οι τρεις υποστάσεις, του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος συναποτελούν τον Τριαδικό Θεό και δεν μπορούν να διαχωριστούν μεταξύ τους, κατά συνέπεια την ημέρα αυτή γιορτάζεται και τιμάται ο Τριαδικός Θεός.

Τις ημέρες αυτές οι κάτοικοι της Λεύκης γιορτάζουν τη δική τους Αγία Τριάδα και την εκκλησία του χωριού τους που είναι αφιερωμένη σε αυτήν. Ο εορτασμός λαμβάνει τη μορφή πανηγυριού, το οποίο οργανώνεται και πραγματοποιείται επετειακά τις ημέρες αυτές από την κοινότητα της Λεύκης. Τα τελευταία χρόνια το πανηγύρι πραγματοποιείται στο κέντρο της πλατείας του νέου χωριού της Λεύκης και συνοδεύεται πάντοτε με χορό και μουσική –πάντοτε 'κορνέτες'.³⁴⁴ Ο εορτασμός διαρκεί περισσότερες από τρεις ημέρες φτάνοντας έως και τις πέντε στον αριθμό εάν το επιτρέπουν οι καιρικές συνθήκες. Οι κάτοικοι της Λεύκης προετοιμάζονται όλο τον ημερολογιακό χρόνο για το πανηγύρι τους, το οποίο, σύμφωνα με τους συνομιλητές μου, αποτελεί σπουδαίο γεγονός, όχι μόνο για τους ίδιους, αλλά και για όλο τον νομό Καστοριάς, καθώς πολλοί είναι εκείνοι που επισκέπτονται τις μέρες αυτές είτε την εκκλησία της Αγίας Τριάδας είτε το πανηγύρι του χωριού. Μάλιστα οι γυναίκες της Λεύκης, οι οποίες συγκεντρώνονται κάθε Κυριακή του χρόνου στο κτήριο του Συλλόγου, χορεύουν τους παραδοσιακούς χορούς τους 'για να είναι έτοιμες,' όπως αναφέρουν οι ίδιες, για το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας. Η οργάνωση του πανηγυριού, οι ορχήστρες που θα συνοδέψουν το γλέντι, τα τρόφιμα κ.α. αποτελούν ένα από τα κυριότερα θέματα συζήτησης των κατοίκων καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου.

³⁴¹ Για τους κατοίκους της Λεύκης τα Ψυχοσάββατα είναι τρία και όχι δύο, διότι μαζί με εκείνα τις Πεντηκοστής και των Απόκρεω αναγνωρίζουν και γιορτάζουν και ένα τρίτο, τη μέρα του Αγίου Δημητρίου, το Σάββατο στις 26 Οκτωβρίου.

³⁴² *Καινή Διαθήκη*, Πράξεις Αποστόλων 1-41.

³⁴³ Πέτρου, Ι., «Άγιο Πνεύμα, ανθρώπινη ελευθερία και πολιτισμικός πλουραλισμός», *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ*, τόμ. 8, Θεσσαλονίκη, 1998, σσ. 363-374.

³⁴⁴ 'Κορνέτες' ονομάζονται οι τρομπέτες, μουσικό όργανο, το οποίο αποτελεί σύμβολο της παραδοσιακής μουσικής της κοινότητας.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Το πανηγύρι της κοινότητας της Λεύκης όμως, αποτελεί μόνον το ένα τμήμα της τιμής και της λατρείας των κατοίκων προς το πρόσωπο της Αγίας Τριάδας. Άλλωστε το γλέντι του πανηγυριού συντελείται κυρίως τις νυχτερινές ώρες, από τις 7.00 μ.μ., όταν και αρχίζουν να ακούγονται δειλά οι ήχοι της τρομπέτας, έως και τις πρώτες πρωινές ώρες της επόμενης ημέρας. Τις πρωινές ώρες των ημερών αυτών οι κάτοικοι πραγματοποιούν μια τριήμερη τελετουργία, η οποία προσλαμβάνεται από τους ίδιους ως εθιμική πρακτική. Έχοντας παρακολουθήσει και συμμετάσχει στο τριήμερο τελετουργικό των ημερών αυτών της κοινότητας, είμαι σε θέση να αναφέρω πως το τελετουργικό στη Λεύκη ξεκινά το Ψυχοσάββατο. Η μέρα αυτή είναι και η μοναδική, εξ' όσων είμαι σε θέση να γνωρίζω, κατά την οποία η λειτουργία πραγματοποιείται στην εκκλησία του Αγίου Χριστοφόρου όπου και βρίσκεται το σημερινό νεκροταφείο της κοινότητας. Οι γυναίκες της κοινότητας προετοιμάζονται όλη την προηγούμενη εβδομάδα για τις μέρες αυτές και ειδικά για τη μέρα του Ψυχοσάββατου, καθώς η μέρα απαιτεί την προσφορά ειδικών τροφών όπως το κόλλυβο και τα 'πούπτσε', τα μικρά στρογγυλά ψωμάκια, τα οποία μοιράζονται με το πέρας της λειτουργίας. Επίσης η καθεμία ξεχωριστά προετοιμάζει επιπλέον, πίτες, γλυκά και άλλα εδέσματα, τα οποία μοιράζονται έπειτα μεταξύ των παρευρισκόμενων στο κτήριο του Συλλόγου όπου και συγκεντρώνονται οι κάτοικοι για τον καθιερωμένο 'κάφέ μετά τη λειτουργία' συζητώντας κυρίως για το πανηγύρι του χωριού και βέβαια το σπουδαίο γεγονός της ανάβασης στο βουνό Ψαλίδα την επομένη και το 'άνοιγμα'³⁴⁵ της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας.³⁴⁶

Πριν μεταβούν στο κτήριο του Συλλόγου, οι κάτοικοι επισκέπτονται μαζί με τον ιερέα τους νεκρούς τους στο νεκροταφείο κρατώντας στα χέρια από ένα κεριά, και κάποιοι, και φύλλα καρυδιάς.³⁴⁷ Εκεί ο ιερέας στέκεται στη μέση περίπου και αρχίζει να ψάλλει, ενώ την ίδια στιγμή εκείνοι που κρατούσαν φύλλα καρυδιάς κατευθύνονται στον τάφο των αγαπημένων τους και 'απλώνουν' επάνω του τα φύλλα. Μόλις τελειώσει ο ιερέας τους ψαλμούς όλοι οι κάτοικοι κατευθύνονται στους τάφους των δικών τους όπου και τοποθετούν στο 'προσκέφαλο' του κάθε νεκρού λίγο σάρι (κόλλυβο) και τα αναμμένα κεριά.

Η μέρα αυτή, το Ψυχοσάββατο της Πεντηκοστής, έχει έναν πένθιμο χαρακτήρα για τους κατοίκους της Λεύκης, καθώς, ως μέρα αφιερωμένη στους νεκρούς, συνδέεται συμβολικά και τελετουργικά με τον θάνατο. Τα εδέσματα που μοιράζονται, όπως το κόλλυβο για παράδειγμα, εντείνουν τον πένθιμο χαρακτήρα της ημέρας, ενώ ταυτόχρονα λειτουργούν και ως σύμβολα της ζωής και της αναγέννησης. Για τους Λευκιώτες η μέρα αυτή συνδέεται επίσης με την αντίληψη της επιστροφής των ψυχών στον Κάτω Κόσμο έπειτα από πενήντα ημέρες παραμονής τους στον επίγειο κόσμο των ανθρώπων.³⁴⁸

Όπως αναφέρθηκε και στο προηγούμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, παρόμοιες αντιλήψεις για τις ψυχές των νεκρών τη μέρα αυτή εντοπίζουμε και στη Ρωσία την 'εβδομάδα των Ρουσαλιών' (Rusalia Week, *rusal' naja nedelja*), με την οποία συνδέονται –και ετυμολογικά– οι ρωσικές *Rusalki*.³⁴⁹ Σύμφωνα με την ανθρωπολόγο J. Dynnda πολλές πιθανές ετυμολογίες του όρου 'ρουσάλια' (*rusalia*) προτάθηκαν τον 19^ο αιώνα με πολλούς μελετητές να θεωρούν πως η λέξη θα μπορούσε να προέρχεται από το ουσιαστικό *ruslo* που σημαίνει 'κοίτη του ποταμού' ή από το επίθετο *rusyj/rusaja* που σημαίνει ξανθά ή χρυσά (μαλλιά).³⁵⁰ Η ίδια θεωρεί πως ο Franz Miklosich ήταν εκείνος που απέδειξε οριστικά ότι η ρωσική λέξη *rusal'ja* προήλθε από τη λατινική λέξη *rosalia* μέσω του ελληνικού μεσαίωνα (ρούσάλια) και ως λέξη

³⁴⁵ 'Άνοιγμα' είναι η ακριβής λέξη που χρησιμοποιούν οι ίδιοι οι κάτοικοι αναφερόμενοι στη λειτουργία της μικρής εκκλησίας της Αγίας Τριάδας στην κορυφή του βουνού, η οποία πραγματοποιείται τη μέρα της Πεντηκοστής. Η εκκλησία δεν λειτουργεί παρά μονάχα την ημέρα αυτή όταν οι κάτοικοι την 'ανοίγουν' για τη λειτουργία.

³⁴⁶ Βλ. Παράρτημα, απόσπασμα από το εθνογραφικό μου ημερολόγιο στις 26-5-18, σ. 158.

³⁴⁷ Βλ. Παράρτημα συνέντευξη 8, σ. 149.

³⁴⁸ Βλ. Παράρτημα συνέντευξη 8, σ. 149.

³⁴⁹ Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", στο *Studia Mythologica Slavica*, 83-109, 2017, σ. 84.

³⁵⁰ Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", ο.π. στο ίδιο, σ. 86.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

χαρακτήριζε απλώς την Πεντηκοστή, ενώ κυριολεκτικά μεταφράζεται ως 'το Πάσχα των Τριαντάφυλλων'.³⁵¹

Την εβδομάδα των Ρουσαλιών με τις συνδεόμενες με αυτήν αντιλήψεις, εκτός από τη Ρωσία, την εντοπίζουμε και σε πολλές περιοχές της Ελλάδας. Ο Γεώργιος Μέγας³⁵² αναφέρει πως το Σάββατο της Πεντηκοστής είναι γνωστό και ως 'του Ρουσαλιού το Σάββατο' ή 'τ' Αρσαλιού', ή 'το Ψυχοσάββατο του Μάη' ή 'του Μυροθανάτου' και ως μέρα συνδέεται με την αντίληψη της επιστροφής των νεκρών στον Κάτω Κόσμο. Ο ίδιος μάλιστα αναφέρει πως στη Θράκη επικρατεί η αντίληψη πως τη μέρα αυτή οι ψυχές δεν την θέλουν «γιατί την αυριανή τη μέρα θα πάνε πίσω στον τόπο τους και θα κλεισθούν μέσα και θα κλαίνε»,³⁵³ ενώ για πενήντα ημέρες κυκλοφορούσαν ελεύθερες. Μάλιστα ο ίδιος σημειώνει πως η μέρα αυτή συνδέεται με προκαταλήψεις και ταμπού σχετικά με τις γυναικείες εργασίες, όπως για παράδειγμα αποχή από το ράψιμο, το πλύσιμο κ.τλ.

Ο νεκρικός χαρακτήρας της ημέρας ενισχύεται περάν της προφορικής παράδοσης και από τις σχετικές τελετουργικές πρακτικές. Στη Λεύκη, όπως είπαμε και προηγουμένως, οι κάτοικοι πραγματοποιούν την ημέρα αυτή την τελετουργική πρακτική του 'απλώματος' ή της απόθεσης φύλλων καρυδιάς στους τάφους των αγαπημένων τους. Η συγκεκριμένη τελετουργική πρακτική εντοπίζεται και στην βουλγαρική εθιμική παράδοση³⁵⁴ ενώ δεν είναι λίγα τα παραδείγματα των σχετικών ελληνικών παραδόσεων που αναφέρει ο Γεώργιος Μέγας στο βιβλίο του *Ζητήματα Ελληνικής Λαογραφίας*.³⁵⁵ Κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου στη Λεύκη δεν κατάφερα να εντοπίσω κάποια αφήγηση που να συνδέεται με τη συγκεκριμένη τελετουργική πρακτική, καθώς οι κάτοικοι το 'κάνουν ως έθιμο' όπως μου ανέφεραν, όπως επίσης και ότι τοποθετούν τα φύλλα στους τάφους ως προσφορά στους νεκρούς. Εκτιμώ παρόλα αυτά πως τα φύλλα της καρυδιάς συνδέονται συμβολικά –και τελετουργικά– με τους νεκρούς και το θάνατο, καθώς το δέντρο της καρυδιάς μαζί με εκείνα της φλαμουριάς και της οξιάς, λόγω του πυκνού τους φυλλώματος, έχουν την ιδιότητα να διατηρούν στη βάση τους ένα υγρό μικροκλίμα, ευνοϊκό για τη φυσική αναγέννηση,³⁵⁶ μια ιδιότητα η οποία εντείνει το συμβολικό τους βάρος. Μάλιστα σε πολλούς πολιτισμούς του κόσμου τα δέντρα αυτά θεωρούνται ιερά.³⁵⁷

Η λαογράφος D. Šeškauskaitė³⁵⁸ αναφερόμενη κυρίως στους ινδοευρωπαϊκούς πολιτισμούς, αναφέρει επίσης, μεταξύ άλλων, πως η καρυδιά συνδέεται με θεότητες, με τον Κάτω Κόσμο αλλά και με τις *Samodiva* (νεράιδες) καθώς σε πολλές παραδόσεις φαίνεται πως κατοικούν και εμφανίζονται κάτω από δέντρα καρυδιάς. Κατά συνέπεια η καρυδιά συνδέεται με ένα χθόνιο στοιχείο, ενώ ο καρπός της, το καρύδι, ως σύμβολο (κουκούτσι= σπόρος) μας οδηγεί και πάλι στο δυαδικό σύστημα συμπληρωματικών αντιθέσεων θάνατος-αναγέννηση (ζωή). Στη Λεύκη, οι κάτοικοι αναφέρονται στην καρυδιά με την

³⁵¹ Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", ο.π. στο ίδιο, σ. 86.

³⁵² Μέγας, Γ. Α, *Ζητήματα ελληνικής λαογραφίας*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 1975, σ. 68.

³⁵³ Μέγας, Γ. Α, *Ζητήματα ελληνικής λαογραφίας*, ο.π. στο ίδιο, σ. 68.

³⁵⁴ Βλ. στην ηλεκτρονική ιστοσελίδα: <http://bnr.bg/el/post/100548490/laikes-paradjoseis-gia-tin-karudija>

³⁵⁵ Ο ίδιος αναφέρει σχετικά: «εις την Καστοριάν της Πεντηκοστής φέρνουν λουλούδια από το σπίτι τους και κρατούν κερί. Πέφτουν στα γόνατα, αφήνοντας τα λουλούδια μπροστά τους. Ανάβουν το κερί, για να φωτίσουν τους νεκρούς που περνάνε. Εις το Ορεστικόν Άργος την ώρα που σκύβουν βάζουν στο στόμα πικρό λουλούδι, πέλινο (=αμπαρόριζα). Έτσι βρέθηκε. Αραδιάζουν τέτοιο και στο κόλλυβο. Εις το Κωσταράζι πρέπει να σκύψουν με κλεισμένα μάτια, στα οποία βάζουν φύλλα ή τριαντάφυλλα, για να μη βλέπουν καθόλου, επειδή, αν την ώρα που περνούν οι πεθαμένοι έχουν ανοικτά τα μάτια τους, γνωρίζουν, κλαίνε και λυπούνται και δεν θέλουν να πάνε με τους άλλους στη σειρά. Εις την Κορυτσάν κλείνουν τα μάτια τους με φύλλα καρυδιάς, εις τας Μέτρας (Θράκη) καθανίνας πηγαίν' στην εκκλησιά μ' ένα κλωνί καρυδιά στο χέρ' για να το θάν' να γονατίσ' απάν. Είναι η μέρα που περνάνε οι ψυχές τση Τρίχας το Γιοφύρ' κι όσες είναι καθαρές μπαίν' νε στο βαράδεισο, ειδημή πέφτνε μεσ' στ γόλασ'». (Μέγας, Γ. Α, *Ζητήματα ελληνικής λαογραφίας*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 1975, σ. 69.)

³⁵⁶ Στο ίδιο, σσ. 237.

³⁵⁷ "The symbolism of the linden tree", ο.π. στο ίδιο.

³⁵⁸ Šeškauskaitė, D., "The plant in the mythology", στο *Internationa Journal of Complementary & Alternative Medicine*, Τόμος 9, 4, 2017, σσ. 1-7.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

ονομασία 'όρεσκ', η οποία έχει σλάβικη ρίζα και είναι ίδια με τη βουλγαρική λέξη *orex*³⁵⁹ που σημαίνει καρυδιά. Στο παλιό χωριό, την Άνω Λεύκη, υπάρχει επίσης μια βρύση με την ονομασία 'Ορέσκη', η οποία σύμφωνα με τους σημερινούς κατοίκους, πήρε το όνομά της από τις καρυδιές που έχει δίπλα. Σε αυτόν τον τόπο, σύμφωνα με την προφορική παράδοση των Λευκιωτών, εμφανίζονται οι *Samonilas* (νεράιδες).

Κατά συνέπεια εκτιμώ πως η συμβολική και τελετουργική διαχείριση των φύλλων καρυδιάς το Σάββατο της Πεντηκοστής στη Λεύκη συνδέεται με την ευρύτερη αντίληψη των κατοίκων για τον κύκλο της ανθρώπινης ζωής και την αέναη εναλλαγή του συμπληρωματικού ζεύγους αντιθέσεων ζωή-θάνατος. Τα υπόλοιπα τελετουργικά υλικά σύμβολα, όπως το κερι, αλλά και οι τελετουργικές τροφές, όπως το κόλλυβο εντείνουν τη συμβολική σύνδεση της ημέρας με τις ψυχές και το θάνατο, αλλά όχι τον μόνιμο και οριστικό θάνατο, αντίθετα τον παροδικό θάνατο, ο οποίος πρόκειται να αντικατασταθεί με τη αναγέννηση και τη ζωή, με τον ίδιο τρόπο που συμβαίνει στην καρυδιά και τα φυτά εν γένει. Ας σημειωθεί ακόμη πως τη μέρα αυτή οι κάτοικοι της Λεύκης αναμένουν να επιστρέψουν οι ψυχές των νεκρών 'στη θέση' τους, όπως αναφέρουν οι ίδιοι. Η χρήση της συγκεκριμένης λέξης μας οδηγεί για ακόμη μία φορά στη διερεύνηση του ταξινομικού κώδικα της κοινότητας και του μυθικού της συστήματος, σύμφωνα με το οποίο οι νεκροί ανήκουν στον Κάτω Κόσμο, στον παράδεισο ή την κόλαση, σε καμία περίπτωση όμως στον επίγειο κόσμο των ανθρώπων, διότι δεν είναι εκεί η 'θέση' τους. Κατά συνέπεια οδηγούμαστε στο συμπέρασμα πως το Σάββατο της Πεντηκοστής σημάνει και το τέλος της 'αταξίας' των προηγούμενων πενήντα ημερών που μεσολαβούν μεταξύ της γιορτής του Πάσχα και της Πεντηκοστής και η κοσμική τάξη αποκαθίσταται από την επόμενη μέρα, την Κυριακή της Πεντηκοστής.

Η Κυριακή της Πεντηκοστής αποτελεί για τους κατοίκους της Λεύκης την κορυφαία γιορτή του χρόνου, καθώς οι κάτοικοι τη θεωρούν μέρα γιορτής της δικής τους Αγίας Τριάδας και είναι επίσης και η μέρα που πραγματοποιείται η τελετουργική ανάβαση και το 'άνοιγμα' της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας στην κορυφή του βουνού. Οι κάτοικοι καταβάλλουν κάθε δυνατή προσπάθεια να λειτουργήσουν την εκκλησία εκείνη την ημέρα με την παρουσία ενός ιερέα, οι προσπάθειές τους όμως δεν έχουν πάντοτε το επιθυμητό αποτέλεσμα λόγω της έλλειψης δρόμου. Η έλλειψη δρόμου δυσκολεύει την πρόσβαση στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας, καθώς η πρόσβαση σε αυτήν επιτυγχάνεται μονάχα μέσω ενός στενού μονοπατιού μέσα από το δάσος, κατά συνέπεια η παρουσία κάποιου ιερέα τη μέρα αυτή είναι πολλές φορές ανέφικτη. Η παρουσία ή η απουσία του ιερέα στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας τη μέρα της γιορτής της την Κυριακή της Πεντηκοστής αποτελεί ένα από τα κυριότερα θέματα συζήτησης των κατοίκων καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου.

Στις 27 Μαΐου του 2018, συμμετείχα στο τριήμερο τελετουργικό των Λευκιωτών και κατά συνέπεια πραγματοποίησα μαζί με τους κατοίκους την ανάβαση στο βουνό, ενώ παρακολούθησα και από κοντά το 'άνοιγμα' την εκκλησίας της Αγίας Τριάδας. Εκείνη τη χρονιά οι κάτοικοι δεν κατάφεραν να εξασφαλίσουν την παρουσία του ιερέα στην εκκλησία και προς μεγάλη μου έκπληξη τότε, αποδέχτηκαν με χαρά την πρόταση του ιερέα να πραγματοποιήσει τη λειτουργία της ημέρας στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στο παλιό χωριό (Άνω Λεύκη).³⁶⁰ Όπως ήδη έχω αναφέρει στο προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας, εκτιμώ πως στη Λεύκη η Αγία Παρασκευή ταυτίζεται συμβολικά με την Αγία Τριάδα και στο πλαίσιο αυτής της συμβολικής τους ταύτισης, το 'άνοιγμα' της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής αντί για την εκκλησία της Αγίας Τριάδας δεν αποτελεί παράδοξο, αντίθετα όπως μου ανέφεραν και οι συνομιλήτριές μου 'δεν πειράζει γιατί είναι το ίδιο'.

Η απορία μου ωστόσο ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο, διότι στο σημερινό χωριό της Λεύκης η κεντρική εκκλησία του χωριού είναι αφιερωμένη στην Αγία Τριάδα, κατά συνέπεια, βάσει της δικής μου σκέψης και αντίληψης, η λειτουργία την ημέρα της Αγίας Τριάδας θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί στην

³⁵⁹ Σύμφωνα με το βουλγαρικό λεξικό ετυμολογιών. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://ibl.bas.bg/en/balgarski-etimologitchen-retchnik/>

³⁶⁰ Βλ. Παράρτημα, αποσπάσματα εθνογραφικού ημερολογίου, 27 Μαΐου του 2018, σ. 159.

κεντρική εκκλησία του χωριού. Οι συνομιλήτριές μου ωστόσο μου επεσήμαναν διαρκώς ότι κάτι τέτοιο 'δεν γίνεται' και πως 'πρέπει να πάμε πάνω'. Η επιμονή και η επαναληπτικότητα των συγκεκριμένων απαντήσεων με οδήγησε στην αναζήτηση παρόμοιων εθιμικών πρακτικών τόσο στην Ελλάδα όσο και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο.

Η J. Dynda³⁶¹ αναφερόμενη στο άρθρο της για τις ρώσικες *Rusalki* κάνει λόγο και για την περίοδο εμφάνισής τους, την εβδομάδα των Ρουσαλιών, η οποία συνδέεται στη Ρωσία με ποικίλες τελετουργικές πρακτικές που σχετίζονταν με την καλλιέργεια των σιτηρών. Η ίδια αναφέρει πως η εβδομάδα αυτή συνδέονταν επίσης με απαγορεύσεις και ταμπού σχετικά με τις γυναικείες εργασίες του πλεξίματος, γνεσίματος κ.τλ. αλλά και τις γεωργικές εργασίες, καθώς οι άνθρωποι απαγορεύονταν να εργάζονται την περίοδο αυτή στις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, διότι υπήρχε η πεποίθηση πως την εβδομάδα αυτή κυκλοφορούν εκεί οι *Rusalki* και πως αν τύχαινε να τις συναντήσει κανείς οδηγούνταν στο θάνατο. Οι άνθρωποι για να προστατευτούν από αυτές, τις καλόπιαναν προσφέροντάς τους ψωμί, τηγανίτες με μέλι, γάλα κ.α. Οι προσφορές αυτές τοποθετούνταν σε σταυροδρόμια, σε δρόμους μέσα στο δάσος ή σε απομακρυσμένα ταφικά σημεία. Την περίοδο αυτή της εμφάνισής τους στη γη, οι *Rusalki* πρέπει να τιμούνται από τους ανθρώπους έτσι ώστε να ενεργούν θετικά και καλοπροαίρετα προς αυτούς αλλά και προς τις καλλιέργειες και όταν εκπληρώνεται ο χρόνος τους πρέπει και πάλι να απομακρυνθούν τελετουργικά, διαφορετικά οι καλλιέργειες θα καταστραφούν.

Στη Ρωσία υπάρχουν δύο γνωστές τελετουργικές παραδόσεις που τελούνται την εβδομάδα των Ρουσαλιών. Στην πρώτη κυριαρχεί η αντίληψη ότι οι *Rusalki* 'απελευθερώνονται' στον επίγειο κόσμο την ημέρα Πέμπτη πριν την Κυριακή της Πεντηκοστής και η μέρα είναι αφιερωμένη στη μνήμη των αδικοχαμένων νεκρών. Η συγκεκριμένη ημέρα ονομάζεται *semik* ή *semucha* δεομένου ότι είναι η έβδομη εβδομάδα μετά το Πάσχα, καθώς *sem* στα ρωσικά σημαίνει 'επτά'.³⁶² Η μέρα αυτή είναι γνωστή στη Ρωσία και με άλλες ονομασίες όπως για παράδειγμα 'γιορτή των Ρουσαλιών' ή 'Τριάδα του θανάτου' (*Troica umeršich*) λόγω της τιμής των νεκρών τη μέρα αυτή που είχαν 'μη καθαρό' ή βίαιο θάνατο. Οι νεκροί που είχαν έναν 'καθαρό' και 'φυσιολογικό' θάνατο τιμόταν από τους ανθρώπους το Σάββατο πριν την Κυριακή της Πεντηκοστής, γνωστό με την ονομασία 'Σάββατο της Τριάδας'.³⁶³

Στην δεύτερη περίπτωση η εβδομάδα των Ρουσαλιών τοποθετείται την εβδομάδα μετά την Κυριακή της Πεντηκοστής και τότε είναι η περίοδος που οι *Rusalki* κυκλοφορούν στον επίγειο κόσμο. Η εβδομάδα αυτή των Ρουσαλιών ξεκινάει με την Κυριακή της Πεντηκοστής, η οποία ονομάζεται 'Κυριακή της Τριάδας' ή την επόμενη ημέρα, Δευτέρα, η οποία ονομάζεται *Rusalkin* και ολοκληρώνεται την ημέρα Πέμπτη, την πρώτη μετά την Κυριακή της Πεντηκοστής, η οποία επίσης φέρει το όνομα 'Rusalkin' ή την πρώτη Δευτέρα της γιορτής του Αγίου Πέτρου, η οποία ονομάζεται *Rozyhry* που σημαίνει 'παιχνίδια των τριαντάφυλλων' ή *Rusal'nyj ronedelok*, δηλαδή 'Δευτέρα των Ρουσαλιών' ή *Rusal'noe zagoven'e* που κυριολεκτικά μεταφράζεται ως 'οδηγούμε έξω τις *Rusalki*'.

Το τελετουργικό της Πέμπτης μετά την Κυριακή της Πεντηκοστής ή μερικές μέρες αργότερα στη γιορτή του Αγίου Πέτρου ήταν το εξής: μια εκλεγμένη, νεαρή, ψηλή, ισχυρή και σε ηλικία γάμου κοπέλα καλούνταν να ντυθεί ή να παραμείνει γυμνή σαν *Rusalki*. Η κοπέλα αυτή –σύμβολο– μεταφέρονταν μέσω μιας τελετουργικής πομπής μακριά από το χωριό όπου και την 'έδιωχναν' και πάλι τελετουργικά. Υπάρχει και η περίπτωση της χρησιμοποίησης ενός ομοιώματος κοπέλας κατασκευασμένο από άχυρο ή ξύλο, το οποίο παίρνει τη θέση της στο τελετουργικό. Και στις δύο περιπτώσεις η πομπή αποτελείται από κορίτσια ντυμένα σαν *Rusalki*, με στεφάνια στα κεφάλια τους, τα οποία χορεύουν και τραγουδούν τελετουργικά υποδύομενα τις *Rusalki*. Όταν τη *Rusalka* την υποδύεται νεαρό κορίτσι, το τελετουργικό ολοκληρώνεται στους αγρούς ανάμεσα στις καλλιέργειες, ενώ τα κορίτσια παίζουν τελετουργικά παιχνίδια. Στο τέλος των

³⁶¹ Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", *Studia Mythologica Slavica*, 83-109, 2017.

³⁶² Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", ο.π. στο ίδιο, σ. 95.

³⁶³ Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", ο.π. στο ίδιο, σ. 95.

παιχνιδιών τα κορίτσια πραγματοποιούν τελετουργικά μια ψεύτικη κηδεία για την κοπέλα που υποδύεται τη *Rusalka*. Στην περίπτωση που τη θέση της *Rusalka* λαμβάνει το ξύλινο είδωλο, στο τέλος του τελετουργικού αυτό θάβεται στους αγρούς, ρίχνεται στο ποτάμι ή σκίζεται και σκορπίζεται στις καλλιέργειες. Στο τέλος τα αγόρια συμμετείχαν και αυτά στο τελετουργικό, αφού τα κορίτσια πετούσαν τα στεφάνια τους, και επέστρεφαν όλοι μαζί πίσω στο χωριό.³⁶⁴

Το συγκεκριμένο τελετουργικό φέρει σημαντικές αναλογίες με τις λαϊκές τελετουργίες των σλαβικών λαών και ιδιαίτερα με τους ανατολικούς σλαβικούς πληθυσμούς, καθώς η δομή του τελετουργικού παραμένει η ίδια: τελετουργική απομάκρυνση από το χωριό μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο του ημερολογιακού έτους και ένας τελετουργικός διωγμός. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εκτιμώ πως το συγκεκριμένο τελετουργικό φέρει σημαντικές αναλογίες με εκείνο της Λεύκης το τριήμερο της Πεντηκοστής, ενώ επίσης θεωρώ πως φέρουν αναλογίες και ως προς τις προφορικές αφηγήσεις που το αφορούν.

Στη Λεύκη, η Κυριακή της Πεντηκοστής ονομάζεται 'ημέρα της Αγίας Τριάδας' και τη μέρα αυτή πραγματοποιείται η ανάβαση στο βουνό και το 'άνοιγμα' της εκκλησίας της. Η έναρξη της ανάβασης ορίζεται περίπου στις 4.30 πμ. καθώς η διαδρομή είναι μεγάλη, η ανάβαση δύσκολη λόγω της απουσίας του δρόμου και χρειάζονται περίπου έξι ώρες πεζοπορίας για να φτάσει κανείς στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Το σημείο έναρξης ορίζεται τις περισσότερες φορές, όπως με ενημέρωσαν οι συνομιλητές μου, η πλατεία του χωριού, εάν βέβαια έχει λήξει το πανηγύρι της προηγούμενης ημέρας, διαφορετικά οι κάτοικοι θα συγκεντρωθούν έξω από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας (Κάτω Λεύκη) και θα ξεκινήσουν την ανάβαση από εκεί. Οι Λευκιώτες ακολουθούν σε όλη τη διάρκεια της διαδρομής ένα στενό μονοπάτι, το οποίο περνάει μέσα από το παλιό χωριό και συνεχίζει στο δάσος του βουνού. Έπειτα από περίπου πέντε ώρες οι κάτοικοι έχουν φτάσει στο σημείο του 'Σταυρού' όπου και πραγματοποιείται η πρώτη 'στάση'. Από εκεί χρειάζεται άλλη μισή ώρα περίπου ανάβασης για την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Οι νεαρότεροι σε ηλικία ολοκληρώνουν συνήθως τη διαδρομή σε πολύ λιγότερο χρόνο και η παράδοση θέλει τον πρώτο που θα φτάσει στην εκκλησία να χτυπήσει την καμπάνα. Η κρούση της καμπάνας προσλαμβάνεται από τους υπόλοιπους κατοίκους ως το 'άνοιγμα' της Αγίας Τριάδας του βουνού και στον πρώτο ήχο όλοι οι κάτοικοι χαίρονται και κάνουν το σταυρό τους. Φτάνοντας στην πολύ μικρή εκκλησία οι κάτοικοι προσκυνούν ευλαβικά τις εικόνες, ανάβουν από ένα κερί και κάθονται στη συνέχεια περιμετρικά της εκκλησίας για να ξαποστάσουν από τη δύσκολη ανάβαση. Η θέα από το σημείο της εκκλησίας είναι μαγευτική, ο αέρας δροσερός και οι κάτοικοι καταλαμβάνονται από μια αίσθηση ευφορίας και χαράς. Κάποιοι έχουν κουβαλήσει μαζί τους τροφές και ποτά, τα οποία καταναλώνουν εκεί, ενώ κάποιοι άλλοι περιμένουν υπομονετικά την κατάβαση για να οργανώσουν ένα μικρό γλέντι στο σημείο του 'Σταυρού'.³⁶⁵

Η εκκλησία της Αγίας Τριάδας³⁶⁶ είναι εντυπωσιακή στην ένδειά της, πολύ μικρή σε μέγεθος, πετρόκτιστη, με ένα μικρό καμπαναριό στη δυτική πλευρά της και έναν υπερυψωμένο σταυρό στα ανατολικά της. Στο εσωτερικό της υπάρχουν ολούθε εικόνες της Αγίας Τριάδας, της Αγίας Παρασκευής και της Παναγίας, αλλά και εικόνες που απεικονίζουν άλλους Αγίους, ενώ ο χώρος του ιερού δεν διαχωρίζεται από τον υπόλοιπο χώρο. Στη μέση του ανατολικού τοίχου του ιερού υπάρχει ένα μικρό παράθυρο σε σχήμα σταυρού³⁶⁷ μέσα στο οποίο είναι τοποθετημένη η εικόνα της Παναγίας που κρατά στην αγκαλιά της τον Ιησού Χριστό. Λόγω του παραθύρου η εικόνα αυτή είναι πάντοτε φωτισμένη από το φως του ήλιου.

Οι κάτοικοι μετά από λίγη ώρα παίρνουν το δρόμο της επιστροφής στο χωριό. Οι περισσότεροι σταματούν στο σημείο του 'Σταυρού' και εκεί η κάθε οικογένεια έχει το δικό της δέντρο, στο οποίο κάθονται τα μέλη της και γευματίζουν μαζί, αλλά και με τους υπόλοιπους κατοίκους του χωριού.

³⁶⁴ Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", ο.π. στο ίδιο, σ. 98.

³⁶⁵ Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 8, σ. 149.

³⁶⁶ Βλ. Παράρτημα, εικόνες 28-35, σ. 102-104.

³⁶⁷ Βλ. Παράρτημα, εικόνα 32, σ. 103.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Παλαιότερα, όπως με ενημέρωσαν οι συνομιλητές μου, στο σημείο αυτό έψηναν αρνί και γιόρταζαν 'όπως κάνουμε σήμερα το Πάσχα' και δεν επέστρεφαν στο χωριό πριν νυχτώσει.³⁶⁸ Σήμερα, στο σημείο αυτό, μετά την επίσκεψη στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας στο βουνό, σταματούν και γευματίζουν κυρίως οι πιο νέοι σε ηλικία με τη συνοδεία μουσικής από κάποιο φορητό ραδιόφωνο, ενώ οι γηραιότεροι επιστρέφουν πίσω στο χωριό όπου και ξεκουράζονται έτσι ώστε να ανακτήσουν τις δυνάμεις τους για το γλέντι που ακολουθεί το βράδυ. Την επόμενη ημέρα, Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος, οι κάτοικοι επισκέπτονται την εκκλησία της Αγίας Τριάδας (Κάτω Λεύκη) όπου και πραγματοποιείται η λειτουργία, ενώ έπειτα συγκεντρώνονται στο κτήριο του Συλλόγου. Εκεί οι κάτοικοι διηγούνται τις εμπειρίες που απέκτησαν τις προηγούμενες ημέρες και συζητούν για το τελευταίο γλέντι που θα πραγματοποιηθεί το βράδυ της ίδιας μέρας.

Στο τελετουργικό της Λεύκης αντιλαμβάνομαι την απομάκρυνση από το χωριό/ανάβαση στο βουνό ως αναπόσπαστο κομμάτι της τελετουργίας, γι' αυτό και οι κάτοικοι αρνούνται πεισματικά να τελέσουν τη λειτουργία της ημέρας στην κεντρική εκκλησία του χωριού παρά το γεγονός ότι είναι αφιερωμένη στην Αγία Τριάδα (Κάτω Λεύκη). Όπως και στο τελετουργικό της εβδομάδας των Ρουσαλιών όπου οι κάτοικοι καλοπιάνουν τις επικίνδυνες *Rusalki* που κυκλοφορούν στον επίγειο κόσμο τις ημέρες αυτές με τελετουργικές τροφές, εναποθέτοντάς τες σε οριακά σημεία του οικισμού³⁶⁹ έτσι και στη Λεύκη οι κάτοικοι με τον ίδιο τρόπο τη μέρα του Ψυχοσάββατου παρασκευάζουν, μοιράζονται μεταξύ τους και εναποθέτουν στους τάφους των δικών τους νεκρών τελετουργικές τροφές στην εκκλησία του Αγίου Χριστοφόρου, κυριολεκτικά στα όρια του χωριού, καθώς η ίδια η εκκλησία θεωρείται το όριο του χωριού της Λεύκης. Το τελετουργικό απομάκρυνσης της *Rusalka*, η οποία απομακρύνεται και θάβεται τελετουργικά εκτιμώ πως φέρει αναλογίες με την τελετουργική απομάκρυνση των κατοίκων στη Λεύκη την Κυριακή της Πεντηκοστής και το 'άνοιγμα' της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας ως προς την τελική επαναφορά της κοσμικής τάξης και την θετική έκβαση της διάβασης, του περάσματος δηλαδή, από το χειμώνα στο καλοκαίρι.³⁷⁰

Όπως ανέφερα και στο προηγούμενο κεφάλαιο αυτής της εργασίας, εκτιμώ πως η Αγία Τριάδα φέρει σημαντικές αναλογίες, τόσο με τις ρωσικές *Rusalki* όσο και με τις τρεις Μοίρες, ενώ στη Λεύκη θεωρείται 'μεσολαβήτρια' μεταξύ της ζωής και του θανάτου. Η ίδια είναι παρούσα τόσο αφηγηματικά όσο και τελετουργικά σε όλες τις σημαντικές διαβατήριες τελετουργίες του κύκλου της ζωής, δηλαδή στις επικίνδυνες χρονικές στιγμές της μετάβασης από μια κατάσταση σε μια άλλη. Κατά συνέπεια ως (μεθ)οριακή Αγία και η ίδια, υπεύθυνη μάλιστα για τη διασφάλιση της τάξης, είναι παρούσα κατά την άποψή μου ως σύμβολο ζωής και θανάτου σε μια κρίσιμη για την αγροτική κοινότητα της Λεύκης περίοδο, αυτή τη μεταβατική περίοδο μεταξύ του χειμώνα και του καλοκαιριού. Στη Λεύκη μάλιστα

³⁶⁸ «Το γλέντι γινότανε Πάνω στο χωριό, τώρα γίνεται αυτό να είναι τριήμερο το γλέντι, παλιά την παραμονή, πήγαινε όλο το χωριό πάνω στην εκκλησία, σταματούσαμε στο Σταυρό, εκεί ψήνανε τα αρνιά τους όλα, όλο το γλέντι γινόταν εκεί, είναι έθιμο να ανέβεις με τα πόδια και είναι μεγάλη ευλογία να ανέβει κανείς με τα πόδια, το είχαν για καλό να ανέβουν με τα πόδια... γινόταν η λειτουργία πάνω και μετά κατέβαιναν [στο Σταυρό] όπου η κάθε οικογένεια είχε το δικό της δέντρο, εκεί ψήνανε το αρνί.. εδώ, το Πάσχα δεν ψήνανε αρνί, μόνο της Αγίας Τριάδας σούβλιζαν, μόνο τότε βάζανε σούβλα ή και όταν βγαίνανε πρωτομαγιά και όχι εργατική πρωτομαγιά, το Μάιο γιορτάζουμε με λουλούδια και με αυτά... κατάλαβες; Δεν είναι ότι επειδή ήταν Πάσχα σούβλιζαν αρνί, μπορεί να είχαν δύο αρνιά αλλά τα βάζανε στο φούρνο... μόνο την Αγία Τριάδα βάζανε σούβλα.. πριν γίνει ακόμη εδώ η εκκλησία της Αγίας Τριάδας, ακόμη και αυτοί που είχαν κατέβει πάλι πήγαιναν πάνω την ημέρα της Αγίας Τριάδας... το πανηγύρι με όργανα γινόταν στον Σταυρό, την Κυριακή.. της Πεντηκοστής.. την ημέρα του Αγίου Πνεύματος, στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας απλά ήταν μεγάλη γιορτή δεν είχε όργανα, από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας περνούσε όλος ο νομός, γλέντι δεν είχε, όργανα μπορεί να έβαζε μόνο κανένα καφενείο γιατί μπορεί να έψηνε... γλέντι δεν είχε.. αλλά ανέβαινε κατέβαινε τόσος κόσμος για να προσκυνήσουν, ήτανε πολύ μεγάλη γιορτή, η πιο σημαντική... Και είχε πολλή μεγάλη κίνηση, και όλοι λέγανε αυτοί που ερχόταν πάμε στη Λεύκη να φάμε 'πεσενίτσας' γιατί είχε τέτοια εδώ..». (Βλ. Παράρτημα, απομαγνητοφωνημένη συνέντευξη 8, σ. 146.)

³⁶⁹ Jiri, D., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", *Studia Mythologica Slavica*, 83-109, 2017.

³⁷⁰ Van Genep, A., *Τελετουργίες διάβασης: συστηματική μελέτη των τελετών*, Παραδέλλης, Θ. (μτφρ.), (εκδ.) Ηριδανός, Αθήνα, 2016.

εκτιμώ πως της έχει ανατεθεί ο έλεγχος, μέσα από τη θηλότητά της, της συμβολικής αναγέννησης της φύσης, μιας (ανα)γέννησης, η οποία πραγματοποιείται μέσω του τελετουργικού 'ανοίγματός' της.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εκτιμώ επίσης πως οι αφηγήσεις των ημερών περί των ψυχών λειτουργούν συμπληρωματικά με την τελετουργία, τουλάχιστον σε συμβολικό επίπεδο, καθώς τα τελετουργικά σύμβολα της τελετουργίας των ημερών ενισχύονται και λεκτικά. Όσον αφορά το συμβολικό περιεχόμενο της τελετουργίας εκτιμώ πως διέπεται από το ζεύγος δυαδικών, συμπληρωματικών αντιθέσεων γέννηση-ζωή/θάνατος, ενώ το ίδιο το τελετουργικό τριήμερο εκτιμώ πως αποτελεί τόσο αφηγηματικά όσο και τελετουργικά μια αναπαράσταση του κύκλου της ζωής/θανάτου. Ακόμη η συμβολοποίηση αυτή του τριημέρου θεωρώ πως βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το κλίμα της περιοχής και τις αγροτικές εργασίες της κοινότητας στον κύκλο του χρόνου. Στη Λεύκη, όπως και στην ευρύτερη περιοχή της Καστοριάς, η φύση αναγεννιέται ακριβώς την περίοδο αυτή μεταξύ Μαΐου και Ιουνίου και όχι νωρίτερα, ενώ σύμφωνα με τον καλλιεργητικό κύκλο της κοινότητας η περίοδος της σποράς, και πάλι λόγω κλίματος της περιοχής, ορίζεται τον μήνα Σεπτέμβρη. Από την περίοδο της σποράς μέχρι την γιορτή της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη μεσολαβούν εννέα μήνες, όσο δηλαδή διαρκεί και μια ανθρώπινη εγκυμοσύνη, γεγονός που ενισχύει κατά την άποψή μου τόσο την υπόθεση της φύσης της Αγίας Τριάδας ως θήλυ όσο και τον συμβολισμό της (ανα)γέννησης της φύσης που πραγματοποιείται συμβολικά και τελετουργικά από τους κατοίκους με το 'άνοιγμα' της εκκλησίας της, ως συμβολική γέννα.

Σύμφωνα με την εθνολογική άποψη της συμβολικής σύνδεσης του τελετουργικού με κύκλους μυθολογικών αφηγήσεων, οι οποίοι έχουν αφήσει συμβολικά και αφηγηματικά αποτυπώματα σε παραμυθιακές αφηγήσεις που λειτουργούν ως αφηγηματικές μεταμορφώσεις του μύθου, οδηγούμαστε στην υπόθεση ότι ακόμη και ένα τελετουργικό, όπως αυτό του τριημέρου εορτασμού προς τιμήν της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη μπορεί να συνδέεται εξίσου με αφηγηματικά στοιχεία ενός ευρύτερου αφηγηματικού υποστρώματος, το οποίο πιθανόν να συνδέεται με μια ευρύτερη προφορική παράδοση στην περιοχή.³⁷¹

Ωστόσο εκτιμώ πως τα αφηγηματικά στοιχεία των ημερών αυτών είναι ενδεικτικά ενός υποφώσκοντος και προσαρμοσμένου στα πλαίσια της χριστιανικής ορθόδοξης θρησκείας μυθολογικού συστήματος, πάντοτε σε συμβολική σύνδεση τελετουργίας-μύθου. Όπως αναφέρει και η Μ. Παπαχριστοφόρου³⁷² παρά την ομολογούμενη έκπτωση της αφηγηματικής έκτασης και της τελετουργικής και μυθολογικής βαρύτητας μιας αφήγησης, αυτό δεν σημαίνει την αυτόματη μείωση της συμβολικής βαρύτητας του περιεχομένου του τελετουργικού σε έναν συγκεκριμένο τόπο.³⁷³ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο επομένως, εκτιμώ πως σε συμβολικό επίπεδο το τελετουργικό τριήμερο προς τιμήν της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη παρουσιάζει σημαντικές αναλογίες με αναπαραστάσεις ευρέως διαδεδομένων μυθολογικών κύκλων για τη γέννηση και το θάνατο που αφορούν κυρίως χθόνιες θεότητες, όπως για παράδειγμα εκείνου της Δήμητρας και της Περσεφόνης, της Εκάτης κ.α.³⁷⁴ Σε αυτές τις περιπτώσεις μυθολογικών κύκλων κυριαρχεί η εναλλαγή του θανάτου και της ζωής, η οποία συνδέεται αφηγηματικά και τελετουργικά με τις αναπαραστάσεις της γης, του κύκλου του χρόνου και της βλάστησης. Εκτιμώ κατά

³⁷¹ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013, σ. 409.

³⁷² Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013, σ. 410.

³⁷³ Σύμφωνα με τον Lévi-Strauss, οι μύθοι δεν πεθαίνουν στον χρόνο, αλλά στον χώρο: «Γνωρίζουμε όντως ότι οι μύθοι μεταμορφώνονται. Οι μεταμορφώσεις αυτές που συντελούνται από τη μία παραλλαγή στην άλλη ενός ίδιου μύθου, από τον ένα μύθο στον άλλο, από μία κοινωνία σε μία άλλη κοινωνία για τους ίδιους μύθους ή για διαφορετικούς μύθους, επηρεάζουν τότε τον σκελετό, τότε τον κώδικα, τότε το μήνυμα του μύθου, χωρίς ωστόσο αυτός να πάψει να υπάρχει επί της ουσίας. Κατά κάποιον τρόπο [οι μεταμορφώσεις] σέβονται έτσι μία αρχή συντήρησης του μυθικού υλικού, σύμφωνα με την οποία κάθε μύθος θα μπορούσε πάντα να γεννά έναν άλλο μύθο» (Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», ο.π. στο ίδιο, σ. 410, υποσημείωση 44.).

³⁷⁴ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», ο.π. στο ίδιο, σ. 410.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

συνέπεια πως εντός του συγκεκριμένου πλαισίου εντάσσεται και το τελετουργικό της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη. Γενικά είναι αποδεκτό να εκφράζεται στο πλαίσιο της λατρείας μια συγκεκριμένη αλληλουχία συμβολισμών, είτε μέσω ενός εθιμικού πλαισίου είτε μέσω του προφορικού λόγου. Με αυτόν τον τρόπο μεταφέρονται εξάλλου και οι συμβολισμοί, δηλαδή είτε μέσω των συμβολικών αντικειμένων, που το καθένα φέρει τη δική του σημασία και συμβολικό βάρος, είτε μέσω των μυθολογικών συμφραζομένων. Η Μ. Παπαχριστοφόρου³⁷⁵ αναφέρει πως «στην περίπτωση των μυθολογικών συμφραζομένων οι συμβολικές συνδέσεις μύθου / θρησκείας και τελετουργικού είναι περισσότερο ή λιγότερο προφανείς και αλληλοτροφοδοτούνται».

Το τελετουργικό τριήμερο προς τιμήν της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη αποτελεί κατά την άποψή μου ένα ενδεικτικό παράδειγμα της συμπληρωματικότητας μεταξύ τελετουργικού και αφήγησης, καθώς μέσω αυτού καταδεικνύεται πως τα σύμβολα μπορούν να μείνουν τελετουργικά ζωντανά ακόμη και όταν χάσουν το αφηγηματικό τους πλαίσιο ή ακόμα και όταν αυτό αντικατασταθεί από κάποιο καινούργιο. Η σχέση μεταξύ τους είναι συνεπώς αλληλοτροφοδοτούμενη αναφορικά με το συμβολικό τους περιεχόμενο καθώς μέσω της αφήγησης τεκμηριώνεται η χρησιμότητα του τελετουργικού, ενώ το τελετουργικό λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος των αφηγήσεων με την επίσημη λατρεία.

³⁷⁵ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρ' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», ο.π. στο ίδιο, σ. 410.

Συμπερασματικά

Η ανά χείρας εργασία είναι το αποτέλεσμα της μελέτης ενός μικρού ορεινού χωριού του νομού Καστοριάς, τη Λεύκη, το οποίο σήμερα μετράει λιγότερους από 400 μόνιμους κατοίκους. Η κοινότητα αυτού του μικρού χωριού, έτσι όπως το αντιλήφθηκα κατά τη διάρκεια των επισκέψεών μου, αλλά και μετέπειτα κατά τη διάρκεια της 'επεξεργασίας' των δεδομένων, συγκροτείται μέσα από τις εθιμικές της πρακτικές και την προφορική παράδοση που τις πλαισιώνει ως ένα σύστημα συμβόλων, στο οποίο η Αγία Τριάδα κυριαρχεί ως αναπαραστάση ζωής και θανάτου. Το συμβολικό αυτό σύστημα (ανα)δομείται και επικαιροποιείται μέσω του αφηγηματικού ιστού των παραδόσεων και των περιοδικών εθιμικών τελετουργικών πρακτικών που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της κοινότητας.

Το συμβολικό αυτό σύστημα εκτιμώ πως αποτελεί τη βάση της κοσμοθεωρίας των Λευκιωτών, τον τρόπο δηλαδή, με τον οποίο αντιλαμβάνονται και ταξινομούν τον 'κόσμο' που τους περιβάλλει, τοποθετώντας και ταξινομώντας παράλληλα και τον εαυτό τους στον 'κόσμο' αυτόν. Η αντίληψη αυτή για τον κόσμο, γίνεται αφήγηση, επικοινωνείται στο πλαίσιο της κοινότητας αφηγηματικά και τελετουργικά, και προσλαμβάνεται από τα μέλη της ως 'αλήθεια', κάτι το οποίο μας θυμίζει τον ορισμό του G. Durand για τον μύθο: «αντιλαμβανόμαστε ως μύθο ένα δυναμικό σύστημα συμβόλων, αρχετύπων και σχημάτων, ένα δυναμικό σύστημα που κάτω από την επιρροή ενός 'σχήματος', τείνει να γίνει 'αφήγηση»,³⁷⁶ αλλά πολύ περισσότερο την M. Παπαχριστοφόρου η οποία εξηγεί πως: «θα μπορούσαμε συνεπώς μέσα από όλα αυτά να αντιληφθούμε, αντιστρόφως, ως μύθο την οποιαδήποτε αφήγηση, η οποία γίνεται αντιληπτή ως αληθινή στο εσωτερικό μιας συγκεκριμένης κοσμοθεωρίας, όπου ο 'κόσμος' αποτελεί συνδυασμό φύσης και υπερφυσικού, ενώ η 'θεωρία' αδιαφιλονίκητο σύστημα αξιών και δοξασιών μέσα από το οποίο η κοινότητα προσλαμβάνει τελικά τον εαυτό της και τον κόσμο».³⁷⁷

Πράγματι, όπως είδαμε ο 'κόσμος' αυτός της Λεύκης αποτελείται από έναν συνδυασμό 'φυσικού' και 'υπερφυσικού', με υπερφυσικά πλάσματα που προσπαθούν να βλάψουν τους ανθρώπους αλλά και 'καλές', ιερές θεότητες που είναι πανταχού παρούσες για να προστατέψουν τους ανθρώπους και να αποτρέψουν το 'κακό'. Πρόκειται κατά την άποψή μου για αναπαραστάσεις αξιών και πεποιθήσεων, οι οποίες με το μανδύα δοξασιών προβάλλονται στο χώρο και το χρόνο και επικοινωνούνται μεταξύ των μελών της κοινότητας επικαιροποιώντας κάθε φορά τη 'θεωρία του κόσμου' και τη 'θέση' των ανθρώπων σε αυτόν, ενώ παράλληλα αποτελούν και έναν μηχανισμό οργάνωσης και συλλογικής διαχείρισης του χώρου και του χρόνου από την ίδια την κοινότητα.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του μηχανισμού της κοινότητας είναι κατά την άποψή μου και ο τριήμερος τελετουργικός εορτασμός της Αγίας Τριάδας, η οποία, όπως είδαμε, αναπαρίσταται από την κοινότητα της Λεύκης ως θήλυ. Με αφορμή το συγκεκριμένο παράδειγμα είδαμε ότι η αφηγηματικότητα και το τελετουργικό λειτουργούν συμπληρωματικά ενισχύοντας μάλιστα το συμβολικό του περιεχόμενο (θάνατος/ ανα-γέννηση). Εκτιμώ, πως το ίδιο το τριήμερο αποτελεί μια αναπαραστάση του κύκλου της ζωής και του θανάτου, συμβολισμός, ο οποίος συνδέεται άμεσα με τις αγροτικές εργασίες της κοινότητας στον κύκλο του χρόνου, ενώ στο πλαίσιο αυτού (ανα)γεννά και (ανα)γεννάται αφηγηματικά και τελετουργικά η Αγία Τριάδα, η οποία συμβολοποιείται στο πλαίσιο της κοινότητας και προσλαμβάνεται ως θηλυκή Μητέρα-Γη. Η (ανα)γέννηση αυτή πραγματοποιείται ακριβώς εννέα μήνες μετά τη περίοδο της σποράς, τη συμβολική δηλαδή γονιμοποίηση της Γης, τόσους, όσους διαρκεί και μια ανθρώπινη εγκυμοσύνη.

³⁷⁶ Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: στο νησί της Καλυψώς*, Παπαζήση, Αθήνα, 2013, σ. 257. (Durand. G. *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, Dunod, Παρίσι, 1992, σ. 61).

³⁷⁷ Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: στο νησί της Καλυψώς*, ο.π στο ίδιο.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Ο θάνατος, που συμβολικά αποδίδεται στο Ψυχοσάββατο της Πεντηκοστής, θεωρείται απαραίτητη προϋπόθεση για τη διαδοχή της ζωής, σύμφωνα με το σύστημα κοσμοθεώρησης των Λευκιωτών, το οποίο εκτιμώ πως δομείται τελικά επάνω σε αυτό το νοηματικό αντιθετικό ζεύγος γέννηση-θάνατος. Τα τελετουργικά αντικείμενα, τα οποία χρησιμοποιούνται κατά τη διάρκεια της τέλεσής του, όπως οι σπόροι-κόλλυβα, τα φύλλα καρυδιάς κ.α. ενισχύουν τον συμβολισμό του τελετουργικού αφηγήματος: οι σπόροι θάβονται και αναγεννιούνται την άνοιξη με την μορφή φυτών, ενώ τα φύλλα καρυδιάς ενισχύουν τον χθόνιο συμβολισμό και τη σύνδεση με τον Κάτω Κόσμο τη μέρα του Ψυχοσάββατου. Η ζωή 'νικάει' τελικά τον θάνατο την επομένη της Πεντηκοστής, με τον 'τελετουργικό διωγμό' των κατοίκων στο βουνό και το συμβολικό 'άνοιγμα' της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας, η οποία 'αναγεννιέται' και 'ανασταίνεται' συμβολικά τη μέρα αυτή ως Μάνα-Γη από τον θάνατο του χειμώνα.

Το τριήμερο τελετουργικό της Αγίας Τριάδας τοποθετείται από την κοινότητα σε μια 'μεθοριακή' χρονική περίοδο, και άρα με ταξινομικούς όρους 'επικίνδυνη'. Τοποθετείται ακριβώς πριν –και καμιά φορά συμπίπτει– με το θερινό ηλιοστάσιο, τη μεγάλη κοσμική αλλαγή, τη νίκη του φωτός επί του σκοταδιού. Όλα τα 'μεθοριακά', 'ενδιάμεσα' 'σημεία', είτε αυτά είναι χωρικά είτε χρονικά χαρακτηρίζονται από 'αταξία' και στην προκειμένη περίπτωση εκτιμώ, πως αυτή η 'αταξία' αναπαρίσταται τελετουργικά την περίοδο αυτή από την κοινότητα με τον 'τελετουργικό της διωγμό' στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας στην κορυφή του βουνού. Πρόκειται κατά την άποψή μου για μια τελετουργική αναπαράσταση 'κοσμικής αταξίας', κατά την οποία οι 'κόσμοι' 'μπερδεύονται' μεταξύ τους και έρχονται τα 'πάνω- κάτω', με τις ψυχές των νεκρών να 'ανεβαίνουν' από τον Κάτω Κόσμο και να 'κυκλοφορούν' στον επίγειο κόσμο των ζώντων, ενώ οι ζώντες 'ανεβαίνουν' και καταλαμβάνουν συμβολικά τον ουράνιο κόσμο. Η 'τάξη' αποκαθίσταται και πάλι τελετουργικά και αφηγηματικά με το συμβολικό 'άνοιγμα' και την (ανα)γέννηση της Αγίας Τριάδας, ενώ έπειτα η κοινότητα 'κατεβαίνει' στο χωριό και οι ψυχές των νεκρών επιστρέφουν οριστικά –μέχρι την επόμενη φορά– στον Κάτω Κόσμο. Με αυτόν τον τρόπο η 'τάξη' αποκαθίσταται.

Η λατρεία της Αγίας Τριάδας όμως στη Λεύκη, δεν περιορίζεται μόνο στον τελετουργικό εορτασμό της στον κύκλο του χρόνου, αντίθετα ως σύμβολο η ίδια της ζωής και του θανάτου 'τοποθετείται' με τη μορφή τελετουργικών συμβόλων (τρίγωνο φυλαχτό, σπόροι κ.τλ.) και σε όλες τις διαβατήριες τελετουργίες του κύκλου της ανθρώπινης ζωής της κοινότητας, 'εξασφαλίζοντας' συμβολικά την ομαλή διάβαση των ανθρώπων από το ένα στάδιο της ζωής τους στο επόμενο. Τα διφυή χαρακτηριστικά, τα οποία εκτιμώ πως έχει σε ένα πλαίσιο αναλογιών και συγκρητισμού με την Αγία Παρασκευή την Επιβατινή (*Svet Petka*), η οποία αναπαρίσταται στη βουλγαρική παράδοση και ως άρρεν *Svet Petko*, συμπληρώνουν κατά την άποψή μου την 'μεθοριακότητα' του χαρακτήρα της και κατά συνέπεια ενισχύουν την επικινδυνότητά της. Η 'μεθοριακότητα' αυτή, της επιτρέπει να παρευρίσκεται, να 'διασχίζει' και να 'διαμεσολαβεί' μεταξύ των οριοθετημένων 'κόσμων' της Λεύκης, μια δυνατότητα, η οποία της προσθέτει το χαρακτηριστικό της 'παντεπόπτριας' –γνώστριας και επόπτριας των ορατών και μη ορατών του κόσμου της Λεύκης. Αν η υπόθεσή μου είναι σωστή, τότε ευφυώς αναπαρίσταται εικονικά η Αγία Παρασκευή, στην εκκλησία της στην Άνω Λεύκη, να κρατάει στην αγκαλιά της το κεφάλι της ως μια άλλη 'παράδοξα ακρωτηριασμένη θεά', η οποία έχει υπό τον έλεγχό της τον ορατό και τον αόρατο, σε 'γυμνό μάτι', κόσμο.

Η συμβολική σύνδεση της Αγίας Τριάδας με τη ζωή και το θάνατο ενισχύεται ακόμη περισσότερο, κατά την άποψή μου, μέσα από τη συμβολική της 'διάσπασή' σε τρεις αγίες, οι οποίες συναποτελούν το ένα πρόσωπό της: την Αγία Παρασκευή (*Petka*), την Αγία Κυριακή (*Nedelja*) και την Παναγία. Εκτιμώ, πως οι Αγίες αυτές λειτουργούν στο πλαίσιο της κοινότητας ως συμπληρωματικές αναπαραστάσεις της Αγίας Τριάδας και κατ' επέκταση της ζωής και του θανάτου, καθώς τόσο ως λέξεις νοηματοδοτούνται από την κοινότητα σχετικά όσο και ως ημέρες της εβδομάδας συνοδεύονται από σχετικά ταμπού (π.χ. Αγία Παρασκευή), αλλά και ως εικόνες τοποθετούνται στα ιδιωτικά εικονοστάσια και στις εκκλησίες του χωριού λειτουργώντας μεταξύ τους συμπληρωματικά, ως φορείς του δυαδικού ζεύγους θάνατος-γέννηση.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Οι αφηγηματικοί κύκλοι που τις αφορούν στη Λεύκη ταυτίζονται σε πολλές περιπτώσεις μεταξύ τους, όπως για παράδειγμα στις αφηγήσεις των θαυμάτων, στις οποίες οι κάτοικοι πολλές φορές δεν μπορούν να πουν με σιγουριά ποια από τις τρεις Αγίες 'έκανε το θαύμα', ενώ μέσα σε ένα πλαίσιο συγκρητισμού είδαμε πως στη βουλγαρική Λαογραφία, οι τρεις αυτές αγίες συνδέονται μεταξύ τους συγγενικά ως αδερφές.

Συνδέοντας όλα τα παραπάνω σε ένα κοινό σχήμα εκτιμώ πως η λατρεία της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη εύστοχα 'συμπεριλήφθηκε' και αποδόθηκε στον Τριαδικό θεό στο πλαίσιο της χριστιανικής θρησκείας, καθώς και η ίδια ως 'Τριαδική θεά' λειτουργεί συμπληρωματικά μαζί του, ως δυαδικό ζεύγος συμπληρωματικών αντιθέσεων άρρεν-θήλυ.

Οι αναλογίες που φέρουν οι αφηγηματικοί κύκλοι και οι τελετουργικές πρακτικές της κοινότητας της Λεύκης με άλλους βαλκανικούς πολιτισμούς, συνδυαστικά και με τα ιστορικά δεδομένα και την προϋπάρχουσα των εθνών-κρατών κοινωνικοπολιτική 'πραγματικότητα', ενισχύουν εκτιμώ την αρχική μου υπόθεση για μια πολιτισμική ενότητα μεταξύ των περιοχών αυτών. Σύμφωνα με ιστορικές και αρχαιολογικές μελέτες η περιοχή της Λεύκης φαίνεται να είναι τοποθετημένη στο μέσο μιας οδικής αρτηρίας, η οποία συνέδεε τις περιοχές της Καστοριάς, της Κορυτσάς και του Μοναστηρίου. Το οδικό αυτό δίκτυο, σύμφωνα με τα ευρήματα των αρχαιολογικών ανασκαφών, φαίνεται πως βρισκόταν σε χρήση, σχεδόν ανελλιπώς, τουλάχιστον από τον 6^ο π.Χ. αιώνα έως και τον 20^ο αιώνα στην περιοχή. Το οθωμανικό παρελθόν διευκόλυνε ακόμη περισσότερο τη συντήρηση αυτού του οδικού δικτύου και κατ'επέκταση τις μετακινήσεις των πληθυσμών από και προς τις περιοχές αυτές λόγω της απουσίας των συνόρων μεταξύ τους· κατά συνέπεια μέχρι την αλλαγή του κοινωνικοπολιτικού συστήματος και την τελική ενσωμάτωση της περιοχής της Καστοριάς στο ελληνικό κράτος, οι πληθυσμοί, τουλάχιστον αυτών των περιοχών, φαίνεται να διατηρούσαν μεταξύ τους εμπορικές, κοινωνικές, οικονομικές κ.α. σχέσεις. Η διαφορετική, σε σχέση με τη λογική των εθνών-κρατών, κοινωνικοπολιτική οργάνωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας, η οποία είχε τη βάση της στο σύστημα των 'μιλέτ', στο διαχωρισμό δηλαδή με βάση το θρήσκευμα, προσθέτει ένα ακόμη 'ενωτικό στοιχείο' αυτών των περιοχών και των χριστιανικών πληθυσμών τους μεταξύ τους.

Τόσο οι αναλογίες των αφηγηματικών στοιχείων και των τελετουργικών πρακτικών της Λεύκης με τους γειτονικούς της σήμερα βαλκανικούς λαούς, όσο και η ιστορική τους σύνδεση (διοικητικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά κ.α.) σε ένα μεγάλο βάθος χρόνου, με οδήγησαν στην υπόθεση και τελικά στην αναζήτηση ενός ευρύτερου κοινού μυθολογικού συστήματος που φαίνεται να προϋπήρχε του χριστιανισμού στις περιοχές αυτές, ενώ μετά την επικράτηση του χριστιανισμού εκτιμώ πως διατηρήθηκε 'προσαρμοσμένο' και 'υποφώσκον' στους κόλπους της επίσημης θρησκείας. Μέσα σε αυτό το ευρύτερο μυθολογικό πλαίσιο θεωρώ ότι εντάσσεται και η προφορική παράδοση του χωριού της Λεύκης, η οποία εκτιμώ ότι δομείται επάνω στο νοηματικό ζεύγος συμπληρωματικών αντιθέσεων (ανα)γέννηση-θάνατος.

Βάσει αυτής της υπόθεσης εκτιμώ πως η Αγία Τριάδα της Λεύκης φέρει ενδιαφέρουσες αναλογίες με τη μεγάλη θεά *Mokosh* (Μητέρα-Γη) ή *Vela*, τις σλαβικές θεότητες *Sudičky*, οι οποίες ταυτίζονται με τις τρεις Μοίρες της αρχαιοελληνικής μυθολογίας, με τη διαφορά ότι οι *Sudičky* αναπαρίστανται και ως μία, ενώ εκτιμώ πως ταυτίζεται συμβολικά με τον θεό *Triglav* και τη θεά Εκάτη της αρχαιοελληνικής μυθολογίας. Οι μυθολογικοί κύκλοι που αφορούν τις θεότητες αυτές εκτιμώ ότι αποτελούν αναπαραστάσεις της ζωής και του θανάτου, ενώ σε αυτούς οι ίδιες οι θεότητες αναπαρίστανται ως 'οριακές', συνδεδεμένες με τη μαγεία, τις ψυχές των νεκρών, τη μαντική και τη θεία γνώση. Για τον λόγο αυτό συναντώνται σε μυθολογικούς κύκλους αφηγήσεων που σχετίζονται με τις διαβάσεις του κύκλου της ζωής (π.χ. ως Μοίρες), με κοσμικές διαβάσεις (π.χ. η μάχη του *Perun* και του *Veles*),³⁷⁸ ενώ στην περίπτωση της Εκάτης τα ιερά της συνδέονται και με χωρικές διαβάσεις (π.χ. τρισδιάστατο' σταυροδρόμι).

³⁷⁸ Lyle, E., "Indo-European Time and the Perun-Veles Combat", στο: *Studia Mythologica Slavica*, 12, 2009.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Επιπλέον ο θεός *Triglan* και η θεά Εκάτη αναπαρίστανται ως τρικέφαλοι, σύμβολο κατά την άποψή μου, της 'μεθοριακότητας' αλλά και της εξουσίας τους στους τρεις οριοθετημένους κόσμους τον ουράνιο, τον επίγειο και τον Κάτω Κόσμο των νεκρών, οι οποίοι συνθέτουν τον 'κόσμο' της σλαβικής αλλά και της αρχαιοελληνικής μυθολογίας.

Το τελετουργικό τριήμερο προς τιμήν της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη, εκτιμώ πως επίσης φέρει αναλογίες με τις ρωσικές *Rusalki*, την προφορική παράδοση που τις αφορά και το τελετουργικό απομάκρυνσής τους την εβδομάδα των Ρουσαλιών σε πολλές περιοχές της Ρωσίας. Η τελετουργική απομάκρυνση μιας *Rusalka* από τον κατοικημένο χώρο μέσω μιας τελετουργικής πομπής, καθώς επίσης και η τελετουργική ταφή της, εκτιμώ πως σε συμβολικό επίπεδο φέρει σημαντικές αναλογίες με το τελετουργικό της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη το τριήμερο της Πεντηκοστής αλλά και με την ίδια την Αγία Τριάδα, η οποία σε πολλές περιπτώσεις αναπαρίσταται ως τρισυπόστατη, μεθοριακή, όπως και οι ρωσικές *Rusalki*. Στο σύνολό του το τελετουργικό εκτιμώ πως αποτελεί μια αναπαράσταση της ζωής και του θανάτου, καθώς στους μυθολογικούς κύκλους που το αφορούν η ζωή και ο θάνατος εναλλάσσονται διαρκώς, τόσο αφηγηματικά όσο και τελετουργικά, ενώ συνδέονται με αναπαραστάσεις της βλάστησης, της Γης, της γονιμότητας κ.τλ. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εκτιμώ πως ο τριήμερος τελετουργικός εορτασμός προς τιμήν της Αγίας Τριάδας στη Λεύκη ίσως έχασε με την πάροδο του χρόνου το αρχικό αφηγηματικό του πλαίσιο, το οποίο υποκαταστάθηκε με την πάροδο του χρόνου με ένα μεταγενέστερο χωρίς να χάσει τα τελετουργικά και αφηγηματικά του σύμβολα. Υιοθετώντας την άποψη της Μ. Παπαχριστοφόρου καταλήγω πως: *«Η σχέση της αφήγησης και του τελετουργικού είναι συνεπώς αλληλοτροφοδοτούμενη, όσον αφορά το συμβολικό τους περιεχόμενο, όπου το αφηγηματικό πλαίσιο τεκμηριώνει τη χρησιμότητα ενός τελετουργικού ενδύοντάς το και με τις απαραίτητες δοξασίες: η αφήγηση εξακολουθεί να λειτουργεί ως 'μύθος', ακόμη και όταν αλλάξουν τα μυθολογικά συμφραζόμενα. Στον αντίποδα, το τελετουργικό διαμεσολαβεί στη σύνδεση των (υφισταμένων;) αφηγήσεων με την ίδια την επίσημη λατρεία.»*³⁷⁹

Κλείνοντας αυτή την εργασία θα ήθελα να αναφέρω πως όλες οι εκτιμήσεις που αναφέρθηκαν σε αυτήν αποτελούν προσωπικές θεωρήσεις και πρώτα συμπεράσματα στο πλαίσιο της διπλωματικής μου εργασίας. Μια περαιτέρω μελέτη και έρευνα πιθανόν θα φώτιζε πληρέστερα κομβικά σημεία του προβληματισμού και θα αναδείκνυε περαιτέρω αναλογίες και συνδέσεις, σε μία περιοχή του βαλκανικού χώρου που ιστορικά χαρακτηρίζεται, ούτως ή άλλως, από έντονες και διαρκείς ανταλλαγές μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών.

³⁷⁹ Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάρβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013, σ. 411.

Βιβλιογραφία

A. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία:

1. Abbott, G. F., *Macedonian Folklore*, (εκδ.) University Press, Cambridge, 1903.
2. Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*, (εκδ.) Verso, Νέα Υόρκη 2006.
3. Appadurai, A., *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, (εκδ.) University of Minnesota Press, Minneapolis – London, 1996.
4. Bargdill, R. W. 'Fate and destiny: Some historical distinctions between the concepts', στο: *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology*, 26, 2006.
5. Barlea, P. Gh. and Pantu, M. A., "Confluences: the etymologic structure of Romanian mythonyms (II)", στο: *Diversité et Identité Culturelle en Europe (DICE)*, Βουκουρέστι, 2014.
6. Barth, F., *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. (εκδ.) UNIVERSITETSFORLAGET, Νορβηγία, 1969.
7. Bek-Pedersen, K., *Norns in Old Norse Mythology*, (εκδ.) Dunedin Academic Press, Edinburgh, 2011.
8. Carabott, P., "Aspects of the Hellenization of Greek Macedonia, ca. 1912-ca. 1959", στο: *Cambridge Paper in Modern Greek*, 13, 2005.
9. Day, J., *God's conflict with the dragon and the sea: echoes of a Canaanite myth in the old testament*, (εκδ.) Cambridge University Press Archive, Cambridge, 1985.
10. Detelic, M., "St. Paraskeve in the Balkan context", στο: *Folklore*, 121, 2010.
11. Dragnea, M., "Slavic and Greek-Roman Mythology, comparative Mythology", στο: *Brukenthalia Acta Musei*, No. 3, 2013.
12. Durkheim, E., *The elementary forms of religious life*, Fields, K. E. (μτφρ.), (εκδ.) The Free Press, Νέα Υόρκη, 1995.
13. Dynda, J., "Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore", στο: *Studia Mythologica Slavica*, 83-109, 2017.
14. Dynda, J., "The Three-Headed One at the Crossroad: A Comparative Study of the Slavic God Triglav", στο: *Studia Mythologica Slavica*, 17, 2014.
15. Elsie, R., "The Christian Saints of Albania", στο: *Balkanistica*, 13, University of Mississippi, 2000.
16. Farnell, L. R., *The Cults of the Greek States*, Caratzas brothers Publishers, 2^{ος} τόμος, Νέα Υόρκη 1977.
17. Guigova, I., "Contemporary research on the white cloth as a ritual item in the Bulgarian wedding: anthropological approach", στο: *Folklore*, 59, 2014.
18. Hadzibulic, S., "The slava celebration: a private and a public matter", στο: *The Finnish Society for the Study of Religion*, Temenos, 53, 1, 2017.
19. Iliev, I., "The social construction of a saintly Woman in Bulgaria", στο: *Captured Moment in Time: IWM Junior Visiting Fellows Conferences*, 10, εκδότες Adrienne Rubeli και Nina Vucenik, Βιέννη, 2000.
20. Kostov, C., *Contested Ethnic Identity: The Case of Macedonian Immigrants in Toronto 1900-1996*, εκδότης Peter Lang, Οξφόρδη, 2010.

21. Kronsteiner, O. *Der Zerfall Jugoslawiens und die Zukunft der makedonischen Literatursprache: Der späte Fall von Glottotomie?*, στο: *Herausgeber Schriftenreihe Die slawischen Sprachen*, 29, 1992.
22. Kuyumdzhieva, M., "In the Shadow of your wings: an unusual image of St. Paraskeva", στο: *Analele Putnei*, 1, 2014.
23. Leach, E. R. "Magical Hair" στο: *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 88, 2, 1958.
24. Leake, W. M., *Travels in Northern Greece*, εκδότης J. Rodwell, Λονδίνο, 1835.
25. Lévi-Strauss, C., *Atnhropologie Structurale*, Librairie Plon, Παρίσι, 1974.
26. Milkova, S., "Walled-in wives, dragon's brides, and wild fairies: women in the Bulgarian folk tradition", University of California, Berkeley, 2005.
27. Monaghan, P., *Encyclopedia of Goddesses and Heroines*, New World Library, California, 2014.
28. Nestor, S., «Greek Macedonia and the Convention of Neuilly», στο: *Balkan Studies*, 3, 1962.
29. Obeyesekere, G., "Medusa's hair: an essay on personal symbols and religious experience", στο: *Anthropology and Medicine*, Vol. 19, No. 3, (εκδ.) Routledge, 2012.
30. Petreska, V., "The secret knowledge of folk healers in Macedonian traditional culture", στο: *Folklorica, Journal of the Slavic, East European, and Eurasian Folklore Association*, 13, 2008.
31. Popov, R., "Paraskeva and her 'sisters': saintly personification of women's rest days and other themes", στο: *Saints of the Balkans*, Institute for Balkan Studies, Βελιγράδι, 2006.
32. Radulovic, N., "Serbian folk narratives concerning Fate and their Turkish parallels", στο: *Journal of Turkish World Studies*, XII/2, 2012.
33. Remai H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics*, (εκδ.) Madison, 1985.
34. Rowling, J.K. *Harry Potter and the Goblet of Fire*, (εκδ.) Scholastic Press, Νέα Υόρκη, 2000.
35. Sedakova, I., "Magico-religious symbolism of a candle in the Slavic calendar rituals", στο: *Institute for Slavic Studies*, Russian Academy of Sciences, Ρωσία, 2015.
36. Šeškauskaitė, D., "The plant in the mythology", στο *Internationa Journal of Complementary & Alternative Medicine*, Τόμος 9, 4, 2017.
37. Sherman, J., *Storytelling: an encyclopedia of Mythology and Folklore*, (εκδ.) Armonk, Νέα Υόρκη, 2008.
38. Smith A., *Nations and Nationalism in a global era*, (εκδ.) Polity Press, Cornwall, 1995.
39. Ţenche-Constantinescu, A., Varan, C., Borlea, Fl., Madoşa E. and Szekely G., "The symbolism of the linden tree", στο: *Journal of Horticulture, Forestry and Biotechnology*, Τόμος 19, 2, 2015.
40. Trantalidou, K, Bouliou, D, Hatzitheodorou, Th. "The cultural landscape of the Livadopotamos gorge. Hints of the recent past", στο: *Balkan Studies*, 51, 2016.
41. Turner, V., *The Forest of symbols: aspects of Ndembu ritual*, (εκδ.) Cornell University Press, Ithaca and London, 1967.
42. Vermeulen, H., "Greek Cultural Dominance among the Orthodox Population of Macedonia during the Last Period of Ottoman Rule", *Cultural Dominance in the Mediterranean area*, (εκδ.) A. Block and H. Driessen, Katholieke Universiteit, Nijmegen, 1984.

B. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία:

1. Boardman, J., *Ελληνική Πλαστική-Αρχαϊκή Περίοδος*, Μπουρνιά- Σημαντώνη, Ε., (εκδ.) Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2001.

2. Bourdieu, P., *Η αίσθηση της πρακτικής*, Παραδέλλης, Θ. (μτφρ.), Τσάτσου, Μ. (επιμ.), Αλεξάνδρεια, 2006.
3. Danforth, L., *Η Μακεδονική διαμάχη: ο εθνικισμός σε έναν υπερεθνικό κόσμο*. (μτφρ.) Μαρκέτος, Σ., (εκδ.) Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1999.
4. Douglas, M., *Καθαρότητα και κίνδυνος: μια ανάλυση των εννοιών της μιαιρότητας και των ταμπού*, Χατζούλη, Αι. (μτφρ.), (εκδ.) Πολύτροπον, Αθήνα, 2007.
5. Hendry, J., *Οι κόσμοι που μοιραζόμαστε*, Πετρίδου, Ε. (επιμ.), Μεντζαλίρα, Χ. (μτφρ.), (εκδ.) Κριτική, Αθήνα, 2011
6. Korkuti, M., «Η Νεολιθική εποχή και η εποχή του Χαλκού στην Αλβανία», στο: *Τα Βαλκάνια στην Προϊστορία*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2001.
7. Leach, E., *Πολιτισμός και επικοινωνία: η λογική της διαπλοκής των συμβόλων*, Σουρραπά, Ε. (μτφρ.), Παραδέλλης, Θ. (επιμ.), (εκδ.) Καστανιώτη, Αθήνα, 1993.
8. Levi Strauss, C., *Μύθος και νόημα*, Αθανασόπουλος, Β., (μτφρ.), (εκδ.) Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1986.
9. Liddell, H., Scott, R., *Λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας*, (εκδ.) Πελεκάνος, Αθήνα, 2007.
10. Richepin, J., *Ελληνική Μυθολογία*, Ζαρούκας, Κ. (μτφρ.), (εκδ.) Μέρμηγκας, Αθήνα, 1990.
11. Saussure, F., *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, Αποστολόπουλος, Φ. (μτφρ.), (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 1979.
12. Stewart, Ch., *Δαίμονες και διάβολος στην Ελλάδα*, Σωκράτους, Μ. (μτφρ.), Αυδίκος, Γρ. Ε. (επιμ.), (εκδ.) Ταξιδευτής, Αθήνα, 2008.
13. Tilley, C., «Χώρος, τόπος, τοπίο: φαινομενολογικές προσεγγίσεις», στο: *Υλικός πολιτισμός: η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, Γιαλούρη, Ε. (επιμ.), Αλεξάνδρεια, 2012.
14. Van Genneper, A., *Τελετουργίες διάβασης*, Παραδέλλης, Θ. (μτφρ.), Τερζάκης, Φ. (επιμ.), (εκδ.) Ηριδανός, Αθήνα, 2016.
15. Vernant, J.P. *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, (μτφρ.) Γεωργούδη, Στ., Δαίδαλος, Αθήνα, 1989.
16. Vernier, B., «*Η εργασία μου στην Ελλάδα μέσα στο γαλλικό θεωρητικό πλαίσιο*», στο συλλογικό έργο: *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευνας στην Ελλάδα*, (εκδ.) Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα, 2004
17. Αγγελόπουλος, Γ., «Εθνοτικές ομάδες και ταυτότητες. Οι όροι, η εξέλιξη της σημασίας και του περιεχομένου τους», *Σύγχρονα Θέματα*, 63, 1997.
18. Αλβανός, Ρ. «Μετεμφυλιακές πολιτικές συμπεριφορές και εθνοτική ταυτότητα στο Νομό της Καστοριάς», στο: *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 32, 2008.
19. Αλεξάκης, Π. Ε. «Το παιχνίδι ανάμεσα στο 'εδώ' και το 'αλλού'. Τα τσελιγκάτα και οι μετακινήσεις των Αρβανιτοβλάχων κτηνοτρόφων της Ηπείρου», *Γεωγραφίες*, 5, 2003.
20. Βακαλόπουλος, Κ. Α. *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού*, Μακεδονία, Θεσσαλονίκη, 1990.
21. Βέικου, Χρ., *Κακό μάτι: η κοινωνική κατασκευή της οπτικής επικοινωνίας*, (εκδ.) Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.
22. Γιαννάκης, Γ.Κ., «Το ποιητικό μοτίβο γάμος -θάνατος στην αρχαία ελληνική και την ινδοευρωπαϊκή», στο *Δωδώνη*, τ. 27, Ιωάννινα, 1998.
23. Γούναρης, Β. Κ. «Ανακυκλώνοντας τις παραδόσεις: εθνοτικές ταυτότητες και μειονοτικά δικαιώματα στη Μακεδονία», *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, (επιμ.) Γούναρης, Κ. Β., Μιχαηλίδης, Δ. Ι., Αγγελόπουλος, Γ., Αθήνα, (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 1997.
24. Γούναρης, Β., «Οι Σλαβόφωνοι της Μακεδονίας: Η πορεία της ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό κράτος, 1870-1940» στο *Μακεδονικά*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1994.
25. Γούναρης, Κ.Β., «Δημογραφικές παρατηρήσεις», στο: Κολλιόπουλος, Σ.Ι (επίμ.) *Όψεις του Άργους Ορεστικού (Χρούπιστας) κατά την Τουρκοκρατία (1400-1912)*, Θεσσαλονίκη, (εκδ.) Αδελφών Κυριακίδη, 2013.

26. Δαλκαβούκης, Β. «Μνήμη και κοινότητα. Επαναπροσδιορίζοντας τις έννοιες στην προοπτική της σύγχρονης λαογραφίας», στο: *Ελληνική Λαογραφία: ιστορικά, θεωρητικά, μεθοδολογικά, θεματικές*, 2, (εκδ.) Ηρόδοτος, 2012.
27. *Η Καινή Διαθήκη*, Αθήνα, (εκδ.) Σαΐτης, 2012.
28. Ησίοδος, *Θεογονία*, Νικολόπουλος, Δ. (μτφρ.), (εκδ.) Παπαδήμας, Αθήνα, 2007.
29. Ιορδάνογλου, Α., «Οθωμανικές Επετηρίδες (Σαλμανέ) του Βιλαετίου Μοναστηρίου», στο: *Μακεδονικά*, 29, 1993-1994.
30. Καραγιάννη, Β. Α. «Ο σταυρός στη μνημειακή βυζαντινή ζωγραφική: η λειτουργία και το δογματικό του περιεχόμενο», Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών, Θεσσαλονίκη, 2010.
31. Καραμανές, Ε., «Η κτηνοτροφία στην περιοχή Κοζάνης-Γρεβενών: Μια διαχρονική παραγωγική δραστηριότητα και οι κοινωνικές και πολιτισμικές της διαστάσεις», στο: *Κοζάνη, 600 χρόνια Ιστορίας. Γένεση και Ανάπτυξη μιας Μακεδονικής Μητρόπολης*, Πρακτικά Β' Συνεδρίου Τοπικής Ιστορίας, Κοζάνη 27-30 Σεπτ. 2012, 100η επέτειος της απελευθέρωσης της Κοζάνης, (επιμ.) Καρανάσιος, Χαρ., Ντίνας, Κ., Μυλωνάς, Δημ., Σκρέκας, Δημ. 2014.
32. Καραμανές, Ε., *Οργάνωση του χώρου, τεχνικές και τοπική ταυτότητα στα Κοπατσαροχώρια των Γρεβενών*, (επιμ.) Καμηλάκης, Ι. Π., 1η έκδ., Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, 2011.
33. Κολιόπουλος, Ι. Σ., *Ληλασία Φρονημάτων: Το Μακεδονικό Ζήτημα στην κατεχόμενη δυτική Μακεδονία 1941-1944*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1994.
34. Κολιόπουλος, Ι., Χασιώτης, Ι., «Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία», στο: *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία Ι: Ιστορία, οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός: Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*, Παρατηρητής, Αθήνα, 1992.
35. Κυριακίδου-Νέστορος Α., *Λαογραφικά Μελετήματα Ι*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α), Αθήνα, 1989.
36. Κωστόπουλος, Τ., «Ετερογλωσσία και αφομοιωτικοί σχεδιασμοί: η περίπτωση της ελληνικής Μακεδονίας μετά την απελευθέρωση 1912-1913», *Τα Ιστορικά*, Θεσσαλονίκη, 2012.
37. Κωστόπουλος, Τ., «Ο εμφύλιος Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908): εκδοχές του κρατικού μονοπωλίου της συλλογικής μνήμης», στο: *Τα Ιστορικά*, (εκδ.) Μέλισσα, 23(45), Αθήνα, 2006.
38. Κωστόπουλος, Τ., *Η απαγορευμένη γλώσσα*, (εκδ.) Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2008.
39. Λαγόπουλος, Α., *Ο ουρανός πάνω στη γη*, (εκδ.) Οδυσσέας, Αθήνα, 2003.
40. Μάνος, Ι. «Ο χορός ως μέσο για τη συγκρότηση και διαπραγμάτευση της ταυτότητας στην περιοχή της Φλώρινας», στο Αυδίκος, Ευ., Λουτζάκη, Ρ. και Παπακώστας, Χρ. (επιμ.) *Χορευτικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 2004.
41. Μάνος, Ι., «Εισαγωγή», *Ανυποψίαστοι Ανθρωπολόγοι, καχύποπτοι φοιτητές: διδάσκοντας ανθρωπολογία σε αυτούς που δεν την χρειάζονται*, (εκδ.) Κριτική, Αθήνα, 2010.
42. Μέγας, Γ. Α, *Ζητήματα ελληνικής λαογραφίας*, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 1975.
43. Μητροπολίτη Σερβίων και Κοζάνης Διονυσίου Δ. Ψαριανού, *Εικόνες έμψυχοι*, (εκδ.) Αποστ. Διακονίας, Αθήνα, 2000.
44. Μιχαηλίδης, Δ. Ι. «Ανθρωπισμός και πολιτική: τα «παιδιά του παιδομαζώματος» στη Γιουγκοσλαβία, 1948-1954», στο: *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, 12-13, 2001-2002.
45. Μιχαηλίδης, Δ. Ι. «Μοναρχοφασίστες» και Σλαβομακεδόνες αγωνιστές: Ιδεολογικές και άλλες βεντέτες στη Μακεδονία του Εμφυλίου πολέμου», στο συλλογικό έργο: *Ο Εμφύλιος πόλεμος: από τη Βάρκιζα στο Γράμμο (Φεβρουάριος 1945- Αύγουστος 1949)*, (επιμ.) Νικολακόπουλος, Η., Ρήγος, Α. και Ψαλλιδάς, Γ., (εκδ.) Alter-Ego ΜΜΕ Α.Ε., Αθήνα 2010.
46. Μιχαηλίδης, Ι., «Ο αγώνας των στατιστικών υπολογισμών του πληθυσμού της Μακεδονίας», *Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα*, 2013.
47. Νιτσιάκος, Β. *Λαογραφικά Ετερόκλητα*, (εκδ.) Οδυσσέας, Αθήνα, 1997.

48. Νιτσιάκος, Β., *Οι ορεινές κοινότητες της Βόρειας Πίνδου, στον απόηχο της μακράς διάρκειας*, (εκδ.) Πλέθρον, 1995.
49. Νιτσιάκος, Β., *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, (εκδ.) Οδυσσέας, Αθήνα, 2003.
50. Ντίνας, Κ. «Γλώσσα ή διάλεκτος; Ιδού το ερώτημα», στο: *Μακεδόν*, 9, επιστημονική επετηρίδα της Παιδαγωγικής Σχολής Φλώρινας, 2002.
51. Οικονομίδης, Δ. Β., «Η Αγία Παρασκευή εις τον βίο του ελληνικού και του ρουμανικού λαού», *Επετηρίς του Λαογραφικού Αρχείου*, 9-10, Αθήνα, 1958.
52. Παπαχριστοφόρου, Μ., «'Μνημεία του λόγου', επιτόπια έρευνα και προφορικότητα: από την συγκριτική- ιστορική μέθοδο του Ν. Πολίτη σε μια ολιστική προσέγγιση της (προφορικής) παράδοσης», στο *Λαογραφία*, Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, Τόμος ΜΒ' (42), Αθήνα, 2010-2012.
53. Παπαχριστοφόρου, Μ., «Από το κουτσομπολιό και (με) το νανούρισμα στο παραμύθι: ο οικτύπος του βασιλιά ύπνου», στο *Εθνολογία*, 8, 2000.
54. Παπαχριστοφόρου, Μ., «Αφηγηματικότητα, λαϊκή λατρεία και χθόνιοι συμβολισμοί: με αφορμή τα 'Νικολοβάβαρα' στους Λειψούς Δωδεκανήσου», στο: *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας*, 33-34, 2009-2013.
55. Παπαχριστοφόρου, Μ., «Το παραμύθι της νεράιδας (ΑΤ: 400): Αναπαραστάσεις των φύλων μέσα από την έλξη/άπωση του υπερφυσικού και του ανθρώπινου στοιχείου», στο: *Εθνολογία*, 5, Αθήνα, 1998.
56. Παπαχριστοφόρου, Μ., *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες: 'στο νησί της Καλυψώς'*, (εκδ.) Παπαζήση, Αθήνα, 2013.
57. Πέτρου, Ι., «Άγιο Πνεύμα, ανθρώπινη ελευθερία και πολιτισμικός πλουραλισμός», *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Θεολογίας ΑΠΘ*, τόμ. 8, Θεσσαλονίκη, 1998.
58. Πίνδαρος, *Πινδάρου τα σωζόμενα: αποσπάσματα*, (εκδ.) Σιάτρα, Αθήνα, 2016.
59. Πλάτων, *Πολιτεία*, Σκουτερόπουλος, Μ.Ν. (μτφρ), (εκδ.) Πόλις, Αθήνα, 2002, στ. 616b- 619a.
60. Πολίτης Ν. *Νεοελληνική Μυθολογία*, (εκδ.) Σπανός, Αθήνα, 2009.
61. Πολίτης Ν. *Παραδόσεις: Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του ελληνικού λαού*, (εκδ.) Πελεκάνος, Αθήνα, 2013.
62. Πολίτης, Γ. Ν., *Γνωμοδοτήσεις περί μετονομασίας συνοικισμών και κοινοτήτων*, Τυπογραφείον Δημ. Μ. Δελή, Αθήνα, 1920.
63. Πουλιόπουλος, Λ. *Ιστορική εξέλιξη της γουνοποιίας και ο ρόλος της Καστοριάς*, (εκδ.) Καστοριανή Εστία, Καστοριά, 1994.
64. Ρόμπου-Λεβίδη, Μ., *Επιτηρούμενες ζωές. Μουσική χορός και διαμόρφωση της υποκειμενικότητας στη Μακεδονία*, Αθήνα, (εκδ.) Αλεξάνδρεια, 2017.
65. Σκουτέρη-Διδασκάλου, Ε., «Όψεις του παραδοσιακού πολιτισμού της Μακεδονίας (19ος-αρχές 20ού)», στο: *Η νεότερη και σύγχρονη Μακεδονία Ι: Ιστορία, οικονομία, κοινωνία, πολιτισμός: Η Μακεδονία κατά την Τουρκοκρατία*, Παρατηρητής, Αθήνα, 1992.
66. Σχινάς Θ. Ν, *Οδοιπορικοί σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, Νέας Οροθετικής Γραμμής και Θεσσαλίας*, (εκδ.) Messenger d' Athènes, Αθήνα, 1886.
67. Σωφρονίδου, Μ., «Ο Προϊστορικός λιμναίος οικισμός του Δισπηλιού Καστοριάς: Μια πρώτη εισαγωγή», στο: *Μεγάλες Στιγμές της Ελληνικής Αρχαιολογίας*, (εκδ.) Καπόν, 2007.
68. Τρανταλίδου, Κ., Καρκανάς, Π, Μπελεγγρίνου, Ε, Χατζηθεοδώρου, Θ., «Σπήλαιο σε μια σημαντική δίοδο της Δυτικής Μακεδονίας στο φαράγγι του Λιβαδοπόταμου. Πρώτη παρουσίαση», στο: *Το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*, 19, 2005.
69. Χατζηιωάννου, Μ. Χ., *Η ιστορική εξέλιξη των οικισμών στην περιοχή του Αλιάκμονα κατά την Τουρκοκρατία: ο κώδικας αρ. 201 της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος Ζάβορδας*, Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών - Ε.Ι.Ε., 2000.

70. Χουρμουζιάδης, Γ.Χ, Το Δισπηλιό Καστοριάς. Ένας λιμναίος προϊστορικός οικισμός, (εκδ.) Κώδικας, Θεσσαλονίκη, 1996.
71. Χρήστου, Π., «Ο Τριαδικός Θεός», Το Μυστήριο του Θεού, (Εκδ.) Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη, 1991.
72. Χρυσανθοπούλου, Β., «Από τη λαϊκή λατρεία στην τελετουργία και τη θρησκευτική συμπεριφορά: 'η μεταβαλλόμενη συνέχεια' των λαογραφικών προσεγγίσεων», στο: *Λαογραφία και Ανθρωπολογία: μια συμβολή στον διάλογο*, (επιμ.) Νιτσιάκος, Β. και Ποτηρόπουλος, Π., Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2018, σσ. 263-319.
73. Ψυχογιού, Ε., 'Μαυρηγή' και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα, 2008.

C. Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις:

1. Εφημερίδα της Κυβερνήσεως: Το πρόγραμμα 'Καλλικράτης' ή 'Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης - Πρόγραμμα Καλλικράτης': Διαθέσιμη ηλεκτρονικά:
http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ffa70eeca84e2ec9b9/nomos_kallikrati_9_6_2010.pdf (02.05.2019).
2. Για τον υπολογισμό του υψόμετρου χρησιμοποιήθηκε η εφαρμογή 'helppost'. Διαθέσιμη ηλεκτρονικά:
<https://www.helppost.gr/xartes/ypsometro-evresi/> (02.05.2019).
3. Στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας ΕΛ-ΣΤΑΤ για την απογραφή του πληθυσμού της Ελλάδας διαθέσιμα ηλεκτρονικά:
http://www.statistics.gr/el/home?p_p_id=3&p_p_lifecycle=0&p_p_state=maximized&p_p_mode=view&_3_struts_action=%2Fsearch%2Fsearch&_3_redirect=%2Fel%2Fhome%2F&_3_keywords=%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+%CE%9A%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%B9%CE%AC&_3_groupId=0 (02.05.2019).
4. Στοιχεία του Εθνικού Κέντρου Τεκμηρίωσης (ΕΚΤ):
<http://pandektis.ekt.gr/dspace/simplesearch?query=%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7&submit.x=0&submit.y=0> (02.05.2019).
5. Προσωπική επεξεργασία χαρτών. Διαθέσιμη ηλεκτρονικά:
https://www.google.com/maps?q=%CE%BB%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+%CE%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B5%CF%82&um=1&ie=UTF-8&sa=X&ved=0ahUKewiuiPHGxbjFAhVOPFAKHfEMCu4Q_AUIDigB (02.05.2019).
6. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Πηγή:
<http://pandektis.ekt.gr/dspace/simplesearch?query=%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7&submit.x=0&submit.y=0> (02.05.2019).
7. Μελέτη του Φ. Κοτζαγεώργη με τίτλο: «Η Οθωμανική Μακεδονία (τέλη ΙΔ' – τέλη ΙΖ' αιώνα)» (2013), προσβάσιμη διαδικτυακά στο: <http://www.imma.edu.gr/imma/history/06.html> (02.05.2019).
8. Βρετανικές πηγές όπως: Parliamentary Papers-Accounts and Papers (PPAP) 75 (1867) 607-608. Διαθέσιμες ηλεκτρονικά:
https://books.google.de/books?id=qCpcAAAAQAAJ&pg=RA2-PA1&redir_esc=y&hl=el#v=onepage&q&f=false (02.05.2019).
9. Μελέτη του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας. Διαδικτυακά διαθέσιμη:
http://library.tee.gr/digital/koz/dma_m446.pdf (02.05.2019).

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

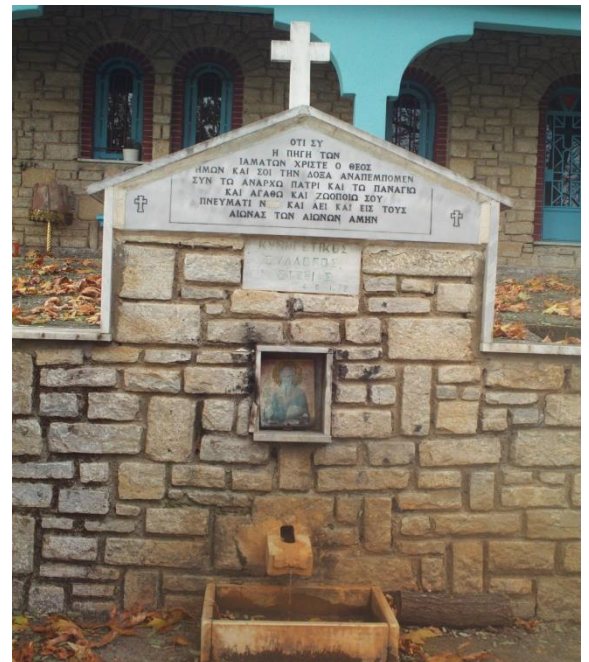
10. Λεξικό *Thesaurus linguae Latinae* διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.thesaurus.badw.de/en/project.html> (02.05.2019).
11. Σκανδιναβικό λεξικό ετυμολογίας: <http://runeberg.org/nfbs/0792.html> (02.05.2019).
12. Ησίοδος, *Θεογονία*, Αθανάσιος Γιάννης (επιμ.), Λείψιγ, Γερμανία, 2010. Ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο: <https://www.scribd.com/document/355414751/%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CE%B3%CE%BF%CE%BD%CE%B9%CE%B1-%CE%97%CF%83%CE%B9%CE%BF%CE%B4%CE%BF%CF%82-pdf> (02.05.2019).
13. Αριστοφάνης, *Όρνιθες*, Σταύρου, Θρ. (μτφρ), διαθέσιμο ηλεκτρονικά: http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=145&page=45 (02.05.2019).
14. Όμηρος, *Ιλιάδα*, (Μτφρ.) Ν. Καζαντζάκη και Ι.Θ. Κακριδή, στ. 3277, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://www.kairatos.com.gr/vivlia/ILIADA.pdf> (02.05.2019)
15. Όμηρος, *Οδύσσεια*, (Μτφρ.) Ν. Καζαντζάκη και Ι.Θ. Κακριδή, στ. 11.109, διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <https://www.ebooks4greeks.gr/%CE%BF%CE%B4%CF%85%CF%83%CF%83%CE%B5%CE%B9%CE%B1> (02.05.2019).
16. Παραδόσεις τις Βουλγαρίας για τα φύλλα καρυδιάς. Ηλεκτρονική πηγή: : <http://bnr.bg/el/post/100548490/laikes-paradoseis-gia-tin-karudjia> (02.05.2019)
17. Βουλγαρικό λεξικό ετυμολογιών. Διαθέσιμο ηλεκτρονικά: <http://ibl.bas.bg/en/balgarski-etimologitchen-retchnik/> (02.05.2019).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1. Εικόνες της Λεύκης

ι. Ιερός Ναός Αγίου Χαραλάμπους

Εικόνα 1: Αναθηματική Επιγραφή στο εξωτερικό του ναού. Ημερομηνία λήψης: 6-11-2016

Εικόνα 2: 'Ιερή πηγή' του Αγίου Χαραλάμπους. Ημερομηνία λήψης: 6-11-2016

Εικόνα 3: 'Τάματα' στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας του Αγίου Χαραλάμπους. Ημερομηνία λήψης: 6-11-2016

Εικόνα 4: Εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπους. Ημερομηνία λήψης: 6-11-2016

ii. Ιερός Ναός Αγίας Παρασκευής-Άνω Λεύκη

Εικόνα 5: Είσοδος από δυτικά του Ιερού Ναού της Αγίας Παρασκευής της Άνω Λεύκης. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Εικόνα 6: Είσοδος από δυτικά του Ιερού Ναού της Αγίας Παρασκευής της Άνω Λεύκης.
Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

Εικόνα 8: Μπροστά από την είσοδο της εκκλησίας βρίσκεται τοποθετημένο και 'προστατευμένο' ένα από τα 'ιερά δέντρα' της Αγίας Παρασκευής. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

Εικόνα 7: Αναθηματική Επιγραφή στο εξωτερικό του ναού. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Εικόνα 9: Το εγκαταλελειμμένο σήμερα νεκροταφείο τοποθετημένο στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

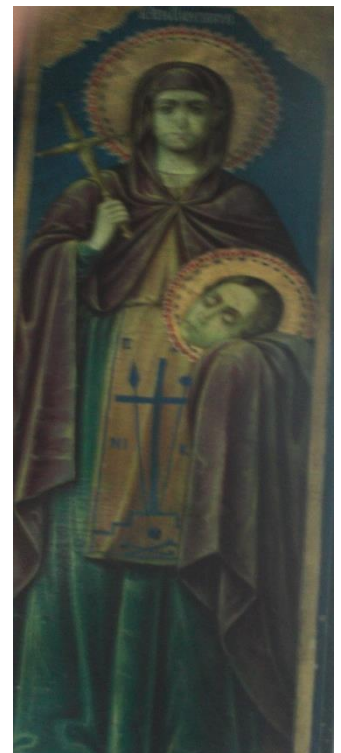

Εικόνα 10: Ανατολική πλευρά της εκκλησίας. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης 'Άγιος Χριστόφορος'.
<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνα 11: Απομεινάρια του παλιού νεκροταφείου. Πέτρα σμιλεμένη σε σχήμα σταυρού στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

Εικόνα 12: Εικόνα της Αγίας Παρασκευής, από το εσωτερικό της εκκλησίας. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

iii. Ιερός Ναός Αγίου Αθανασίου-Άνω Λεύκη

Εικόνα 13: Ιερός Ναός Αγίου Αθανασίου στην Άνω Λεύκη. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης “Άγιος Χριστόφορος”. <http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνα 14: Άποψη της εκκλησίας από το νότο. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης “Άγιος Χριστόφορος”.

<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνα 15: Το εγκαταλελειμμένο νεκροταφείο στον προαύλιο χώρο του Αγίου Αθανασίου. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016.

iv) Ιερός Ναός Αγίου Χριστοφόρου-Άνω Λεύκη

Εικόνα 16: Ιερός Ναός του Αγίου Χριστοφόρου στην Άνω Λεύκη. Από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’.

<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνες 17-18: Λήψη μιας από τις εσωτερικές κόγχες του Ιερού του Αγίου Χριστοφόρου στην Άνω Λεύκη. Στην συγκεκριμένη παράσταση απεικονίζεται η Αποκαθήλωση του Χριστού και εκατέρωθέν του απεικονίζονται δύο μορφές εκ των οποίων η μια είναι η Παναγία και η άλλη εκτιμώ πως είναι ο Ιωάννης ο Ευαγγελιστής, ο οποίος απεικονίζεται συχνά σε παραστάσεις της Αποκαθήλωσης. Η συγκεκριμένη παράσταση είναι η μοναδική από όλες τις εκκλησίες της Άνω Λεύκης που ‘διασώθηκε’ μετά την ανασύλωση των εκκλησιών και φαίνεται πως είναι αφιερωματική, διότι φέρει την εξής επιγραφή:

‘Δια συνδρομής Θεοδότης προσκυνήτριας Χ.Α Τυπάδης εκ Χρουπίστης’

Από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’.

<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Εικόνες 19-20: Οι δύο μορφές εκατέρωθεν του Χριστού. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016.

Εικόνα 21: Λήψη από το εσωτερικό του ναού. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016.

Εικόνα 22: Εικόνα τοποθετημένη στο εσωτερικό του ναού. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016.

ν. Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου-Άνω Λεύκη

Εικόνα 23: Άποψη του Ιερού Ναού του Αγίου Δημητρίου από τη δυτική πλευρά. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης 'Άγιος Χριστόφορος'.

<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνα 24: Άποψη του Ιερού Ναού του Αγίου Δημητρίου από τη βορειοανατολική πλευρά.

Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης 'Άγιος Χριστόφορος'.

<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνα 25: Εικόνα του Αγίου Δημητρίου τοποθετημένη δίπλα από την είσοδο του ναού. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016.

vi. Ιερός Ναός του Προφήτη Ηλία

Εικόνα 26: Η εκκλησία του Προφήτη Ηλία στο βουνό. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’.
<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνα 27: Η εκκλησία του Προφήτη Ηλία στο βουνό. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’.
<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

vii. Ιερός Ναός της Αγίας Τριάδας –Άνω Λεύκη

Εικόνα 28: Είσοδος της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας στην κορυφή του όρους ‘Ψαλίδα’. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’.

<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνα 29: Η πίσω, βόρεια πλευρά της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018.

Εικόνα 30: Άποψη της εκκλησίας από ανατολικά. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’.

<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής
κοινότητας του νομού Καστοριάς

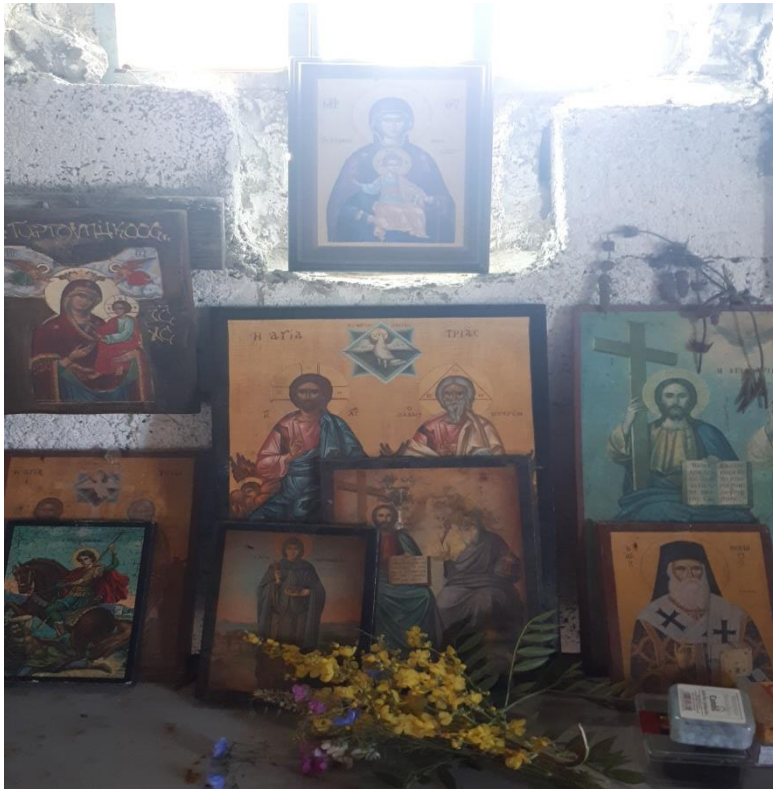

Εικόνα 31: Το σημείο του 'Σταυρού'.
Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018.

Εικόνα 32: Στο εσωτερικό της Αγίας
Τριάδας. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

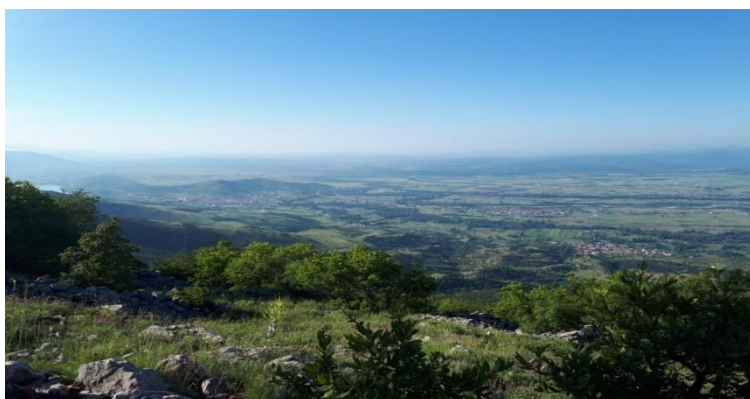

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Εικόνα 33: Στο εσωτερικό της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας, στο κεντρικό-ιερό σημείο της είναι τοποθετημένες οι συγκεκριμένες εικόνες. Ψηλά, στο φωτεινό παράθυρο στέκεται η Παναγιά Βρεφοκρατούσα και από κάτω της τέσσερις εικόνες με την παράσταση της Αγίας Τριάδας. Στα αριστερά της (όπως φαίνεται από την πλευρά του αναγνώστη) στέκεται η εικόνα της Παναγίας της Γοργοεπηκόου και από κάτω της ο Άγιος Δημήτριος. Κάτω χαμηλά είναι τοποθετημένη η εικόνα της Αγίας Παρασκευής, ενώ δεξιά χαμηλά είναι τοποθετημένη η εικόνα του Αγίου Νεκταρίου. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

Εικόνα 34: 'Το πυροβολείο', το οποίο βρίσκεται λίγο χαμηλότερα υψομετρικά από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018.

Εικόνα 35: Θέα της περιοχής προς το νότο από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

viii. Ιερός Ναός της Αγίας Τριάδας –Κάτω Λεύκη

Εικόνα 36: Εκκλησία της Αγίας Τριάδας στην Κάτω Λεύκη. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’. <http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Εικόνα 37: Εκκλησία της Αγίας Τριάδας στην Κάτω Λεύκη. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’. <http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Εικόνα 38: Στο εσωτερικό της εκκλησίας της Αγίας Τριάδας. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’.
<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

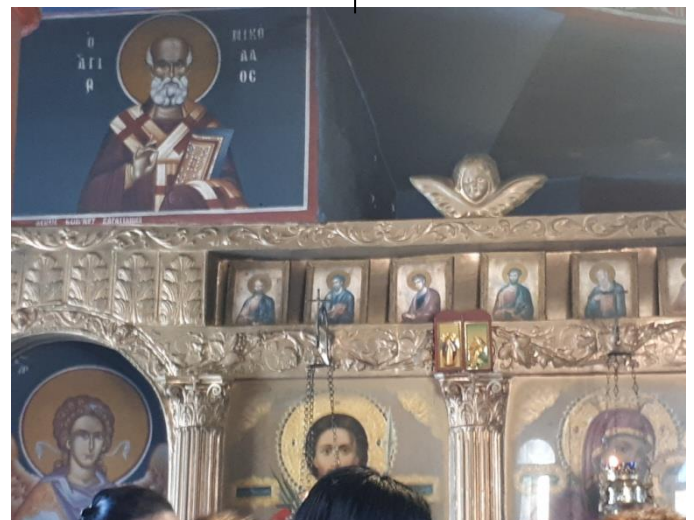
Εικόνα 39: Το κτήριο του ‘Συλλόγου’ απέναντι από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης ‘Άγιος Χριστόφορος’.
<http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

ix. Ιερός Ναός του Αγίου Χριστοφόρου –Κάτω Λεύκη

Εικόνα 40: Η εκκλησία του Αγίου Χριστοφόρου στην Κάτω Λεύκη.
Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

Εικόνα 41: Στο εσωτερικό της εκκλησίας του Αγίου Χριστοφόρου.
Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

χ. Άλλες εικόνες από τη Λεύκη

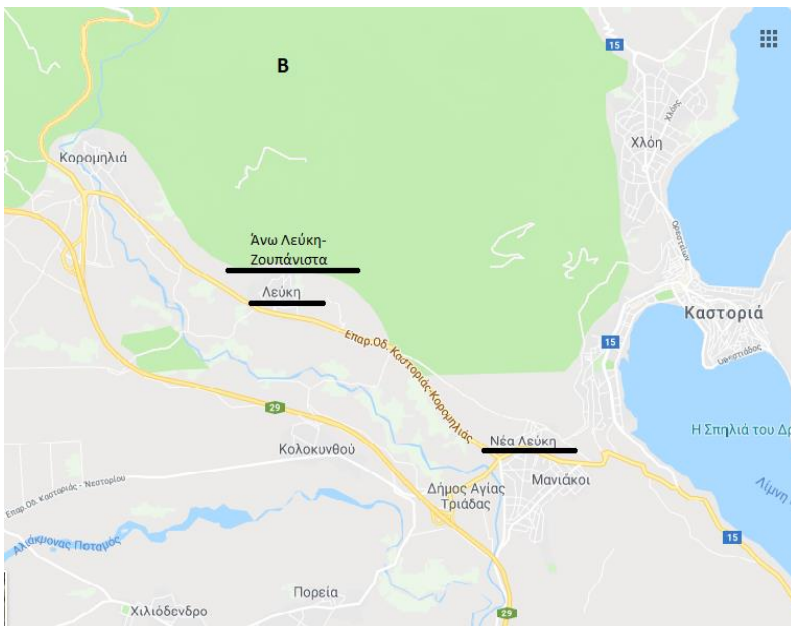
Εικόνα 42: Το χωριό της Άνω Λεύκης. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

Εικόνα 43: Στην εικόνα διακρίνονται τα δύο χωριά, το παλιό στο λόφο και το νεότερο χαμηλότερα. Εικόνα από την ηλεκτρονική διεύθυνση του Μορφωτικού Συλλόγου Πολιτιστικού και Εξωραϊστικού Συλλόγου της Λεύκης "Άγιος Χριστόφορος". <http://agioschristoforos.blogspot.com/2015/05/blog-post.html>

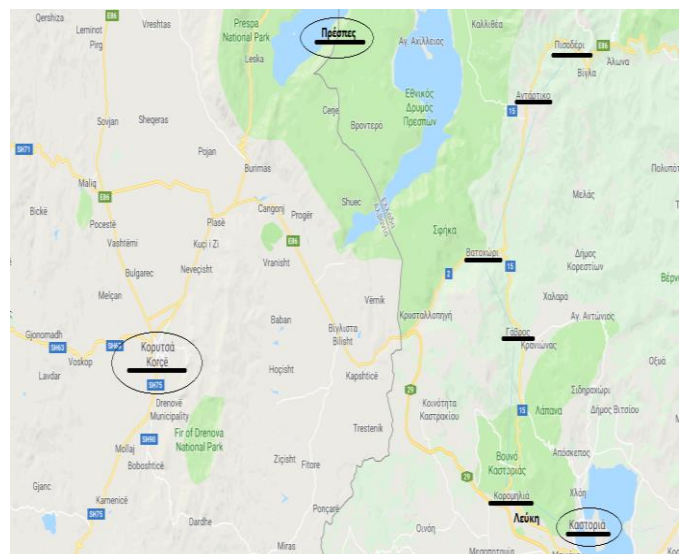

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

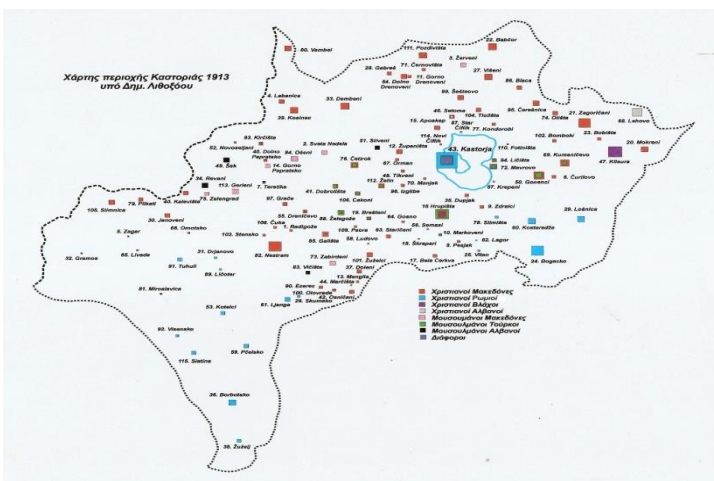
xi. Χάρτες και εικόνες

Εικόνα 44: Εικόνα μορφοποιημένη. Χάρτης της περιοχής, διαθέσιμος ηλεκτρονικά: https://www.google.com/maps?q=%CE%BB%CE%B5%CF%8D%CE%B A%CE%B7+%CF%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B5%CF%82&um=1&ie=UTF-8&sa=X&ved=0ahUKEwiuirHGxbjFahVOPFAKHfEMCu4Q_AUIDigB

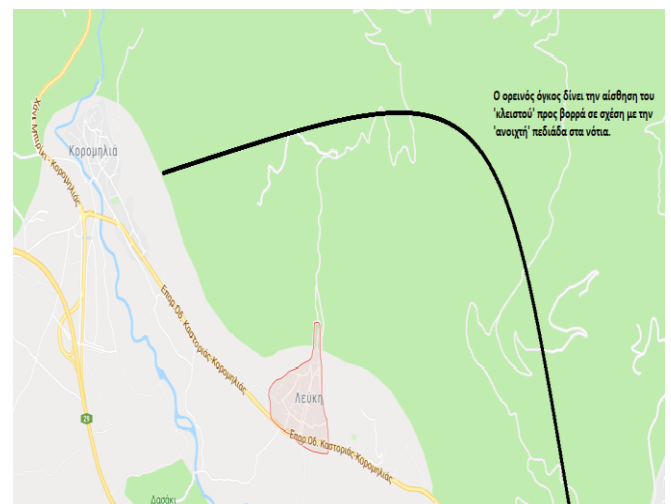

Εικόνα 45: Προσωπική επεξεργασία του χάρτη της περιοχής. Διαθέσιμος ηλεκτρονικά: <https://www.google.com/maps/place/%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+521+00,+%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/@40.5219314,21.2024259,16z/data=!3m1!4b1!4m5!3m4!1s0x1359fd>

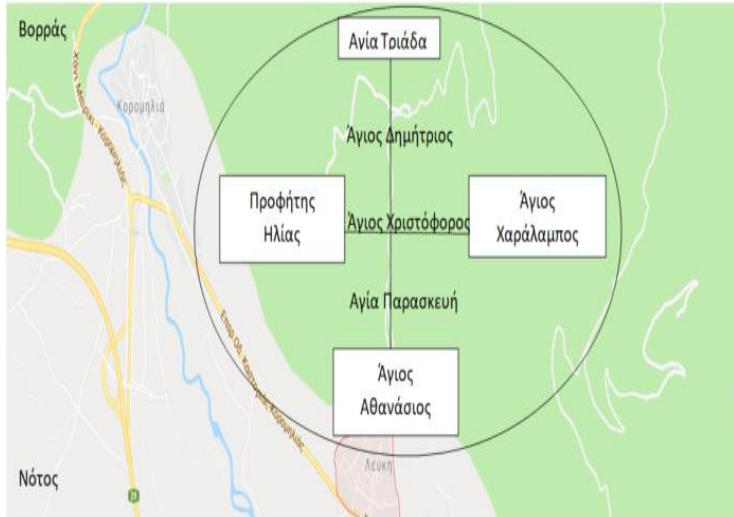
Εικόνα 46: Πηγή: <http://www.lithoksou.net/p/xartis-tis-perioxis-kastorias-1913>

Όπου 'Μακεδόνες' βλέπε 'σλαβόφωνους', όπου 'Ρωμιοί' βλέπε ελληνόφωνους, όπου 'Βλάχοι' βλέπε βλαχόφωνους, όπου Αλβανοί, βλέπε αλβανόφωνους, όπου Τούρκους βλέπε τουρκόφωνους. Φυσικά όπως και η σλαβική, έτσι και η αλβανική και η βλάχικη αλλά και η ελληνική υπόκεινται στην ίδια ρητορική με τη σλαβική (περί γλώσσας ή διαλέκτου) και δεν θα πρέπει να συγχέονται με σημερινές αναφορές.

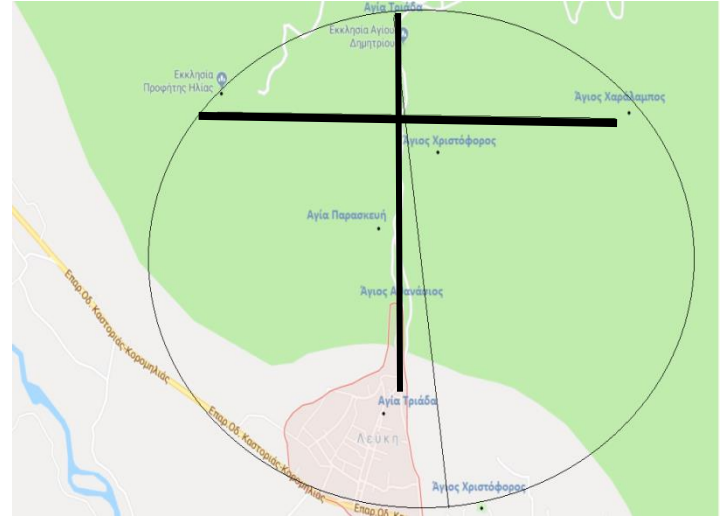
Εικόνα 47: Επεξεργασμένη εικόνα από: <https://www.google.com/maps/place/%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+521+00,+%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/@40.5220491,21.2055949,500m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x1359fdcb889de117:0x3b843afc01e426e2!8m2!3d40.5213806!4d21.208028>

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Εικόνα 48: Επεξεργασμένη εικόνα από: <https://www.google.com/maps/place/%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+521+00,+%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/@40.5220491,21.2055949,500m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x1359fdbc889de117:0x3b843afc01e426e2!8m2!3d40.5213806!4d21.208028>

Άνω Λεύκη

Εικόνα 49: Επεξεργασμένη εικόνα από: <https://www.google.com/maps/place/%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+521+00,+%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/@40.5220491,21.2055949,500m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x1359fdbc889de117:0x3b843afc01e426e2!8m2!3d40.5213806!4d21.208028>

Εικόνα 50: Εικόνα της Άνω Λεύκης από το προσωπικό μου αρχείο. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

Εικόνα 52: Επεξεργασμένη εικόνα. Διαθέσιμη ηλεκτρονικά: <https://www.google.com/maps/place/%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+521+00,+%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/@40.5266282,21.2084706,14.42z/data=!4m5!3m4!1s0x1359fdbc889de117:0x3b843afc01e426e2!8m2!3d40.5213806!4d21.208028>

Εικόνα 51: Στην εικόνα απεικονίζεται η Sv.Petka με την Sv.Nedelja (Αγία Παρασκευή και Αγία Κυριακή). Η αγιογραφία βρίσκεται στο βόρειο τοίχο του ιερού ναού της Αγίας Ελένης στο Καρά Λαζάρ στην επαρχία Στεπάνοβιτς, στη Σερβία.

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

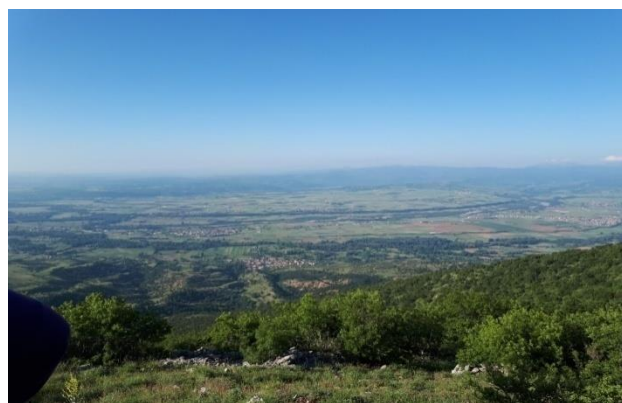
Εικόνα 53: Αγία Παρασκευή με φτερά, Ιερός Ναός Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης, Πλοδίν, Βουλγαρία, 1865, φωτογραφία: Svetla Moskova. (Kuyumdzhieva, M., "In the Shadow of your wings: an unusual image of St. Paraskeva", *Analele Putnei*, 1, 2014, p. 11-27.)

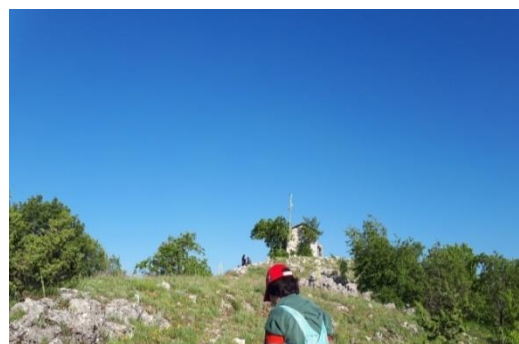
Εικόνα 54: Εικόνα της Αγίας Παρασκευής, από το εσωτερικό της εκκλησίας. Ημερομηνία λήψης: 23-10-2016

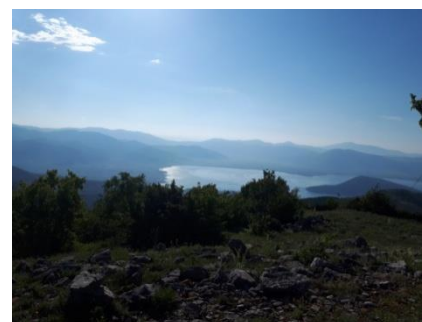
Εικόνα 55: Το 'πυροβολείο'. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

Εικόνα 56: Η θέα από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας στο όρος Ψαλίδα. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

Εικόνα 58: Η εκκλησία της Αγίας Τριάδας στο όρος Ψαλίδα. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

Εικόνα 57: Η θέα από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας στο όρος Ψαλίδα. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

Εικόνα 59: Η εκκλησία της Αγίας Τριάδας στο όρος Ψαλίδα. Ημερομηνία λήψης: 27-5-2018

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Εικόνα 60: Το εσωτερικό της Αγίας Τριάδας.
Ημερομηνία λήψης:
27-5-2018

Εικόνα 61: Τρίμορφη αναπαράσταση της Εκάτης. Ρωμαϊκό αντίγραφο πρωτοτύπου της ελληνιστικής περιόδου. Inv. 1922. Μουσείο Chiaramonti. Πηγή:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Hecate_Chiaramonti_Inv1922.jpg

Εικόνα 62: Άγαλμα του θεού Triglav στην πολωνική πόλη Wolin. Πηγή:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wolin_Triglav.JPG

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Εικόνες 63-64: Τα μαγικά σταυροδρόμια της Λεύκης τύπου 'Υ' και 'Τ'. Εικόνα επεξεργασμένη από: <https://www.google.com/maps/place/%CE%9B%CE%B5%CF%8D%CE%BA%CE%B7+521+00,+%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1/@40.5211123,21.2045729,771m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x1359fdbcb889de117:0x3b843afc01e426e2!8m2!3d40.5213806!4d21.208028>

Εικόνα 65: Θαυματουργή εικόνα της Αγίας Κυριακής της Μεγαλομάρτυρος στην περιοχή Λουτρό Ημαθίας, στην οποία απεικονίζεται η Αγία να κρατά στο χέρι της το κεφάλι της. Ηλεκτρονική Πηγή: <http://www.monastiria.gr/makedonia/nomos-imathias/iera-moni-agias-kyriakis-loutros/>

2. Απομαγνητοφωνήσεις Συνεντεύξεων

- Έντονα Μαύρα Γράμματα – Ερωτήσεις
- Μη Έντονα Μαύρα Γράμματα- Συνομιλητές

Συνέντευξη _1

Φύλο Α = άνδρας Γ = γυναίκα	Έτος γέννησης	Τόπος Γέννησης	Τόπος Κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία Συνέντευξης	Τόπος/χρόνος Συνέντευξης
A1	1953	Άνω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Συνταξιούχος	18-12-2016	Χώρος κατοικίας του 17.00-19.00 μμ.
Γ1	1959	Άνω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Γουβερνάτρια	18-12-2016	Χώρος κατοικίας της 17.00-19.00 μμ.

Που γεννήθηκες;

Γεννήθηκα στην Απάνω Λεύκη

Εκεί μεγάλωσες;

Εκεί... μέχρι εφτά (7) χρονών

Με ποιον μεγάλωσες;

Ε... και ο παππούς και η γιαγιά...

Πώς τους λέγανε;

Στέφανος ο παππούς, Ιουλίτσα η γιαγιά... η μαμά μου Ευγενία, ο πατέρας μου Λάζαρος, έχω και έναν αδερφό που είναι πέντε χρόνια μεγαλύτερος από εμένα, αυτός με πήγαινε πιο πολύ στο σχολείο... μαζί πηγαίναμε...

Είστε μόνο δύο αδέρφια;

Ναι μόνο δύο αδέρφια...

Τι θυμάσαι από την Πάνω Λεύκη;

Πολλά! Πολύ έντονες οι αναμνήσεις από τα παιδικά χρόνια.... Όλα... όλα... η γιαγιά μου έμενε σε άλλο σπίτι, πηγαίναμε εκεί, αυτή μας ετοιμάζε πρωινό ξέρω γω, γιατί η μαμά μου πήγαινε στα χωράφια και ο πατέρας μου.... Στην Κάτω Λεύκη, γιατί τα χωράφια ήτανε σ' αυτό το χωριό...

Εδώ δηλαδή που είμαστε σήμερα;

Ναι εδώ που είμαστε σήμερα.. εδώ ήταν ο κάμπος... και ο λόγος που κατέβηκαν από το πάνω χωριό ήταν γιατί ο δρόμος δεν υπήρχε... δεν είχε καρόδρομο δηλαδή, ήτανε... με τι να τα φέρουνε πάνω δηλαδή τα καλαμπόκια, τα φασόλια, τα αυτά... και γι' αυτό αναγκάστηκαν και κατέβηκαν από το πάνω χωριό κάτω...

Οι γονείς σου και οι παππούδες σου ασχολούνταν με χωράφια μόνο;

Όλοι, όλοι... και με πρόβατα... και πρόβατα είχε ο πατέρας μου ήταν και κτηνοτρόφος...

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Είχε πολλά;

Είχε, είχε... για τότε ήταν αρκετά.. σαράντα (40), πενήντα (50)... με αυτό ζούσαμε ας πούμε...

Άννα πήγες σχολείο στην Πάνω Λεύκη;

Ναι, εκεί ήταν στη μέση του χωριού, που το είδες... και από το πάνω χωριό και από το κάτω εκεί πηγαίναμε, τώρα όμως το σχολείο δεν υπάρχει...

Χτίστηκε σχολείο μετά σε αυτό το χωριό;

Όχι, όχι αυτό ήταν το σχολείο, το είχανε κάνει στη μέση για να είναι... και τα δύο χωριά να έχουνε πρόσβαση... και από το Κάτω και από το Πάνω...

Πώς το θυμάσαι πάνω το χωριό; Όλοι ήτανε τότε πάνω;

Όλοι ήτανε.. και περισσότερος κόσμος... νομίζω περισσότεροι ήμασταν στο πάνω χωριό. Θυμάμαι... τα πάντα... τα πάντα...

Τα σπίτια πώς ήτανε;

Τα σπίτια ήτανε πλίσθινα, από κάτω ήταν ο στάβλος, είχες τα ζώα κάτω... θυμάμαι δηλαδή ότι είχαμε τα πρόβατα, αγελάδες, το άλογο... γιατί έπρεπε να κουβαλήσουμε....

Το χωριό είχε μαχαλάδες; Πώς ήταν το χωριό;

Είχε ναι... είχε την πλατεία, είχε ένα καφενείο εκεί που ακόμα σώζεται.... Στο κέντρο του χωριού... και τα μισά σπίτια ήτανε ψηλά και τα μισά χαμηλά.. η εκκλησία μας ήτανε κάτω από την πλατεία...

Ποια ήταν η κεντρική εκκλησία του χωριού;

Του Αγίου Χριστοφόρου.... Εκεί βαφτίστηκα, εκεί παντρεύτηκαν οι γονείς μου.. εκεί.. και για μερικά χρόνια την είχανε εγκαταλείψει αλλά τώρα ανακαινίστηκε και ευτυχώς...

Οι δύο μαχαλάδες στην Πάνω Λεύκη, χωριζότανε με βάση τις οικογένειες;

Όχι, όχι, οικογένειες, όχι... ας πούμε η γιαγιά μου δεν έμενε στην ίδια γειτονιά με τη μαμά μου, ήτανε λίγο πιο ψηλά το σπίτι της γιαγιάς, αλλά ήτανε μικρές οι αποστάσεις μην φανταστείς ότι... τα σπίτια ήτανε πολύ κοντά το ένα με το άλλο, γειτονιά... βγαίνανε από τα παράθυρα οι... η μαμά μου ας πούμε με τη γειτόνισσα... ξέρεις... το θυμάμαι αυτό σαν τώρα... τα παράθυρα με σίδερα... και συζητούσαν... κάθε απόγευμα έβγαιναν έξω από την πόρτα, είχαμε ένα ξύλο, πέντε- έξι γυναίκες ξέρω γω, με τα πλεχτά τους με τα αυτά και συζητήσεις... τα προβλήματα των παιδιών τους, ξέρεις αυτά...

Πώς περνούσε μια μέρα στο χωριό;

Για μένα;

Ναι.

Από το σχολείο στο Κάτω χωριό, οι φίλοι μας ήτανε κάτω, με τον αδερφό μου μαζί, παίζαμε, είχαμε μια γιαγιά στο κάτω χωριό πηγαίναμε μας έδινε το κολατσιό το απογευματινό, φέτα με ζάχαρη και μόλις σουρούπωνε έπρεπε να ανηφορίσουμε. Ήταν το σπίτι του παιδιού τότε που μαζευόμασταν όλα τα παιδάκια, αυτό ήτανε νομίζω.... Πρόνοια... Βασιλική Πρόνοια τότε... ήταν αυτά τα σπίτια ας πούμε, τα οποία είχανε γεωργοτεχνίτη μέσα, ό, τι πρόβλημα είχε ο χωριανός ας πούμε, να τον βοηθήσει σε κάτι.... Ήταν ένα.... Τι να σου πω... όπως την Κοινότητα ένα σπίτι, με πολλά δωμάτια, είχε μέσα υφαντουργείο.... Ήθελε η νοικοκυρά να κάνει τα υφαντά της, πήγαινε εκεί, έπαιρνε το μαλλί της κάθε απόγευμα ξέρω γω που είχε χρόνο, που κανόνιζε τις δουλειές της, πήγαινε μετά να κάνει και τη δουλειά του.... Γιατί τότε... ξέρεις... βελόντζες όλα ήτανε... χειροποίητα ας πούμε, με τον αργαλειό και...

Πόσα ήταν αυτά;

Τέσσερεις (4), πέντε (5) αργαλειούς είχε ας πούμε εκεί πέρα..., ήταν ένας χώρος με πολλά δωμάτια... κατάλαβες;

Ααα ναι... που ήταν αυτό στην Πάνω Λεύκη;

Δεν ήταν στην Πάνω Λεύκη..

Πού ήταν;

Ήταν στο κάτω χωριό

Εδώ; Που;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Που να σου πω τώρα..., από την πλατεία... πού είναι το κοινοτικό κατάστημα τώρα; Ο δρόμος που πάει μέσα στο χωριό...

Α, έτσι πως πάς αριστερά;

Ναι εκεί..

Α, κατάλαβα..

Λοιπόν, είχε σου είπα γεωργοτεχνίτη, είχε τις υφάντριες που δείχνανε στις γυναίκες πώς να το κάνουνε το... τα Χριστούγεννα ας πούμε που σφάζαμε το γουρούνι και όλες αυτές οι.... Υπήρχαν βραστήρες που κάνανε τις κονσέρβες, η μαμά μου ας πούμε θα έκανε την Τετάρτη, σφάζαμε το γουρούνι.... Τα βάζα έτοιμα ξέρω γω, αποστειρωμένα, τα βράζανε εκεί και τα παίρνανε μετά στα σπίτια τους, ήταν ένα... βοηθούσε πάρα πολύ τον κόσμο τότε... (...) είχε κουνέλια.. είχε άνθρωπο δηλαδή που πρόσεχε τέτοια... είχε κήπο, φράουλες, τώρα εμείς παιδάκια ξες μικρούτσικα εκεί.. με τις φράουλες με τα... εντάξει... περισσότερο παίζαμε εκεί δηλαδή.

Είπες πριν ότι σφάζατε το γουρούνι πριν τα Χριστούγεννα, είναι κάτι σαν έθιμο;

Βέβαια! Το πρωί ερχότανε... ήτανε κάποιος που αναλάμβανε να το σφάξει ας πούμε το γουρούνι...

Ποιος;

Ξέραμε ποιος είναι στο χωριό...

Ήτανε πάντα ο ίδιος;

Ναι ήταν ένας θεός μου εμένα... θυμάμαι χαρακτηριστικά όταν ερχόταν να το σφάξει, είχαμε μία πόρτα στο σπίτι που είχε αυτό το σίδερο, «τρακάζι» το λέγαμε, ένα μακρύ σίδερο ήτανε, κλείναμε απο μέσα με τον αδερφό μου για να μην έρθει το γουρούνι και μας..... (γελάει) τσίριζε, τσίριζε, τσίριζε, βγαίναμε μετά έξω, και εκεί μετά ήμασταν ας πούμε, και ξέρεις όταν μετά σφάζανε το γουρούνι, γινόταν τραπέζι μετά... αυτός που έσφαζε το γουρούνι έκανε το τραπέζι, ποιος βοήθησε για να γίνει όλη η διαδικασία καθόταν μετά, μαγειρεύαμε ξινό λάχανο με χοιρινό ξες αυτό... τις τσιγαρίδες... τις ξέρεις και εσύ τώρα.. (γελάμε με νόημα γιατί είναι πολύ νόστιμες) ήταν ωραία, πολύ ωραία... θυμάμαι τις γιορτές που κάναμε, όταν γιόρταζε ο πατέρας μου ας πούμε... τον λέγαν Λάζαρο... ήταν πριν το Πάσχα ας πούμε.. έκανε η μαμά μου τα κουλουράκια της, τα γλυκά της...

Τι κουλουράκια έκανε; Πλεξούδες;

Ναι, ναι αυτά έκανε.. και το γλυκό που έπαιρνε να κεράσσουνε ήταν αυτά τα πτι φουρ ξέρεις με το... κερασάκι από πάνω, είναι και τώρα αυτά... αυτό ήταν το επίσημο! Έκανε τα γλυκά της... ήταν νοικοκυρούλα ήταν... εντάξει όλες οι γυναίκες ήτανε εκείνον τον καιρό, γιατί τα περισσότερα τα κάνανε στο σπίτι...

Τι κάνανε δηλαδή οι γυναίκες;

Τι κάνανε... έπρεπε να κάνουνε τον τραχανά για να έχουνε για τον χειμώνα, έπρεπε να κάνουνε φύλλα, χυλοπίτες (τα κόρη), να πλέξουνε όλα τα... τα δικά μας τα ρούχα ας πούμε, τα πανωφόρια, ζακετάκια πλεχτά ξέρω γω, τα πάντα.. ε... με τα ζωντανά επίσης, εμείς που είχαμε τα πρόβατα ας πούμε, η μαμά μου σηκωνόταν το πρωί, έπρεπε να πάει να φέρει νερό από τη βρύση, η βρύση δεν ήταν στο σπίτι...

Η βρύση ήταν αυτή που είναι εδώ;

Όχι, για το πάνω χωριό μιλάμε τώρα, ήταν πάνω στο γκρεμό, ένα μονοπατάκι, έπαιρνε τα γκιούμια να πάει να φέρει το νερό για να έχει να μαγειρέψει, τα ζώα τα πότιζαν είχε βρύσες, δεν φέρνανε νερό για τα ζώα. Η αχερώνα μας που είχαμε τα χόρτα, ήταν πάλι μακριά από το σπίτι, έπρεπε να πάει να φορτωθεί το δεμάτι, να το φέρει στο σπίτι... ο μπαμπάς έλειπε με τα πρόβατα ας πούμε... κατάλαβες; Αυτές τις δουλειές του σπιτιού, έπρεπε να τις κάνει η μαμά μου...

Οι άντρες τι κάνανε;

Τσομπάνος..

Δηλαδή ασχολούνταν μόνο με τα ζώα;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Όχι, στα χωράφια πήγαιναν και οι άντρες.. όλοι, όλοι, ο παππούς μου ήταν νεός, πήγαινε και αυτός στα πρόβατα, είχανε χωράφια ας πούμε, να ποτίσουν να μαζέψουν τα φασόλια, να... τότε ήτανε όλα με το χέρι, δεν είχε μηχανές και... πως ποτίζουμε τώρα με...

Υπήρχαν συγκεκριμένες δουλειές που έκαναν οι άνδρες και συγκεκριμένες οι γυναίκες;

Όχι, όχι... μόνο όργωμα δεν έκαναν οι γυναίκες... εντάξει... μόνο γυναίκες που είχανε μείνει μόνες τους, είχανε χάσει τους άντρες τους κάνανε και αυτό... είναι δύσκολη δουλειά δεν είναι... ζεύανε τα βόδια και με το αλέτρι, που να το κρατήσει η γυναίκα το αλέτρι τώρα... είναι δουλειά πιο χειρωνακτική πιο... βαριά δουλειά... αυτό δεν το κάνανε αλλά όλες τις άλλες τις δουλειές... και το θέρισμα όλα, όλα... στα χόρτα... εντάξει δεμάτια πάλι μόνο οι άντρες τα δένανε... ό, τι ήθελε πιο δύναμη ας πούμε.. για πιο παλιά ας πούμε... εντάξει εγώ μιλάω τώρα για τους γονείς μου, ήτανε ζευγάρι που συνεννοούνταν πάρα πολύ στις δουλειές τους, δεν υπήρχε δηλαδή... αλλά πιο παλιά η γιαγιά μου που μου έλεγε, τις γυναίκες τις είχαν πιο καταπιεσμένες...

Δηλαδή;

Δηλαδή... ήτανε παρακατιανή η γυναίκα, ήτανε πολύ... δηλαδή θα σου πω τώρα, η γιαγιά μου ας πούμε, παντρεύτηκε δεκαοχτώ (18) χρονών, ο παππούς μου ήτανε δεκαεννιά (19), έφυγε φαντάρος, έμεινε με την πεθερά της στο σπίτι, την είχε για τίποτα, δεν μπορούσε να φάει μόνη της, παρακολουθούσε τι θα έκανε....

Ο πεθερός που ήταν;

Ο παππούς νομίζω... δεν ζούσε ο παππούς... αλλά τότε απ' ότι λέγανε ας πούμε, η γυναίκα ας πούμε.. στο σπίτι αρχηγός ήταν η γυναίκα, για πιο παλιά σου μιλάω για της γιαγιάς μου την εποχή...

Γιατί ήταν αρχηγός η γυναίκα;

Ε πως, ξέρω γω; Μητριαρχία...

Και πώς είχαν το αγόρι και το κορίτσι σε μια οικογένεια; Εσύ είχε και έναν αδερφό, τα κληρονομικά πώς πήγαιναν;

Κοίταξε να δεις, κανονικά λέγανε ότι το αγόρι, αφού αυτός είναι ο συνεχιστής της οικογένειας παίρνει τα περισσότερα, το κορίτσι από τη στιγμή που παντρεύεται της δίνανε προίκα, αυτοί που είχαν δίνανε και λεφτά και... Οι δικοί μου δεν είχανε (γελάει) δυστυχώς ο Τάσος δεν... αλλά ο κανόνας ήταν αυτός ναί... το αγόρι έμενε στο σπίτι, αυτός έπαιρνε τα χωράφια, αυτός έπαιρνε τα... την περιουσία ας πούμε...

Η κοπέλα τι έπαιρνε;

Ό, τι της δίνανε προίκα (...) συνήθως με συνοικέσια γινότανε τότε, λέγανε, συμφωνία, τι θα δώσετε τι... Και έλεγαν αυτοί, έχουμε λεφτά, τότε ήτανε λίρες ας πούμε, έχουμε θα σας δώσουμε πενήντα (50) λίρες...

Το αγόρι έμενε σπίτι;

Ναι, ναι μαζί... πολλά αδέρφια μαζί... στο ίδιο σπίτι, να παντρευτούν τρία (3) αδέρφια ας πούμε και να είναι όλες οι νύφες μέσα... όλοι στο ίδιο σπίτι...

Δε χτίζανε σπίτι δηλαδή δίπλα...

Όχι, όχι... όλοι μαζί ήτανε... μετά αυτό άρχισε μετά από πολλά χρόνια να... να κάνει ο ένας δίπλα ας πούμε...

Και για παλιότερα που είπες ότι οι γυναίκες ήταν πιο (αρχηγοί) πώς το είχαν το κορίτσι;

Εκεί.. χμ.... άμα είχε μόνο κορίτσια μπορεί να έμενε το κορίτσι στο σπίτι, να φέρνανε γαμπρό δηλαδή... ας πούμε εγώ έχω ένα θείο που πήγε σπιτόγαμπρος.

Δηλαδή δεν ήταν εξαίρεση;

Όχι, όχι.. πολλοί... όταν δεν υπήρχε ας πούμε αγόρι στην οικογένεια... η κοπέλα τον έπαιρνε στο σπίτι το γαμπρό..

Υπήρχε κάποιος κανόνας για το ποιος πρέπει να γηροκομήσει τους γονείς;

(Τάσος) συνήθως οι μικροί...

(Αννα) οι μικρότεροι..

Αγόρια ή κορίτσια;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

(Τάσος) τα αγόρια, για κορίτσια δεν ξέρω...

(Άννα) τα αγόρια, τα κορίτσια φεύγανε απ' το σπίτι, όμως αυτό που σου είπα τώρα για τον θείο μου, η κοπέλα γηροκόμησε τη μάνα της ας πούμε.. η θεία μου... αφού ήταν κοπέλα, μόνο αυτή δεν είχε...

Υπάρχουν άλλες περιπτώσεις;

Έχει... δεν είναι εξαίρεση, όχι, όχι... εννοείται, τι, θα έμενε ο γονιός δεν θα έμενε μόνος του..., κατάλαβες; Έπαιρναν τον γαμπρό στο σπίτι.

Θυμάσαι κανένα έθιμο από το γάμο;

Να σου πω ένα έθιμο από το γάμο που θυμάμαι από το πάνω το χωριό... ήμουνα πέντε (5) χρονών αλλά το θυμάμαι σαν τώρα, η μαμά μου ήταν η μαγειρίσσα εκεί και ήμασταν όλη τη βδομάδα, όλη την εβδομάδα ο γάμος εκεί ε;, έπιαναν το προζύμι την Τρίτη όλα αυτά τα... ο γάμος να σου πω... το πρωί, το βράδυ έμεινα εγώ στης νύφης, η μαμά μου πήγε σπίτι, θα ερχόταν το πρωί για να μαγειρέψει, έμεινα εγώ και με βάλανε στη μέση μια κοπέλα και η νύφη, στο κρεβάτι, γιατί τα δωμάτια τότε ήτανε περιορισμένα, περιττό να σου πω ότι όλη τη νύχτα δεν κοιμήθηκα καθόλου γιατί όλο το βράδυ μιλούσανε για το πώς θα γίνει ο γάμος, ξυπνήσαμε ήρθε το πρωί μια κυρία πιο μεγάλη σε ηλικία για να μάθει το νυφικό χορό στη νυφούλα. Φόρεσε το νυφικό, ένα νυφικό με φουρό έτσι με... το θυμάμαι σου λέω σαν τώρα, και της μάθαινε τα βήματα πως θα χορέψει...

Ποιο ήταν το τραγούδι της νύφης;

Σιγανός χορός, να προσκυνήσει τρεις (3) φορές...

Πώς λεγόταν το τραγούδι;

Δεν ξέρω να στο πω... λόγια δεν ξέρω να σου πω...

Και έπρεπε να προσκυνήσει τρεις φορές;

Πριν ξεκινήσει το χορό, πιάνονταν όλοι στο χορό, πρώτη η νύφη ήταν, έκανε τρεις (3) φορές το σταυρό της και μετά ξεκινούσε ο χορός, πριν φτάσουμε σε αυτό, για το πρωί, έγινε αυτό, η πρόβα που λέμε, έπρεπε να πάει στη βρύση η νύφη, να πάρει νερό από τη βρύση και να φέρει να ρίξει νερό στη μαμά και το μπαμπά να πλυθούν τελευταία φορά... πολύ συγκινητικά πράγματα ξες... βλέπεις όλους εκεί κλάματα κι αυτά... το θυμάμαι κι αυτό, ρίξε στο μπαμπά πρώτα, ρίξε στη μαμά, έγινε κι αυτό... Μετά ξες στο γάμο τη διαδικασία στο τραπέζι μαζεύανε τα πιάτα όλα από το χωριό οπότε ξέρεις πως... Τα πιρούνια από το κάθε σπίτι ξέρω γω όλοι μαζί ήτανε... Ήτανε ο κόσμος πιο κοντά σίγουρα... Έγινε ο γάμος έφυγε η νύφη, την επόμενη μέρα ήρθε στη μαμά της μαζί με τον σύζυγο... (...) γυρίζει το βράδυ στους γονείς να της κάνουν τραπέζι και την βρήκα την ώρα που έφευγε, γι' αυτήν την κοπέλα σου μιλάω τώρα ε; είχε μία κότα στο χέρι και την κότα την είχανε βάλει ένα φιογκάκι πάνω περασμένο... Πώς να στο πω τώρα... πώς είναι οι φούντες που κάνουμε στις μπλούζες, ένα τέτοιο πραγματάκι εδώ με κόκκινη κλωστή, και το πήρε αγκαλιά κι έφυγε από τη μαμά της.. (...) αυτό ήταν την επόμενη μέρα του γάμου... κι αυτό το θυμάμαι γιατί την είδα όταν έφευγε, μου έχει μείνει δηλαδή.. τώρα τι σημαίνει αυτό, μάλλον για να κάνει παιδιά...

Άννα εσύ μετά από επτά (7) χρονών κατέβηκες στο κάτω χωριό;

Ναι κατεβήκαμε, κάναμε σπίτι εδώ, πιο εύκολα τα πράγματα για τα χωράφια πάλι σου είπα, γιατί τα χωράφια ήταν εδώ...

Στην εφηβεία τα κορίτσια πώς ήτανε;

Στην εφηβεία τι να σου πω εγώ... για μένα δεν ήτανε η εφηβεία εύκολη... (...) τελείωσα το δημοτικό, δεν πήγα στο γυμνάσιο, έδωσα εξετάσεις δεν τα κατάφερα να περάσω, είχε εξετάσεις τότε και... πήγα στη δουλειά, στα δεκατέσσερα (14) πήγα στη γούνα....

Είχε ξεκινήσει δηλαδή η γούνα τότε;

Ναι, ναι... τότε είχε ανοίξει ένα μεγάλο εργοστάσιο στην Καστοριά... εντάξει ήτανε γνωστός της γιαγιάς μου αυτός που είχε το μαγαζί...

Πού είχε εργοστάσιο στην Καστοριά;

Είχε, είχε το πρώτο που άνοιξε.. ε, Τάσο το πρώτο δεν ήτανε;

(Τάσος) είχε και πιο μεγάλο αλλά αυτό έκανε δέρματα...

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

(Αννα) ήτανε τετραώροφο εργαστήριο...

Μέσα στην πόλη;

(Τάσος) ξες που; Που είναι...

(Αννα) το «Μάμ»; Απέναντι..

(Τάσος) στη γωνία, πού είναι τα φροντιστήρια τώρα; Όλο αυτό το κτήριο δικό τους..

Άννα ποια δεκαετία;

Το '74 πήγα... ύστερα αρρώστησε ο πατέρας μου, αυτό για μένα ήτανε... στα δεκαοχτώ (18) τον έχασα... γι' αυτό σου λέω η εφηβεία μου ήτανε... ήθελα να στηρίξω τη μαμά μου περισσότερο ήμουνα δηλαδή... αλλά εντάξει ήταν καλά... μετά αρχίσαμε να.. με φίλες ξέρεις... βγαίναμε, δεν είχαμε τέτοιο πράγμα εμείς εδώ, στη Λεύκη δηλαδή σου μιλάω για το δικό μας το χωριό...

Πώς ήταν δηλαδή τα κορίτσια;

Μια χαρά, μια χαρά... βγαίναμε εμείς να σου πω... δεν στερηθήκαμε να μην μας αφήνει ο μπαμπάς ή η μαμά να βγούμε ή να κάνουμε, όπως λένε μερικοί σε άλλα χωριά τους φαίνεται παράξενο που βγαίναμε εμείς εδώ, δεν ξέρω, δεν ξέρω... ήταν πάλι αυτό το σπίτι του παιδιού που σου είπα πριν, ακόμα και μεγάλα παιδιά πηγαίναμε εκεί, υπήρχε η... αρχηγός, αρχηγό τη λέγανε αυτή στο σπίτι του παιδιού μας μάζευε... κάθε βράδυ μαζεύομασταν εκεί μετά τη δουλειά...

Τα αγόρια;

Και τα αγόρια....

Οι άλλοι δούλευαν γούνα;

Οι περισσότεροι... εντάξει μερικά παιδιά πήγαν και στο Γυμνάσιο δεν μπορώ να πω, και στη δική μου τη γενιά ας πούμε πήγανε τα παιδιά....

Ήταν κανένας που είχε «μείνει» στα χωράφια;

Βοηθούσαν και στα χωράφια, αυτοί που μπορούσαν, που θέλανε, όχι... εντάξει εμάς οι γονείς μας σου είπα... η μαμά και ο μπαμπάς τον αδερφό μου δεν τον βάζανε ας πούμε... εγώ εντάξει, με τη μαμά κάνα χόρτο πηγαίναμε το γυρίζαμε μαζί, εντάξει... τα καλαμπόκια που μαζεύαμε... αλλά περισσότερο σαν διασκέδαση ξέρεις... ήταν ωραία...

Θυμάσαι να σου λέει η μαμά σου πώς ήταν κορίτσι; Πριν παντρευτεί; Ήταν πιο περιορισμένη;

Ναι, πολύ... ο μπαμπάς τους ήταν πολύ αυστηρός απ' ό,τι μου έλεγε, δύο αδερφές ήταν και έναν αδερφό είχαν πιο μικρό, ήταν... ο μπαμπάς της μου έλεγε ότι ήταν αυστηρός πολύ, περιμέναμε, έλεγε, πότε να φύγει από το σπίτι για να μπορέσουμε να παίξουμε....(...) είχε φίλες, νυχτέρια πλέκανε, ωραία ήτανε αλλά τους βρήκε ο πόλεμος όμως.. κατάλαβες; Αυτοί είχαν άλλα... το '40 ας πούμε, η μαμά μου το '27 είχε γεννηθεί, το '40 στον πόλεμο ήταν μεγάλη κοπέλα... εντάξει με τις φίλες πλεξίματα... χορούς φτιάχνανε.. έξω όμως ξέρεις...

Εσύ πότε παντρεύτηκες;

Εγώ παντρεύτηκα το '79. Ήμουνα 21.

(...)

Εσείς που ήσασταν και οι δύο (2) από τη Λεύκη, στο γάμο τηρήσατε κάποια έθιμα;

Ναι... όλα, πάλι το προζύμη, πάλι το.. την Τρίτη πιάνανε το προζύμι, τότε ξεκινούσε ο γάμος στην ουσία... μαζεύονταν όλοι οι συγγενείς, περισσότερο νεολαία να σου πω την αλήθεια.. τότε σε μας δηλαδή... ε.. πιάνανε το προζύμι... αυτό είναι ξέρεις.. έπιαναν ρεβυθένιο ψωμί και κάνανε τα... για να καλέσουν τον κόσμο δεν είχανε προσκλητήρια... εντάξει εμείς νομίζω βγάλαμε προσκλητήρια... είχαν ένα έθιμο.. για προσκλητήρια, τις «κολτσίνες».. τα ψωμάκια αυτά βάζανε στις τσάντες τα κοριτσάκια.. τρέχανε να καλέσουν όλο τον κόσμο, τρώγαμε στο δρόμο κιόλας, τέλος πάντων.. ναι για το δικό μου το γάμο τώρα, εγώ... ο πεθερός μου ήθελε να κάνουμε γάμο με όργανα και με... όλα κανονικά, ήθελε να παντρεύσει το παιδί του με δόξα και τιμή, εγώ επειδή ο πατέρας μου δεν είχε κάνει τρία χρόνια ακόμα που είχε πεθάνει, δεν ήθελα να κάνουμε τέτοια πράγματα, ήταν πρόσφατο ξέρεις, αλλά κάναμε το χατίρι του παππού...

Άννα εσύ είσαι πολύ κοντά στην εκκλησία...;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Είμαι ναι από μικρό παιδί.. πήγαιναν οι γονείς μου, ο πατέρας μου ήταν επίτροπος σχεδόν όλα του τα χρόνια...

Στον Άγιο Χριστόφορο;

Ναι, και μετά και εδώ στην Αγία Τριάδα...

Η Αγία Παρασκευή στην πάνω Λεύκη;

Ήτανε ξωκλήσι... ήταν τα νεκροταφεία του πάνω χωριού στην Αγία Παρασκευή...

Η Αγία Παρασκευή δεν λειτούργησε ποτέ ως ο κεντρικός ναός;

Νομίζω μόνο την ημέρα της εορτής... δε νομίζω δε λειτούργησε.. απ' ότι θυμάμαι όχι... τώρα πιο παλιά μπορεί να λειτουργούσε... δεν ξέρω... εγώ τον Άγιο Χριστόφορο θυμάμαι, η εκκλησία μας ήταν αυτή...

Άννα, μητέρα πότε έγινες;

Στα εικοσιδύο (22), την επόμενη χρονιά, το '80 γεννήθηκε ο Γιάννης..

Υπήρχε κάποιο ιδιαίτερο έθιμο που έκανες αγόρι;

Όχι... έθιμο τώρα.. όταν ήρθαμε από την κλινική, αυτό που θυμάμαι δηλαδή, γιατί πήγαμε Κοζάνη δεν είχε εδώ, ήρθαν στο σπίτι και η γιαγιά του Τάσου πήρε αλεύρι και τον έκανε από πάνω μέχρι κάτω άσπρο.. να γεράσει δηλαδή, αυτό ήτανε το...

Στην κούνια βάζατε τίποτα για προστασία;

Εννοείται! Παναγίτσα, την Παναγία.. πάνω στο προσκέφαλο, στο μαξιλαράκι πάνω τα ματάκια για να μην ματιάζεται ξέρεις, να μην... ποιος θα το δει, ε... μέχρι να σαραντίσεις δεν έβγαινες από το σπίτι, εγώ όμως το είχα παραβλέψει αυτό, γιατί η μαμά μου έμενε δίπλα και... πεταγόμενα λίγο (γελάει)

Βάζατε τίποτα για τις μοίρες;

Ναι, ναι... την τρίτη βραδιά που έρχονται οι μοίρες να κάνουν το μέλλον του παιδιού... τότε μαγειρεύαμε ένα καλό φαγητό, τρώγαμε η οικογένεια ας πούμε και αφήναμε ένα πιάτο στην άκρη, αν θα έρθουν να έχουν να...

Ποιο ήταν το καλό φαγητό;

Καλό φαγητό... τι να σου πω τώρα... κρέας οπωσδήποτε, ας πούμε πατάτες με κρέας στο ταψί... στη γάστρα...

(...)

Σαράντα μέρες στο σπίτι, να μην έρθει νύχτα ο μπαμπάς στο σπίτι θα φύγει το γάλα... είχαμε κάτι τέτοια χαζά δηλαδή..

Πες μου λίγο τι λέγατε την άλλη φορά στο Σύλλογο για το γάλα και την Αγία Παρασκευή;

Η Αγία Παρασκευή είναι προστάτιδα... προστάτευε... (...) νύχτα ρούχα του μωρού να μην αφήσεις...

Την Παρασκευή;

Κάθε μέρα... νύχτα... δεν θα τα απλώσεις νύχτα τα ρούχα θα τα μαζέψεις.. του μωρού τα ρούχα... έτσι μας λέγανε... από ανεμικά, από αερικά από... δεν ξέρω τι, δεν θα τα αφήνετε τα ρούχα του παιδιού, θα τα μαζεύετε το βράδυ.... Σουρούπωνε δηλαδή, τα ρούχα μέσα... Παρασκευή ναι.. να μην τρυπάς, να μην κεντάς Παρασκευή δεν κάνει...

Γενικά την Παρασκευή ή κάτι σχετικά με τη μέρα της Αγίας Παρασκευής;

Μπορεί να για τη μέρα της Αγίας Παρασκευής αλλά γενικά την Παρασκευή δεν κάναμε τίποτα... δεν τρυπούσαμε, δεν κεντούσαμε όχι... και ειδικά για τα παιδιά, όταν είναι να κάνεις κάτι για το παιδί δηλαδή ποτέ Παρασκευή..

Έλεγε η Δήμητρα κάτι για την Αγία Παρασκευή και τα μάτια...

Δεν το ξέρω...

Για το μωρό είχε σημασία αν ήταν αγόρι ή κορίτσι;

Ε.. χαίρονταν με το αγόρι, χαίρονταν περισσότερο δεν ξέρω για ποιον λόγο... πάντως εγώ τώρα που έγινα γιαγιά νομίζω την Αννούλα μου την αγαπώ πιο πολύ (γελάει)..

(...)

Το όνομα;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Το όνομα πεθερός, πεθερά! Δεν υπήρχε περίπτωση να βάλεις δικό σου... αυτό τώρα άρχισε να αλλάζει... Να σου πω για τον παππού μου και για τη γιαγιά μου, ο παππούς μου δεν ήθελε να του βάλουν το όνομα γιατί νόμιζαν τότε ότι θα πεθάνουν, ήταν πενήντα (50) χρονών όταν έγινε παππούς, όταν γεννήθηκε ο αδερφός μου ας πούμε ήταν 50 χρονών, και δεν τον βάλανε Στέφανο, δεν ήθελε δηλαδή ο παππούς, γιατί λέγανε ότι άμα μπει το όνομα πεθαίνει ο παππούς, αυτό ήταν γενικό! Ναι, ναι, μετά αρχίσανε να θέλουνε οι παππούδες...

Και ποιο όνομα έπαιρνε το παιδί;

Ό, τι ήθελε ο νονός βάζανε τότε... ο νονός είχε κάθε δικαίωμα και μαλώνανε πολλές φορές γιατί έβαλε αυτό....

(...)
Αυτό θυμάμαι εγώ για τον παππού δεν ήθελε, και τότε βάλανε, είχε ένα θείο ο πατέρας μου, τον έλεγαν Κώστα, της άρεζε και της μαμάς μου το όνομα Κωστάκης και μπήκε Κώστας... ο αδερφός μου.... Ναι... ίσχυε αυτό τότε.. και η γιαγιά μου δεν της άρεζε το Ιουλία... έκανε ο γιος της κοριτσάκι και είπε όχι δεν θέλω να με βγάλετε, στη Γερμανία ήταν ο θείος μου.. βρε Ιουλία ξέρω γω ωραίο όνομα, όχι! Θα τη φωνάζουν «Ίλιω» γιατί εδώ στη γλώσσα μας ξέρεις.. δεν υπήρχε Ιουλία «Ίλιω» φωνάζαν «Ίλιω», κατάλαβες; Και δεν της άρεζε της γιαγιάς ας πούμε.. αλλά μετά που γέννησα εγώ τον Γιάννη, το θυμάμαι κι αυτό, η καημένη.. άμα κάνεις κοριτσάκι μου λέει να με βγάλεις... αλλά δεν έκανα άλλο παιδάκι εγώ μετά...

Νονός ποιος έμπαινε;

Ας πούμε, εμάς τώρα να σου πω, οι δικοί μου οι νονοί πάντρεψαν τη μητέρα μου και τον πατέρα μου, βάφτισαν τον αδερφό μου, βάφτισαν κι εμένα, κι αυτοί που σου λέω εγώ, οι δικοί μας οι κουμπάροι, οι συγκεκριμένοι είχαν στεφανώσει πάρα πολύ κόσμο στο χωριό, προφανώς θα έπρεπε να είχανε και την οικονομική άνεση για να το κάνουν, γιατί εντάξει, έκαναν και κάποιο δώρο ας πούμε... μικρό βέβαια τότε αλλά ήτανε... δεν το κάνανε όλοι κατάλαβες; Αυτή που σου λέω εγώ η νονά μου ας πούμε, αν και εμένα ο γιος της με βάφτισε, είχε παντρέψει πολλά ζευγάρια στο χωριό, το είχε σαν... δεν ξέρω...

Ξέρεις τι μου είπε η Ευδοξία; Ότι όταν μια γυναίκα έχανε παιδί, στο επόμενο έδινε ένα όνομα για να ζήσει, ας πούμε Τραϊανός (να τράια= να ζήσει)

Ναι, ναι, ναι.. έτσι Τραϊανός είναι να αντέχει... στην κυριολεξία είναι αυτό, τράικο σημαίνει να αντέχει... κατάλαβες;

Ξέρεις εσύ καμιά τέτοια περίπτωση;

Ε, να αυτοί που έχουν το όνομα Τραϊανοί φαίνεται θα ήταν αυτοί που.. και τη γιαγιά μου εγώ θυμάμαι και της μαμάς της δε ζούσανε τα παιδιά και τότε υπήρχε και ένα άλλο αυτό... λέγανε να γεννήσει πέρα από το ποτάμι ας πούμε... και η γιαγιά μου, η προ-γιαγιά μου ας πούμε πήγε τη γέννησε στην Κολοκυνθού, στο χωριό σας τη γιαγιά μου... να μην είναι στο ίδιο χώρο... (...)

Τι όνομα πήρε το μωρό;

Ιουλία ήτανε... και το έδωσε το όνομα ο νονός.. τώρα αν σημαίνει κάτι κι αυτό δεν ξέρω, δε νομίζω... (...)
αλλά θυμάμαι που μου το έλεγε, γιατί δεν ζούσαν τα παιδιά της και πήγε πέρα από το ποτάμι να γεννήσει η προ-γιαγιά μου....

Σου είπε μήπως ότι άμα γεννούσε πέρα από το ποτάμι και πενούσε ένας περαστικός το βάφτιζε;

Εγώ δεν το θυμάμαι αλλά έχει γίνει αυτό το πράγμα.... Ο πρώτος που το έβλεπε το βάφτιζε... ο πρώτος που έβλεπε γινόταν και ο νονός...

Άννα τώρα αναφορικά με το χωριό, ποιοι ήταν οι πιο πλούσιοι;

Αυτοί που είχαν τα περισσότερα χωράφια, αυτοί που είχανε πολλά χωράφια είχανε και υπηρέτες, ναι.. στην κάτω Λεύκη ήταν τρεις-τέσσερες οικογένειες που είχαν τα περισσότερα χωράφια, δεν μπορούσαν να τα καλλιεργήσουν μόνοι τους...

Στην κάτω Λεύκη, πριν κατεβείτε;

Όχι εδώ, εδώ μένανε αυτοί...

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Κι όλοι οι άλλοι μένανε πάνω;

Όχι όλοι, είχε και φτωχούς και κάτω... (....) ήταν οι Τούρκοι τότε εδώ το '20... πριν γίνει η ανταλλαγή δηλαδή, απ' ό, τι μου έλεγε η γιαγιά μου, η γιαγιά μου ας πούμε ήταν από πλούσιο σπίτι, η Ιουλία... αυτοί είχανε χωράφια πολλά, πολλά αδέρφια βέβαια, και ξέρεις άμα είναι πολλά αδέρφια η περιουσία μοιράζεται μετά... η γιαγιά μου ας πούμε είχε υπηρέτες στο σπίτι της... ναι... μου το έλεγε αυτό το πράγμα... υπηρέτες ήτανε που κάνανε τις δουλειές στα χωράφια...

Και ποιοι ήταν αυτοί;

Ζούσανε Τούρκοι στην Κορομηλιά! Πριν γίνει η ανταλλαγή, είχε Τούρκους και εδώ...

Δηλαδή η οικογένεια της γιαγιάς σου είχε Τούρκους υπηρέτες;

Ναι, ναι... Τούρκους... και θυμάμαι τότε που έλεγε η γιαγιά μου για τότε που έγινε η ανταλλαγή, κλαίγανε και ξέρεις μιλούσαν τη γλώσσα που μιλάμε κι εμείς εδώ... οι Τούρκοι... και φεύγανε και λέγανε δεν ξέρεις τι είναι να αφήνεις το σπίτι σου και να φεύγεις.... Κι αυτοί άνθρωποι ήταν από εδώ που φύγανε.. όπως έγινε και από κει η Σμύρνη που φύγανε όλοι... οι Πόντιοι ας πούμε... κι αυτοί που έφυγαν από εδώ, είχαν τα σπίτια τους, είχαν την περιουσία τους....

Δηλαδή είχατε καλές σχέσεις...

Πολύ καλές σχέσεις! Βέβαια, βέβαια! Δεν υπήρχε... εδώ είχαν γεννηθεί κι αυτοί, εδώ...

Μετά την ανταλλαγή που ήρθαν οι καινούργιοι στην Κορομηλιά ποιες ήτανε οι σχέσεις;

Ε, όχι στην αρχή δεν ήτανε καλές οι σχέσεις, δεν ήτανε.... Ε, λογικό είναι... ας πούμε μέχρι τα τελευταία χρόνια δεν παντρεύονταν... μεταξύ μας... οι Κορομηλιώτες με τους Λευκιώτες... άργησε πολύ να γίνει αυτό το πράγμα, μία θυμάμαι.. μία.. στην ηλικία της μαμάς μου... όχι, πιο μικρή ήτανε... αυτή παντρεύτηκε πρώτα και μετά εντάξει.. αλλά τώρα έχουμε καλές σχέσεις.

Παντρεύσασταν μέσα στο χωριό;

Μέσα..

Δηλαδή όλοι μεταξύ σας, δεν έφευγε κανένας σε άλλο χωριό...

Έξω έφευγε η κοπέλα που υποτίθεται ότι είχε παρελθόν... μετρημένες (γελάει)

Και όταν φεύγανε πάλι με Ντόπιο;

Ντόπιο, Ντόπιο...

Και ποια ήταν η σχέση σας με τους ξένους;

Έχουν έρθει ξένοι στο χωριό μας που χτίσανε σπίτια εδώ...

Ποιον θεωρείται ξένο; Ένας που δεν είναι Ντόπιος είναι ξένος;

Όχι, όχι για εμάς εδώ με τίποτα...

Γιατί τα Ντόπια τα χωριά έχουνε τη φήμη ότι δεν ανοίγουν πολύ εύκολα την πόρτα...

Ναι, είναι αλήθεια, μας το λένε αυτό... εγώ δεν συμφωνώ όμως με αυτό...

Γιατί το λένε όμως;

Να σου πω εγώ για το δικό μου το χωριό... εμείς είμαστε άνθρωποι, οι οποίοι έτσι και μας προσεγγίσεις μας έχεις πάρει την ψυχή αλλά άμα κρατήσεις εσύ απόσταση δεν σε πλησιάζει ο Λευκιώτης... το έχουμε αυτό δηλαδή... έχουν έρθει οικογένειες εδώ, οι οποίες έχουν δεθεί τόσο καλά με το χωριό, γιατί ήταν σαν να μας προσέγγισαν αυτοί ας πούμε.. (....) εντάξει λέγανε ότι πιο παλιά ήτανε...

(....)

Να σου πω κάτι... μπορεί να είναι και φοβισμένος λαός... έτσι;....

Από τον πόλεμο ας πούμε;

Ναι... από φόβο... (....) ξες ένας Εμφύλιος αφήνει.... Έτσι δεν είναι;

Σίγουρα... Τώρα θέλω να μου πεις, τι θυμάσαι για τις Αγίες στο χωριό, αν είχε γίνει κάποιο θαύμα... ή αν εσύ βίωσες κάποιο θαύμα...

Εγώ να σου πω... όχι σαν παιδάκι... τώρα δεν ξέρω αυτό... είναι λίγο... μπορεί να είναι και... το υποσυνείδητο ας πούμε... όταν έγινε η επιστράτευση, θα σου πω τι μου συνέβη εμένα έτσι;.. ο αδερφός μου ήτανε φαντάρος... λέγανε θα γίνει πόλεμος, θα γίνει πόλεμος... κι όταν έχεις ξέρεις έναν άνθρωπο...

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Είδα στον ύπνο μου όχι Άγιο... κοιτούσα στον ουρανό και έγραφε «εν τούτω νικά» με σύννεφα... δεν το ξεχνάω αυτό το πράγμα δηλαδή θα... πάντως εμένα με έχει σημαδέψει αυτό το πράγμα...

Σου βγήκε αυτό το όνειρο;

Ναι! Ότι δεν έγινε κάτι ρε Χρύσα, όλοι σώοι, δεν έγινε τίποτα στο χωριό μας... εντάξει ήμουν και παιδάκι... πόσο ήμουν δεκαπέντε- δεκαέξι....

Ο σημαντικότερος ναός είναι αυτός της Αγίας Τριάδας στο χωριό, έτσι;

Ναι, αυτό που λέγανε όλοι είναι ότι στον πόλεμο δεν σκοτώθηκε κανένα παιδί από το χωριό μας και λέγανε ότι.... Για τον αλβανικό πόλεμο... όλα τα παιδιά από το χωριό γύρισαν, στην Αλβανία σκοτώθηκε τόσος κόσμος και από τη Λεύκη δε σκοτώθηκε κανένας και λέγανε ότι τους προστάτευσε η Αγία Τριάδα, το είχαν αυτό δηλαδή....

Ξέρεις κανένα θαύμα που να έχει κάνει η Αγία Τριάδα;

Όχι, δεν ξέρω Χρύσα...

Η Αγία Παρασκευή;

Όχι... όχι....

Για «σαμοβίλες»; (=νεράιδες)

(γελάει) μας λέγανε οι γιαγιάδες για να μας τρομάζουν! Μια γιαγιά έλεγε ότι η πεθερά της κατέβηκε νύχτα να πάρει νερό, γιατί τότε έξω έπρεπε να βγεις να πάρεις νερό δεν υπήρχε κουζίνα...(....)

Σε ποια βρύση; Σε αυτήν που βγαίνανε οι νεράιδες;

(γελάει) στη Σάκιλη! Στη Σάκιλη εκεί ναι! Εκεί βγαίνανε οι «σαμοβίλες»! ... ε... της πήρε τη φωνή, δε μιλούσε δεν ξέρω για πόσο καιρό....

Οι σαμοβίλες τι ήταν;

Ήταν πανύψηλες γυναίκες λέγανε με άσπρα, χωρίς πρόσωπο, χωρίς... σα φάντασμα... εγώ έτσι τις....

Όμορφες;

Μάλλον, δεν ξέρω...

Σε ποιους παίρνανε τη φωνή;

Να σε αυτή τη γιαγιά που βγήκε να πάρει νερό... και της πήρε τη φωνή... (....) μετά από καιρό η φωνή επανήλθε..

Όχι ότι κάτι έκανε;

Όχι, όχι....

Για λάμιες έχεις ακούσει;

Στα παραμύθια ήταν οι λάμιες, μας λέγανε παραμύθια με λάμιες...

Τι ήταν οι λάμιες;

Θηρίο! Με κεφάλια πολλά! Θηρίο... γυναίκα ήτανε... (....) στον κάτω κόσμο... ε τέτοια πολλά...

Ξέρεις κανένα;

Δεν τα θυμάμαι Χρύσα...

Στον κάτω κόσμο ζούσαν οι Λάμιες;

Ναι στον κάτω κόσμο...

Και ποιους τρώγανε;

Ε... άμα παίρνανε κάποιο παιδάκι.... Ε... τέτοια μας λέγανε... να καθόμαστε φρόνημα..

Αυτή η βρύση, η «Σάκιλη» πού ακριβώς είναι;

Η Σάκιλη δεν είναι στο Πάνω το χωριό είναι ενδιάμεσα.. είναι κάτω από το σχολείο ακριβώς... εμείς στο πάνω το χωριό είχαμε κι άλλες βρύσες δεν ήταν μόνο η Σάκιλη, αλλά της Σάκιλης ήτανε κρύο το νερό και εκεί πηγαίναμε και γεμίζαμε από εκεί....

Και λένε ότι στη Σάκιλη δεν ξέρουν από πού έρχεται το νερό;

Ναι, και λένε ότι άμα το πάρουν από τη θέση του θα εξαφανιστεί...

(Τ.) όπως έγινε και με τη «dedo ve tsesma» (ντέντο βε τσέσμα) και εξαφανίστηκε...

(Α.) ναι την «dedo ve tsesma» (ντέντο βε τσέσμα).... «Του παππού τη βρύση»...

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

(Τ.) την αλλάξανε θέση και χάθηκε το νερό...

Που ήταν αυτή η βρύση; (....)

Από τη στροφή λίγο πιο πέρα...

Ανάμεσα... στο δρόμο;

Ναι είχε γούρνες πάλι ποτίζανε τα πρόβατα, και κάποιος έχτισε μετά εκεί και το πήρανε το νερό το πήγανε πιο πέρα και χάθηκε, δεν υπάρχει νερό τώρα... γι' αυτό και τη Σάκιλη δεν την κατέβασαν τότε, είχαν σκοπό να την κατεβάσουνε κι αυτήνα για να μην πάμε από εκεί να γεμίζουμε αλλά είπαν ότι μπορεί να χαθεί το νερό και καλύτερα να είναι εκεί...

Ποιες άλλες Αγίες έχει; (η Πάνω Λεύκη)

Η Αγία Παρασκευή, η Αγία Τριάδα... άλλη Αγία νομίζω όχι... μετά ο Προφήτης Ηλίας, ο Άγιος Δημήτρης, ο Άγιος Χαράλαμπος από εδώ... ο Άγιος Χριστόφορος...

(.....)

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Συνέντευξη_2

Φύλο Α = άνδρας Γ = γυναίκα	Έτος γέννησης	Τόπος Γέννησης	Τόπος Κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία Συνέντευξης	Τόπος/χρόνος Συνέντευξης
Γ2	1952	Ψυχικό Σερρών	Κάτω Λεύκη	Γουνεργάτρια	20-12-2016	Χώρος κατοικίας της 10.30-13.00 μμ.

που γεννήθηκες;

στο Ψυχικό Σερρών το 1952..

και πώς βρέθηκες στη Λεύκη;

ε.. πήγα στη Γερμανία μετά γνώρισα ένα παιδί στη Γερμανία που γνώριζε τον άνδρα μου και γνωριστήκαμε και παντρεύτηκα και ήρθα στη Λεύκη..

αα και παντρεύτηκες και ήρθες στη Λεύκη.. πώς σου φάνηκε το χωριό;

εε.. πήγαμε στη Γερμανία και ξαναγυρίσαμε μετά.. παντρευτήκαμε εδώ και ξαναφύγαμε στη Γερμανία και ξαναγυρίσαμε μετά... εε όταν ήρθα δεν είχε και κάτι εδώ.. πολλά πλίνθινα σπίτια είχε.. έτσι λίγα καινούργια δεν ήταν και ποιος ξέρει τι..

πότε παντρεύτηκες και ήρθες στη Λεύκη;

το '78 ήρθα για πάντα, το '77 παντρευτήκαμε τον Αύγουστο και ήρθα το '78..

όταν ήρθατε στη Λεύκη μείνατε σε δικό σας σπίτι ή αλλού;

στην πεθερά μου έξι χρόνια... εε εντάξει γέροι ξέρεις τα δικά τους τα χαζά..αναγκάζεσαι και ακολουθείς τι να κάνεις.. αλλά.. νοοτροπία δικιά τους

και πώς σου φάνηκε το χωριό εδώ; Πώς ήτανε;

δε μου φάνηκε αλλά τι να έκανα.. σιγά, σιγά συνήθισα ε.. εντάξει..

τι δεν σου άρεσε;

ε.. χωριό γιατί ήρθα εδώ από τη Γερμανία αλλιώς είναι εδώ και Σέρρες είναι αλλιώς πιο μεγάλη πόλη... ήρθα από τη Γερμανία εδώ κατευθείαν τι να σ' αρέσει αλλά... μετά προσαρμόστηκα μετά μ' άρεσε, μετά χτίστηκαν και σπίτια αυτά.. τώρα μ' αρέσει δηλαδή σαν χωριό.. (...) δεν ήταν σαν το χωριό μου.. εγώ στο χωριό μου συνήθισα αλλιώς...

{...}

πόσο χρονών παντρεύτηκες;

εγώ στα.. το '76 αρραβωνιάστηκα στα '77 παντρεύτηκα..

πόσο χρονών ήσουνα εσύ;

εγώ 24... αλλά παρ' όλα αυτά τη βλακεία την έχεις μην νομίζεις ότι στα 24 μεγαλώνεις

{...}

εσύ όταν ήρθες εδώ με ποια γυναίκα έκανες παρέα;

εγώ όταν ήρθα πήγαινα δίπλα από την πεθερά μου ήταν ένας ξάδερφος του άντρα μου.. εκεί πήγαινα καθόμουνα αυτούς γνώριζα.. μετά η Βασιλικούλα είναι συγγενείς με την πεθερά μου λίγο αυτή πήγαινε σπίτι είχε μηχανή.. ε πήγαινα εκεί λίγο με τα παιδιά ξέσκαζα...

ξεκίνησες γούνα δηλαδή να δουλεύεις;

γούνα όταν ήρθα δεν ξεκίνησα αμέσως... πέντε χρόνια μεγάλωσα το παιδί μου και μετά άρχισα.. μάθαινα.. πήγα και έμαθα σε ένα μαγαζί να φοδράρω και μετά...

φοδραρίστρια δηλαδή;

ααα και εκεί τι τράβηξα άφηνα τα παιδιά μου μόνα τους.. πήγαινα να μαθαίνω κάνα δυο ώρες τ' άφηνα..

πες μου λίγο για τη δουλειά... πώς ήταν η δουλειά στη γούνα;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

ε.. δουλειά.. εντάξει.. δουλειά...

πώς ξεκίνησες με μηχανή; Ποιος σου έμαθε;

όχι, όχι να φοδράρω.. δεν ξεκίνησα με μηχανή εγώ.. δεν δούλευα μηχανή ναί...

ποιος σου έμαθε;

η Άννα (φίλη της) ήταν στο ίδιο μαγαζί αυτή μου έμαθε τα βασικά και επειδή και εγώ κατείχα και λίγο από ραπτική και έτσι έμαθα..

και πώς πληρωνόσασταν;

ε στην αρχή δεν δούλευα και πολύ αλλά ούτε θυμάμαι κιόλας... 500 δραχμές ήτανε το κομμάτι... 1000... ούτε θυμάμαι..

είχε διαφορά άντρας με γυναίκα πώς πληρωνόταν;

ε.. εξαρτάται τι δουλειά έκανες.. αλλιώς πληρώνονταν οι κοφτάδες αλλιώς οι σταματωτάδες αλλιώς οι φοδραρίστριες...

ποιες ήταν γυναικείες δουλειές στη γούνα;

το φοδράρισμα και το πικίρισμα αυτό..

μηχανικοί που ήταν και οι δύο, και άνδρες και γυναίκες πληρωνόταν διαφορετικά;

μηχανικοί ναί.. δε νομίζω... δεν πιστεύω... πρέπει ίδια να πληρώνονταν έτσι έχω την εντύπωση αλλά δεν ξέρω..

εσύ που δούλεψες σε μαγαζί ποιες ήταν οι σχέσεις σου με τα αφεντικά;

άμα θέλεις σου λέει κάτσε, άμα δε θέλεις φύγε (γέλια) τι να κάνεις... σ' αρέσει δεν σ' αρέσει κάθεσαι..

με τα παιδιά όταν έγινες μητέρα;

γέννησα και μετά εγώ άρχισα να δουλεύω...

και πώς τα βόλευες;

αυτό σου λέω τα άφηνα εδώ μόνα τους κι έφευγα, τη μεγάλη που ήταν δύο χρονών την άφηνα να προσέχει τα μικρά.. φαντάσου τι μυαλό..

και πόσες ώρες δούλευες;

ε, πήγαινα για λίγο πιο πολύ για να μάθω μετά πήγαινα τη μικρή στον παιδικό, την έπαιρνα το μεσημέρι το απόγευμα πήγαινα λίγο έπαιρνα και κάνα κομμάτι εδώ κι έτσι..

μέσα στο μαγαζί ποιες ήταν οι σχέσεις σου με τα αφεντικά;

ε, όπως σε όλα τα μαγαζιά, τι ψάχνεις, ιστορίες να σου πω.. γράφεις βιβλία..

μέσα στο μαγαζί πώς ήταν οι σχέσεις ανδρών και γυναικών;

ε, με τους άνδρες δεν είχαμε πρόβλημα, αυτοί άλλη δουλειά έκαναν έτσι κι αλλιώς, εμείς ήμασταν φοδραρίστριες μεταξύ μας τρωγόμασταν κλασικά...

για το ποια είναι καλύτερη;

ε, όχι αυτή μου πήρε το κομμάτι, ξες αυτά που συμβαίνουν, η άλλη έπαιρνε κομμάτι δεν είχε μετά για σένα, αυτά που συμβαίνουν και τώρα.. αλλά με τους άνδρες όχι, δεν μας ενοχλούσαν εμάς, δεν είχαμε πρόβλημα με τους άνδρες..

με ποιον είχατε πρόβλημα;

ε, μεταξύ μας..

με τα αφεντικά;

ε, με τα αφεντικά ανέχεσαι τι να κάνεις.. δεν σου λέει κανένας αλλά λες με το μυαλό σου άμα θέλεις κάθεσαι άμα θέλεις φεύγεις.. βολεύεσαι γιατί αυτοί θα βρουν άλλη αλλά άμα είσαι στο χωριό μεσημέρι ερχόταν τα παιδιά από το σχολείο τα έβαζα έτρωγαν, άμα είσαι στην Καστοριά αυτά δεν γίνονται πώς; Δηλαδή σε βολεύει πιο πολύ και γι' αυτό.. κάνεις υπό και κάθεσαι τι να κάνεις...

στο χωριό δούλευαν όλοι γούνα;

οι πιο νέοι ναί, οι παλιοί όχι, κανα δυο τρεις έτσι αλλά οι πιο πολλοί δεν δούλευαν οι γέροι...

οι πιο μεγάλοι με τι ασχολούνταν όταν ήταν νέοι;

με τα χωράφια, λίγο καλαμπόκια, λίγο φασόλια έτσι..[...]

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Συνέντευξη_3

Φύλο Α = άνδρας Γ = γυναίκα	Έτος γέννησης	Τόπος Γέννησης	Τόπος Κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία Συνέντευξης	Τόπος/χρόνος Συνέντευξης
Γ3	1956	Άνω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Γουνεργάτρια	06-11-2016	Χώρος κατοικίας της 18.00-20.00 μμ.

(....)
Θα ήθελα να μου πείτε για θαύματα. Για παράδειγμα η Αγία Τριάδα, η Αγία Παρασκευή... σε ποιους εμφανίζονταν;

Η Αγία Παρασκευή εμφανίστηκε στην αδερφή μου όταν ήταν μικρή, εννιά χρονών, αλλά όχι να της εμφανιστεί... Όπως κοιμόταν... στον ύπνο δηλαδή στο όνειρο, η αδερφή μου... είχε πεθάνει η γιαγιά μου, του πατέρα μου η μάνα και είχε πάθει σαν... έτσι είχε ένα.. σαν νευρικό κλονισμό, στεναχώρια... στεναχωρήθηκε το κορίτσι και.. όλο δεν έτρωγε δεν έκανε τίποτε, ήταν όλο στενάχωρη.. η μάνα μου έλεγε: «τι θα κάνω;» όλο αδυνάτιζε αδυνάτιζε... πήγε και πήρε κάτι ψαρόλαδα εκεί του έδινε, κάτι αυτά.. το θυμάμαι κι εγώ αλλά εγώ έτρωγα δεν είχα πρόβλημα και μόλις έτσι... ο οργανισμός δεν πήγαινε καλά και στεναχωριόμασταν όλοι, μια νύχτα ήταν εκεί στην Αγία Παρασκευή απάνω, είχαμε μια γιαγιά εκεί και γιόρταζε ο γιος της, τώρα Νικόλα τον λέγανε τον γιο της; Ο μεγάλος... και είχε πάει η αδερφή μου να κοιμηθεί εκεί στη γιαγιά μου και πήγε η μάνα μου καθάριζε το σπίτι της, τη βοηθούσε και τη λέει: «ας κάτσει εδώ η Σοφούλα ας κοιμηθεί» και απέναντι είναι η Αγία Παρασκευή, η εκκλησία φαίνονταν από το παράθυρο... και λέει ότι... στον ύπνο... τώρα μπορεί και να μην την είδε στον ύπνο, την είδα λέει στα φανερά, καθόμουν λέει μέσα στο δωμάτιο, αν ήταν εδώ τώρα θα στα έλεγε καλύτερα, καθόμουν στο δωμάτιο λέει και βλέπω μια γυναίκα ψηλή, πετώντας λέει.... Ωχ ανατρίχιασα τώρα... έρχεται λέει από την εκκλησία με μαύρα και μου λέει «τι κάνεις βρε Σοφούλα; Τι είναι αυτά που κάνεις; Θα τη τρελάνεις τη μάνα σου και τον πατέρα σου, τι είναι αυτά που κάνεις; Γιατί δεν τρως; Όχι κορίτσι μου!» και η αδερφή μου τρόμαξε, και μετά ήρθε.. γιαγιά, γιαγιά (φώναξε), ήρθε η γιαγιά μέσα και λέει «τι έπαθες βρε κορίτσι μου;» «γιαγιά, ήρθε η Αγία Παρασκευή ως εδώ μπροστά, την είδα και μου είπε να μην στεναχωριέμαι για τη γιαγιά που πέθανε, να μην τους στεναχωρείς και τους γονείς σου μου είπε η Αγία Παρασκευή...» ου! λέει η γιαγιά μου και άρχισε να κάνει το σταυρό της... αυτό το ξέρω, ένα αυτό.

Για την Αγία Τριάδα;

Έχει κάνει θαύματα λένε πάρα πολλοί... έχει σώσει πολύ κόσμο από τον πόλεμο, δεν έχει σκοτωθεί κανείς, όταν γινόταν οι πολέμοι εδώ και παίρναν παιδιά από τη Λεύκη δεν είχαν σκοτωθεί πολλά παιδιά..

Στον Εμφύλιο;

Στον Εμφύλιο σκοτώθηκαν πολλά παιδιά, τώρα για ποιον πόλεμο εννοούν ακριβώς δεν ξέρω... αυτόν που έγινε με τους Ιταλούς; Μπορεί για αυτόν να εννοούνε... (...)

Έγινε κάποιο θαύμα με την Αγία Τριάδα;

Έγινε ένα με τη γιαγιά μου, που πήγαινε να φέρει σε ένα τσομπάνο... που του είχε δώσει η μητέρα του... ήταν κάνα δεκαοχτώ χρονών... της μάνας μου η μάνα πήγε να φέρει το φαγητό στον τσομπάνο και το χωριό ήτανε μέχρι... έχεις πάει στον Άγιο Δημήτρη;

Ναι, που είναι μετά το λόφο..

Ναι.. εκεί πέρα λίγο πιο πάνω ήτανε... είχανε κάνει μια στρούγκα και μάζευαν τα πρόβατα, τα αρμέγαν καλοκαίρι... του λέει πάρε το φαγητό να του το πας, κοντά ήτανε το χωριό, είναι κοντά από κει δεν είναι πολύ μακριά... στην Πάνω Λεύκη μένανε αυτοί, παίρνει η γιαγιά μου το φαγητό και προχωράει.. πάει... και

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

βλέπω λέει η γιαγιά μου, καλοκαίρι ήτανε λέει η γιαγιά μου, δεν ήτανε νύχτα.. μια αλυσίδα με λέει, φωτεινή **να πηγαίνει από την Αγία Τριάδα στον Προφήτη Ηλία**, να ανάβει από κει, να μαζεύεται προς την Αγία Τριάδα να σβήνει από εκεί να μαζεύεται στον Προφήτη Ηλία πάλι, αυτό το πράγμα γινόταν.. μια αλυσίδα όλο φως...

Στον Άγιο Χαράλαμπο;

Όχι, Προφήτης Ηλίας και Αγία Τριάδα λέει, αυτή κοκάλωσε, φοβήθηκε και γύρισε σπίτι, δεν το πήγε το φαγητό στον τσομπάνο... και του λέει στη μάνα του «μάνα δεν εγώ το φαγητό, έτσι κι έτσι».... Και σε αυτή γιαγιά, της μαμάς μου η μαμά, βγήκε και ο Προφήτης Ηλίας... της φανερώθηκε...

Αυτό έγινε εδώ; (στην Κάτω Λεύκη)

Εδώ, εδώ σε τούτο το χωριό που μένουμε, εδώ στο δικό μου το σπίτι λίγο πιο πέρα.... Ήτανε καλοκαίρι και αλώνιζαν με τα ζώα, τώρα τι είχανε... μάλλον βόδια πρέπει να είχανε.. και τα γύριζαν γύρω, γύρω για να αλωνίσουν το σιτάρι κάποτε... παλιά έτσι τα κάνανε.. και εκεί που αλώνιζαν εμφανίζεται ένας παππούς με ένα τορβαδάκι μες τα γένια και λέει η γιαγιά μου, εκεί που αλωνίζαμε εγώ τον είδα και με ρώτησε «τι κάνετε;» όχι στα ελληνικά στα ντόπια «sho prais» (σό πράις), τους μίλησε στη δικιά τους γλώσσα.. «τι κάνετε;» τους λέει, «καλά παππού μου εσύ τι κάνεις;» ένας σκυμμένος άνθρωπος... «α, να ξεκουραστώ λίγο» λέει, «τι να σε κεράσω;» του λέει η γιαγιά μου, «να πάω να σου φέρω κάτι να πιεις, λίγο νεράκι», πάει η γιαγιά μου και του φέρνει νερό και του βάζει και λίγο τσίπουράκι, είχε στο ντουλάπι ένα μπουκάλι και είχε λίγο τσίπουρο μέσα το μπουκάλι, ε το έχυσε η γιαγιά μου σε ένα (ποτήρι) σαν τα σφηνάκια ήταν αυτά και το πήγε... αυτός το πήρε το ήπια και λέει «όλα καλά να σου δώσει ο Θεός, αλλά έλα να σου πω κάτι», «τι παππού;» του λέει η γιαγιά μου... η γιαγιά μου ήταν πολύ τέτοια γυναίκα έτσι ήσυχη, χαμηλών τόνων... λέει «εκεί απάνω στο Προφήτη Ηλία, σε εκείνο το βουνό είναι ο Προφήτης Ηλίας, εγώ απάνω εκεί κοιμήθηκα χθες το βράδυ, και εδώ αυτό το σπίτι» δείχνει ένα σπίτι δίπλα «αυτό το σπίτι έχει πάει πάνω στον Προφήτη Ηλία και έχει κόψει κάτι ξύλα για να φράξει να κάνει περίφραξη και έκοψε πάρα πολλά... μέσα από τον Προφήτη Ηλία, πες του.. πήγαινε πες του, ας τα πάρει και ας τα πάει πίσω τα ξύλα» και λέει η γιαγιά μου «θα του πω», δεν της πήγε το μυαλό σε αυτήν τίποτα έτσι να παραξενευτεί... ε προχώρησε μετά αυτός, έφυγε λέει η γιαγιά μου από εδώ και μετά διαδόθηκε και βγήκε και ένας άλλος χωριανός μας ... είχαν πολλά καρπούζια, ήταν πολύ δουλεutiάριδες ο κόσμος εδώ στη Λεύκη, καρπούζια να κάτι μεγάλα φτιάχνανε, πεπόνια, λάχανα, δουλεutiάριδες άνθρωποι και είχε καρπούζια... και του λέει «που πας ρε παππού;» «να εδώ προς τα πέρα» του είπε, «ε, κάτσε να σου δώσω ένα καρπούζι καλοκαίρι είναι» του λέει αυτός, πάει να πάρει τα κουφίνια, κουφίνια στο... αυτό, πάει να πάρει ένα καρπούζι να του δώσει, γυρίζει να του δώσει το καρπούζι αλλά ο παππούς εξαφανίστηκε, εξαφανίστηκε δεν το έβρισκε.. και αυτός έμεινε με το καρπούζι στο χέρι... σαν να του το έδωσε ήτανε, δηλαδή η χειρονομία που έκανε... μετά... η γιαγιά μου μετά είχε δουλειά, την άλλη μέρα πάει σε αυτόν τον γείτονα και του λέει «πήγαινε γρήγορα, τι έχεις πάρει από τον Προφήτη Ηλία κάτι ξύλα είχες πάρει» του λέει... αυτός ήτανε λίγο τέτοιος, λίγο τσαρλατάνος «πήγαινε να τα φέρεις πίσω» του λέει (...) «α μωρέ κυρά- Λένη με τις βλακείες σου» του λέει... ξέχασα να σου πω, το βραδάκι που η γιαγιά μου τελείωσε το αλώνισμα η γιαγιά μου πήγε μέσα στο αυτό και σου λέει κάτσε να πάω να βάλω τσίπουρο.. από τη δραμιτζάνα, να πάω να βάλω τσίπουρο, λέει, γιατί δεν είχε μέσα του είχε βάλει λίγο σε αυτόν... και το βρήκε το μπουκάλι γεμάτο... γεμάτο ήταν το μπουκάλι.. πιάνει τώρα τη μάνα μου, τη λέει μήπως έβαλες τσίπουρο εσύ; Όχι μάνα λέει δεν έβαλα, πιάνει μετά τη θεια μου, να η θεια μου, μου το έλεγε προχθές... , μήπως έβαλες εσύ τσίπουρο; Όχι λέει, γιατί να βάλω τσίπουρο; Εμείς δεν πίνουμε τσίπουρο, λένε οι κόρες, πιάνει το θείο μου, εσύ μήπως έβαλες;; όχι, πια αυτή άρχισε να σταυροκοπιέται λέει, τότε ήταν ο Προφήτης Ηλίας... τότε το κατάλαβε... έκανε θαύμα, τσακ του το γέμισε... αυτός ήξερε που δεν είχε τσίπουρο, είχε λίγο, πήγε του το γέμισε, μετά που πήγε στο άλλον του λέει «άκουσε, ήταν ο Προφήτης Ηλίας», του λέει ήταν ο ίδιος εδώ, «τράβα» του λέει η γιαγιά μου «κακομοίρη μου και πήγαινε τα πίσω»... αυτός το είχε φράξει όλο... και του είπε (ο Προφήτης Ηλίας) «θα τον βρει ζημιά, έτσι πε του», δηλαδή ολόκληρο βουνό δεν μπορούσε να κόψει και

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

πήγε μέσα στο δικό μου το μέρος... έχει κάτι δεντράκια να με το Γιάννη έχουμε πάει, αυτά πήγες να κόψεις βρε άνθρωπέ μου.... του λεν δεν κάνει να πειράζεις από κει μέσα τίποτα.. από εκκλησίες κοντά....

Όχι, όχι δεν κάνει... και τι έκανε αυτός μετα;

Αυτός τη γιαγιά μου τη παρέμασε.. αλλά μετά η γιαγιά μου είδε που πέθανε ένας και ρώτησε ποιανού είναι και ένα παιδί του ήταν έτοιμο να πεθάνει και του λέει «σήκω και τράβα φέρ' τα πίσω» και μετά τα πήγε, τα 'φερε πίσω.... Και μετά έφυγε αυτός, πήγανε Αυστραλία με την οικογένειά του... αυτό μας το έλεγε η γιαγιά μου ο Προφήτης Ηλίας ήτανε... γιατί κι ο άλλος με τα καρπούζια λέει πήγα να δώσω καρπούζια και εξαφανίστηκε, και είπαν ότι ήταν ο Προφήτης Ηλίας...

Ε, ναι είχε και την εμφάνιση...

Ναι, ναι, ναι, γέρος, αδύνατος, κακομοίρης σαν παρτάλας ήταν λέει η γιαγιά μου, έναν τορβά εδώ (δείχνει τη μέση) και μας μίλησε και στα ντόπια (...) Να σου πω τώρα για έναν παππού μου, της γιαγιά μου αυτής που σου λέω, ο παππούς μου, ο πατέρας της, ο προπάππους μου δηλαδή, ήταν πολύ φιλότιμος, έδινε σε όποιον του ζητούσε... δεν είχανε να φάνε μερικοί.. έλα ρε του έλεγε να σου δώσω έναν τενεκέ, τι θα σε αφήσω να πεθάνει το παιδάκι σου; Παλιά είχε κατοχή... αυτός... δόξα τω θεώ, ο θεός μου δίνει λέει, μπορεί να δουλεύω αλλά ο θεός μου δίνει, έχω να τα ταΐσω.. και είχε αυτός δύο αγόρια και τέσσερα-πέντε κορίτσια.. η γιαγιά μου ήτανε τέσσερεις-πέντε αδερφές... και αυτός όταν τον θάψανε μετά εδώ στη Λεύκη τους βγάζανε στα πέντε χρόνια τους ξεθάβανε.. και αυτός όταν τον θάψανε στην Αγία Παρασκευή... τον λέγανε Αντώνη τον προπάππου μου... και λένε μυροβολούσε όλη η Αγία Παρασκευή.. μύρο έβγαζε... και είπανε ήταν πολύ καλός άνθρωπος.. όπως όταν βγάζουν μύρο οι Άγιοι πώς μυρίζουνε; Έχουν μια περίεργη μυρωδιά.. και μόλις τον ανοίξανε μύριζε μύρο όλη η Αγία Παρασκευή, όλο το μέρος εκεί..

Έχει μνήματα στην Αγία Παρασκευή;

Ναι, έχει πολλά μνήματα στην Αγία Παρασκευή ... τη γυναίκα του τη βγάλανε αλλά ήτανε τσιγκούνα και δεν μύριζε αυτή όταν τη βγάλανε... ενώ ο άλλος μύριζε γιατί ήτανε καλός άνθρωπος, αυτός ήτανε Άγιος τι καλός... αλλά αυτά δεν τα ήξερε ο κόσμος.. οι καλοί οι άνθρωποι ούτε παινεύονται ούτε τίποτα..

Για την Αγία Τριάδα;

Η Αγία Τριάδα εμφανίστηκε στο πατέρα μου όταν ο πατέρας μου είχε πάει με τους αντάρτες πάνω.. πολέμησε με τους αντάρτες και λέει ο πατέρας μου τότε μας βάζανε τα παιδάκια όλα μπροστά και σκοτωνόμασταν και οι αρχηγοί με τα άλογα κρύβονταν από πίσω... τα είδε έτσι ο πατέρας μου του λέει σε έναν χωριανό δίπλα, σήκω να φύγουμε του λέει να πάμε να σωθούμε εδώ δεν βλέπεις τι γίνεται; Εδώ μας πάνε για να μας ξεμπερδέψουν όλους... εδώ γινόταν πόλεμος με το στρατό τον ελληνικό.. ξες τώρα οι αντάρτες με τον στρατό... στο Νεστόριο αυτό το πράγμα τώρα... εδώ πάνω.. και λέει ο πατέρας μου, ήμασταν λέει κάνα τριάντα παιδιά λέει, είχαμε ξαπλώσει κουρασμένοι, νηστικοί λέει, ξαπλώσαμε σε ένα λάκκο λέει και όλοι κοιμήθηκαν ψόφιοι, κοιμήθηκε λέει άλλος κατά εδώ άλλος κατά εκεί όλοι στη σειρά λέει.. με πήρε λέει ο πατέρας μου λίγο βλέπω στον ύπνο με έρχεται λέει μια γυναίκα με μαύρα.. αυτός στην αρχή νόμισε πως ήταν η Αγία Παρασκευή, αυτή έβαλε πρώτα στο μυαλό του, έτσι με μαύρα λέει και με σκουντάει λέει και μου λέει σήκου και πάρτους λέει και πήγαινέ τους πιο πέρα και μετά χάθηκε... αυτός τρόμαξε ο πατέρας μου σου λέει κάτι μου έδωσε σήμα και γι' αυτό με σκούνηξε, σηκώνεται και τους λέει όλους σηκωθείτε, άλλος ζαλισμένος απ' τον ύπνο λέει άντε ρε με τις βλακείες σου, πού μας διώχνεις τώρα, πού θες να μας πας... βρε σηκωθείτε τους λέει να φύγουμε από εδώ.. τους σήκωσε τους πήρε από εκεί και τους πήγε κανά διακόσια μέτρα πιο πέρα καθίστε εδώ... άντε ρε μάνα μου και μόλις έφυγαν, έπεσαν κάτι κανόνια σε αυτό το μέρος από το στρατό, «μπάμ, μπάμ» τα κανόνια λέει τίποτα δεν θα μέναμε είπε ο πατέρας μου, με τα κανόνια... και μετά γύρισαν οι άλλοι και του είπαν «μας έσωσες» και του λέει ο πατέρας μου «είδατε;»

Η Αγία Τριάδα δηλαδή προστατεύει όλο το χωριό;

Όχι μόνο το χωριό, όλη τη περιοχή την προστατεύει... η Αγία Τριάδα είναι παντού ρε μάνα μου, εδώ του πήγε στον άλλον στην Αμερική, ήταν ένας από τη Φλώρινα και δούλευε σε ένα εργοστάσιο, σήκωναν σίδερα, δεν ξέρω τι κάνανε τώρα, για πλοία για αυτά, Φλωρινιώτης αυτός και εκεί που δούλευαν στα

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

σίδερα και όπως καθόμουν λέει από κάτω, από πάνω ήταν ένα μηχάνημα που είχε αλυσίδες που σήκωνε τα βάρη, τόνους ήταν αυτή η αλυσίδα, έπιανε σίδερα, τα δένανε και τα σήκωναν.. γερανούς τέτοια πράγματα... εγώ λέει τώρα καθόμουν από κάτω, λέει μόνο εγώ είχα πάει και καθόμουν κάτω από την αλυσίδα, έρχεται με σκουντάει ένα πράμα λέει και με πετάει πέρα κανά πέντε- έξι μέτρα λέει, και εγώ λέει αυτός έμεινα έτσι... ξέρεις θα έπεφτε η αλυσίδα τόνους ήτανε και θα τον έκανε πίτα.. πάει σπίτι το βράδυ τώρα του βγαίνει στον ύπνο... είμαι η Αγία Τριάδα.. βγήκε σαν γυναίκα...

Μαυροφορεμένη;

Δεν ξέρω πως του βγήκε, του είπε πάντως «είμαι η Αγία Τριάδα της Λεύκης Καστοριάς» του λέει, και έρχεται αυτός από την Αμερική και πήγε στην Αγία Τριάδα πάνω και δεν ξέρω τι έφερε... ανατριχιάζω κιόλας... και ρωτούσε εδώ το χωριό Αγία Τριάδα Λεύκη.. στα ντόπια Ζουπάνιστα... Ζουπάνιστα λεγόταν η Λεύκη, Αγία Τριάδα Ζουπάνιστα λέει θέλω να πάω να ανάψω ένα αυτό, με έσωσε λέει μου βγήκε στον ύπνο και μου είπε εγώ ήμουν που σε έσπρωξα....

Η Αγία Τριάδα πώς είναι στα ντόπια;

Τρόιτσα, σφέτ Ηλία το λεν το Προφήτη Ηλία...

(...)

Και η Αγία Παρασκευή να σου πω συγκεκριμένα, άμα πας στην Αγία Παρασκευή, έχεις δει την εικόνα της την παλιά; (...) αυτή την εικόνα την έβαλε εκεί ο στρατός, την έκανε δωρεά στην Αγία Παρασκευή την εικόνα αυτή, γιατί θα είδανε κάποια θαύματα...

Και στο Μανιάκι έχει Αγία Παρασκευή

Και εκεί γίνονται..

Με το Μανιάκι τι σχέσεις είχε το χωριό;

Στο Μανιάκι ήταν ο παππούς μου σε μένα, απ' το παλιό Μανιάκι.. το Μανιάκι δεν είχε πολλά σπίτια, έξι-εφτά σπίτια είχε το Μανιάκι και ήταν όλοι πάμπλουτοι, είχανε χωράφια και ήτανε... όλη.. τη μισή Κολοκυνθού τα χωράφια είχανε.. ως τη Ποριά από πίσω, στο Άργος τα μισά.. αυτά όλα ήταν δικά τους... ήταν τσιφλικάδες και αυτοί είχανε την Αγία Παρασκευή και πάνω έχουνε κάνει τον Άγιο Ανδρέα νομίζω..

Παλιά είχε η κάθε οικογένεια το δικό της Άγιο

Δεν ξέρω.. ε που πιστεύει ο καθένας, η μάνα μου για παράδειγμα είχε την Αγία Παρασκευή (...)

Για σαμοβίλες ξέρεις;

Για σαμοβίλες δεν ξέρω, μόνο για τον πατέρα μου θα σου πω αλλά δεν είναι ιστορία, είναι αλήθεια.. ότι είχαν τα ζώα, τα πρόβατά τους, στο δασάκι της Μεσοποταμίας Απρίλη, καλοκαίρι.. και γύριζε αυτός, άργησε να... πήγαιναν τα άρμεγαν αργά και γυρίζοντας προς τη Λεύκη στο δρόμο λίγο πιο εδώ από το ποτάμι.. βράδυ 11-12 το βράδυ, αλλά είχε ένα φεγγάρι λέει ο πατέρας μου, σαν να ήταν μέρα.. και βλέπω λέει όπως ήμουν πάνω στο γαϊδούρι και φορτωμένα και τα γάλατα από πίσω με λέει ο πατέρας μου, βλέπω λέει μια γυναίκα περνάει από δίπλα μου με άσπρα ντυμένη, μια ψηλή γυναίκα λέει και προχωρούσε αυτή και... ούτε κουνήθηκε (ο πατέρας) και πήγαινε λέει ο πατέρας μου καμαρωτή υπερήφανη..

Σε αυτές νομίζω δεν πρέπει να μιλάς..

Δεν μίλησε ο πατέρας μου, δε της μίλησε...

(...)

Εδώ στη Λεύκη μου είχε πει ο πατέρας μου, πέθανε ένας και πάμε να καρφώσουμε ένα μαχαίρι και το πρωί θα πας εσύ πρώτα του λέει το φίλο του ο ένας, θα πάω εγώ λέει εντάξει, πάει πρώτα ο ένας το βράδυ και θα πάω λέει ο άλλος το πρωί εγώ και θα δω ότι έχεις βάλει το μαχαίρι και θα καταλάβω ότι πήγες το βράδυ... και τον βρήκαν εκεί πεθαμένο τον άλλον... κάνει αυτός έτσι να καρφώσει το μαχαίρι ήταν η.. χλαίνη του, χλαίνη, παλτό τι είχε, βουτάει το παλτό, το καρφώνει μια μέσα, πάει να σηκωθεί, με πήρε ο πεθαμένος σου λέει μέσα πάει να σηκωθεί δεν μπορεί, πάει ο άλλος το πρωί τον βρήκε πεθαμένο, έμφραγμα σου λέει, πήγε το πρωί τον βρήκε από πάνω πεθαμένο...

(...)

Η Αγία Τριάδα που εμφανίζεται;

Στους περισσότερους στον ύπνο, αλλά και στον ξύπνιο, η Αγία Παρασκευή όπως σου είπα πριν, στην αδερφή μου στον ξύπνιο της εμφανίστηκε, αλλά πρέπει να έχεις μια πίστη, εγώ πιστεύω... σε κάποιους ανθρώπους που πιστεύουν, που τους έχουνε... για να πιστέψουνε ότι... έχουνε μια πίστη και εμφανίζονται σε αυτούς τους ανθρώπους... πρέπει να έχεις μια πίστη ή να είσαι τελείως άπιστος να μη πιστεύεις τίποτα σε θεό και να σου εμφανιστεί.. να σου κάνει δηλαδή και το αντίθετο.. να σου εμφανιστεί για να πιστέψεις, ότι κοίταξε εγώ είμαι εδώ, δεν είμαι όποιος κι όποιος...

(....)

.....πιο κάτω είναι η Αγία Παρασκευή, ο Άγιος Χριστόφορος έγινε πρόσφατα απάνω δεν ήτανε παλιά εκκλησία, η Αγία Παρασκευή ήταν παλιά... ο Άγιος Χριστόφορος, επειδή η Αγία Παρασκευή είχαν εδώ στο χωριό άλλη... τραβούσαν προς τη Βουλγαρία, είχαν δάσκαλο βούλγαρο, μάθαιναν βουλγάρικα, η γιαγιά μου εδώ που σου λέω που του εμφανίστηκε ο Προφήτης Ηλίας, ήξερε και βουλγάρικα, άλλοι ήτανε με την Ελλάδα ρε παιδί μου, ήταν χωρισμένοι μέσα στο χωριό... και επειδή είχαν έναν παπά και έψελνε βουλγάρικα μες την Αγία Παρασκευή και οι άλλοι δεν θέλανε και κάνανε τον Άγιο Χριστόφορο... κατάλαβες τι γίνεται;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Συνέντευξη _4

Φύλο Α = άνδρας Γ = γυναίκα	Έτος γέννησης	Τόπος Γέννησης	Τόπος Κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία Συνέντευξης	Τόπος/χρόνος Συνέντευξης
Γ4	1943	Άνω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Συνταξιούχος	10-12-2015	Χώρος κατοικίας 17.00-19.00 μμ.
Γ5	1953	Κολοκυνθού	Κάτω Λεύκη	Συνταξιούχος	10-12-2015	Χώρος κατοικίας 17.00-19.00 μμ.
Α2	1942	Άνω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Συνταξιούχος	10-12-2015	Χώρος κατοικίας 17.00-19.00 μμ.

(...)

-το Δενδροχώρι ξέρεις που ήτανε; Εκεί που ήτανε το σουπερ μάρκετ εδώ έξω... εκεί στα φανάρια, εκεί ήταν το χωριό (...) το Δενδροχώρι.. Ντάμπενη (Dambeni), αυτή η περιοχή εκεί που βρίσκεται το γήπεδο του Νικολάου λεγόταν Ντάμπενη

- εκεί που ήταν το αυλάκι, που είναι ο Ζήδρος; Εκεί ήτανε...

-Ντάμπενη λεγόταν εκεί, αυτού λεγόταν Παλιουβίτσα, στάσου εσύ δεν ξέρεις, θα σου πω και γι' αυτό μετά τι ιστορία έχει... λοιπόν, λεγόταν Ντάμπενη και από εκεί έφυγε που λες και πήγε εδώ στην Κορομηλιά, όχι το χωριό που είναι τώρα, κάτω χαμηλά, εκεί που λες ήταν ένας είχε κάτι βόδια, τότες ήταν αλογόμυγες, οι αλογόμυγες τσιμπάν και φεύγει το βόδι πάει πέρα δώθε, έφυγε πάει πάνω εκεί που είναι σήμερα το Δενδροχώρι, αυτό πάει εκεί βρήκε δροσιά γιατί είχε νερό, το ψάχνουν το ψάχνουν το βρήκαν εκεί, α σου λέει εδώ έχει νερό, εδώ πρέπει να φτιάξουμε το χωριό, και φύγαν από εδώ που λες, και φτιάξανε το χωριό εκεί πάνω.. και φύγαν από τους Τούρκους και φτιάξανε το χωριό εκεί πάνω... αυτό το χωριό μετά έγινε κωμόπολη, εκεί μπορούσες να μάθεις τέχνες, να μάθεις ράπτης, τσαγκάρης... είχε καλύτερα μαγαζιά από την Καστοριά...

Ναι;

Ναι τι νομίζεις ήτανε η Καστοριά; Ένα Κάστρο μόνο, γι' αυτό πήρε και το όνομα, μετά το γκρέμισαν και έγινε Μητρόπολη και μπαίνουμε μέσα τώρα... το Δενδροχώρι είχε όλα... είχε την αστυνομία, είχε μαγαζιά, είχε... ήταν δηλαδή κωμόπολη, ήταν πλούσιο... δούλευαν με την Αμερική αυτοί, εμπορεύονταν... αυτό το ρολόι που έχει η Καστοριά, δεν είναι της Καστοριάς αυτό... αυτό που χτυπάει στη Μητρόπολη... του Δενδροχωριού είναι...

Αλήθεια;

Ναι, το πήραν από εκεί και το βάλανε εκεί... κατάλαβες; Ήτανε μεγάλο χωριό με όλα του τα αυτά... τώρα κάτω, εκεί που λέμε την Παλιουβίτσα, εκεί πηγαίνανε οι... ήταν σαν εργοστάσιο ήταν που υφαίνανε και πλένανε τις φλοκάτες... εκεί παλιά ήτανε επί Τουρκίας ήτανε ένας μπέης, και λένε ότι όταν τον σφάξανε τον μπέη, ο μπέης αυτός είχε παραχώσει ένα καζάνι λίρες και ακόμα το ψάχνουν δεν ξέρουν που είναι... δεν ξέρουν που είναι και σε τι βάθος! Δηλαδή ένα καζάνι λίρες... τον σφάξανε τον μπέη και χάθηκε... δεν ξέρουμε... ακριβώς αυτή η περιοχή λέγεται Παλιουβίτσα... αλλά αυτοί τότε δεν ξέρανε ότι ο μπέης είχε λίρες, μετά μαθεύτηκε... ξέρεις... το δικό μας το χωριό έχει μεγάλη ιστορία... το δικό μας το χωριό... το δικό μας το χωριό, αυτό που είναι εκεί απάνω... ήταν λίγα σπίτια, εμείς οι Ντόπιοι ήμασταν μόνο... κοίτα ένα χωριό είχαμε εκεί πάνω που σου λέω εγώ στη Βολιμίτσα... το δεύτερο χωριό ήταν λίγο πιο πέρα.. κάτι Γιούφτοι ήταν εδώ.. κάνα πέντε- έξι σπίτια... το τρίτο ήταν εκεί που είναι ο Βλάχος.. εκεί είχε και

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

νεκροταφεία επί Τουρκίας εκεί... και το άλλο το χωριό ήτανε λοιπόν επάνω στον Προφήτη Ηλία... και μετά αυτά όλα μαζεύτηκαν και έγινε το χωριό εκεί απάνω...

Γιατί έγινε εκεί;

Έγινε εκεί πέρα, διότι φεύγανε πέρα από τους Τούρκους, εδώ ήταν μπέης... οι μπέηδες περνούσαν από εδώ για Αλβανία...

Είχε χάνι εδώ;

Ναι είχε χάνι και μπέης... Ο μπέης ήταν σαν αρχηγός εδώ της περιφέρειας... αυτοί οι μπέηδες που ερχότανε από την Αλβανία, που θα πάνε... ερχόταν ψωνίζανε, περνούσαν από εκεί και ερχόντουσαν εδώ πέρα, τους φιλοξενούσε αυτός ο μπέης και φεύγανε... και γι' αυτό οι δικοί μας έφυγαν από εδώ και πήγαν πάνω και κάνανε χωριό.

-την Αγία Τριάδα, την ημέρα που γιορτάζαμε ερχόταν οι Τούρκοι και μας τρώγανε τα ψητά... και τι κάνανε οι δικοί μας οι γέροι; Έξυπνοι... ένας έπαιρνε τους Τούρκους τρεις-τρεις τους χτυπούσε.. λοιπόν... αυτός τους χτυπούσε αλλά αυτοί τον αγαπούσαν... και τι έγινε μετά, έτσι είστε; Λέει. Θα κάνουμε πανηγύρι κι εμείς απάνω στο Σταυρό.. εκεί το κάθε δέντρο είχε και την οικογένεια... η δικιά μας οικογένεια ξέρω που είχε τα... -όταν πήγαινες δεν καθόσουν όπου ήθελες, η κάθε οικογένεια είχε το δικό της... και... πηγαίνανε εκεί και οι Τούρκοι δεν πηγαίνανε εκεί απάνω κατάλαβες τι κάνανε οι δικοί μας; (...) μετά το '50 ξεκόψαμε λίγο δεν πηγαίναμε τόσο.. (...) κι έτσι οι γέροι οι δικοί μας τους βάλανε μυαλό τους Τούρκους..

-τα δέντρα πάνω είναι από την εκκλησία δεν τα κόβει κανένας... είναι άγια..

Γιατί Αγία Τριάδα;

-γιατί απάνω το εκκλησάκι Αγία Τριάδα λέει... το εκκλησάκι στην κορυφή.. μετά κάναμε τη μεγάλη εδώ, αλλά απάνω είναι.. εκεί πηγαίναμε εκκλησία παλιά.. οχτώ εκκλησίες έχουμε... Προφήτης Ηλίας που είναι εδώ, Αγία Τριάδα είναι πάνω, Άγιος Δημήτρης πάνω, Άγιος Χριστόφορος, Αγία Παρασκευή, Άγιος Αθανάσιος, κάτω Άγιος Χριστόφορος, Άγιος Χαράλαμπος, Αγία Τριάδα κάτω.. εννιά εκκλησίες έχουμε..

-ο άγιος Χαράλαμπος που είναι πάνω.. στη Νέα Λεύκη..αυτά ήταν όλα Λεύκη..

-και η Αγία Παρασκευή, πριν τον Εμφύλιο ήτανε τράπεζα.. τράπεζα της περιφέρειας εδώ.. του νομού Καστοριάς.. εδώ στο νομό Καστοριάς ήταν τράπεζα..

Δηλαδή;

Τράπεζα όπως είναι παράδειγμα η Εθνική.. μάζευαν τα χρήματα... εκεί βρήκαν και πάρα πολλές λίρες.. και στον Άγιο Χριστόφορο.. οι αντάρτες τα βάζανε εκεί λέγανε...

-δεν ξέρω αλλά εκεί βρέθηκαν πολλές λίρες έτσι ακούστηκε.. (...) αυτοί στο παραπέτασμα που τους πήρανε αυτοί οι αντάρτες, οι κομμουνιστές έπρεπε να φύγουνε, τους κυνήγησε ο στρατός, αυτοί που είχανε τις λίρες δεν μπορούσαν να τις πάρουνε μαζί τους κατά πάνω και τις βάλανε κάπου, πού; Σε εκκλησίες, σε κάνα δέντρο, σε καμιά βρύση...

Έχω ακούσει ότι πέφτει κατάρα σε αυτόν που καταστρέφει εκκλησία για να βρει λίρες

-ε ναι κοίτα λίγο πολύ έχει δώσει σημάδια, γενικά από εκκλησία που πήρανε τα λεφτά δεν τους πήγανε καλά τα πράγματα...

-γιατί εμείς τον Άγιο Χριστόφορο πάνω τον έχουμε, ήταν μεγάλη εκκλησία της Πάνω Λεύκης και μετά που κατέβηκαν εδώ αυτά, έγινε αυτήν εδώ η εκκλησία κι εκεί ερημώθηκε δεν την συντηρήσανε και μετά που ακούστηκε να έρχονται, άνοιξαν τα σύνορα, τις κάψανε... και κάποιιοι εκεί που γίνονταν οι βαφτίσεις εκεί κρύψανε τα λεφτά.. όλη την εκκλησία την έχουνε σκάψει.. και δεν τους πήγανε καλά τα πράγματα..

- αλλά εμείς αυτές οι εκκλησίες που έχουμε.. δεν έρχεται σε μας καταιγίδα... όταν πάει να πιάσει καταιγίδα, ο Προφήτης Ηλίας προφυλάγεται λένε, Αγία Τριάδα το ίδιο, φεύγει το σύννεφο πίσω πάει από εκεί Άγιος Χαράλαμπος ... δεν έρχονται τα σύννεφα σε μας.. λέγανε οι γέροι ότι Προφήτης Ηλίας προφυλάει, Αγία Τριάδα προφυλάει το χωριό, όλες οι εκκλησίες που ήταν, όλες έξω είναι και ο Άγιος Χαράλαμπος, παλιά ο πατέρας μου έλεγε... όταν ήταν οι Τούρκοι.. πήγανε στο Προφήτη Ηλία κλέψανε πλάκες μεγάλες και τα πήραν... όταν τα βάλανε στα βόδια, τα βόδια δεν μπορούσαν να τα κουβαλήσουν που ήταν κατά κάτω και οι πλάκες κατά κάτω γλιστράνε.. και τα βόδια δεν μπορούσαν να τα κατεβάσουν,

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

τα πήρανε οι Τούρκοι τα πήγαν στο χωριό τη Κορομηλιά... από εκεί αυτοί είχαν κάθε μέρα ζημιά... οι Τούρκοι είχαν κάθε μέρα ζημιά και από εδώ από εκεί, τι είναι αυτό, τι είναι αυτό, τόσο ζημιά γινότανε..στα σπίτια... τι γίνεται σου λέει τι είναι αυτή η ζημιά; Ε δεν ξέρω πως έγινε εδώ με τους δικούς μας με αυτούς, τις πλάκες του λέει που πήρατε να τις πάτε ξανά Προφήτη Ηλία, γιατί ήξεραν οι δικοί μας που οι Τούρκοι είχανε πάρει τις πλάκες από τον Προφήτη Ηλία... και όταν βάλανε τις πλάκες στα βόδια να τα πάνε πάνω, λένε πετούσαν τα βόδια.... Γιατί πριν που ήταν κατηφόρα αυτά έπρεπε να γλιστράνε και να φεύγουνε.. και όταν πήγαιναν κατά πάνω να φέρουν τις πλάκες νόμιζαν πετούσαν τα βόδια λέει... δεν είναι να πειράξετε εκκλησία... να πάς να το βάλεις το πράμα εκεί που το πήρες...

-έχουμε εδώ παραδείγματα, δηλαδή αληθινά... αυτά που σου λέμε τώρα έχουν γίνει.. έχουμε ανθρώπους που τα ζήσανε.. όπως ο άλλος που πήγε με το τσεκούρι εκεί απάνω στα δέντρα που σου λέω...

Να τα κόψει;

Όχι να τα κόψει... να μαζέψει ρουσκάδια από εκεί... χτύπησε έτσι.. το χτύπησε το ξύλο με το τσεκούρι και πετάγεται κομματάκι και τον έκοψε.. δηλαδή του έδωσε σημάδι ότι αν συνεχίσει θα του το βγάλει το μάτι... δηλαδή για μην στο βγάλω το μάτι σου δίνω σημάδι άλλη φορά να μην πειράξεις...

-Άλλος πήρε κάτι πλακίτσες από την Αγία Τριάδα.. και στον ύπνο του βγήκε η Αγία Τριάδα και του λέει αυτά που τα πήρες να πας να τα αφήσεις πάλι εκεί του λέει, και πήγε μετά και τις έβαλε πάλι εκεί... και στη μάνα μου που μου το είπε εμένα... μου έλεγε... πήγαινε για ρουσκάδια και στο γυρισμό όταν ερχόντουσαν, φορτωμένα τα γαϊδούρια για το σπίτι, και από εδώ μέχρι το σπίτι του Γρηγόρη είδε μια γριά απέναντι έτσι σε ένα... λόφο.. πήγαινε προς τα πάνω στην Αγία Τριάδα και λέει η μαμά μου κοίτα μια γριά βλέπω.. και νόμιζε η μητέρα μου ότι ήταν η μπαμπά- Μαλίνα και του λέει ο άλλος πού; Πού; Να του λέει εκεί πέρα.. και τρέχει ο άλλος προς τα εκεί να προλάβει να δει ποιος ήταν εκεί, περνάει το ένα το ρέμα τίποτα, φωνάζει που βρε θεια που; Να εκεί πέρα του λέει στο υψωματάκι, αυτός δεν την έβλεπε... να κατά εκεί του λέει πήγαινε να ανέβει προς τα πάνω... ε μετά δεν την έβλεπε άλλο και κατεβαίνουν κάτω και βρίσκουν τη μπαμπά- Μαλίνα και τη ρωτάνε, ήσουν για ρουσκάδια τίποτα; Όχι του λέει τι δουλειά έχω εγώ να πάω για ρουσκάδια του λέει.. και μετά κατάλαβαν και είπαν ότι ήταν η Αγία Τριάδα...

Και να σου πω και ένα που εγώ ήμουν παρόν, να μη λες ότι να σου λένε ψέματα.. η μέρα Αγία Τριάδα, λοιπόν, πηγαίναμε απάνω εκκλησία, εγώ μεγάλος ήμουν, δεν ήμουν παιδάκι, την ημέρα πηγαίναμε εμείς, λοιπόν πάμε εκεί ο παπάς ψέλνει μέσα και ο μακαρίτης ο Παύλος και ένας άλλος ακουμπισμένοι έτσι στο ιερό από έξω όμως και liaζόντουσαν και ακούμε λοιπόν «μπρρρρ» πέφτει μια πέτρα και τον χτυπάει τον Παύλο στο πόδι και έτσι σαν να τους έσπρωξε αλλά όχι να πέσουν, να σωθούν, σα σίφουνες έφυγαν και πάμε εμείς και του λέμε για να δούμε το πόδι σου.. εμείς είδαμε ότι η πέτρα τον χτύπησε, ποια πέτρα λέει... και δεν είχανε πάθει τίποτα... μια δύναμη τους έσπρωξε να τους προφυλάξει να μην πάθουν κάτι... λοιπόν και μετά εμείς την άλλη μέρα με το Νίκο πήγαμε που λες και το χτίσαμε το ντουβάρι.. ο παπάς μέσα και οι άλλοι ούτε καν κατάλαβαν..

-αυτή τότε σκέτες πέτρες ήταν δεν υπήρχαν τσιμέντα τότε, μετά τη φτιάξανε..

-ε, εμείς πήγαμε και τη χτίσαμε την εκκλησία... και μια άλλη φορά πάλι πήγαν να κλέψουν εικόνες και του βάλανε φωτιά, τι άλλες δεν τις πήραν δεν τις θέλανε ξέρω εγώ και κάηκε η εκκλησία αλλά οι εικόνες δεν κάηκαν....

-Αλβανοί θα ήταν...

-η εκκλησία, η σκεπή κάηκε αλλά οι εικόνες σώθηκαν... και στον Προφήτη Ηλία.. ημέρα Προφήτη Ηλίας.. είχαμε πάει που λες..

-Γιάννη κι εγώ ήμουν..

-και από την Κορομηλιά πηγαίναμε στον Προφήτη Ηλία...

-Στην εκκλησία του Προφήτη Ηλία πηγαίνουμε και εμείς και οι Κορομηλιώτες

-όπως καθόμασταν που λες εκεί πέρα στη φωτιά περνάει ένα φίδι και μόλις έφυγε το φίδι.. σου λέει τώρα ο θεός ξέρει, σου λέει άμα δεις το φίδι φεύγεις φοβάσαι, σου λέει θα φύγω από τη φωτιά κι από εκεί... κατάλαβες; Έστειλε το φίδι για να φοβηθούν να φύγουνε... αυτοί το είδαν το φίδι αλλά δεν έφυγαν κι εκεί

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

που είχαν ανάψει φωτιά και κάθονταν ήτανε νάρκα (νάρκη) και σκάζει η νάρκα... στην πόρτα και αυτή η κοπέλα από την Κορομηλιά είχε γεμίσει όλο με αυτό.. με σημάδια... δεν σκοτώθηκαν αλλά είχε μαυρίσει όλο με σημάδια... δεν σκοτώθηκε κανένας αλλά το φίδι τους έδωσε μήνυμα να φύγουνε... το φίδι είναι Άγιος κατάλαβες; Κι αυτό τη μέρα του Προφήτη Ηλία...

(...)

Την Αγία Τριάδα εμείς στην οικογένεια το είχαμε έθιμο σηκώναμε πεντάρτο που λένε... ανεβαίναμε πάνω στο άλογο και τη μαλάθα τους τορβάδες και... τη Δευτέρα πηγαίναμε όμως όχι όπως τώρα Κυριακή.. Αγία Τριάδα το είχαμε εμείς άλλη το είχαν άλλες γιορτές...

(...) οι βασικές εκκλησίες το χωριό είχε την Αγία Τριάδα και μετά τον Άγιο Χριστόφορο.. εκεί στεφανώθηκαν όλοι

-τον Άγιο Δημήτρη ξες τι γινότανε; Το Πάσχα δεύτερη μέρα πηγαίναμε πάνω, όταν ήτανε Άγιος Γεώργιος μαζί με το Πάσχα ξες τι γινότανε πάνω; Οργή γινότανε..

(...)

-τα κάλαντα μαζευότανε το χωριό και πήγαινε από σπίτι σε σπίτι και χτυπούσε τις πόρτες και ήταν εδώ αυτή η οικογένεια η Λόφτσιδες, δεν άνοιγαν με τίποτε... εκεί δεν έμπαινε κόσμος με τίποτα...

-στα πάνω τα σπίτια δεν μπορούσες να μπεις μέσα με τίποτα...

-σ' αυτούς πάνω δεν έμπαινες με τίποτα... είχε χτισμένες αυλές.. και δεν άνοιγαν

-μιλάμε για αυλές, να μην μπορείς να μπεις μέσα με τίποτα... τα φτιάχνανε αυτά για τους Τούρκους.. και φτιάχνανε τα καρναβάλια μέσα εκεί, για να μην βλέπεις εσύ τι θα γινόταν ο καθένας καρναβάλι...

Τι ντυνότουσαν;

-ό, τι ήθελες... ένας άντρας μπάμπου... κορίτσια δεν πήγαιναν

- και γέμιζαν στάχτη τον τορβά και ρίχνανε σε όποιον βρίσκανε... φοβόταν τα κορίτσια που να κάτσουν έξω... και τι μάζευαν; Λίπος πατάτες για τα όργανα..

-μια φορά μπροστά από το σπίτι που μέναμε εμείς ήταν μια γιαγιά.. να χτυπάνε να χτυπάνε... δεν έσπαγε η πόρτα.. τις τζουμάνιες.. και να χτυπάνε, κόλιεντα μπάμπω, κόλιεντα μπάμπω... τι πού; Δεν άνοιγαν αυτοί...

-εμείς τις απόκριες ανάβαμε φωτιές....

(...)

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Συνέντευξη_5

Φύλο Α = άνδρας Γ = γυναίκα	Έτος γέννησης	Τόπος Γέννησης	Τόπος Κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία Συνέντευξης	Τόπος/χρόνος Συνέντευξης
Γ4	1943	Άνω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Συνταξιούχος	27-12-2016	Χώρος κατοικίας 11.00-12.30 μμ.
Γ5	1953	Κολοκυνθού	Κάτω Λεύκη	Συνταξιούχος	27-12-2016	Χώρος κατοικίας 11.00-12.30 μμ
Γ6	1980	Κάτω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Γουεργάτρια	27-11-2016	Χώρος κατοικίας 11.00-12.30 μμ

(...)

Από την Τρίτη το βράδυ για Τετάρτη ζύμωναν, πιάναμε το προζύμη την Τετάρτη... την Τρίτη το βράδυ, κορίτσια, γυναίκες μαζευότανε.. και βάζανε παιδί, αγόρι και το βάζαμε αυτό το ξύλο το ξύλινο από τα βόδια να το ανακατέψει με βασιλικό.. αυτό που βάζανε όταν όργωναν... τα ζευγάρια... δυο βόδια ένα ζευγάρι λεγότανε και βάζανε ένα ξύλο και κάθε πόδι είχε αυτό το κύκλο.. και αυτό το βάζανε στο λαιμό στα βόδια για να οργώνουνε

-και το παιδάκι αυτό που ανακάτεψε το προζύμι του βάζανε αυτό

-και γινότανε ο γάμος, έπρεπε αγόρι να είναι και να.... Το δένανε αυτό με βασιλικό και κόκκινη κορδέλα... και δεν βάζανε κορίτσι ορφανό... να είναι... από γονείς... και το παιδί τα ίδια.. και ανακάτεψε και έριχνε το αγόρι νερό και το κορίτσι ανακάτεψε το αυτό.. το έπιανε και το πρωί έπρεπε να ζυμωθεί το ψωμί... (...) μετά τη Πέμπτη... Τετάρτη πάλι πιάναμε το ρεβυθένιο... το ρεβυθένιο τι δύσκολο ήτανε... ήταν και μικρά σπυράκια.... Σαν στραγάλια ήτανε, φυτεύαμε στα καλαμπούκια και γινόταν αυτό... δεν έσπαζε... σιδερένιο... τα έχω.. με γουδί, ξύλινο τόσο, το χτυπάς δεν έσπαζε με τίποτα... από εκεί.. έπρεπε να το σπάσεις καλά να γίνει σαν αλεύρι για να ζυμώσεις το ψωμί, αυτό ερχότανε μετά το απόγευμα όταν τελειώναμε, το πιάναμε με βραστό νερό σε ένα... κοσκινίζαμε το αλεύρι και ανοίγαμε, μέσα βάζαμε λίγο αλάτι και το νερό που το βράζαμε είχε βασιλικό μέσα, να πάρει μυρωδιά από το βασιλικό... το βάζαμε ανάποδα η τσούφα κατά πάνω μέσα στο νερό και το ανακάτεψες αυτό, το ζύμωνες να γίνει ένα τόσο, καρβελάκι μικρό το σκέπαζες καλά να είναι όλο το βράδυ ζεστό να μη κρυώσει, μετά το πρωί κατά τις τέσσερις η ώρα, πάλι νωρίς έπρεπε να σηκωθείς ξανά και να ζεστάνεις ένα ταψί πίτουρα, για να βάλεις την κατσαρόλα πάνω, πάλι ζεστό να είναι... πάλι βράζαμε το νερό και το βάζαμε σε μια κατσαρόλα μπακιρένια, το πούπτσε αυτό, και βάζαμε λίγο αλάτι λίγο..

Αυτό το κάνανε μόνο από την πλευρά της νύφης;

-όχι και από τις δύο πλευρές το κάθε σόι έπιανε το προζύμι το δικό του, τα ίδια κάνανε... τα αγόρια ξέρεις τι κάνανε; Γεμίζανε σακούλια στάχτες και αλεύρι και ρίχνανε στα κορίτσια στα μαγειριά, δεν μπορούσαν να βγούνε έξω, τα αγόρια περίμεναν από έξω να ρίχνουν στάχτη και αλεύρι, όλα τα κορίτσια άσπρα γινότανε, τα αγόρια ρίχνανε στα κορίτσια, έθιμο αλευρώνανε... (...) κάναμε το ρεβυθένιο τέσσερις η ώρα έπρεπε να σηκωθείς, να τυλίξεις μια μαλάθα μεγάλη, να βάλεις τα πίτουρα από κάτω και την κατσαρόλα να την σκεπάσεις καλά και βασιλικό ξανά και μέσα και να κάτσει μια ώρα, πρέπει το νερό έτοιμο το αλεύρι έτοιμο να τα έχεις γιατί αυτό αμέσως φουσκώνει, να είναι έτοιμο να ζυμώσεις το ψωμί... δεν

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

μπαίνει μπυρομαγιά σ' αυτό, δεν μπαίνει, ζυμώνουμε αυτό τη Πέμπτη κάναμε κουλούρια να καλέσουμε στο χωριό, τα κολατσίνα και να καλέσεις το χωριό, την κόρη μου που πάντρεψα το '87 σπίτι όλα, κουλούρια ψωμιά, τορβάδες κουλούρια... την Πέμπτη τα μοιράζαμε, την ίδια μέρα, αλλά ήταν η μητέρα μου η θεια μου, ήθελε κόσμο... Τα κάναμε τα κουλούρια ανοιχτά στη μέση, γεμίσαμε το ταψί, τα ψήναμε και.. το απόγευμα πήγαιναν τα κορίτσια και ζυμώνουμε και ψωμί χώρια γιατί αυτά μόνο για τα κουλούρια ήτανε...

Τα κουλούρια τα φτιάχνατε με ρεβυθένιο;

-με ρεβυθένιο πως, και τη Παρασκευή ξανά ζύμωναν για να έχουν και το Σάββατο, το Σάββατο ύστερα μαγείρευαν γιατί κάναμε το γάμο ύστερα, θυμάμαι στο πατέρα μου, το γλέντι ήτανε το Σάββατο το βράδυ.... Την Κυριακή μετά ξανά, να βράσεις ξανά το κρέας να ανάψουν τους φούρνους και να τα ψήσουνε στο φούρνο για μεσημέρι να.. και την Κυριακή ξανά ψήσαμε.. πάει το σόι μόνο...

-δηλαδή τρώγανε και πήγαιναν στην εκκλησία;

-ναι, μετά το βράδυ είχε αναλάβει ο κουμπάρος τη νύφη, τη Κυριακή, το Σάββατο ήταν η νύφη, την Κυριακή μαγείρευε και ο ένας και ο άλλος, και Κυριακή πηγαίναμε στην εκκλησία Πάνω, ερχόμασταν Κάτω χορεύαμε κάναμε... το βράδυ ο κουμπάρος είχε αναλάβει να ταΐσει το γαμπρό και τη νύφη, το βράδυ τώρα κάθε οικογένεια μαγειρεύει την Κυριακή για το βράδυ, την Κυριακή κάθε οικογένεια μαγειρεύει για το βράδυ που πάει στο γαμπρό..

-Δηλαδή;

-μαζεύονται όλοι στο σπίτι του γαμπρού, κάθονται όλοι στο τραπέζι αλλά η κάθε οικογένεια φέρνει το δικό της φαγητό, ταΐζει τους δικούς της, ναι και ο κουμπάρος μαγειρεύει για τη νύφη και το γαμπρό...

Οι σχέσεις με την πεθερά και τον πεθερό ποιες ήτανε;

-την Κυριακή το πρωί η νύφη σηκωνότανε με τη κανάτα ντυμένη με βασιλικό και αυτά, πήγαινε στη βρύση με τα όργανα, τραγουδούσαν, χόρευαν εκεί, γέμιζε νερό η νύφη από τη βρύση, τελευταία μέρα που... την ίδια ώρα το γαμπρό τον ξύριζαν οι κουμπάροι, το βράδυ είπαμε, πηγαίνανε εκκλησία γύριζαν, χόρευαν, χόρευαν το σόι όλο να χορέψει και τη κουλούρα χόρευαν, και όλο το βράδυ μετά χόρευαν...

Η κουλούρα τι ήτανε;

-η κουλούρα, έφερνε η γυναίκα, η νύφη πάει στο γαμπρό απ' το γαμπρό τη παίρνανε στη νύφη, όταν πάει να πάρει τη νύφη ανταλλάσσουν κουλούρες και χορεύουν εκεί στη νύφη

-με σχέδιο επάνω ήτανε, λουλούδια και τέτοια, αυτό όταν χόρευε η νύφη και ο γαμπρός το νυφιάτικο, χόρευε ο μπράτιμος τη κουλούρα, την έπαιρνε τη κουλούρα και με τη κουλούρα χόρευε και τη μαλάθα από πάνω...

-και μετά την έπαιρναν την κουλούρα όταν τελείωνε ο χορός, με τη μαλάθα, πήγαιναν στην κουζίνα τη σπάζανε σαν αντίδωρο, σαν μπουκιές και το μοιράζανε σε όλο τον κόσμο

(....)

Για τη γέννα είχατε κάποια έθιμα;

Γεννούσαμε, μετά τρεις μέρες πηγαίναμε να πάρουμε νερό, πρωί, πρωί να πάς να πάρεις νερά, και ράβανε εδώ κάτι... φυλαχτά για το γάλα, μια δεκάρα τρύπια με λίγο σκόρδο, λίγο ψωμί μέσα... τη δεκάρα την τρυπημένη την έραβε σε ένα πανί και το κουβαλούσε σαράντα μέρες αυτό, και πήγαινες έπαιρνες νερό... στις τρεις πρώτες μέρες, μετά πας κάθε μέρα να πάρεις νερό (....) στο μωρό βάζαμε ψωμί κάτω από το μαξιλάρι (....) από την πρώτη Κυριακή και μετά όλες τις Κυριακές μέχρι τα σαράντα, ερχόντανε οι συγγενείς με λαγγίτες για το μωρό και δώρο μια δραχμή, δεν δίνανε όλοι, οι περισσότεροι μόνο λαγγίτες... και μετά από σαράντα μέρες πήγαινε η μάνα με το μωρό εκκλησία, να σαραντίσει... εκκλησία πάνω πήγαιναν

-όταν πάει η μάνα με το μωρό είναι και η πεθερά, δεν πας με τον άντρα σου ούτε με τη μάνα σου, με την πεθερά μένεις μαζί πάτε...

-ναι και στην πάνω Λεύκη με τα πόδια στον Άγιο Χριστόφορο

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

-παίρνεις το μωρό, συνεννοείσαι με τον παπά ή θα πας πριν ξεκινήσει η λειτουργία ή μετά, συνήθως γίνονταν όταν τελειώσει η λειτουργία, τελείωνε η λειτουργία έπαιρνες το μωρό... η πεθερά το κουβαλούσε το μωρό, πήγαιναν στην εκκλησία για να σαραντίσει, να πάρει ευχή, το κορίτσι ο παπάς σου το διαβάζει και στο αφήνει μπροστά στην Παναγία και πάει το παίρνει η μάνα, το αγόρι το βάζει μέσα στο ιερό.... Το παίρνει ο παπάς και το διαβάζει μέσα στο ιερό και μετά το αφήνει στο Χριστό και πηγαίνεις και το παίρνεις... άλλη διαδικασία έχει το κορίτσι άλλη το αγόρι...

(...)

Όταν έπαιρνε τη νύφη, έμπαινε σε δοκιμασίες η νύφη [από την πεθερά], δεν ήταν παίξε γέλασε, τη δοκίμαζε, είναι έτοιμη για σπίτι; Πριν το γάμο γιατί ήτανε συγκεκριμένες μέρες να πηγαίνει η νύφη, δεν ήταν όλες τις ώρες, όταν πήγαινε όμως τη δοκίμαζε, ας πούμε έβαζε μια σκούπα εκεί και έλεγε «για να δούμε θα τη σηκώσεις;», τώρα αυτά στον αρραβώνα..

Στον αρραβώνα είχε έθιμα;

Εμείς στον αρραβώνα κάναμε τις κάλτσες, ξεκινούσαν όλα από το λόγο, η πεθερά κι ο πεθερός πήγαιναν με ένα ζευγάρι κάλτσες και ράβανε λίρα... εγώ τις έχω τις κάλτσες ακόμα με το ρύζι μέσα... οι κάλτσες ωραίες μάλλινες, γυρισμένες μέσα και βάζανε χιλιάρικο, πεντακοσάριο μέσα τι ήταν, περισσότερο τότες ήταν τα δολάρια τα άλλα δεν είχαν τόση αξία, στον αρραβώνα ζητούσαν το τράχωμα [την προίκα], τις λίρες και άμα η νύφη έτσι δεν ήταν και τόσο... ωραία, δεν τη θέλανε, ανέβαινε η τιμή, έπρεπε να δώσουν περισσότερα λεφτά...

Υπήρχε περίπτωση να δώσει ο άνδρας προίκα;

Καμία περίπτωση, μόνο η κοπέλα έδινε.... Τα κορίτσια δε... σκοτώθηκαν τα παιδιά και δεν υπήρχαν αγόρια, όσα κορίτσια μένανε μετά ήταν δύσκολο να παντρευτούνε... δεν υπήρχε γαμπροί

-ναι γιατί τα κορίτσια δεν μπορούσαν να επιλέξουν, τα αγόρια διάλεγαν τη νύφη και τα κορίτσια δεν ήθελαν να φύγουν εκτός χωριού..

-ναι έτσι γίνονταν τότε, μέσα στο χωριό δεν έφευγαν έξω, αυτά που ήτανε μόνο φτωχά, έτσι που δεν είχανε.. αυτά βγαίνανε εκτός χωριού

(...)

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Συνέντευξη _6

Φύλο Α = άνδρας Γ = γυναίκα	Έτος γέννησης	Τόπος Γέννησης	Τόπος Κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία Συνέντευξης	Τόπος/χρόνος Συνέντευξης
Γ7	1959	Άνω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Γουνεργάτρια	26-12-2016	Χώρος κατοικίας 19.00-21.00 μμ.
Γ8	1962	Κάτω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Γουνεργάτρια	26-12-2016	Χώρος κατοικίας 19.00-21.00 μμ.
Γ9	1955	Άνω Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Γουνεργάτρια	26-11-2016	Χώρος κατοικίας 19.00-21.00 μμ.

Για την Αγία Παρασκευή;

Έξω από την Αγία Παρασκευή, προτού τον πόλεμο, προτού να τους διώξουν από το χωριό, η γιαγιά μου είδε μια γυναίκα ξυπόλητη, ντυμένη με μαύρα ρούχα και... τους φάνηκε ότι ήταν η Αγία Παρασκευή... έκλαιγε αυτή η γυναίκα... και μετά εξαφανίστηκε.. και μετά υπέθεσαν ότι μπορεί να ήταν η Αγία Παρασκευή...

Γιατί έκλαιγε;

Γιατί ξεριζώθηκε το χωριό την άλλη μέρα..

Που πήγε;

Στην Κολοκυνθού.. τους πήρανε για να φύγουνε από τους αντάρτες κι αυτά.. άδειασε το χωριό..

Εσείς γεννηθήκατε εδώ;

Εδώ, στο Πάνω το χωριό.. το '58 κάναμε το σπίτι Κάτω και κατεβήκαμε...

Παντρευτήκατε Λευκιώτη;

Ναι! Τον πήρα από μία που τα είχε τότε και του τα χάλασα και τον πήρα εγώ, ξέρεις όμως ήταν γραμμένο, γιατί εγώ όταν γεννήθηκα, η μάνα μου, δεν έπιανε στη μάνα μου, δεν θήλαζα και η γιαγιά με παίρνει λέει θα σε πάω.. ποια θηλάζει τώρα; Η μάνα του Γιάννη του άντρα μου.. ένα χρόνο μεγαλύτερος ήταν τότε αυτός αλλά τότε περπατούσαν και βύζαιναν.. και με πήγε εκεί και τη λέει τη πεθερά μου, αχ τι έκανα λέει δεν έπρεπε να τη φέρω εδώ να τη βυζάζουμε, εσύ έχεις αγόρι, το δικό μας είναι κορίτσι, να μην παντρευτούν και δεν κάνει.... Και παντρευτήκαμε...

Γιατί δεν έκανε;

Επειδή ήπιαμε το ίδιο γάλα.. σαν αδέρφια..

Στο Σύλλογο που λέγαμε την άλλη φορά για την Αγία Παρασκευή που είναι προστάτιδα των παιδιών...

Πάντως δικιά μου είναι...

Σου έχει κάνει κάποιο θαύμα;

Ναι, τα πάντα. Όλα Παρασκευή μου τυχαίνουνε, την έχω δει στον ύπνο μου και μου έχει πει να φοράω αυτό στο λαιμό [σταυρό με την Αγία Παρασκευή].. ξεκινήσαμε για Θεσσαλονίκη να τακτοποιήσουμε τα παιδιά όταν σπούδαζαν και όταν ξεκινήσαμε από το σπίτι λέω εγώ.. θεέ μου πού πάω, δεν άναψα το καντήλι της Αγίας Παρασκευής, που πάω στο δρόμο... γυρίζω ξεκλειδώνω και μπαίνω μέσα.. φορτωμένο το αμάξι δυο σπίτια φουλ (πολλά άτομα), πάμε και ακούει ο γιος μου εκεί μόλις περάσαμε την Αλεξάνδρεια εκεί το δρόμο.. «τουκ, τουκ»... «μαμά» λέει, «από πίσω μου ακούγονται τα ηχεία;» όχι λέω «τι ακούγεται» μου λέει «λάστιχο;».. για να βγάλω το κεφάλι.. ώσπου να βγάλει ο γιος μου το κεφάλι να

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

δει, η ρόδα έφευγε στην Εγνατία μόνη της, εμείς με τρεις ρόδες προχωρούσαμε σαν να μη συνέβαινε τίποτα και το αμάξι σταμάτησε χωρίς να κουνηθεί..

-να είδες;

Δεν κουνήθηκε, δεν στράβωσε, δεν... και να κάθεται ο γιος μου έτσι και να λέει «εγώ νόμισα μόνο στα έργα γίνονται αυτά, γίνονται όμως και στα αληθινά» και να βλέπουμε έτσι η ρόδα να πάει ίσια... προς τα πέρα στο δρόμο μόνη της.. δεν πάθαμε τίποτα, το αυτοκίνητο σταμάτησε ούτε να στραβώσει, ούτε να λυγίσει, ούτε να στραβώσει να φύγει από το δρόμο, τίποτα... και το εκκλησάκι που έχω εδώ ο γιος μου λέει «μαμά, τώρα θα πάω για lower», «εσύ θα πάρεις lower;» λέω, ο αδιάβαστος.. «θα πάρω» λέει, «αλλά δεν θα με πεις για παρακάτω»... «πάρε το εσύ» λέω «και δεν θα σου πω για παρακάτω, άντε ρε λέω, άμα εσύ πάρεις lower εγώ θα κάνω εκκλησάκι στην Αγία Παρασκευή» λέω. Τις παραμονές εδώ στο Μανιάκι βγήκαν τα αποτελέσματα.. της Αγίας Παρασκευής...

-και το πήρε;

Κάτσε... κοιτάνε τα παιδιά όλα βρήκαν τα ονόματά τους, ο γιος μου δεν το βρήκε.. είχε μια ανησυχία, ένα κακό.. «μαμά» λέει «ο Αποστόλης είπε βγήκαν τα αποτελέσματα και μόνο το δικό μου το όνομα δεν το βρίσκουν» μου λέει.. την παραμονή.. Την ημέρα της Αγίας Παρασκευής χτυπάει το τηλέφωνο εννιά η ώρα, τα θυμάμαι όλα, η Αμαλία, συγχαρητήρια πήρε το lower ο γιος σου... της Αγίας Παρασκευής ανήμερα... το βράδυ ούτε στο ιντερνέτ δεν το έβρισκε... αυτό το εκκλησάκι γι' αυτό είναι...

Την έχετε δηλαδή προστάτιδα την Αγία Παρασκευή...

Ναι, ναι, και μου εμφανίζεται στον ύπνο...

Η Αγία Τριάδα δεν είναι όμως προστάτιδα του χωριού;

Ναι, κοίταξε... έχω δει και την Αγία Ειρήνη.. τότε που ήμασταν κάτω.. μετά από λίγο καιρό την κοιτάω την Αγία Ειρήνη με μακριά μαλλιά ωραία..

-θυμάσαι τι μου έλεγες εκεί;

Ναι..

-για πες το..

Και τη λέω, όλα καλά τη λέω αλλά τι πανηγύρι είναι αυτό εκεί;... αυτό το παζάρι τη λέω..

Που ήσασταν;

Στην Αγία Ειρήνη είχαμε πάει εκδρομή, στη Χρυσοβαλάντω.. (..) της λέω.. είναι μερικά όνειρα μου μένουν.. και κουνάει το κεφάλι, έτσι ακριβώς.. και μου λέει «έχεις δίκιο».. νομίζω ότι τη βλέπω... και την άλλη εβδομάδα ξέσπασε ο σάλος που έγινε.. χίλια δυο για την Αγία Ειρήνη..

Τι έγινε τότε;

-πανηγύρι πραγματικά γίνεται ρε παιδί μου..

Καλέ μας έδωσαν αγιασμό με χλώριο μέσα και εσύ.. από την άλλη τη βρύση.. πουλάν πράματα έτσι... πανηγύρι.. στον Άγιο Παΐσιο αν πας.. εκεί θα αισθανθείς.. θα πάθεις.. ξέρεις τι είναι εγώ να περιμένω δύο ώρες για να προσκυνήσω; Μπορεί να είχε δύο χιλιάδες κόσμο και να μην ακούγεται φασαρία, να μην σπρώχνει ο ένας τον άλλον, ένα πράγμα... τι να σε πω.. ο ένας πίσω από τον άλλον... ούτε να... βιάζονται, ούτε να.. στη Θεσσαλονίκη.. δεν έχει τάφο.. με άμμο, τίποτα, με τούβλα γύρω, γύρω να ξεχωρίζει από το γκαζόν.. τίποτα, τίποτα.. δε πουλάνε τίποτα.. ζήτησε η Ανθούλα ένα βιβλιαράκι ήθελε ο μπαμπάς της, κάτι να φέρει από εκεί, «δεν έχουμε» της είπαν «είναι εντολή του Πατέρα Παϊσίου να μην γίνεται πανηγύρι»

Αυτό καλό δεν είναι....;

Βέβαια! Και κεριά, ένα θα ανάψεις.. δεν έχει να σκορπάζ λεφτά και να κάνεις...

-στην Τήνο την άλλη φορά που είχαμε πάει, ανάψαμε ένα κερι, κατευθείαν η άλλη «φου» τις λαμπάδες.. λες και... (...) στην Παναγία της Τήνου...

(...)

Αλλά σε όποια εκκλησία και να πάω, ό, τι και να γίνει, μόλις γυρίσω πίσω μου είναι η Αγία Παρασκευή..

Πάντως, η Αγία Τριάδα είναι η προστάτιδα του χωριού, όχι η Αγία Παρασκευή;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Για το πάνω το χωριό ήταν η Αγία Παρασκευή και όλως παραδόξως την Αγία Παρασκευή και άλλοι την έχουν όχι μόνο εγώ.. αρκετοί την έχουνε.. άρα τους εμφανιζόταν..

Ναι, αλλά εδώ στο Κάτω χωριό την Αγία Τριάδα φέρανε, δεν φέρανε την Αγία Παρασκευή...

Κοντά είναι η Αγία Παρασκευή γι' αυτό, ενώ η Αγία Τριάδα ήταν πιο μακριά, ψηλά στο βουνό.. δεν μπορούσαν να τη λειτουργήσουν είναι πολύ ψηλά η Αγία Τριάδα..

(...)

Για σαμοβίλες τι ξέρετε;

Στις δώδεκα η ώρα τα βλέπανε αυτά.. ε, όταν βγαίνανε έξω για τις ανάγκες τους... ε, και πήγε η γιαγιά μου και .. πανσέληνος ήτανε.. ε, και εκεί που πήγαινε είδε μια γυναίκα με σεντόνια άσπρα.. και λέει σήκωνε τα χέρια προς τα πάνω και... κατέβαζε το φεγγάρι.. το είδα λέει...

(....)

Τώρα, χθες το βράδυ ο γιος μου έβγαине έξω «μαμά άκου, άκου» μου λέει... όντως ένα κλάμα... εδώ στο μπουφ τι κλάμα... κοπέλα έκλαιγε, τέτοιο κλάμα.. και μου λέει ο γιος μου «μαμά τι γίνεται;» δεν το άκουσα μόνο εγώ δηλαδή, μαζί το ακούσαμε.. «δεν ξέρω παιδί μου, κοπέλα κλαίει» λέω, «μήπως είναι κάνα ζώο;» λέει, «τι ζώο να είναι; Ζαρκάδι να είναι; Τι να είναι;» λέω, αλλά και η Μαρία η κουινιάδα μου πήγαν τα παιδάκια.. δεν έχει πολύ καιρό, προς το ποτάμι λέει άλλη φορά τους είπα λέει, δεν πάνε μόνο τους μόνο όταν έχει κι άλλα παιδιά.. λέω «γιατί;» πήγαν λέει μέχρι κάτω και γύρισαν άρον, άρον «ακούσαμε γιαγιά ένα κορίτσι που έκλαιγε» α λέω... Να χθες το βράδυ το ακούσαμε... κοίτα άμα ήμουν μόνο εγώ, μπορεί να έλεγες της φαντασίας μου επειδή φοβάμαι αλλά και ο Αντώνης... και τα παιδάκια άλλη μέρα..

Οι σαμοβίλες εμφανίζονται σε νερό;

Στις βρύσες... γιατί εκεί πήγαινε ο κόσμος... εδώ στη Λεύκη στη Σάκιλη... λέγαν ότι τους παίρνανε τη φωνή, δεν έπρεπε να μιλήσεις..

(....)

Για τον Άγιο Δημήτριο;

-Για τον Άγιο Δημήτριο θα σου πω εγώ τι μας έλεγε η γιαγιά... έλεγε ότι είχαν πάει... τώρα Άγιος Δημήτρης είναι Φθινόπωρο..

-τον Αϊ Γιώργη πηγαίνανε πάνω...

-είχανε ανάψει μία φωτιά, δεν ξέρω γιατί, έξω, μπροστά από την εκκλησία, κοντά στην πόρτα για να ζεσταθούνε.. και λέει βγαίνει ένα φίδι.. και ξεσ αυτοί τρόμαξαν και απομακρύνθηκαν.. και έσκασε νάρκα... και το φίδι δηλαδή ήτανε Άγιος Δημήτριος.. που τους προστάτεψε..

-είδες τους γλύτωσε..

-τους γλύτωσε, μου το έλεγε η γιαγιά μου...

-να εγώ ανατρίχιασα τώρα...

-και έλεγε ότι τότε τους γλύτωσε ο Άγιος Δημήτριος...

Γιατί ανέβαιναν πάνω τον Άγιο Γεώργιο;

Τη δεύτερη μέρα Πάσχα, τον Άγιο Γεώργιο πήγαιναν εκεί [στον Άγιο Δημήτριο] και το είχανε σαν πανηγύρι πάλι.. ναι, ναι.. δένανε τριχιές στα δέντρα, κάνανε κούνια οι κοπέλες... αλλιώς Άγιο Γεώργιο δεν έχουμε στο χωριό, απλά εκείνη την ημέρα ανέβαιναν εκεί πάνω...

(...)

Για λάμιες;

Μόνο στα παραμύθια ήταν οι λάμιες...

(...)

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Συνέντευξη _7

Φύλο Α = άνδρας Γ = γυναίκα	Έτος γέννησης	Τόπος Γέννησης	Τόπος Κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία Συνέντευξης	Τόπος/χρόνος Συνέντευξης
Ομαδική Συνέντευξη, 16 Γυναίκες	1945 έως 1960	Κυρίως Άνω Λεύκη και Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Γουβερνάτριες και συνταξιούχες	20-11-2017	Στο κτήριο του 'Συλλόγου' 20.00-23.00μμ.

Θέλετε να μου πείτε για την εγκυμοσύνη;

Το μωρό δεν το δίνανε πολύ σημασία παλιά, ήτανε δευτερεύον, προτεραιότητα ήταν το χωράφι και αν τύχαινε και γεννούσαν, έτσι κι αλλιώς εκεί γεννούσαν... και δεν λέγανε ότι ήτανε έγκυος παλιά, για το κακό το μάτι να μη γίνει τίποτα...

-ας πούμε εγώ όταν πήγα να γεννήσω βρήκα μία από το χωριό στο ασανσέρ, αυτή έμπαινε στο γιατρό εγώ έμπαινα και η μάνα μου όταν την είπα μετά ότι γεννάω λέει «όμπο τι πάθαμε, σε είδα αυτή στο ασανσέρ...» μετά πήγαμε στην κλινική και ήταν εκεί μια άλλη και εγώ στο διάδρομο με τη κοιλιά, «τι πράμα είναι αυτό» λέει η μάνα μου, «τώρα δεν γεννάς με τίποτα, θα δυσκολευτείς»... όχι ότι θα σου κάνουν κάτι, αλλά να μην σε δουν... λέγανε πρέπει να γεννήσεις κρυφά.. ακόμα και σήμερα δεν λες..

-άσε που εμένα παλιά η πεθερά μου στον άντρα μου όταν ήταν έγκυος και ήθελε να γεννήσει, παιδεύονταν δυο μέρες, δεν ζητούσαν βοήθεια από πουθενά και τη μαμή ακόμα στα τελευταία της δεν άντεχε άλλο, είχε φτάσει πια στο απροχώρητο δεν έβγαινε πια το παιδί και τη φώναζε τη μαμή στα τελευταία της, όταν πια δεν άντεχε άλλο, όταν ένιωσε ότι θα χάσει το μωρό... είχανε πολλά τέτοια προσπαθούσαν μόνες τους..

Είχε μαμή το χωριό;

Ε, ήταν κάποιες γυναίκες που ξέρανε, αυτές που ξεγεννούσαν τα μοσχάρια, ξεγεννούσαν και τα παιδιά...

-μαμή, μαμή δεν υπήρχε απλά ήταν κάποιες που ξέρανε..

-αλλά τώρα στη δικιά μας τη γενιά καμιά σχέση, είχαμε το γιατρό μας, την κλινική μας, όλα..

-να σου πω κάτι, η πεθερά μου είχε δύσκολη γέννα, γέννησε το μωρό, μετά ο πεθερός μου δεν έδινε λεφτά για να τρώει να πέσει ο πλακούντας, ε τι να κάνουμε κι αυτά, προτιμούσε να χάσει τη γυναίκα παρά να δώσει χρήματα για να πέσει ο πλακούντας, με τα πολλά τα ζόρια, ήρθε ο αδερφός της, ης έδωσε κάποια λεφτά, της έφεραν το γιατρό και μία, δύο έτσι γλύτωσε η γυναίκα αλλιώς... ήταν ξεγραμμένη, τέτοια καταπίεση από τους παππούδες...

Δηλαδή τη γυναίκα δεν την είχανε και σε πολύ...

Όχι καλέ ούτε το μωρό ούτε τη γυναίκα, άντε γεια... μια ξαδέρφη του άντρα μου γέννησε το μωρό εκεί που πετούσαν την κοπριά από τα πρόβατα, πήγε να κατουρήσει η γυναίκα, φραπ της έπεσε το παιδί, φωνάζει την πεθερά «πεθερά τρέξε το μωρό» φωνάζουν και τη μάνα της το μωρό βγήκε «έλα μάνα», έρχεται η πεθερά παίρνει το παιδί και λέει «εγώ το παιδί το πήρα, τώρα εσύ κοίταξε να δεις τι θα κάνεις με την κόρη σου»

Υπήρχε κάποιος διαχωρισμός, αν θα γεννηθεί αγόρι ή κορίτσι;

Όχι, δεν τους ένοιαζε...

Υπήρχε κάποια ετοιμασία για τη γέννα; Κάνανε κάτι ιδιαίτερο;

Τίποτα, τίποτα κάτι ελάχιστα πράγματα, κάτι μάλλινες πάνες, κάτι τέτοια πράγματα, τα στοιχειώδη δηλαδή, αλλιώς κόβανε κανα παλιό σεντόνι, κανά εσώρουχο από τους παππούδες από αυτά, το τύλιγαν

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

και στο καλό... παλιά γεννούσαν πολλά παιδιά, στη δικιά μας την εποχή, ένα-δύο.. και πολύ παλιά μένανε όλοι σε ένα σπίτι, στην Πάνω Λεύκη...

Είχατε φυλαχτά;

Ναι, δεν ξέρω με τι τα κάνανε, στη λεχώνα τα βάζανε, και φορούσε μαύρο μαντήλι η λεχώνα στο κεφάλι για σαράντα μέρες.. και μετά το σούρουπο άνθρωπος στο σπίτι όχι...

-ναι, ναι αυτό που λέει έχει δίκιο, όταν έπεφτε ο ήλιος δεν έμπαινε άνθρωπος μέσα, ούτε ο άντρας ούτε κανένας... ούτε τα ρούχα του μωρού και της λεχώνας έξω, τα παίρνανε μέσα όλα, ακόμα και τώρα ισχύει αυτό...

-και τα ρουχαλάκια των παιδιών δεν τα πλένουμε ποτέ Παρασκευή, γιατί ήταν η μέρα που σταυρώθηκε ο Χριστός, ούτε έραβαν ούτε τίποτε Παρασκευή, δεν έκαναν τίποτε...

-για να καταλάβεις, όταν η μάνα μου γέννησε εμένα το '74 επειδή μένανε στο παλιό το σπίτι εκεί πέρα, και η τουαλέτα ήταν έξω, αλλά μέσα σε εσωτερική αυλή, δεν την άφηναν να πάει τουαλέτα για σαράντα μέρες

-και το φυλαχτό, ήτανε ψωμί, τώρα τι άλλο βάζανε μέσα εκεί στο πουγκάκι δεν ξέρω... το τρυπούσανε με παραμάνια και το κρεμούσανε...

-πρέπει να βάζανε και θυμίαμα μέσα και σκόρδο..

-να μη σας πω εγώ τα έχω ακόμα από τη μαμά μου, και του αδερφού μου...

-το κάνανε και γύρω, γύρω με χαντρούλες, ήτανε πολύ μικρό να το φαντάζεσαι τρίγωνο, λίγο πιο μεγάλο από το νύχι, αυτό είναι για το γάλα, στο μωρό βάζανε άλλο

-ένα για τη μάνα και ένα για το μωρό

(...)

Εγώ όταν γεννήθηκα με είχανε για νεκρό και βρήκε η γιαγιά μου μια γυναίκα στην πλατεία, η οποία έγινε και νονά μου και έλεγε η γιαγιά μου κούνησες το χεράκι και είπα θα ζήσει, αφού κούνησε το χεράκι της θα ζήσει...

Για σταυροδρόμια ξέρετε κάτι;

Για σταυροδρόμια ξέρω ότι πήγαιναν το παιδί άμα έκλαιγε πολύ...

-η μαμά μου ας πούμε, γεννήθηκε σε άλλο χωριό, γιατί πέθαιναν τα παιδιά της μητέρας της, δεν ζούσανε τα παιδάκια και για να μην είναι στον ίδιο τόπο, πήγε να γεννήσει η γιαγιά στην Κολοκυνθού ας πούμε, σε άλλο χωριό..

-η μάνα μου ξέρεις τι λέει; Ότι τα πρώτα της πέθαιναν και την έβαλαν να βάλει τα χέρια μες το αλεύρι ώσπου να γυρίσουνε δεν έπρεπε να πάει... για να μπορέσει να κάνει μετά παιδιά..

-της μάνας μου το πρώτο πέθανε, 2,5 μηνών, το έβαλε να κοιμηθεί το βράδυ, κοιμήθηκε και το πρωί δεν ξύπνησε και είπανε ότι από μάτι πήγε, από ίσκιο..

Την λεχώνα πως την περιποιούνται; Υπήρχε κάποια συνήθεια;

Ήτανε μια γιαγιά που έκοβε τον ομφάλιο λώρο και την έδεναν με μαλλιά, με τρίχες.. και μόλις γεννούσε κάνανε λαγγίτες...

-άμα γεννιόνταν κανα αγόρι χαίρονταν..

-όχι μόνο, πάντα λαγγίτες

-και μόλις σαράντιζε, πήγαινε η πεθερά μαζί με τη νύφη εκκλησία, με κάτι καινούργιο να φοράει, και το μωρό και η μαμά, το αγόρι μες το ιερό το κορίτσι στην πόρτα

-μέχρι τα σαράντα δεν έβγαινε από το σπίτι η λεχώνα, γιατί αν πήγαινε κάπου θα γέμιζε το σπίτι ποντίκια και δεν την άφηναν να πάει πουθενά, ήτανε μολυσμένη..

-και μετά που τους διάβαζε ο παππάς, έπρεπε να πάνε σε τρία σπίτια να κάνουν επίσκεψη, το βλέπανε το μωρό, του δίνανε ψωμάκι για τύχη, αυτά... ακόμα τα κάνουν αυτά...

-εμείς, ένα πιάτο με μια φέτα με νερό και με ζάχαρη για το γάλα.. και μετά όταν σαραντίζανε πηγαίνανε στην εκκλησία και μετά σε τρία σπίτια...

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

-στις τρεις βραδιές, αυτό δεν το είπαμε [από τη γέννηση] μαγείρευαν καλό φαγητό, για να 'ρθουν οι μοίρες, συνήθως είσαι στο νοσοκομείο και κάτω από το μαξιλάρι βάζεις τρία πράγματα

-ναι η μάνα μου είχε βάλει μια χτένα από κάτω αλλά εκτός από αυτό τα άλλα δύο δεν τα ξέρω..

-πρέπει όταν έρθουν οι μοίρες να βρούνε κάτι..

-για να είναι τυχερό, να του πούνε καλά πράγματα, για να τις καλοπιιάσεις

-αυτά Χρύσα δεν τα εγκρίνει η εκκλησία γι' αυτό κι εσύ δεν θα βάλεις τίποτα

-έβαζες τρία πράγματα, ένα για τύχη, ένα για υγεία και ένα για κάτι άλλο δεν θυμάμαι...

Εννοείται αγόρια θέλανε για να δουλεύουνε μετά στα χωράφια, ο γιος ήτανε αυτός που θα κοιτούσε τους γονείς στα γεράματα, ενώ το κορίτσι ήθελε προίκα

Το κορίτσι πήγαινε στο σπίτι του γαμπρού;

Ναι όπου πήγαινε ο γαμπρός, πήγαινε και η νύφη, ήτανε νόμος αυτό, άγραφος νόμος

-το αγόρι το θέλανε για να γηροκομήσει, για τα χωράφια και για το όνομα...

Γιατί οι γυναίκες τότε δεν δούλευαν στα χωράφια;

Πάρα πολύ δούλευαν, και στα χωράφια και στο σπίτι όλοι ξεκουραζόντουσαν και η γυναίκα συνέχιζε...

-ο πεθερός ήτανε.. μόνο αέρα που δεν τον κάνανε

-εγώ, ο αδερφός μου, γιαγιά, παππούς, όλοι εκεί, εμείς εκεί παίζαμε ο πατέρας μου στο καφενείο και η μάνα μου στο μαγειρείο

-ούτε νερό είχανε μέσα, ούτε τίποτα, να πηγαίνουνε να παίρνουνε νερό, να πλένουνε όλα αυτά στα χέρια, δηλαδή μια τυραννία... από την ανατολή ως τη δύση στο χωράφι και άμα ήτανε χήρα πήγαινε και σε άλλα χωράφια

Στη βάπτιση τι όνομα έπαιρνε το παιδί;

-αυτά δεν τα ρωτάμε ρε Χρύσα, του άντρα εννοείται, η μάνα στη βάπτιση δεν πήγαινε, όταν τα παιδάκια άκουγαν το όνομα έτρεχαν στο σπίτι στη μαμά για να πάρουν συχαρίκια από τη μαμά..

-η πεθερά μου δεν είχε πάει στη βάπτιση και νόμισε ότι το μωρό θα πάρει το δικό της το όνομα και έρχονται τα παιδάκια και της λένε Θεανώ, εμείς ούτε που το ξέραμε αυτό το όνομα, το έδωσε ο νονός γιατί του άρεσε πολύ το βυζάντιο και έβαλε τέτοιο όνομα..

-ναι, ναι και τον άντρα μου Βασίλειο, από Βασίλειος βουλγαροκτόνος...

-ναι και εκεί που περίμενε να βγει Δάφνη, βγήκε Θεανώ.. ναι, τέτοια πράγματα γινότανε...

-ναι έχει δίκιο, η μάνα δεν πήγαινε, κάθονταν σπίτι...

-και όλα τα παιδιά παίρνανε το όνομα από τη μεριά του άντρα... πεθερός, πεθερά, θείος, θεία, κάνας σκοτωμένος...

-εμένα η μαμά μου ήταν ορφανή και.. ο νονός όμως, χωρίς να... όταν πήγανε τα πεθερικά της μαμάς μου και του είπαν να βάλει μια αδερφή του παππού μου, αλλά ο νονός επειδή ήθελε από μόνος του να βάλει τη μητέρα της μαμάς μου, και την έβαλε.. και έπαθαν όλοι... γιατί ήταν πολύ για τότε... δεν βάζανε τότε των παππούδων τα ονόματα για να μην πεθάνουν, γι' αυτό βάζανε [το όνομα] και από πεθαμένους παππούδες...

Τι εννοείτε για να μην πεθάνει;

-δηλαδή αν τον παππού τον λένε Νίκο, δεν βγάζουν το παιδί Νίκο γιατί σου λένε μήπως πεθάνει, γι' αυτό δεν βάζανε τα ονόματά τους και βάζανε από παππούδες που ήταν πεθαμένοι, αυτό είναι πολύ συνηθισμένο όχι μόνο σε μας, φαντάσου οι Βλάχοι μέχρι τώρα...

-Χρύσα αυτοί που γεννιόνταν το '30 το '40 δεν βάζανε τα ονόματα των παππούδων γιατί νόμιζαν ότι... σαν να ήρθε η ώρα μετά να προβοδίσουν για τον άλλο κόσμο... και βάζανε από ήδη πεθαμένους ή όπως έγινε στη δική μου περίπτωση ας πούμε, αποφάσιζε ο νονός, ό, τι ήθελε..

Ο νονός ποιος ήτανε;

Ο κουμπάρος που τους πάντρευε κιόλας, μπορεί να ήταν ο οποιοσδήποτε, και βάπτιζε και όλα τα παιδιά, όσα ήταν, ένα, δύο, δεκαπέντε όλα..

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Για να καταλάβεις, όταν ήρθε η ώρα να βαπτισθεί ο θείος μου, τελευταίος από τη σειρά από τα αδέρφια, δεν ήταν ο κουμπάρος στη Λεύκη ήταν κάπου έξω.. ήταν πόλεμος.. και θέλανε να το βαφτίσουν το παιδί... ήταν τότε που τελείωσε ο πόλεμος και της είχε προτείνει ένας στρατιώτης να το βαφτίσει και ο κουμπάρος δε δέχτηκε να το δώσει, δεν το έδινε δηλαδή να το βαφτίσει ο στρατιώτης, ήταν ιερό πράγμα ο νονός..

-έπρεπε να πάρεις άδεια από τον κουμπάρο..

-Χρύσα ακόμα και τώρα πρέπει να ζητήσεις άδεια, να του ζητήσεις την ευχή, έτσι κάνουμε εμείς.. και αν δεν ζει ο νονός, τότε από το γιο του

-σε εμάς η πεθερά μου ζήτησε την άδεια του νονού για να κάνει άλλον κουμπάρο, του λέει «επιτρέπεται; Θέλουμε την ευχή σου» και είχε ένα άγχος, μια αγωνία.. άμα δεν μας δώσει την ευχή τι θα κάνουμε...

-εμείς δεν πήγαμε να του ζητήσουμε την ευχή και θύμωσε, δεν μας μιλάει μέχρι σήμερα..

-και ο νονός ήτανε ένας και μετά τα παιδιά του... δεν άλλαζε.. βαριά πέντε γενιές... ήτανε ο πνευματικός πατέρας δεν μπορούσες να αλλάξεις

[.....]

-ήμουν κάτω με μία κοπέλα εγκυμονούσα, πήγε στο νοσοκομείο με έναν πόνο, πάει στο σπίτι, περνάνε δύο-τρεις ώρες βλέπει ότι είναι έτοιμη να γεννήσει, φωνάζει τον άντρα της, τρέξε λέει, φωνάζει αυτός μια γειτόνισσα, του λέει η γυναίκα του «γεννάω», του λέει η γειτόνισσα «τρέχα γρήγορα να ζεστάνεις νερό», περνάει λίγη ώρα κάθεται αυτή στο κρεβάτι, κοπανιέται λίγο, βγαίνει το παιδί, το παίρνει αυτή στα χέρια της του κόβουν τον ομφάλιο λώρο, το πλένουν το σηκώνουν και μετά ήρθε το νοσοκομειακό να την πάνε στο νοσοκομείο.. και την πήγανε στο νοσοκομείο με γεννημένο το μωρό... ποιος ξέρει πως δικαιολογήθηκαν οι γιατροί μετά... τώρα αυτό το μωρό πρέπει να το βαφτίσει ο νονός; Το ξεγέννησε η κοπέλα το 'δωσε στην αγκαλιά, ποιος θα το βαφτίσει;

Για το γάμο

Πώς γινόταν το προξενικό; Υπήρχε κάποιος που το έκανε;

Πως δεν υπήρχε, εδώ η κουμπάρα αυτής εδώ, ήτανε πρώτη προξενήτρα του χωριού, αυτή πάντρεψε όλο το χωριό... πάνε οι γονείς λένε είναι αυτός ενδιαφέρεται, δίνει τόσα..

Ποια ήταν η προίκα;

Λίρες, λίρες.. και χωράφια.. η μαμά μου πήρε και μια ραπτομηχανή..

Η νύφη μόνο έδινε ο γαμπρός... έπαιρνε τη νύφη.. τίποτα..

Ναι, μαζί με τη νύφη δίνανε για προίκα, ρούχα και τέτοια, λεφτά και ζώα και τέτοια ανάλογα πόσο πλούσια ήταν η οικογένειά της, μπορεί να της δίνανε και πρόβατα αν ήταν πλούσιος ο πατέρας...

Σε ποιον τα δίνανε τα κορίτσια;

Εδώ στο χωριό, δύσκολα φεύγανε τα κορίτσια από εδώ..

-μερικά κορίτσια που τα στέλνανε στην Αυστραλία;

-άλλο πάλι και αυτό.. είχαν πάρει αγόρια από εδώ, έφευγαν αυτοί, γύριζαν παίρνανε και τις κοπέλες και ξαναφεύγανε μαζί...

-και ο πεθερός μου έτσι, πήγε πρώτα αυτός και μετά πήγανε μαζί..

Ο αρραβώνας πότε γινόταν;

Καθόριζαν οι γονείς πότε θα γίνει και πήγαιναν τσουράπια, δυο μαλάθες τσουράπια με λίρες ραμμένες πάνω, για να φοράει ο πεθερός, η πεθερά, κουνιάδια.. και η νύφη έπαιρνε... το λεβέντη...

-όποια νύφη έδινε κάλτσες και ποδιές πολλές.. τις μετρούσανε.. ήταν καλή λέγανε, πλούσια..

-το μαλλί, την κλωστή όλα τα κάνανε μόνοι τους από τα ζώα, είχανε και ζώα εδώ ήτανε κεφαλοχώρι, πλούσιο χωριό..

-τα κορίτσια τι νομίζεις φτιάχνανε στο χωριό, πλέκανε κάλτσες και κεντούσαν ποδιές..

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

-είχαν τα κελάρια κάτω από τα σπίτια και είχαν εκεί τους καμπουρμάδες, το λίπος μέσα... το παστωμένο αυτό με το αλάτι, το γουρούνι το παστό...

Οι σχέσεις μεταξύ των αρραβωνιασμένων ποιες ήταν;

Μη το λες, γνωρίζονταν, η γιαγιά μου ας πούμε έλεγε για τον παππού μου ότι πηγαίνανε μαζί στο δημοτικό, γιατί τότε μέχρι το δημοτικό πηγαίνανε, και της έλεγε «εγώ εσένα θα σε παντρευτώ», δεν είναι ότι είχαν σχέση αλλά όταν ήρθε η ώρα του γάμου πήγε και τη ζήτησε..

-γιατί το άλλο; Είχαν εσένα και μετά το τούλι το σήκωναν και βλέπανε άλλη από κάτω, έχουνε γίνει και αυτά..

-καλέ της πεθεράς μου ο άντρας έτσι...

-ναι σαν της Ματούλας ο παππούς.. ήταν πολύ ωραίος άντρας, του δείχνουν μια κοπέλα κούκλα, πολύ όμορφη και στέλνουν μετά τη γιαγιά!

-εντάξει δεν ήταν και κακάσχημη μωρέ μια χαρά ήταν..

-ναι αλλά άλλη περίμενε αυτός...

Σε τι ηλικία παντρεύονταν;

τα κορίτσια γύρω στα είκοσι και τα αγόρια συνήθως πριν το στρατό, μόλις γινόταν 18-19 ξεκινούσαν τα προξενιά..

-τα κορίτσια θέλανε να τα παντρέψουνε αλλά δεν τα πάντρευαν πολύ νωρίς, ξες γιατί; Έπρεπε να δουλεύουνε να κάνουν την προίκα τους, τις κάλτσες, τα παπλώματα, τα κεντήματα όλα... δεν μπορούσαν να τη δώσουν δεκατέσσερα χρονών, γιατί δεν θα τα είχε έτοιμα και οι πιο παλιές είναι ακόμα πιο μεγάλες παντρεμένες, η μαμά μου ας πούμε και η γιαγιά μου, 26-27 χρονών παντρεύτηκαν, μάλλον λόγω πολέμου..

-ναι και μένα η πεθερά μου 28 χρονών παντρεύτηκε, ο πεθερός μου και η πεθερά μου είχαν έρωτα, αλλά ο πεθερός μου περίμενε να παντρέψει τις αδερφές πρώτα να φύγουν από το σπίτι και μετά να 'ρθει η σειρά του να παντρευτεί και αυτός... Οι αδερφές έπρεπε να παντρευτούν πρώτα οπωσδήποτε αλλιώς τον κατηγορούσαν τον αδερφό, ότι να, άφησε τις αδερφές...

-αυτό ήταν μέχρι πολύ πρόσφατα, δεν έχει πολλά χρόνια...

Στο γάμο τι γινότανε;

Ο γάμος κρατούσε μία εβδομάδα, Τρίτη έπιαναν το αλεύρι, Τετάρτη βγάζανε το προζύμι, Πέμπτη καλούσαν.. κάνανε τα ψωμάκια, τα Κολτσίνα.. βάζανε ποδιές στα κοριτσάκια και πήγαιναν από πόρτα σε πόρτα, σε όλο το χωριό, ρεβυθένιο ψωμί ήταν...

-Τετάρτη τι γινόταν;

-Τετάρτη ζυμώνονταν το ψωμί..

-Την Κυριακή το μεσημέρι γινότανε ο γάμος, όχι όπως τώρα

-και το Σάββατο βράδυ, ο καθένας ξεχωριστά...

-Δευτέρα τίποτα δεν κάνανε, δούλευαν, Τρίτη πιάνανε το προζύμι,

-και οι δύο οικογένειες η καθεμία τα δικά της.. τα ίδια κάνανε αλλά η καθεμία με το σόι της

-και τραγουδούσαμε στα προζύμια και έπρεπε η κοπέλα που θα το έπιανε να έχει γονείς και να είναι ελεύθερη, να ζουν οι γονείς έπρεπε και οι δύο και αυτή να μην είναι παντρεμένη να είναι ελεύθερη, μετά βάζανε τις βέρες σε έναν ζυγό και τις δένανε εκεί με κορδέλες και βασιλικό και με αυτό **ανακάτευαν το ζυμάρι, με τον ζυγό..**

-το νόημα ξες ποιο ήταν; Να είναι μια ζωή στο ζυγό σαν τα μοσχάρια...

- αυτό το κάνανε την Τρίτη και να σου πω αυτό το κάνουμε και σήμερα να ξέρεις..

-δεν κάνει να 'ρθει ο γαμπρός στο σπίτι..

- την Πέμπτη είπαμε καλούσαν και την Παρασκευή ήταν η προίκα, πήγαιναν την προίκα στο γαμπρό με το μουλάρι τα φόρτωναν και τα πήγαιναν, αφού ήταν στο ίδιο χωριό δεν ήτανε μακριά, και κουβαλούσε και ο κόσμος..

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

-η νύφη σηκώνεται το πρωί πάει στη βρύση, στην Ορέσκη παίρνει νερό και να ρίξει νερό να πλυθεί ο μπαμπάς της, η μαμά, ο παππούς, η γιαγιά, τα φαγητά γινότανε στο σπίτι και βοηθούσε όλο το χωριό και στηνόταν στην αυλή τους

-και η νύφη πήγαινε στην εκκλησία με σημαία, με μπαϊράκι

-ως συνήθως ο γαμπρός σήκωνε τη σημαία και προχωρούσε

-να η σημαία ήτανε του γαμπρού όχι η νύφη και έβαζαν και ένα μήλο πάνω

-εγώ έχω φωτογραφία από τη μαμά μου και τον μπαμπά μου από τον Άγιο Χριστόφορο και έχουνε τη σημαία έξω από την εκκλησία

-θα σας πω μια ιστορία τώρα, ήμουν πέντε χρονών και παντρευόταν μια κοπέλα από το χωριό, και βγαίνει αυτή από το σπίτι και τη χαζεύαμε εμείς με τα παιδάκια, είχε ένα πέπλο αυτή και είχε φορέσει κάτι τακούνια και ήτανε.. η Πάνω Λεύκη είχε όλο... πέτρες και πήγαιναν τα πόδια... την κρατούσε ένας από εδώ, ένας από εκεί και αυτή στραβοπάτησε η καημένη και πήγε να πέσει και την πιάσανε... και τώρα τη βρήκα πριν κανα χρόνο και της το είπα και μου λέει που το θυμάσαι!

(...)

Την ημέρα του γάμου ξυρίζουν το γαμπρό και λούζουν τη νύφη, η μάνα της και το νυφικό πήγαινε από μάνα σε κόρη συνήθως

-εμάς οι μάνες μας φορέσανε νυφικό, αλλά οι πιο παλιές δεν φορούσαν νυφικό, φορούσαν εδώ... τα τοπικά, την τοπική στολή ας πούμε, ποδιές, βελούδινα... βελούδινο φόρεμα, βελούδο κάτω και στα μανίκια, πιέτες εδώ.. και στο γάμο πυροβολούσανε κιόλας... το μπαϊράκι εμείς τώρα δεν το έχουμε..

-ας πούμε οι Βλάχοι το έχουν ακόμα

-την Κυριακή πριν πάει η νύφη στην εκκλησία της έβαζαν **ψωμί στο κεφάλι** και όταν έβγαине βάζανε δυο ξύλα, πάνω ένα ποτήρι με κρασί και το κλοτσούσε η νύφη να σπάσει και έφευγε, στην πόρτα... και μετά πήγαιναν εκκλησία και μετά στην πεθερά που σε περιμένει στο σπίτι του γαμπρού με γλυκό του κουταλιού και η νύφη για να περάσει την πόρτα **έπρεπε να κρατάει ένα ψωμί στο ένα χέρι**, για γονιμότητα νομίζω.. το έκανε σε μένα η μαμά μου εκεί που καθόταν η νύφη και περνούσε ο κόσμος, μόλις σηκωνόταν για να πάει εκκλησία **στην καρέκλα βάζανε ένα ψωμί και το κρατούσαν εκεί όλο το βράδυ.. το ψωμί ήταν ιερό...** αυτά που λες που κρατούσε στο χέρι της τα έδινε η πεθερά για να μπει στο σπίτι, το άλλο νομίζω κρασί πρέπει να ήταν και έτσι περνούσε την πόρτα και της έδινε η πεθερά γλυκό του κουταλιού... για να είναι γλυκιά η ζωή μάλλον...

-και μετά την πρώτη νύχτα του γάμου έσφαζαν κόκορα και βγάζανε σεντόνια..

-εντάξει την επόμενη μέρα οι πεθερές από περιέργεια έψαχναν... και ο πεθερός και η πεθερά..

- σεντόνι βγάζανε και αν δεν ήταν η κοπέλα παρθένα, πίσω σπίτι της

-εγώ εδώ στη Λεύκη ξέρω περίπτωση που η γυναίκα είχε πάει και με άλλον αλλά αυτός την αγαπούσε και την παντρεύτηκε δεν τον ένοιαζε, αλλά η πεθερά δεν το ήξερε και πήραν λίγο αίμα από κόκορα και ρίξανε και όλα καλά..

-τώρα αυτό γιατί το κάνανε;

-Αμάν κι εσύ! Εκείνα τα χρόνια ποιος ήτανε ο αρχηγός της οικογένειας;

-η πεθερά

-ε, η πεθερά μπράβο, και τι ήθελες να έχει φασαρία; Αφού εξαρτιόταν από τους γονείς, αυτοί διέταζαν...

-την άλλη μέρα τη Δευτέρα, η νύφη πήγαινε στη μάνα της, τους είχε τραπέζι

-τη Δευτέρα την ξυπνούσε η πεθερά πρωί, πρωί τη νύφη και την έστρωνε στη δουλειά, την **πρώτη δουλειά που έπρεπε να κάνει ήταν πίδα** για να δει αν είναι νοικοκυρά, αν ξέρει να ανοίγει φύλλο, την άλλη μέρα την έβαζε να πλύνει ρούχα, ναι, η αδερφή μου το έπαθε αυτό το πράγμα... την άλλη μέρα την έβαλε να πλένει και βελόντζες..

-και μένα έτσι με έβαλε η πεθερά μου την πρώτη μέρα πίτες, γύρισε ο άντρας μου από τη δουλειά, τα πήρε και τα πέταξε όλα...

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Θάνατος

-Όταν πεθαίνει κάποιος καλύπτουμε όλες τις επιφάνειες με καθρέπτη, καθρέπτες, τηλεοράσεις
-παλιά ξεκινούσαν να φτιάχνουν το φέρετρο, γιατί δεν είχε φέρετρο το φτιάχνανε μόνοι τους

Ποιος ξενυχτούσε το νεκρό;

-οι συγγενείς του, κυρίως οι ηλικιωμένοι συγγενείς... δεν πήγαιναν παλιά πολλοί όχι..

- και άναβες το καντήλι δεν έπρεπε να σβήσει

-και μια εβδομάδα δεν μπάλωνες στο σπίτι και δεν τρυπούσες, γιατί αλλιώς τρυπιόντουσαν τα μάτια....

Για εννιά μέρες δεν μπάλωνες

-εγώ θυμάμαι για τον μπαμπά μου, η μαμά μου είχε πάρει ένα βελόνι και είχε πει στις εννιά μέρες θα τρυπήσουμε

-και για εννιά μέρες ούτε σφάζανε... γιατί τότε σφάζανε κοτόπουλα και τέτοια, οπότε ούτε σφάζανε... έτσι σαν πένθος...

Μοιρολόγια;

-Εμείς εδώ όχι, δεν είχαμε τέτοια.. και τα μνημόσυνα στα τρία και στα εννιά.. στα τρία πήγαιναν με λαγγίτες... και στα γεννητούρια και στο θάνατο με λαγγίτες..

-Ναι, στις τρεις μέρες λένε πάς με λαγγίτες στον τάφο να τον ξυπνήσεις

-στις εννιά μέρες μετά... κάνανε τραπέζι σπίτι..

-ακόμα και στην κηδεία κάνανε τραπέζι, την ημέρα της κηδείας ψάρι τηγανίζουμε και φασόλια και σε όλα τα μνημόσυνα είχε ψάρια και ήταν αυτές που σήκωναν τη μαλάθα ας πούμε και όποιος σήκωνε στην κηδεία, θα σήκωνε στα εννιά, στα σαράντα, σε όλα, σε όλα τα μνημόσυνα η ίδια γυναίκα, δυο ήταν συνήθως οι γυναίκες, οπότε οι ίδιες γυναίκες, η μια το σιτάρι, η άλλη τα ψωμάκια..

Ποιες ήταν αυτές;

Συγγενείς της οικογένειας...

Τα κόλλυβα πότε τα έκαναν;

Από βραδύς, αυτοί που ξενυχτούσαν..

-καλά αυτοί τι πρωτοκάνανε; Ψωμάκια; Κόλλυβα; Το νεκρό;

-όλοι μαζί, όλο το χωριό βοηθούσε τότε, τι νομίζεις, όλοι βοηθούσαν τότε, και λάκκο ακόμα αυτοί άνοιγαν μόνοι τους...

-να σου πω και κάτι ακόμα που ξέρω, βάζανε μια κανάτα με νερό και λουλούδια και την έπαιρνε την κανάτα μια γυναίκα ή άντρας ό, τι ήταν φίλος του νεκρού ή φιλενάδα και το είχανε για να πίνουνε νερό στο σπίτι... τη έδιναν την κανάτα δηλαδή σε φίλο...

-βάζανε μια κανάτα με λουλούδια στην εκκλησία στα σαράντα νομίζω και μετά τη δίνανε στο πιο αγαπητό φίλο, στις γυναίκες δίνανε και ποδιές και πετσέτες μετά δίνανε σ' αυτόν που έσκαβε, σε αυτούς που τον σήκωσαν τον νεκρό, στις γυναίκες που βοηθούσαν...

-και ακόμα και τώρα γίνεται αυτό, αλλά δεν δίνουν όλοι τώρα

-επίσης ντύνανε το νεκρό ανάλογα, για παράδειγμα αν η κοπέλα ήταν θεός φυλάξει ανύπαντρη τη ντύνανε νύφη και στον ελεύθερο βάζανε στέφανα.. ενώ τους άλλους με τα καλά τους τα ρούχα... και παπούτσια πάντα καινούργια

-ναι παπούτσια πάντα καινούργια

Ποιος περιποιούνταν το νεκρό;

-η οικογένεια, όποιος άντεχε...

Πώς ανακοινώνονταν στο χωριό;

-χτυπούσε η καμπάνα, ρωτούσανε όλοι ποιος, ποιος κι έτσι, αυτό το ρόλο παίζει η καμπάνα κι έμεινε και τώρα, για να μάσει το χωριό

-αλλά η καμπάνα δεν χτυπούσε μετά τη δύση του ηλίου, άμα πέθαινε κάποιος βράδυ, το πρωί μετά χτυπούσε

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

-και τώρα έτσι είναι, μετά τη δύση δε χτυπάει η καμπάνα...

Βάζατε τίποτα στο νεκρό;

-τα προσωπικά του αντικείμενα, δηλαδή αν ήταν κάποιος καπνιστής του βάζανε ένα πακέτο τσιγάρα..

Εγώ ξέρω ότι βάζατε και ένα καρφί στο φέρετρο για να μην βρικολακιάσει...

-α, ναι, στο χώρο όχι στο φέρετρο, στο σπίτι μέσα, άλλοι στα πιάτα, άλλοι αλλού..

-ναι και μένα η πεθερά μου όταν πέθανε, χτύπησαν ένα καρφί...

-και το καντήλι σαράντα μέρες δεν έσβηνε... μέχρι η ψυχή να...

-βάζαμε και μια τρύπια δεκάρα για να φύγει ο νεκρός...

Τι βάζανε πάνω στον τάφο;

-τίποτα ιδιαίτερο... το νεκροταφείο ήτανε στην πάνω Λεύκη και στην Αγία Παρασκευή και στον Άγιο Αθανάσιο, για την Κάτω Λεύκη ήταν του Αγίου Αθανασίου και για την Πάνω η Αγία Παρασκευή... δεν είχαμε τότε μάρμαρα, δυο πέτρες και κεραμίδι εκεί που είναι το κεφάλι για να ανάβουμε το κεράκι και έναν ξύλινο σταυρό

-όχι όλοι, εμένα ας πούμε η γιαγιά μου που είναι πάνω στην Αγία Παρασκευή, σταυρό δεν έχει...

Εσείς πότε πάτε στα μνήματα στους νεκρούς;

-Το ψυχοσάββατο...

-πας με σιτάρι, ψωμί... κόλλυβα

-τρία ή τέσσερα είναι;

-δύο είναι τα επίσημα και ένα που δεν είναι τόσο.. αποκριά [Αγίου Θεοδώρου], Αγίου Πνεύματος και Άγιο Δημήτριο...

-εμείς εδώ στη Μακεδονία έχουμε τρία, στην άλλη Ελλάδα έχουν δύο, και έχουμε σιτάρι και ψωμί.. ψωμάκια..

-θα σου πω εγώ που θυμάμαι τη γιαγιά μου που πήγαινε με την κουνιάδα παλιά στα νεκροταφεία τότε.. ψωμάκι, μέλι, ψάρι, αυτά ήτανε.. και χαλβά άμα είχανε..

-το ψάρι ναι, και φρούτα άμα είχανε, τα βάζανε στη μαλάθα και τα μοίραζαν στον κόσμο..

-αυτές παίρναν τη μαλάθα και πήγαινε η καθεμιά, στην εκκλησία...

-δεν είχες πολλά πράγματα τότε όπως σήμερα, θα είχε πέντε ψάρια, εφτά ας πούμε και αντάλλαζες...

-ναι οι ψυχές το δέχονται από κάτω, βλέπουν από πάνω και σου λένε, α, με ταΐζει τώρα..

Πότε τους βγάζανε τους νεκρούς;

-μετά από πολλά χρόνια, η Αγία Παρασκευή είχε οστεοφυλάκιο, αλλά να ξες παλιά δεν τους βγάζανε καθόλου, μόνο όταν γέμιζε και δεν είχε χώρο τους βγάζανε

-κοίτα τους βγάζανε για πρακτικούς λόγους αλλά έπρεπε να περάσουνε εφτά χρόνια...

-αλλά δεν υπήρχε αυτό να επιβάλλεται να γίνει εκταφή για κάποιο λόγο, άλλους τους άφηναν και για πάρα πολλά χρόνια..

-εμένα εδώ πάνω στην Αγία Παρασκευή είναι θαμμένος ο προπάππος μου, αυτός ήταν ένας άνθρωπος πάρα πολύ καλός, όλο έδινε, σιτάρι τα πάντα και πέθανε μετά και τον έθαψαν στην Αγία Παρασκευή, στα πέντε χρόνια στα εφτά τον ξέθαψαν και δεν είχε λιώσει και μυροβολούσε, όλη η Αγία Παρασκευή μυροβολούσε και όλοι άρχισαν να προσκυνάνε γιατί αυτός ήταν καλός άνθρωπος, πάνε μετά ξεθάβουν τη γυναίκα του, αυτή δεν μύριζε γιατί δεν έδινε ήταν τσιγκούνα..

-ακούστε τώρα, όταν πέθανε ο πεθερός μου, η κουνιάδα μου άναβε το καντήλι κάθε μέρα και έλεγε η πεθερά μου «τι ανάβετε τώρα το καντήλι, πάει ο άνθρωπος πέθανε τώρα, πάει τόσο λάδι, εγώ αν πεθάνω δεν θέλω τίποτα να μου κάνετε, μόνο μη μου βάλετε κανά μάρμαρο από πάνω και με είναι βαρύ»..

-και τώρα μας παρακολουθούν οι ψυχές... (..) έχω ένα παππού και μου το είπε και η μάνα μου και η γιαγιά μου που του ανοίξανε τον τάφο, και ρωτάω «είναι αλήθεια» και μου λένε είναι αλήθεια και μυροβολεί ακόμα στην Αγία Παρασκευή

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Συνέντευξη_8

Φύλο Α = άνδρας Γ = γυναίκα	Έτος γέννησης	Τόπος Γέννησης	Τόπος Κατοικίας	Επάγγελμα	Ημερομηνία Συνέντευξης	Τόπος/χρόνος Συνέντευξης
Ομαδική Συνέντευξη, 10 Γυναίκες	1945 έως 1960	Κυρίως Άνω Λεύκη και Λεύκη	Κάτω Λεύκη	Γουверνιάτριες και συνταξιούχες	26-11-2017	Στο κτήριο του 'Συλλόγου' 20.00-23.00μμ.

4 Δεκεμβρίου είναι της Αγίας Βαρβάρας, είχατε κάποιο έθιμο τις μέρες αυτές;

Σήμερα δεν ξέρω... παλιά είχαμε του Αγίου Νικολάου... βράζαμε καλαμπόκι στον Άγιο Χριστόφορο Πάνω, πηγαίναμε εκεί οι γυναίκες όλες με ένα δίσκο, με καλαμπόκια βρασμένα και όταν τελείωνε η εκκλησία, ανέβαιναν εκεί... ο Άγιος Χριστόφορος είχε κάτι σκαλιά έτσι... τώρα είναι χαλασμένα.. για να χτυπάνε την καμπάνα πάνω.. και ανέβαιναν οι γυναίκες όλες θυμάμαι και μας το ρίχνανε το καλαμπόκι έτσι.. σαν τις κότες.. και τρέχαμε εμείς τα παιδάκια τρώγαμε βρασμένο καλαμπόκι... έτσι έθιμο το είχαμε μετά τη λειτουργία... αυτό θυμάμαι...

Τα Χριστούγεννα τι έθιμα είχατε;

Πάντα πριν τα Χριστούγεννα σφάζανε τα γουρούνια.. γουρουνοχαρά.. και σήμερα έχουμε.. τσιγαρίδες, αυτά.. έτσι κάνανε ο καθένας είχε το σπίτι του με το γουρουνάκι του, το έσφαζε και... και μετά όποιος γιόρταζε όλο το χωριό περνούσε από αυτόν που γιόρταζε... έκανες μια κάσα λουκούμια και άμα ήταν λίγο μεγάλα τα έκοβες στη μέση για να φτάνουνε... στραγάλια.. όλη Λεύκη περνούσε από το σπίτι από αυτόν που γιόρταζε για κέρασμα.. για χρόνια πολλά... μόλις γέμιζε το δωμάτιο, είχαμε δυο δωματιάκια μικρά, φεύγανε οι μισοί, σου λένε φεύγουμε από εδώ τώρα γέμισε... (...) δώρα δεν υπήρχαν δεν πήγαινε κανένας δώρο.. έβγαζες κάστανα, στραγάλια, λουκούμια... κερνούσανε και κρασί και λικέρ και συνήθως παίρνανε το λικέρ το πράσινο.. μέντας..

(.....)

(Για την παραμονή Πρωτοχρονιάς ντύνονταν καρναβάλια)

...είχε ντυθεί έτσι, από μέσα είχε βάλει τον Ηλία.. τραβούσαν το σχοινί είχε βάλει από ένα γαϊδούρι το κεφάλι ο πατέρας μου έτσι.. και το τραβούσε και άνοιγε το στόμα το γαϊδούρι.. και όποιος είχε καπέλο πήγαινε και ο Ηλίας τραβούσε το σχοινί.. δεν έβλεπες! Σκυμμένος κάτω.. ο πατέρας μου ήταν πολύ τέτοιος σε αυτά.. και ένας άλλος από πίσω δεν ξέρω ποιος ήτανε, ήτανε πιο ψηλός δύο άτομα όλοι, τραβούσαν το σκοινί άνοιγε το στόμα η καμήλα (...)

Ντύνονταν ζώα στα καρναβάλια;

Όχι, έτσι ντύνονταν.. ντύθηκε αυτός μια καμήλα για να γελάει το χωριό, με όργανα.. καμήλα αληθινή με καμπούρα.. καρναβάλια ντύνονταν παραμονή Πρωτοχρονιάς, λέγανε το βράδυ τα κάλαντα και δεν ξέρω αν ήταν μόνο Λευκιώτες, γιατί έρχονταν και από τη Μεσοποταμία χτυπούσανε τις πόρτες να τους ανοίξουνε ντυμένοι μαύροι με ποδιές... σαν τη Νάουσα που είναι αυτοί.. πως τους λένε... μπούλες... αλλά όχι με μάσκες που ντύνονται.. (...) εμείς μια χρονιά με τη Χρυσούλα ντυθήκαμε παππούς και γιαγιά! (...) εγώ είχα γίνει μπάμπω.. είχα βάλει μια μάσκα από πάνω, αλλά τι είχα κάνει εγώ, έβαλα καμπούρα και έβαλα και μια κοιλιά, έγκυα.. μπάμπω έγκυα! Πήρα και βραβείο...

Ποιες ηλικίες ντύνονταν καρναβάλια;

Τι εγώ παντρεμένη ήμουν όταν ντύθηκα.. καρναβάλια παλιά βγαίνανε οι μεγάλοι δεν ντύνονταν οι μικροί, τώρα όμως οι μικροί βγαίνουν πιο πολύ... (...) και τότε μόνο τραγούδια έπαιζαν εσύ δεν μιλούσες καθόλου για να μην σε καταλάβουν... όλους τους αρέσει αλλά τώρα [οι μεγάλοι] κανείς δεν ντύνεται, ντρέπονται, τους φαίνεται κάπως...

(...)

Τι φαγητά κάνατε τα Χριστούγεννα;

Σαρμάδες και τηγανιά.. αυτά.. είχαμε και τσιγαρίδες από τα γουρούνια, πατάτες στο φούρνο... εκκλησία πηγαίναμε Χριστούγεννα, Πρωτοχρονιά και τα Φώτα απαραιτήτως, τώρα δεν πάνε πολύ, όλοι βαριούνται...

Κάνανε κάτι στα ζώα για γούρι;

Κάνανε, κάνανε τώρα δεν θυμάμαι τι ακριβώς, για τη Πρωτοχρονιά κάτι τους βάζανε... εμείς σκαλίζαμε και τη φωτιά τη Πρωτοχρονιά, το θυμάμαι εγώ το έκανε η γιαγιά μου.. για τα ζώα... ραντίζανε με αγιασμό τους στάβλους, τα ζώα.. τα πάντα ραντίζανε και τώρα το κάνουν.. και τα αμπέλια... παλιά είχε ο καθένας το αμπέλι του και είχαμε και τέσσερα αποστακτήρια... στα σπίτια είχε ο καθένας

(...)

Πες μου λίγο για το γάμο, για την κουλούρα που έλεγες

Αυτό γινότανε μετά τη στέψη, ο χορός.. χορεύει η νύφη μπροστά, ο κουμπάρος... τη χορεύει ο μπράτης και μετά μοιράζει σε όλο τον κόσμο που είναι εκεί, κατάλαβες;

Υπάρχει συγκεκριμένος χορός που χόρευε η νύφη;

Όχι, όχι, ό, τι θέλει ο μπράτιμος και το κρατάμε ακόμα αυτό.. το έχουμε δηλαδή ακόμα αλλά από τότε είναι αυτό...

(....)

Ντύνονταν και την πρωτοχρονιά καρναβάλια.. την Αγία Βαρβάρα βράζανε σιτάρι και καλαμπόκι και στον Άγιο Νικόλα το ίδιο και καλαμπόκι βράζανε.. τριάντα που είναι για Ανδρέα... γιατί εμείς βράζαμε πάντα του Άγιου Ανδρέα μια κατσαρόλα καλαμπόκι.. εμένα η μάνα μου βράζει ακόμα..

Το μοίραζαν αυτό;

Όχι, όχι το κάνανε για το σπίτι, μόνο αν ερχόταν κανείς του δίνανε καλαμπόκι με ζάχαρη...

-Εμένα η γιαγιά μου τον Άγιο Νικόλα πετούσε καλαμπόκι στον Άγιο Χριστόφορο από τη σκάλα, μαζί με άλλες γυναίκες, να τώρα σαν να το έχω εικόνα και τρέχαμε εμείς τα παιδάκια να τα μαζέψουμε από κάτω..

Είχατε μπουμπούνες;

Τα Χριστούγεννα όχι, τις απόκριες είχαμε φωτιές και παραμονή πρωτοχρονιάς, τα καρναβάλια γυρίζανε την προπαραμονή το βράδυ, δηλαδή ξημερώνοντας παραμονή το βράδυ γύριζαν το βράδυ οι μεγάλοι και την παραμονή τα Χριστούγεννα το πρωί γύριζαν τα παιδάκια κατάλαβες; Καρναβάλια ντύνονταν την παραμονή το βράδυ οι μεγάλοι πριν αλλάξει η χρονιά, δηλαδή τα καρναβάλια ντύνονταν πριν αλλάξει ο χρόνος έπρεπε να έχουνε γυρίσει..

Τι ντύνονταν;

Τίποτα προβιές και τέτοια... μασκαράδες βρε.. μη φανταστείς ποιος ξέρει τι... και μουτζουρώνονταν... και ξέρεις αυτοί [τα καρναβάλια] κοπανούσαν να μπουν μέσα με ξύλα και οι άλλοι δεν άνοιγαν.... Και μετά τα κερνούσαν για τα κάλαντα, αφού σκάλιζαν τη φωτιά...

-ναι μας έβαζαν στη σόμπα να ανακατέψουμε τα κάρβουνα για να έχουμε... πληθώρα ας πούμε, αρνάκια, πουλάκια αυτά ήτανε τότε.. αυτό που σκαλίζαμε ήταν έτσι σαν κουτάλα με μια τρύπα στη μέση, εγώ το θυμάμαι... και το είχαν και για να κοπανάνε την πόρτα.. εδώ που λένε οι δικοί μας «κόλιεντα μπάμπω, κόλιεντα» με αυτό κοπανούσαν την πόρτα.. και στα καρναβάλια κοπανούσαν και κανα τενεκέ...

-εδώ το χωριό είχε ορχήστρα, οπότε για τότε το έφτιαχναν το γλέντι δεν έπαιρνες χαμπάρι, όλοι χωριανοί ήταν αυτοί...

(...)

Την πρωτοχρονιά έκαναν αγιασμό και στο σπίτι πήγαιναν και κάπνιζαν [πάνω από τις πόρτες που καπνίζουν ένα σταυρό]

(...)

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Το χριστουγεννιάτικο γλυκό ήταν ο μπακλαβάς γι' αυτό και τα Χριστούγεννα όλοι οι φούρνοι ήταν ανοιχτοί..

(...)

Για καλικάντζαρους ξέρετε;

Ναι, ναι.. λέγανε για καλικάντζαρους ότι κόβουνε το δέντρο της γης και θέλουνε να ανέβουνε στη γη και στο τέλος δεν μπορούσανε...

Τα Θεοφάνεια;

(...) την παραμονή τα Θεοφάνεια έκανε λειτουργία κάνει πάλι κάτι κάνει, έκανε αγιασμό και αγιάζει όλα τα σπίτια (...) πάνε από την προηγούμενη μέρα σε όλα τα σπίτια οπότε μετά την επόμενη παγαίνανε κανονικά με το σταυρό και αυτά

(...)

Του Αγίου Τρύφωνα βγαίναμε με τα κουδούνια για να διώξουμε τα ποντίκια από τους αγρούς, παίρναμε τα κουδούνια από τα πρόβατα και τρέχαμε στα χωράφια, να διώξεις τα ποντίκια για να είναι το χωράφι καρποφόρο

Εκείνη τη μέρα δούλευαν;

Εγώ ξέρω ότι του Συμεών δεν δούλευαν.. και νομίζω ακόμα.. του Συμεών είναι νομίζω μετά τις γιορτές... εγώ ήμουν έγκυος και μου είπανε δεν κάνει να τρυπήσεις, δεν κάνει να κεντήσεις τίποτα... και επίσης την ημέρα της Υπαπαντής ό, τι καιρό κάνει, θα είναι έτσι για τις υπόλοιπες σαράντα μέρες, δηλαδή όπως θα πάει ο καιρός για όλο το εικοσιτετράωρο, έτσι θα πάει ο καιρός... μια φορά χιόνιζε εκείνη την ημέρα και μετά για σαράντα μέρες χιόνιζε...

Τον Άγιο Χαράλαμπο;

Δεν κάναμε πανηγύρι αλλά είχε πάρα πολύ κόσμο και μικροπωλητές πολλούς και άφηναν και ρουχαλάκια...

Σαρακοστή;

Νηστεία.. οι γιαγιάδες κρατούσανε τριήμερο τίποτα ούτε νερό, ή το τριήμερο μόνο νερό πίνανε τίποτε άλλο, η γιαγιά μου κράτησε νηστεία όλο το Πάσχα και στο τέλος την πήγανε στην αγκαλιά, κόντεψε να πεθάνει, σε όλη τη νηστεία μόνο ψωμί έτρωγε και νερό και άλλη φορά από τότες δεν κράτησε νηστεία καμιά φορά, μόλις της έλεγε για νηστεία έλεγε «φύγε από εδώ, εγώ κόντεψα να πάω στον άλλο κόσμο».... Αλλά τριήμερο κρατούσανε.. για το Πάσχα νομίζω..

Την Καθαρά Δευτέρα;

Βγάζανε να πλύνουνε ταψιά.. τέτοια... για την αποκριά είχαμε μπουμπούνες, την προηγούμενη μέρα, πηγαίνουν στους γονείς οι ελεύθερες κοπέλες και προσκυνάνε τους γονείς και οι παντρεμένες τα πεθερικά, εκείνη τη μέρα είναι οι μπουμπούνες το βράδυ, είχαμε και όργανα... και στα δύο χωριά, στην Πάνω Λεύκη υπήρχε και ανταγωνισμός ποιος θα ανάψει πρώτος, βάζανε φωτιά στα λάστιχα τα πετούσανε στα δέντρα και όποια άναβε... την επόμενη μέρα Καθαρά Δευτέρα καθαρίζαμε το σπίτι και άρχιζε η νηστεία...

Το Πάσχα;

Του Λαζάρου το γιόρταζαν των Βαΐων ξέρεις, και τότε άρχιζαν οι ετοιμασίες.. την Πέμπτη βάφαμε αυγά και επίσης αυγά βάφαμε και της αποκριάς, αλλά τότε τα βάφαμε για τους νεκρούς... τα βάφαμε τα αυγά με φύλλα κρεμμυδιού...

Και τα πηγαίνατε και στα μνήματα;

Όχι... άμα ερχόταν κάποιος λέγαμε ότι είναι για τους νεκρούς... μετά τη Μεγάλη Παρασκευή κανονικά, επιτάφιος όλα, στο χωριό γύρω, γύρω μόνο, όχι στα χωράφια (...) και την Κυριακή είχαμε τραπέζι ο καθένας στο σπίτι του... μετά το Άγιο Γεώργιο λειτουργούσαμε τον Άγιο Δημήτριο δεν κάναμε τίποτα την παραμονή... είχε ένα δέντρο έξω από την εκκλησία, παίρνανε τριχιά, τη δένανε στο δέντρο και πήγαιναν οι κοπέλες και κάνανε κούνια και... ποιον θα πάρουν... διάλεγαν... του Αγίου Γεωργίου, τον Αι Γιώργη λειτουργούσε η εκκλησία...

Δεν κάνατε τίποτα άλλο; Πίτες ας πούμε...

Πίτες κάναμε την Αποκριά πάλι για τους νεκρούς, αυγά, πίτα... γλυκές πίτες, αυτές τις γυριστές που είναι.. το κάνανε έτσι και πήγαιναν στην εκκλησία...

(...)

Εμείς τον Αι Γιάννη πηγαίναμε τα κορίτσια στη βρύση, έπρεπε να πας να φέρεις νερό αμίλητη από τη βρύση... (...) του Αι Γιαννιού ήταν κλήδονας... έπρεπε να πας αμίλητη και να σε έβλεπε κάποιος στο δρόμο δεν του έλεγες ούτε καλημέρα ούτε τίποτα... είχαμε δύο βρύσες στο Πάνω το χωριό, την «Ορέσκη» και η άλλη «Κοϊάκισα»... Ορέσκη τη λέγαμε επειδή εκεί είχε καρυδιές... και δεν έπρεπε να μιλήσεις γιατί θα σου παίρνανε τη φωνή... ξέρω εγώ... οι νεράιδες...

Βάζατε τίποτα κάτω από το μαξιλάρι για να δείτε ποιον θα παντρευτείτε;

Όχι τον Αι Γιάννη, τον Αι Θόδωρο βάζαμε, όταν βράζανε το καλαμπόκι με ζάχαρη που το τρώγαμε, το βράδυ έβαζες κάτω από το μαξιλάρι για να δεις ποιον θα πάρεις, το καλαμπόκι έβαζες... τα κορίτσια..

Τον Άγιο Χριστόφορο;

Τον Άγιο Χριστόφορο γινόταν πανηγύρι στον Άγιο Χριστόφορο Πάνω (...) τη μέρα της Πεντηκοστής, επισκεπτόμασταν τα μνήματα και πηγαίναμε φύλλα καρυδιάς γιατί τότε υποτίθεται μαζεύονται οι ψυχές ενώ μέχρι τότε είναι ελεύθερες για πενήντα μέρες είναι ελεύθερες... και πάμε τότε στα μνήματα... γινότανε εσπερινός και τρισάγιο...

Την Αγία Τριάδα;

Το γλέντι γινότανε Πάνω στο χωριό, τώρα γίνεται αυτό να είναι τριήμερο το γλέντι, παλιά την παραμονή, πήγαινε όλο το χωριό πάνω στην εκκλησία, σταματούσαμε στο Σταυρό, εκεί ψήνανε τα αρνιά τους όλα, όλο το γλέντι γινόταν εκεί, είναι έθιμο να ανέβεις με τα πόδια και είναι μεγάλη ευλογία να ανέβει κανείς με τα πόδια, το είχαν για καλό να ανέβουν με τα πόδια... γινόταν η λειτουργία πάνω και μετά κατέβαιναν [στο Σταυρό] όπου η κάθε οικογένεια είχε το δικό της δέντρο, εκεί ψήνανε το αρνί.. εδώ, το Πάσχα δεν ψήνανε αρνί, μόνο της Αγίας Τριάδας σούβλιζαν, μόνο τότε βάζανε σούβλα ή και όταν βγαίνανε πρωτομαγιά και όχι εργατική πρωτομαγιά, το Μάιο γιορτάζουμε με λουλούδια και με αυτά... κατάλαβες; Δεν είναι ότι επειδή ήταν Πάσχα σούβλιζαν αρνί, μπορεί να είχαν δύο αρνιά αλλά τα βάζανε στο φούρνο... μόνο την Αγία Τριάδα βάζανε σούβλα.. πριν γίνει ακόμη εδώ η εκκλησία της Αγίας Τριάδας, ακόμη και αυτοί που είχανε κατέβει πάλι πήγαιναν πάνω την ημέρα της Αγίας Τριάδας... το πανηγύρι με όργανα γινόταν στον Σταυρό, την Κυριακή.. της Πεντηκοστής.. την ημέρα του Αγίου Πνεύματος, στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας απλά ήταν μεγάλη γιορτή δεν είχε όργανα, από την εκκλησία της Αγίας Τριάδας περνούσε όλος ο νομός, γλέντι δεν είχε, όργανα μπορεί να έβαζε μόνο κανένα καφενείο γιατί μπορεί να έψηνε... γλέντι δεν είχε.. αλλά ανέβαινε κατέβαινε τόσος κόσμος για να προσκυνήσουν, ήτανε πολύ μεγάλη γιορτή, η πιο σημαντική... Και είχε πολλή μεγάλη κίνηση, και όλοι λέγανε αυτοί που ερχόταν πάμε στη Λεύκη να φάμε «πεσενίτσας» γιατί είχε τέτοια εδώ.

Τον Προφήτη Ηλία;

Ανεβαίναμε πάλι πάνω και εκκλησιαζόμασταν στην εκκλησία του Προφήτη Ηλία...

Γιατί είναι χτισμένος εκεί ψηλά;

Είναι γενικά ο Προφήτης Ηλίας, η εκκλησία χτίζεται πάντα ψηλά.. (...) γιατί ο Προφήτης Ηλίας ήθελε να φύγει από τη θάλασσα και πήρε ένα κουπί μαζί του, και είπε θα πάω να μείνω εκεί που οι άνθρωποι δεν θα ξέρουν τι είναι αυτό, και μόλις ανέβηκε ψηλά και του είπαν αυτό είναι ξύλο, γιατί δεν ξέρανε τι είναι, τότε έμεινε εκεί, έτσι και οι δικοί μας τη χτίσανε ψηλά...

Στην Αγία Παρασκευή;

Την Αγία Παρασκευή.. και εκεί γινότανε πανηγύρι.. είχε οστεοφυλάκιο, γινότανε λειτουργία...

Τον δεκαπενταύγουστο τι κάνετε;

Εγώ όταν ήρθα στις αρχές στη Λεύκη πήγα δεκαπενταύγουστο στην εκκλησία και δεν ήταν κανείς! Ούτε ένας άνθρωπος...

Στολίζατε τον επιτάφιο;

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Όχι, για την Παναγία όχι...

-σου λέω άνθρωπο δεν είχε όχι να στολίζουν...

Δηλαδή δεν έχετε ή είχατε κάτι;

Όχι, λειτουργία κανονικά.. νηστεία.. ό, τι κρατάει ο κόσμος...

Στις οχτώ Σεπτεμβρίου;

Τα γενέθλια της Παναγίας εγώ προσωπικά έχει δύο χρόνια που τα έμαθα ότι είναι τότε....

-να σου πω αυτά τα χωριά που έχουνε εκκλησία της Παναγίας τη γιορτάζουν πιο πολύ τώρα εμείς εδώ που δεν έχουμε δεν τη γιορτάζουμε τόσο...

Στις 14 Σεπτεμβρίου; Της Υψώσεως του Σταυρού;

Στην Κορομηλιά πηγαίναμε γιατί έχει εκκλησία του Σταυρού (...) τα σπίτια τα σταυρώνουμε [με καπνό] όταν γυρνάμε από την ανάσταση, τη μέρα του Σταυρού πηγαίναμε στην Κορομηλιά με βασιλικό, το έπαιρνε ο παπάς και μοιράζεται μετά στον κόσμο...

Αγίου Δημητρίου, 26 Οκτωβρίου;

Πηγαίναμε στον Άγιο Δημήτριο και λειτουργούσαμε την εκκλησία... (...) Για τα Χριστούγεννα κρατάμε νηστεία και σου λέω κρατούσαν και το τριήμερο

(....)

3. Αποσπάσματα εθνογραφικού ημερολογίου

18 Σεπτεμβρίου 2016

Ξύπνησα πολύ αγχωμένη, καθώς σήμερα θα ήταν και η πρώτη μου μέρα στη Λεύκη. Το άγχος μου οφείλονταν κυρίως στις αντιδράσεις που θα προκαλούσε η άφιξή μου στον Ιερό Ναό Αγίας Τριάδας μια 'τυχαία' Κυριακή σαν κι αυτή, αλλά και το γεγονός της ίδιας μου της ύπαρξης μέσα σε εκκλησία, καθώς όλες τις προηγούμενες φορές που είχα επισκεφτεί εκκλησία συνοδευόμουν πάντοτε από συγγενικά μου πρόσωπα. Μόνη μου δεν είχα πάει ποτέ. [...] Στη Λεύκη είναι αδύνατο να 'πετύχεις' μη- κάτοικο στο χωριό οποιαδήποτε μέρα του έτους πλην του τριήμερου εορτασμού προς τιμήν της Αγίας Τριάδας, όπου λαμβάνει χώρα και το πανηγύρι της κοινότητας. Επίσης πολύ δύσκολα συναντά κανείς ανθρώπους στη δική μου ηλικία στην εκκλησία μια τέτοια 'τυχαία' Κυριακή του χρόνου. [...]

Πράγματι, κατέβηκα από το αυτοκίνητό μου περπάτησα τον πέτρινο διάδρομο μέχρι την είσοδο της εκκλησίας και πέρασα το κατώφλι της εξώπορτας. Μπαίνοντας στον νάρθηκα του ναού και καθώς προχωρούσα με βήμα γοργό προς το εσωτερικό του, έβγαλα με μηχανικές κινήσεις τα γυαλιά ηλίου μου και τα τοποθέτησα στην κορυφή του κεφαλιού μου –ασυναίσθητα σχεδόν. Τότε άκουσα κάποιον από τα αριστερά μου να λέει κάτι μέσα από τα δόντια του και κοντοστάθηκα απότομα. Ήταν ένας ηλικιωμένος κύριος ο οποίος στεκόταν πίσω από τον πάγκο με τα κεριά. 'Είναι ο επίτροπος' σκέφτηκα. Στην πραγματικότητα δεν γνωρίζω αν ήταν 'επίτροπος' ο άνθρωπος, θυμάμαι όμως κάπως αμυδρά τη γιαγιά μου να προσφωνεί κατ' αυτόν τον τρόπο 'τον άνθρωπο πίσω από τα κεριά', τις ελάχιστες φορές που επισκεφτήκαμε μαζί εκκλησία. Αφού με κοίταξε γεμάτος απορία, με ρώτησε ποια είμαι και ενώ εγώ του απαντούσα διαισθάνθηκα ξαφνικά ότι περίμενε να πάρω κεριά. Άρχισα λοιπόν να ψάχνω κέρματα στην τσάντα μου, στο πορτοφόλι μου, στις τσέπες της τσάντας μου, στα τσεπάκια του μπουφάν, για να βρω τελικά στην αριστερή τσέπη του παντελονιού μου ένα πενηντάλεπτο. Ο 'επίτροπος' συνέχιζε να με κοιτάει αυτή τη φορά με μεγαλύτερη απορία, μάλιστα τώρα είχε αλλάξει και η στάση του σώματός του: στέκονταν όρθιος, συνοφρυωμένος, με σταυρωμένα μπροστά στο στήθος χέρια, ενώ το βλέμμα του είχε μια δόση θλίψης, συμπόνιας και απορίας –ναι, σίγουρα απορίας. Εγώ από την άλλη βρίσκοντας το πενηντάλεπτο ξαναβρήκα και το χρώμα μου, ενώ η αναπνοή μου βρήκε ξανά τον κανονικό της ρυθμό. Το έπιασα σφιχτά στην παλάμη μου και γεμάτη χαρά το έριξα μέσα από την μικρή εγκοπή στο παγκάρι. Τότε πήρα το πιο μικρό σε μέγεθος κεριά και κατευθύνθηκα προς τα δεξιά, έτσι ώστε να το τοποθετήσω μαζί με τα υπόλοιπα αναμμένα κεριά. Φτάνοντας κοντά στο μέρος με τα αναμμένα κεριά, άναψα και το δικό μου και αφού το στερέωσα καλά στην άμμο για μην πέσει, έστρεψα το σώμα μου για να φύγω, με κατεύθυνση και πάλι το εσωτερικό του ναού, που ήταν και ο αρχικός μου προορισμός. 'Έχεις εδώ κάποιον πεθαμένο;' Ακούω και πάλι τον 'επίτροπο' πίσω από την πλάτη μου να ρωτάει. Κοντοστέκομαι και πάλι και αυτή τη φορά είμαι εγώ αυτή με την απορία. 'όχι' καταφέρνω να ψελλίσω, 'γιατί;'. 'Γιατί άναψες το κεριά στο χαμηλό' λέει και δείχνει με προτεταμένο χέρι τα μανουάλια, τα οποία τελικά ήταν δύο, ένα χαμηλότερο και ένα πιο ψηλό. 'το ψηλό είναι για τους ζωντανούς το χαμηλό για τους πεθαμένους' λέει. 'Συγγνώμη' απαντώ δειλά 'δεν το γνώριζα'. Ο 'επίτροπος' συνεχίζει να με κοιτάει για μερικά δευτερόλεπτα ενώ ταυτόχρονα τον κοιτάω κι εγώ. Δεν ξέρω τι να κάνω. Τελικά επιστρέφω στα μανουάλια παίρνω ένα κεριά από το χαμηλό, γιατί δεν θυμόμουν ποιο ήταν το δικό μου, το τοποθετώ στο ψηλό μανουάλι και περπατώ αποφασιστικά προς το εσωτερικό του ναού. Τότε ο 'επίτροπος' ακόμη πιο αποφασιστικά μου κάνει νεύμα δείχνοντας προς τις εικόνες. Το μήνυμα ήταν ξεκάθαρο: έπρεπε να φιλήσω και τις εικόνες πριν μπω στο

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

ναό. Εν τω μεταξύ αρχίζω να απελπίζομαι. Θέλω να φύγω. ‘τι πειράζει να ξεκινήσω την επόμενη Κυριακή;’ σκέφτομαι... Ξαφνικά θυμάμαι τη γιαγιά μου και τα λόγια της, τις φορές που τη συνόδευσα στην εκκλησία ‘τρεις εικόνες θα φιλήσεις και τρεις φορές θα κάνεις το σταυρό σου’. Πράγματι, φίλησα τρεις εικόνες και έκανα τρεις φορές το σταυρό μου. Ο ‘επίτροπος’ δεν αντέδρασε επομένως υπέθεσα πως και σ’ αυτό το χωριό ισχύουν οι ίδιοι κανόνες. Έπειτα μπήκα τελικά στο ναό. [...]

Εκεί με περίμενε μια κυρία, την οποία είχα ενημερώσει από την προηγούμενη μέρα για την άφιξή μου. Με χαιρέτησε εγκάρδια, με φίλησε σταυρωτά και μου έδειξε απλώνοντας το δεξί της χέρι το κτήριο του ‘Σύλλογου’ που βρίσκεται ακριβώς δίπλα στην εκκλησία, ‘εκεί θα μαζευτούμε μετά οι γυναίκες για καφέ’ είτε ‘κι εσύ θα ‘ρθεις μαζί μου να τις γνωρίσεις, να ξέρεις όμως δεν είναι πολλές αυτές που έρχονται κάθε Κυριακή εκκλησία, καμιά δεκαριά σταθερές, οι άλλες πότε έτσι πότε αλλιώς’. ‘Εντάξει’ της απάντησα. [...]

Αφού πήραμε αντίδωρο κατευθυνθήκαμε προς το ‘Σύλλογο’, έναν χώρο που διαμορφώθηκε για την τέλεση των μνημόσυνων όπως με ενημέρωσαν και λειτουργεί παράλληλα και ως χώρος συγκέντρωσης -των γυναικών κυρίως- ‘για καφέ’ αμέσως μετά την κυριακάτικη λειτουργία.

Αφού συστήθηκα και ανακοίνωσα το λόγο για τον οποίο βρίσκομαι στο χωριό, οι ίδιες με ρώτησαν τι ακριβώς θα ήθελα να μάθω. Τότε κι εγώ, παίρνοντας θάρρος, απάντησα πως θα ήθελα να μου διηγηθούν δικές τους εμπειρίες, ως ‘γυναίκες’, για την εγκυμοσύνη τους, τη λοχεία, το γάμο –τον θάνατο δεν τον ανέφερα, γιατί θεώρησα ότι ήταν πολύ νωρίς ακόμη- και αν υπάρχουν κάποια ιδιαίτερα έθιμα του χωριού σε αυτές τις περιπτώσεις. [...] Μέχρι να ψηθεί και να σερβιριστεί ο καφές η συζήτηση μεταξύ μας εξελισσόταν με ταχείς ρυθμούς και όλες άρχισαν να διηγούνται τη δική τους εμπειρία εγκυμοσύνης, γέννας, γάμου κ.τλ. σε μια προσπάθεια να με βοηθήσουν με ‘την εργασία μου’. Άκουσα όλες τις αφηγήσεις με μεγάλο ενδιαφέρον και προσοχή και γέλασα πολύ με όλες τις ‘ιστορίες’ τους. Μάλιστα όλες οι εξιστορήσεις και οι περιγραφές τους συνοδεύονταν με τις ανάλογες κινήσεις του σώματος –μία εκ των οποίων σηκώθηκε κιόλας προσπαθώντας να αναπαραστήσει επ’ ακριβώς αυτό που περιέγραφε-. Ήταν πολύ αστείο. Ήταν σαν μια παράσταση. [...]

Στη Λεύκη, σκέφτομαι, όλες οι διηγήσεις είναι ευτράπελες. Αυτή τη στιγμή που γράφω στο ημερολόγιό μου ανακαλώ ταυτόχρονα παλαιότερες συναντήσεις με κάποιες από αυτές τις γυναίκες και φέρνω στο μυαλό μου διάφορες συζητήσεις που έκανα μαζί τους για διάφορα θέματα. Σκέφτομαι την εργασία που έκανα στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού το πρώτο εξάμηνο –και πάλι στη Λεύκη- και θυμάμαι τον τρόπο με τον οποίο αυτοί οι άνθρωποι (μου) επικοινωνούσαν διάφορα περιστατικά όπως σκληρές εικόνες πολέμου, φτώχειας κ.τλ. και όλα ήταν ‘αστεία’ [...]

23 Οκτωβρίου 2016

Το πρωί μετά τη λειτουργία τρεις συνομιλητές μου και εγώ είχαμε κανονίσει να ανεβούμε στον παλιό οικισμό της Λεύκης έτσι ώστε να επισκεφτούμε τις εκκλησίες και να ανάψουμε από ένα κερί στους Αγίους. Έτσι λοιπόν μετά τη λειτουργία ξεκινήσαμε να ανεβαίνουμε το βουνό και δεν καθίσαμε για καφέ με τους υπόλοιπους στο Σύλλογο [...] στον παλιό οικισμό έβγαλα πολλές φωτογραφίες και βιντεοσκόπησα το χώρο όσο καλύτερα μπορούσα. Παρατήρησα επίσης ότι στην εκκλησία του Αγίου Χριστοφόρου, μετά την αναστήλωση του ναού, διατήρησαν μόνο μία τοιχογραφία, η οποία μάλιστα ήταν δωρεά από μια κυρία «εκ Χρουπίστης» από το σημερινό Άργος Ορεστικό δηλαδή. Όταν ρώτησα μία συνομιλήτριά μου για ποιο λόγο δεν διατηρήθηκαν και άλλες όμοιες, μου απάντησε ότι δεν γνωρίζει και

ότι ο προηγούμενος παπάς ασχολήθηκε με την αναστήλωση αυτών των εκκλησιών και πως οι παλιές εικόνες είναι κάπου στο χωριό αλλά δεν γνωρίζει που και ποιος τις έχει, μόνο ότι είναι μεγάλης αξίας. Είπε έπειτα: «εμάς το μόνο που μας ένοιαζε Χρύσα ήταν να μην ρημάξουνε οι εκκλησίες μας, να μπορούμε να ερχόμαστε, να προσκυνάμε και να ανάβουμε ένα κερί... πριν τις φτιάξει ο παπάς, είχαν μπει μέσα και τις είχαν καταστρέψει... μη σου πω πώς τις είχαν κάνει δεν θα πιστεύεις». [...]

Στο μεταξύ μου κινήθηκε η περιέργεια να επισκεφτώ τα μνήματα στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής. Η εικόνα που αντίκρισα μου προκάλεσε έκπληξη. Όλα τα μνήματα ήταν σπασμένα, όπως και όλοι οι σταυροί, ενώ παρατήρησα μια προσπάθεια ταφής των θραυσμάτων κάτω από το χώμα. Τότε ρώτησα μία συνομιλήτριά μου για ποιο λόγο έγινε αυτό και εκείνη απάντησε το εξής: «δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα γι' αυτό, γιατί ήταν πιο σημαντικό να φτιαχτούν οι εκκλησίες... αλλά μη νομίζεις ότι έχει νεκρούς από κάτω, τους νεκρούς μας τους πήραμε και τους μεταφέραμε στο οστεοφυλάκιο» [...]

Το βράδυ συναντηθήκαμε και πάλι στο Σύλλογο [...] τότε ρώτησα εγώ εάν ξέρει καμία να μου πει για 'θαύματα' που έχουν γίνει στο χωριό. Η αντίδραση των συνομιλητών μου, μου προκάλεσε έκπληξη καθώς όλες είχαν να μου διηγηθούν από ένα 'θαύμα' μεγάλο ή μικρό που έκανε κάποιος Άγιος/Αγία στις ίδιες ή σε συγγενικά τους πρόσωπα. Για παράδειγμα μια συνομιλήτριά μου 65 περίπου χρονών διηγήθηκε το εξής: «Να σου πω εγώ, αυτά γίνονται και σήμερα, εγώ ως πούμε το 'βλεπα το εκκλησάκι της Αγίας Τριάδας που είναι πάνω στο βουνό, φαίνεται από το σπίτι μου.... Το 'βλεπα κάθε μέρα κι έλεγα θα πάω κι όλο κάτι τύχαινε και δεν πήγαινα... δεν βόλευε... κοιμάμαι που λες ένα βράδυ κι έρχεται στον ύπνο μου μια γυναίκα μαυροφορεμένη και μου λέει: 'όλο λες θα 'ρθεις στο σπίτι μου κι όλο δεν έρχεσαι' την άλλη μέρα Χρύσα να (σταυροκοπιέται) παίρνω τη μάνα μου, 4 Δεκεμβρίου ήτανε, το χιόνι μέχρι το γόνατο κι όμως ανέβηκα και πήγα να ανάψω ένα κερί στην Αγία Τριάδα»

Μία άλλη συνομιλήτριά μου στην ίδια περίπου ηλικία με την προηγούμενη ανέφερε: «έλεγε ο πατέρας μου, όταν ήταν αντάρτες πάνω στο Γράμμο, κρύβονταν σε ένα χαράκωμα από το στρατό που έριχνε με κανόνια απ' την άλλη πλευρά και εκεί που τον πήρε λίγο ο ύπνος, έρχεται στον ύπνο του μια μαυροφορεμένη γυναίκα, η Αγία Παρασκευή ήταν και του λέει: 'πάρε τους άντρες σου από δω αμέσως και φύγετε' τινάζεται ο πατέρας μου πάνω και αρχίζει να τους φωνάζει να φύγουνε. Μερικοί δεν τον πίστεψαν αλλά φύγανε. Μετά από λίγο πέφτουν δύο κανονιές η μία πίσω από την άλλη στο σημείο ακριβώς που κάθονταν πριν από λίγο. Και τότε όλοι πίστεψαν και σώθηκαν»

Λίγο αργότερα η ίδια ανέφερε και πάλι:

«ο πατέρας μου, γυρνούσε βράδυ απ' τα ζώα (εκεί που είναι σήμερα το δασάκι της Μεσοποταμίας) με το γαϊδουράκι με γάλα φορτωμένο και γυρνούσε σπίτι. Εκεί που περπατούσε βλέπει μπροστά του μια πανέμορφη γυναίκα με ξέπλεκα μακριά μαλλιά και φορούσε άσπρα όλη, από πάνω ως κάτω και περπατούσε δίπλα στο ποτάμι. Ο πατέρας μου όμως κατάλαβε ότι ήταν 'σαμοβίλα' και κοντοστάθηκε χωρίς να βγάλει άχνα γιατί άμα μιλούσε θα του έπαιρνε τη φωνή. Μετά που πέρασε αυτή, έφυγε και ο πατέρας μου»

Μια άλλη συνομιλήτριά μου λίγο νεώτερη, 55 περίπου χρονών, συμπλήρωσε:

«έλεγε η γιαγιά μου στο ρέμα κάτω είχε δει μια σαμοβίλα που σήκωνε τα χέρια ψηλά και κατέβαζε το φεγγάρι! Αλλά δεν έπρεπε να μιλήσεις γιατί μετά θα σου έπαιρνε τη φωνή»

Επίσης κάποια είπε:

«κι ο Άγιος Χαράλαμπος κάνει θαύματα, είχε παλιά κάτι σκοινιά όλο ρούχα απλωμένα, τα πήγαιναν εκεί τα άπλωναν και τους γιάτρευε, αυτό είναι αλήθεια... και η Αγία Τριάδα ενώνεται με τον Άγιο Χαράλαμπο και με τον Προφήτη Ηλία και δεν περνάει τίποτα... κανένα κακό... ο Άγιος Χαράλαμπος σε προστατεύει από τις αρρώστιες... αν για παράδειγμα έχει κάποιος σπασμένο πόδι και θέλει να γιατρευτεί, πρέπει να πάει στον Άγιο Χαράλαμπο και να κρεμάσει ένα παντελόνι, αν είναι χέρι τότε ένα γάντι και πάει λέγοντας... εκεί πάνω γινόταν χαμός παλιά από ρούχα και πράγματα και είχε γίνει σκουπιδότοπος... γι' αυτό μετά απαγορεύτηκε αλλά οι άνθρωποι πάλι πάνε και αφήνουν γιατί ο Άγιος γιατρεύει και έχει και νερό θαυματουργό στην αυλή του»

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Τότε εγώ ρώτησα για ποιο λόγο θεωρούν την Αγία Τριάδα πιο ‘σημαντική’ κατά κάποιον τρόπο από τους υπόλοιπους Αγίους της Λεύκης που τους έχουν αφιερώσει τις εκκλησίες και εκείνες μου απάντησαν:

«γιατί η Αγία Τριάδα σώζει όλο το χωριό, έσωσε το χωριό από τους Ιταλούς και πολλές φορές έσωσε όλο το χωριό.. όλες μας έχουμε εικονίσματα σπίτι μας της Αγίας Τριάδας...»

Τότε, με ειλικρινή απορία ρώτησα γιατί έχουν τόσες πολλές εκκλησίες στο χωριό και η απάντηση που πήρα ήταν:

«γιατί εδώ είχε πολύ κακό... όπου έχει πολλές εκκλησίες έχει και πολύ κακό που πρέπει να το διώξουμε... να το καθαρίσουμε το θρώμικο...»

6 Νοεμβρίου 2016

Σήμερα είχα ραντεβού με μια συνομιλήτρια μου στο σπίτι της για να μου παραχωρήσει μια συνέντευξη. Ενώ λοιπόν είχα επικοινωνήσει μαζί της ήδη από τα μέσα της προηγούμενης εβδομάδας, παρατήρησα ότι αρνούνταν πεισματικά να μου δώσει μια ακριβή απάντηση στην ερώτησή μου ‘πού είναι το σπίτι σας ακριβώς;’ η απάντηση που λάμβανα επανειλημμένα όσες φορές επικοινωνήσαμε μέσω τηλεφώνου ήταν ‘έλα και θα το βρεις’. Θα ήθελα επίσης να τονίσω το γεγονός πως η ίδια με είχε καλέσει στο σπίτι της χωρίς κάποια δική μου πίεση, και οικειοθελώς μου παραχώρησε το τηλέφωνο του σπιτιού της με δική της μάλιστα προτροπή να επικοινωνήσω μαζί της, μόλις την κάλεσα –εκτός του πλαισίου του Συλλόγου, όπου υπάρχει και ο ανάλογος ενθουσιασμός- άρχισε να μου παρουσιάζει εμπόδια και δυσκολίες, όπως ότι το Σαββατοκύριακο ‘κρατάει’ τα εγγόνια της και θα ήταν πολύ δύσκολο να την επισκεφτώ. Αποφάσισα λοιπόν να βάλω τα δυνατά μου και να επιμείνω μέχρι την τελευταία στιγμή. Αφού λοιπόν την κάλεσα και πάλι ως μία ύστατη προσπάθεια την Κυριακή το μεσημέρι μου απάντησε θετικά αλλά και πάλι με τον ίδιο τρόπο ‘έλα και θα το βρεις το σπίτι, δεν είναι δύσκολο’. Με λίγα λόγια απέφευγε να μου δώσει την ακριβή τοποθεσία του σπιτιού της.

Φτάνοντας λοιπόν στη Λεύκη, γύρω στις 5.30 το απόγευμα, στάθηκα στην πλατεία του χωριού και την ξανακάλεσα... και τότε συνέβη αυτό το οποίο δεν περίμενα. Δεν απαντούσε στις κλίσεις μου. Αυτή της η συμπεριφορά είχε ως αποτέλεσμα να με εκνευρίσει και να αισθάνομαι έναν τρομερό θυμό, τον οποίο διοχέτευσα στην αναζήτηση του σπιτιού της. Μετά από δύο τηλεφωνικές κλίσεις σε άλλα πρόσωπα, είχα μάθει επιτέλους την ακριβή τοποθεσία του σπιτιού της και καθώς κατευθυνόμουν προς τα εκεί, σκέφτηκα να της ξανατηλεφωνήσω άλλη μία φορά. Αυτή τη φορά απάντησε. Μάλλον θα την ειδοποίησαν, σκέφτηκα. Η ίδια πάντως όταν την συνάντησα δεν δικαιολογήθηκε καθόλου και με δέχτηκε στο σπίτι της σαν να μην συνέβη τίποτε χαμογελαστή και χαρούμενη και καθώς εμένα μου είχε περάσει ο θυμός έπειτα από την εύρεση του σπιτιού της, η συνέντευξή μου εξελίχθηκε πολύ θετικά.

Αφού μπήκαμε στο σπίτι της κατευθυνθήκαμε προς το καθιστικό δίπλα στην κουζίνα (το δωμάτιο για καθημερινή χρήση ενώ το σαλόνι χρησιμοποιείται μόνο σε ειδικές περιπτώσεις όπως π.χ. γιορτές) και αφού με κέρασε καφέ καθίσαμε να τα πούμε. Μου έδειξε επίσης τις εικόνες της που είχε κρεμασμένες στο τοίχο κάτω από τις οποίες υπήρχε ένα καντήλι που το ανάβει συχνά όπως μου είπε. Παρατήρησα το μέγεθος των εικόνων, με μεγαλύτερη και σε κεντρική θέση η εικόνα της Παναγίας και έπειτα, σε μικρότερο μέγεθος πλάι της η Αγία Παρασκευή ενώ υπήρχαν και πολλές άλλες γύρω τους. Τη ρώτησα εάν έχει εικόνα της Αγίας Τριάδας και μου απάντησε: *«εμείς στο εικονοστάσι την Αγία Παρασκευή και την*

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Παναγία έχουμε πιο πολύ» ενώ συνέχισε την προηγούμενη αφήγησή της για κάποιο πρόσωπο με το οποίο συγγένεψε και είναι αρβανίτης από το Λέχοβο και ότι *«εμείς δεν ταιριάζουμε με αυτούς»*.

26 Μαΐου 2018

Το Σάββατο, τη μέρα πριν την Πεντηκοστή είναι μέρα αφιερωμένη στους νεκρούς, είναι Ψυχοσάββατο. Είχα κανονίσει, λοιπόν, από την προηγούμενη εβδομάδα ακόμα, ‘ραντεβού’ μαζί με δύο ακόμα γυναίκες, να πάμε μαζί στην εκκλησία το Ψυχοσάββατο, στις 7.30 το πρωί. Η λειτουργία αυτή τη φορά λάμβανε χώρα στον Άγιο Χριστόφορο, όπου βρίσκονται και τα νεκροταφεία της κοινότητας. Μετά το πέρας της λειτουργίας, εγώ μαζί με τις δύο γυναίκες βγήκαμε έξω, από το πολύ μικρό είναι η αλήθεια, εκκλησάκι πήραμε στάρι (κόλλυβα) και το συνηθισμένο στρογγυλό ψωμάκι με το σταυρό που θυμάμαι πως μοιράζουν στις επιμνημόσυνες τελετές και αρχίσαμε να κατευθυνόμαστε προς τα νεκροταφεία, τα οποία βρίσκονται στον προαύλιο χώρο. Οι άνθρωποι κρατούσαν κεριά και κάποιες γυναίκες κρατούσαν στα χέρια τους φύλλα καρυδιάς, τα οποία όταν φτάσανε στα νεκροταφεία τα ακούμπησαν προσεκτικά πάνω στους τάφους των δικών τους· όχι όπως όταν αφήνει κάποιος ένα μπουκέτο λουλούδια, αλλά αντίθετα, τα ‘άπλωσαν’ πάνω στους τάφους, δίνοντας μου την αίσθηση ότι έφτιαξαν μια πρόχειρη ‘κουβέρτα’, ήταν δηλαδή το ένα μεγάλο φύλλο δίπλα στο άλλο, καλύπτοντας σχεδόν το πάνω μέρος του τάφου. Θα ήθελα πολύ να απαθανατίσω την εικόνα με μια φωτογραφία, αλλά οι γυναίκες που ήμασταν μαζί με απέτρεψαν ευγενικά. [...] Έπειτα, άναψαν όλοι από ένα κεριά στον τάφο των δικών τους, μαζί κι εγώ κι εσύ μην ήξερα σε ποιον ανήκει ο τάφος, αλλά οι γυναίκες μου είπαν ότι δεν πειράζει γιατί η μέρα είναι για τους νεκρούς και ότι αυτοί βλέπουν ‘από κάτω’ και χαίρονται, οπότε δεν πειράζει. Λίγα λεπτά μετά ήρθε ο παπάς και άρχισε να ψάλλει και όλοι έσκυψαν το κεφάλι. Μόλις τελείωσε ο παπάς τον ψαλμό στο νεκροταφείο μπήκαμε όλοι στα αυτοκίνητα και κατευθυνθήκαμε στο ‘Σύλλογο’, το κτήριο δίπλα στην εκκλησία, που συγκεντρωνόμαστε για καφέ μετά την εκκλησία. Πάλι συγκεντρωθήκαμε εκεί για τον ίδιο λόγο, αυτή τη φορά όμως ήμασταν περισσότεροι σε αριθμό, με περισσότερα εδέσματα (στάρι, πίτες, γλυκά κ.τ.λ.) και η συζήτηση περιστρεφόταν γύρω από το πολύ μεγάλο γεγονός της ανάβασης στην Αγία Τριάδα που θα γίνει αύριο, την Κυριακή της Πεντηκοστής.

Κάποια στιγμή και ενώ πίναμε καφέ, ρώτησε κάποιος αν θα ‘λειτουργήσει’ ο παπάς την Αγία Τριάδα (την εκκλησία στο βουνό δηλαδή) όπως και πέρυσι και πρόπερι και ο παπάς απάντησε πως φέτος δεν μπορεί να ανέβει τόσο δρόμο για κάποιο λόγο που δεν άκουσα καλά μες τη φασαρία. Με την απάντηση αυτή έγινε ακόμη μεγαλύτερος ‘χαμός’ και όλοι αγχώθηκαν κατά κάποιον τρόπο και άρχισαν να μιλάνε όλοι μαζί και να λένε μεταξύ άλλων, πως δεν γίνεται τη μέρα της Αγίας να μην λειτουργήσει η εκκλησία της Αγίας Τριάδας (αυτή στο βουνό) και εγώ εκείνη τη στιγμή δεν καταλάβαινα γιατί να μην λειτουργήσει η εκκλησία της Αγίας Τριάδας του χωριού, καθώς στο δικό μου το μυαλό ήταν το ίδιο. Έτσι λοιπόν ρώτησα τη διπλανή μου γιατί πρέπει να λειτουργήσει η ‘πάνω’ κι όχι η ‘κάτω’ εκκλησία αφού και οι δύο είναι αφιερωμένες στην Αγία Τριάδα. Εκείνη, αφού πρώτα με αγριοκοίταξε, μου είπε πως η Αγία Τριάδα θα θυμώσει αν δεν λειτουργήσουμε την μέρα της την εκκλησία της και εγώ παρέμεινα με την απορία μέχρι που άκουσα τον παπά να λέει τελικά πως θα λειτουργήσει την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής στο παλιό χωριό και όλοι οι παρευρισκόμενοι αμέσως ηρέμησαν και συνέχισαν την κουβέντα και τον καφέ τους. Εγώ και πάλι δεν καταλάβαινα. Μάλιστα τώρα ήμουν ακόμη περισσότερο μπερδεμένη, μιας και η λειτουργία θα γινόταν τελικά σε εκκλησία που είναι αφιερωμένη σε ‘άλλη’ στο δικό μου μυαλό, Αγία. Έτσι ρώτησα και πάλι, αυτή τη φορά όμως μια άλλη κυρία, η οποία μου εξήγησε πως ‘δεν πειράζει, γιατί είναι το ίδιο’ και πως δεν πρέπει να λειτουργήσει η εκκλησία του χωριού που

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

είναι αφιερωμένη στην Αγία Τριάδα, για το λόγο ότι 'αυτή την λειτουργούμε κάθε Κυριακή, γιατί είναι κοντά, ενώ οι άλλες δεν λειτουργούνται όλο το χρόνο και τη μέρα της Αγίας Τριάδας πρέπει να λειτουργήσει οπωσδήποτε μία τουλάχιστον από τις άλλες δύο' [...] Σήμερα είναι η δεύτερη μέρα πανηγυριού στο χωριό. Κάθε χρόνο το πανηγύρι διαρκεί τρεις με τέσσερις ημέρες, από την Παρασκευή έως και τη Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος, συνήθως ανάλογα με τον καιρό. Φέτος το πανηγύρι διαρκεί τέσσερις ημέρες.

27 Μαΐου 2018

Σήμερα, Κυριακή της Πεντηκοστής ήταν η μέρα της 'ανάβασης' στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας στο βουνό. 4.30 το ξημέρωμα είχαμε δώσει ραντεβού είκοσι περίπου άτομα για να ξεκινήσουμε την ανάβαση, καθώς χρειαζόμασταν έξι με επτά ώρες για να φτάσουμε στην κορυφή και άρα στην εκκλησία που ήταν ο τελικός μας προορισμός. Οι τρομπέτες ακόμη ηχούσαν από το κέντρο της πλατείας για τους τελευταίους εναπομείναντες του πανηγυριού. Φέτος δεν ανέβηκαν όλοι, γιατί κάποιιοι θα πήγαιναν στη λειτουργία της Αγίας Παρασκευής στο παλιό χωριό. 'Έτσι έπρεπε' μου είπαν κάποιιοι, πρέπει να είναι κόσμος και στην εκκλησία της Αγίας Παρασκευής, ενώ κάποιιοι άλλοι θα ανέβαιναν λίγο αργότερα με αγροτικά αυτοκίνητα μέχρι το σημείο του 'Σταυρού' και από εκεί θα χρειάζονταν μισή με μία ώρα ανάβαση για την εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Όμως αυτοί που ήθελαν 'την ευλογία της Αγίας' έπρεπε να ανέβουν με τα πόδια όλη την διαδρομή. Κάποια στιγμή ρώτησα τους συνοδοιπόρους μου εάν είναι 'λάθος' που δεν θα είμαστε στη λειτουργία και μου απάντησαν πως 'όχι δεν είναι λάθος, γιατί εμείς θα πάμε στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας και θα την 'ανοίξουμε'. Είναι σαν να την λειτουργούμε... θα πάμε, θα ανάψουμε τα κεριά μας, θα προσκυνήσουμε, θα χτυπήσουμε την καμπάνα για να την ακούσουν οι άλλοι από κάτω, θα καθίσουμε λίγο και μετά θα πάρουμε τον δρόμο της επιστροφής. Οι πιο νέοι κάθονται μετά στο 'Σταυρό' ψήνουν, τρώνε, πίνουν τσίπουρο, γλεντάνε και κατεβαίνουν βράδυ από πάνω'. Έτσι κι έγινε λοιπόν και ακολούθησα κι εγώ το πρόγραμμά τους.

Η διαδρομή μέχρι την κορυφή ήταν υπέροχη, ήταν σχεδόν μαγικά ειδικά το ξημέρωμα πριν αρχίσει να ξημερώνει. Αλλά ήταν και πολύ τρομακτικά, ιδίως όταν περνούσαμε από το παλιό χωριό, το οποίο μέσα στη νύχτα έστεκε σαν φάντασμα. Τότε μου λένε: 'Χρύσα θυμάσαι που ρωτούσες για τις νεράιδες; Ε, σκέψου ότι παλιά ήταν έτσι, χωρίς ρεύμα, χωρίς τίποτα, μόνο με το φεγγάρι έβλεπες... ε.. με τέτοια σκοτεινιά βλέπεις και τις 'Samoniles' και ότι θέλεις βλέπεις' και άρχισαν να γελάνε πολύ δυνατά. Εκείνη την ώρα σκέφτηκα το χιούμορ και την κοινωνική του διάσταση, αλλά τότε ακριβώς κάποιος διέκοψε τη σκέψη μου λέγοντας στον διπλανό του 'εσένα άμα σου βαστάει πάνε τώρα στη Σάκιλη' και ο άλλος απάντησε μεταξύ σοβαρού και αστείου 'με τίποτα'. Συνεχίζοντας μέχρι την κορυφή, τόσες ώρες δρόμο μέσα στα δέντρα, περπατώντας από ένα μονοπάτι που έχει σχεδόν χαθεί, καθώς συνέχεια ψάχναμε να το βρούμε, έμαθα τόσα πολλά για τους ανθρώπους και τους τόπους τους, ονομασίες φυτών και δέντρων που τόσα χρόνια δεν θα μπορούσα ούτε να φανταστώ. Στη μέση της διαδρομής και αφού η θέα ήταν πλέον υπέροχη και πανοραμική μου λέει μια γυναίκα, η οποία ήρθε νύφη στη Λεύκη με καταγωγή από ένα χωριό των Ζαγοροχωρίων των Ιωαννίνων: 'Χρύσα, εγώ όταν ήρθα νύφη εδώ, 16 χρονών κορίτσι όλη μέρα έκλαιγα. Ξες γιατί; Γιατί εγώ άφησα τα βουνά μου, την καθαρή την πέτρα και ήρθα εδώ και τη να δω; Όλα χρυσά! Πουθενά δέντρο! Μην κοιτάς πως είναι σήμερα που η φύση έχει θεριέψει γύρω από το ποτάμι γιατί τώρα ο κόσμος δεν έχει ζώα, όταν ήρθα εγώ όλα αυτά κάτω ήταν χρυσά! Με έπιασε κατάθλιψη'. Εκείνη τη στιγμή και πάλι οι σκέψεις μου διακόπηκαν από το άκουσμα του χτύπου μιας καμπάνας. Ο ήχος ερχόταν από κάπου μακριά. Τότε ξαφνικά όλοι χάρηκαν πολύ και άρχισαν να λένε ότι έφτασε ο πρώτος στην Αγία Τριάδα, 'την άνοιξε' και χτύπησε την καμπάνα, 'αυτό κι αν είναι ευλογία!' έλεγαν 'να είσαι ο πρώτος που θα χτυπήσει την καμπάνα τη μέρα της Αγίας'. [...]

Γυναίκες, ταυτότητες, αναπαραστάσεις και συμβολισμοί: η περίπτωση μιας ορεινής κοινότητας του νομού Καστοριάς

Κάποιες ώρες αργότερα φτάσαμε στο μέρος του 'Σταυρού' όπου έστεκαν αγέρωχα ψηλά Λευκάδια, τα οποία ανήκουν στην Αγία Τριάδα και δεν τα ακουμπάει κανένας, δεν επιτρέπεται να κοπούν, μόνο άμα θέλουν μπορούν να πάρουν κάποια ξυλαράκια που πέφτουν μόνα τους από τα δέντρα, για το τζάκι. Το σημείο αυτό ήταν υπέροχο. Έμοιαζε με μικρή πεδιάδα όλο λουλούδια, φυτά και αρώματα. Από εκεί σε 45' περίπου λεπτά ανάβασης φτάσαμε στην κορυφή και στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας. Λίγο πιο δίπλα, χαμηλότερα υψομετρικά από το εκκλησάκι εντόπισα ένα 'πυροβολείο', το οποίο δεν είχε επιγραφή και κανείς δεν ήξερε να μου πει από ποια περίοδο είναι. Όταν συμβαίνει αυτό, όλοι λένε 'από την Τουρκοκρατία' εννοώντας σχεδόν πάντα 'από πολύ παλιά' κι όχι απαραίτητα από τη συγκεκριμένη περίοδο. Σε κάθε περίπτωση, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς τη στρατηγικότητα του σημείου καθώς από εκεί κυριολεκτικά φαίνεται όλη η γύρω περιοχή μαζί με τη λίμνη και από τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα [...]

Το εκκλησάκι της Αγίας Τριάδας είναι μικρό με έναν μεγάλο υπερυψωμένο στα ανατολικά του σταυρό, όπως φαίνεται και στις φωτογραφίες. Αυτό όμως που με εντυπωσίασε περισσότερο είναι ότι στο εσωτερικό της στο κεντρικό σημείο του ανατολικού τοίχου, τοποθετημένη εντός, του σε σχήμα σταυρού παραθύρου, είναι τοποθετημένη η εικόνα της Παναγίας κρατώντας στην αγκαλιά της τον Ιησού Χριστό και από κάτω ακριβώς η γνωστή εικόνα/απεικόνιση της Αγίας Τριάδας [...] έπειτα από δύο περίπου ώρες πήραμε το δρόμο της επιστροφής.

28 Μαΐου 2018

Σήμερα, η μέρα ήταν αφιερωμένη στο Άγιο Πνεύμα, Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος. Η μέρα ήταν ιδιαίτερα γιορτινή και ξεκίνησε με την λειτουργία στην εκκλησία της Αγίας Τριάδας του χωριού, ενώ έπειτα από τη λειτουργία, οι κάτοικοι συγκεντρώθηκαν και πάλι στο 'Σύλλογο' για καφέ πριν πάνε στο σπίτι. Είχα την αίσθηση ότι ήταν σαν μια 'συνηθισμένη Κυριακή', καθώς και οι κάτοικοι που παρευρέθηκαν στην εκκλησία ήταν αισθητά λιγότεροι στον αριθμό συγκριτικά με τις προηγούμενες μέρες. Η κούραση διαγραφόταν στο πρόσωπο όλων από το τελετουργικό των προηγούμενων ημερών αλλά και από το βραδινό ξεφάντωμα στο πανηγύρι. Όλοι όμως περίμεναν με ανυπομονησία να χορέψουν για τελευταία για φέτος φορά στο πανηγύρι το βράδυ και να ακούσουν την αγαπημένη τους μουσική, τις 'κορνέτες' (τρομπέτες) [...]